

Міністерство юстиції України

Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

[DOI: 10.32353/khrife.4.2025](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2025)

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Збірник наукових праць

Виходить друком чотири рази на рік

Паралельне видання

Започатковано 2001 року

Випуск 4 (41)

Харків
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
2025

DOI: 10.32353/khrife.4.2025

УДК 343.98

T33

ISSN 1993-0917 (Print)

e-ISSN 2708-5171 (Online)

Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, доктора філософії (наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р. № 886)

Ідентифікатор медіа R30-02416 (рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 21.12.2023 р. № 1835)

Засновники:

Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Рекомендовано до друку вченою радою ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (протокол № 19 від 30.12.2025 р.)

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики :
ТЗЗ зб. наук. пр. — Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2025. — Вип. 4 (41). — 255, [1] с.

Черговий випуск збірника містить матеріали з криміналістики, теорії та методики судової експертизи, а також інформацію про науково-практичні конференції та освітні проекти, у яких брали участь фахівці ННЦ ІСЕ. Нашими авторами є представники судово-експертних установ, закладів вищої освіти, правоохоронних органів України й іноземних держав.

Збірник може стати в пригоді судовим експертам, здобувачам освіти і працівникам закладів освіти, правоохоронцям, правникам і науковцям.

УДК 343.98

Редакційна колегія застосовує подвійне «сліпе» рецензування (*double anonymized peer review*).
Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ покладено на авторів.
Автори заявляють, що їхні думки, викладені в цих статтях, вільні від впливу установ, у яких вони працюють.

Надіслано до наукових бібліотек і державних судово-експертних установ України й іноземних держав.
Повнотекстову електронну версію розміщено у відкритому доступі на сайті видання за посиланням:
<https://khrife-journal.org/index.php/journal>.

Збірник наукових праць індексовано в Google Scholar, міжнародних реферативних базах даних Academic Scientific Journals Indexing, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), ERIH PLUS, Europub, Index Copernicus International (ICV 2021: 100), RefSeek, ResearchBib, WorldCat, на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI, також його повнотекстові мережеві версії розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

© Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2025

© Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2025

Зміст

СТАТТЯ ГОЛОВНОЇ РЕДАКТОРКИ

<i>Елла Сімакова-Єфремян.</i> Інтеграція науково-технічних досягнень у судово-експертну діяльність: процесуальний аспект	5
--	---

ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА

<i>Юрій Чечіль, Вікторія Біла, Станіслав Шептуховський.</i> Експектації у праві та криміналістиці: постановка проблеми	13
<i>Наталія Ткаченко.</i> Тенденції розвитку судово-експертної діяльності в умовах глобальної цифрової трансформації суспільства	35
<i>Karen Mamikonyan, Armen Safaryan.</i> Principle of Tax Rate Equilibrium and its Application in the Tax System of the Republic of Armenia	52
<i>Юлія Браїлко, Тетяна Єгорова, Наталія Кисла, Патвакан Восканян.</i> Методологічні аспекти комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи в реаліях збройної агресії РФ проти України	69
<i>Ігор Лурін, Олексій Ларін, Едуард Хорошун, Володимир Негодуйко, Олександр Коломійцев, Сергій Ларьков, Олег Кокорін, Дмитро Климчук, Віталій Тищенко, Віталій Щербак, Віктор Сапелкін.</i> Експериментальні дослідження особливостей термінальної та зовнішньої балістики уражаючих елементів циліндричної форми діаметром 5,0 мм	81

НАУКОВІ НОТАТКИ

<i>Євген Суп.</i> Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства	120
<i>Віталій Усатий.</i> Спеціальні економічні знання в розслідуванні господарських кримінальних правопорушень	135
<i>Олександр Таркан.</i> Протидія розслідуванню і зловживання процесуальними правами: криміналістичне співвідношення та межі концептуального розмежування	155
<i>Ірина Коросташова.</i> Правове забезпечення митних і судових експертиз (експертних досліджень) у сфері зовнішньоекономічної діяльності та митні формальності за митним законодавством Європейського Союзу й України	169
<i>Юрій Ковальов, Андрій Федотенко.</i> Залучення спеціалістів до розслідування контрабанди	191
<i>Олександр Євсюков.</i> Сучасний стан і перспективи інтеграції спеціальних знань у галузі психології в комплексні судово-експертні дослідження	205

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Вітаємо ювіляра!	231
ННЦ ІСЕ — співорганізатор Міжнародної наукової конференції «Судовий експерт — ключовий елемент забезпечення довіри до правосуддя»	237
ННЦ ІСЕ презентував сучасні напрями судово-експертної діяльності на XXII Міжнародній мультидисциплінарній науково-практичній конференції	239
ННЦ ІСЕ — учасник науково-практичної конференції поліграфологів	241
Всеукраїнська науково-практична конференція «Судово-лінгвістична експертиза в умовах воєнного стану»	242
ННЦ ІСЕ взяв участь у Міжурядовій конференції з питань зниклих безвісти, яка відбулась у Варшаві	245
Міжнародний навчальний курс «Підвищення кваліфікації експертів з судово-криміналістичної експертизи в галузі боротьби з корупцією» у Токіо	247
Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання проведення науково-технічних та судових експертиз щодо виявлення і дослідження сучасних способів і засобів вчинення кримінальних правопорушень в умовах війни»	249
Підтвердження високої кваліфікації експерта ННЦ ІСЕ: Віталій Нікітюк здобув статус постійного члена AFTE	251
VII щорічна міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу»	252

Теорія та практика судової експертизи і криміналістики

Головна редакторка

Проф. Елла Сімакова-Єфремян, д-ка юрид. наук, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Співголовний редактор

Проф. Валерій Шепітько, д-р юрид. наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (Україна).

Відповідальний секретар

Проф. Олег Угровецький, д-р юрид. наук, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Редакційна колегія

Проф. Влада Гусева, д-ка юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ (Україна).

Інга Кудейкіна, д-ка права, доц., Ризький університет імені Страдіня (Латвія).

Проф. Відмантас Егдіус Курапка, д-р права, Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Проф. Гендрік Малевські, д-р права, Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Проф. Борис Михайліченко, д-р мед. наук, Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця (Україна).

Габріеле Юодкайте-Гранскієне, д-ка права, членкиня Верховного Суду Литовської Республіки (Литва).

Консультативна рада

Проф. Олександр Дунаєв, д-р мед. наук, Харківський національний медичний університет (Україна).

Проф. Володимир Журавель, д-р юрид. наук, Національна академія правових наук України (Україна).

Проф. Оксана Капліна, д-ка юрид. наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (Україна).

Анастасія Купріянова, канд. юрид. наук, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Ірина Петрова, д-ка юрид. наук, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Володимир Семиноженко, д-р фіз.-мат. наук, Північно-Східний науковий центр Національної академії наук та Міністерства освіти і науки України (Україна).

Проф. Ганна Спіцина, д-ка юрид. наук, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Україна).

Проф. Віктор Шевчук, д-р юрид. наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (Україна).

Проф. Михайло Щербаковський, д-р юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ (Україна).

Провідні редактори

Анатолій Тяпкін

Тетяна Кіпушева

Інна Копитіна

Перекладачі

Андрій Бубліков

Дарина Духненко

Артем Різник

Інтеграція науково-технічних досягнень у судово-експертну діяльність: процесуальний аспект

Елла Сімакова-Єфремян*

* Д-ка юрид. наук, професорка, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8246-7688>, e-mail: simakova@hniise.gov.ua

DOI: 10.32353/khrife.4.2025.01 УДК 343.98

Надійшло 22.12.2025 / Прийнято до друку 23.12.2025 /

Доступно онлайн 31.12.2025

Мета статті — за розглядом питання інтеграції спеціальних знань у судочинство зробити огляд поточного збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики». Актуальність питання щодо ролі спеціальних знань як фундаментального складника ефективності, законності й об'єктивності судово-експертної діяльності є безумовною, саме тому головна редакторка акцентувала увагу на тих процесуальних формах, у яких відбуваються інтеграційні процеси. У наукових працях цього випуску іноземні й українські автори порушують багато нагальних проблем судово-експертної галузі — як теоретичних (зокрема, концепцію експектацій у праві та криміналістиці, і виклики, зумовлені глобальною цифровою трансформацією суспільства, тощо), так і практичних (наприклад, особливості термінальної та зовнішньої балістики уражаючих елементів і проведення комплексних судових психолого-лінгвістичних експертиз, значення спеціальних знань для розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства, і господарських кримінальних правопорушень та ін.) — і пропонують способи їх розв'язання.

Ключові слова: спеціальні знання; судово експертиза; криміналістика; кримінальне провадження; інтеграційні процеси; цифрова трансформація; доказова база; об'єктивна істина; досудове розслідування; процесуальний статус експерта; комплексна експертиза; митне законодавство.

Розбудова України як правової держави й реформування системи правосуддя висувають підвищені вимоги до якості збирання та дослідження доказів. У сучасних умовах стрімкого науково-технічного прогресу, що впливає на розслідування кримінальних та інших правопорушень, належний рівень правосуддя практично неможливий без використання спеціальних знань. Проведення судових експертиз є тим підґрунтям, яке забезпечує не лише результативність, а й законність і об'єктивність кримінального провадження, та є процесуальним інструментом, що допомагає трансформувати отриману від судових експертів (невідому раніше правоохоронним органам і суду) інформацію про об'єкти та явища в доказову базу, і в такий спосіб інтегрувати спеціальні знання у сферу судочинства. У криміналістичному аспекті це є гарантією того, що процесуальні рішення представників органів розслідування й суду базуватимуться на науково об-

ґрунтованих фактах, а не на суб'єктивних припущеннях.

Розвиток наукових галузей судової експертології та криміналістики, експертної та криміналістичної практики в результаті соціальних, політичних і наукових змін у житті суспільства спонукає науковців до розв'язання проблем інтеграції спеціальних знань у судочинство. Так, у працях іноземних (А. Müller-Armak, J. Viner, P. J. D. Wiles ¹ та ін.) і українських учених (В. Бахіна, О. Бондаренка, Ю. Грошевого, В. Гончаренка, В. Журавля, Н. Клименко, В. Коновалової, М. Сегая, В. Шепітька, М. Шепітька, М. Щербаковського ² та ін.) розглянуто різноманітні проблеми, пов'язані із впровадженням досягнень науки і техніки у різні види судочинства, питання вдосконалення законодавства щодо процесуальної сфери та актуалізації наявних і розроблення нових положень про інтеграційні процеси у криміналістиці та судовій експертизі. Загалом, тенденції розвитку судової експертизи значною мірою залежать від рівня науково-технічних

- 1 Див., напр.: Müller-Armack A. Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik. Studien Integration. Bern ; Stuttgart, 1976. Pp. 231–242 ; Viner J. The Customs Union Issue. NY, 1950. 221 p. ; Wiles P. J. D. Communist International Economics. Oxford, 1968. 580 p.
- 2 Див., напр.: Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). Киев, 2002. 268 с. URL: <https://studfile.net/preview/5287600/> (дата звернення: 20.12.2025) ; Бондаренко О. О. Об'єкт і предмет судової експертизи у кримінальному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 1082. Вип. 16. С. 216–218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2013_1082_16_56 (дата звернення: 20.12.2025) ; Грошев Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. Київ, 2006. 272 с. ; Бойченко С. Б., Бояров В. І., Будко Т. В., Варфоломеева Т. В. та ін. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ, 2015. 504 с. ; Клименко Н. І. Інтеграційна функція експертології. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2006. Вип. 6. С. 117–124 ; Коновалова В. Е. О значении и функций экспертных версий. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1977. Вып. 14. С. 53–58 ; Сегай М. Я. Методология судебной идентификации : монография. Киев, 1970. 256 с. ; Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) : монография. Киев, 1997. 174 с. ; Шепітько В. Ю. О пределах использования специальных знаний в уголовном процессе. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : мат-ли IV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річ. з дня народж. проф. М. В. Салтевського (Одеса, 02.11.2012)*. Одеса, 2012. С. 499–502 ; Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18 та ін.

знань, які інтегруються в її сферу. Отже, сутність судово-експертної діяльності тісно пов'язана з інтеграцією спеціальних знань у судочинство і являє собою її (інтеграції) основну форму.

Не можна залишити поза увагою й іншу форму інтеграційних процесів, що відбуваються в судовій експертизі. Вона стосується організації та проведення комплексних судових експертиз. У цьому аспекті раніше ми запропонували внести до Кримінального процесуального кодексу України нову статтю, яка регламентувала б проведення комплексної судової експертизи. Зміст запропонованої норми такий: *«У випадку, коли для вирішення питання потрібні спеціальні знання з різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо, або різних напрямів однієї галузі знань, призначається комплексна експертиза, що може бути доручена як комісії експертів, так і одному експерту, який володіє знаннями з різних галузей, необхідними для вирішення інтеграційного завдання. Комісія експертів проводить дослідження виходячи з компетенції кожного із її членів, про що зазначається у висновку, та формулює загальний висновок. Висновок підписується всіма експертами.*

Якщо експерти не дійшли згоди при формулюванні спільного висновку, комісією складається один висновок комплексної експертизи. У синтезуючій частині висновку мають бути наведені результати досліджень кожного з експертів і викладені причини розбіжностей членів комісії в оцінюванні результатів для формулювання спільного висновку, кожний експерт зобов'язаний обґрунтувати причини своєї незгоди з думкою інших членів комісії. У висновку з питання, що потребує спільного вирішення, членами комісії має бути повідомлено про неможливість його вирішення. Крім того, експерти

*формулюють окремі проміжні висновки за результатами проведених ними досліджень»*³. Виходячи з наведеного формулювання, на нашу думку, можливо врегулювати ті проблемні питання, які існують у полі проведення комплексних судових експертиз в Україні.

На сторінках цього випуску збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» автори розкривають різні напрями судово-експертної діяльності, поміж яких проведення аналізу механізмів залучення спеціальних знань як основного чинника забезпечення об'єктивної істини. Особливу увагу акцентовано на інтеграції наукових методів у судово-експертну діяльність, що сприяє дотриманню принципів верховенства права й забезпечує високу ефективність протидії злочинності. Автори підкреслюють значення ролі судового експерта як незалежного учасника процесу, застосування сучасних методик як засіб усунення помилок, значення спеціальних знань для захисту прав людини та запобігання безпідставному обвинуваченню, потребу реформування законодавства України, що регулює судово-експертну діяльність, тощо.

У 41-му випуску збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» проаналізовано сучасні методичні підходи до проведення експертиз у різних галузях: від економічних досліджень у митних справах до комплексних психолого-лінгвістичних експертиз в умовах збройної агресії. Окрему увагу приділено питанням протидії розслідуванню, використанню спеціальних знань у справах щодо господарських злочинів і злочинів, учинених професійними учасниками судочинства. Видання об'єднує напрацювання провідних українських та іноземних науковців,

3 Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків, 2016. С. 248.

що свідчить про міждисциплінарний характер сучасної судової експертизи та її значення для захисту прав людини і зміцнення верховенства права.

Збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» індексовано в *Google Scholar*, міжнародних реферативних базах даних *Academic Scientific Journals Indexing*, *Bielefeld Academic Search Engine (BASE)*, *ERIH PLUS*, *Europub*, *Index Copernicus International (ICV 2021: 100)*, *RefSeek*, *ResearchBib*, *WorldCat*, а також у Реєстрі наукових видань України й на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI. Електронні версії видання розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

Наукові праці збірника традиційно об'єднано у дві групи — дослідницькі роботи (*Research Papers*) і наукові нотатки (*Case Notes*).

Розділ дослідницьких робіт розпочинає стаття «Експектації у праві та криміналістиці: постановка проблеми» доктора філософії в галузі права **Юрія Чечіля**, докторки юридичних наук, доцентки **Вікторії Білої** та кандидата юридичних наук **Станіслава Шептуховського** (усі з України), у якій розглянуто феномен соціальних очікувань як складової правової норми й чинника, що зумовлює реальний статус і поведінку судового експерта, а судово експертиза постає не лише як процесуальний інститут, а як соціально-культурний феномен. Перспективу подальших наукових розвідок у цьому напрямі автори вбачають у дослідженні ролі культури для формування правових норм і необхідності публічної комунікації для зменшення розриву між очікуваннями

й реальними можливостями експертної діяльності.

Наступна праця — кандидатки юридичних наук, заслуженої юристки України **Наталії Ткаченко** (Україна) «Тенденції розвитку судово-експертної діяльності в умовах глобальної цифрової трансформації суспільства» — розкриває зміни в змісті, формах і методах провадження судово-експертної діяльності в умовах стрімкого науково-технічного розвитку. Штучний інтелект, цифрові сліди, великі масиви даних, хмарні технології, новітні засоби комунікації та інструменти маніпулювання інформацією сформували нове технологічне середовище, у якому традиційні підходи до проведення експертиз уже не забезпечують належного рівня достовірності й ефективності. У таких умовах перед судово-експертною діяльністю постають якісно нові завдання, що потребують оновлення методів, модернізації технічного забезпечення, розроблення сучасних методик і впровадження інноваційних технологій.

Продовжує розділ наукова праця англійською мовою **Карена Мамиконяна** й **Армена Сафаряна** «Принцип рівноваги податкових ставок і його застосування в податковій системі Республіки Вірменія» (Вірменія), у якій викладено методичний підхід до оцінювання податкової ефективності за допомогою аналізування порівняльних даних щодо податкового навантаження від єдиної податкової ставки й застосування принципу податкової рівноваги. Користування принципом 50-відсоткового балансу є провідним аспектом цього дослідження, яке впливає із концепції А. Лаффера про взаємозв'язок між прогресивним оподаткуванням і державними податковими надходженнями, відомої як «крива Лаффера».

У статті «Методологічні аспекти комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи в реаліях збройної

агресії РФ проти України» кандидатки філологічних наук, доцентки **Юлії Браїло, Тетяни Єгорової**, кандидатки філологічних наук **Наталії Кислої** (Україна) і кандидата хімічних наук **Патвакана Восканяна** (Вірменія) розглянуто підхід до проведення судової психолого-лінгвістичної експертизи, висвітлений у розроблених у Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» методичних рекомендаціях, який значно підвищить ефективність роботи експертів і ступінь доказовості їхніх висновків у процесі досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень щодо заподіяння шкоди інформаційній безпеці держави.

Наукова праця «Експериментальні дослідження особливостей термінальної та зовнішньої балістики уражаючих елементів циліндричної форми діаметром 5,0 мм» доктора медичних наук, професора, віцепрезидента НАМН України, академіка НАМН України **Ігоря Луріна**, доктора технічних наук, професора, член-кореспондента НАН України **Олексія Ларіна**, Героя України, кандидата медичних наук **Едуарда Хорошуна**, доктора медичних наук, доцента **Володимира Негодуйка**, кандидатів технічних наук **Олександра Коломійцева** та **Сергія Ларькова**, а також **Олега Кокоріна**, **Дмитра Климчука**, **Віталія Тищенка**, кандидата медичних наук, доцента **Віталія Щербака**, кандидата медичних наук, доцента, заслуженого лікаря України **Віктора Сапелкіна** (усі з України) присвячена дослідженню особливостей механізму формування у в'язко-пружному середовищі пошкоджень, які виникли в результаті високошвидкісної ударно-контактної взаємодії з готовими уражаючими елементами циліндричної форми. На підставі численних натурних експериментів у широкому діапа-

зоні контактних швидкостей дослідники з'ясували, що після влучання готові уражаючі елементи в товщі імітатора біологічних тканин поводяться стабільно й утворюють порожнини конічної форми, а найбільшої шкоди завдають на ділянці першої чверті (третини) каналу пошкодження. Результати проведених досліджень дають змогу прогнозувати ступінь тяжкості завданих людині осколкових поранень і розв'язати низку ситуаційних завдань, пов'язаних із розслідуванням кримінальних злочинів (терористичних актів), під час скоєння яких застосовано осколкові бойові припаси або саморобні вибухові пристрої.

Розділ «Наукові нотатки» розпочинає публікація «Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства» кандидата юридичних наук **Євгена Супа** (Україна), у якій автор відзначає неможливість проведення ефективного розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства, без широкого й обґрунтованого залучення спеціальних знань, що є структурним складником ефективного, законного й об'єктивного кримінального провадження.

У статті «Спеціальні економічні знання в розслідуванні господарських кримінальних правопорушень» кандидата юридичних наук **Віталія Усатого** (Україна) визначено, що спеціальні економічні знання є системоутворювальним елементом процесу доказування в кримінальних провадженнях щодо господарських злочинів, а раціональне й науково обґрунтоване користування ними забезпечує ефективність кримінального розслідування, підвищує якість судового контролю та сприяє відновленню порушених прав держави і суб'єктів господарювання.

Кандидат юридичних наук **Олександр Таркан** (Україна) у науковій праці «Протидія розслідуванню і зловживання процесуальними правами: криміналістичне співвідношення та межі концептуального розмежування» доводить, що криміналістика має підстави для зарахування категорії «зловживання процесуальними правами» до системи криміналістичного вчення про протидію розслідуванню, оскільки це явище має власні механізми, закономірності виявлення та підлягає тактичному подоланню. Його дослідження створює умови для формування ефективних процесуальних і криміналістичних заходів нейтралізації маніпулятивної діяльності учасників провадження. Науковець доходить висновку, що інтеграція теоретичних і прикладних аспектів аналізу зловживань у межах криміналістичної концепції протидії дає змогу створити цілісну модель поведінки такої протидії, уточнити межі процесуальної добросовісності, виявити типові механізми деструктивного впливу на доказову інформацію та розробити обґрунтовані тактичні рекомендації для слідчих, прокурорів і суду.

Кандидатка юридичних наук, доцентка **Ірина Коросташова** (Україна) у статті «Правове забезпечення митних і судових експертиз (експертних досліджень) у сфері зовнішньоекономічної діяльності та митні формальності за митним законодавством Європейського Союзу й України» аналізує засади правового регулювання митних і судових експертиз (експертних досліджень) та стандартів їх здійснення за законодавствами ЄС і України, досліджує правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням зовнішньоекономічних операцій, визначає поняття «митні експертизи» і коло суб'єктів, уповноважених їх здійснювати, а також межі, у яких діють суб'єкти експертної діяльності за законодавством України та ЄС. Авторка порівнює статус

експертів відомчої належності Держмитслужби й Мін'юсту України та розглядає правові гарантії незалежності і правильності висновків судових експертів. Науковиця акцентує увагу на міжнародних стандартах, за якими судові й митні експерти здійснюють експертну діяльність.

Продовжує розділ наукова праця кандидатів юридичних наук **Юрія Ковальова** й **Андрія Федотенка** (обидва з України) «Залучення спеціалістів до розслідування контрабанди», у якій проведеним дослідженням підтверджено, що ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою, безпосередньо залежить від системного та професійно організованого залучення спеціалістів різних галузей знань. Автори доводять, що саме висновки експертів забезпечують належну ідентифікацію предметів, виявлення способів приховування, формування слідчих версій і ініціювання подальших експертних досліджень. Перспективи вдосконалення процедур залучення спеціалістів до розслідування контрабанди науковці вбачають у розробленні єдиних методичних рекомендацій, посиленні міжвідомчої взаємодії, модернізації матеріально-технічної бази та системному підвищенні кваліфікації фахівців, що сукупно сприятиме повноті, точності й доказовій силі зібраних відомостей у цій категорії кримінальних правопорушень.

Завершує розділ «Наукові нотатки» стаття «Сучасний стан і перспективи інтеграції спеціальних знань у галузі психології в комплексні судово-експертні дослідження» кандидата педагогічних наук, доцента **Олександра Євсюкова** (Україна), у якій проведено аналіз наукових праць, нормативно-правових актів та експертної практики, а також схарактеризовано сучасний стан і перспективи інтеграції спеціальних знань

у галузі судової психології в комплексні судово-експертні дослідження.

Останні сторінки 41-го випуску присвячено традиційній рубриці «Новини наукового життя», яка ознайомлює читачів з науковими подіями в судово-експертній діяльності за останні три місяці.

Редакційна колегія вітає з 65-річним ювілеєм від дня народження та 40-річчям науково-педагогічної і громадської діяльності співголовного редактора збірника, доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії правових наук України, президента Міжнародного конгресу криміналістів, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки **Валерія Шепітька**.

Щиро дякуємо авторам, які обрали збірник «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» для оприлюднення своїх робіт! Завдяки вашим зусиллям та високому рівню підготовки матеріалів наше видання залишається майданчиком для обміну цінними досвідом і знаннями. Ваша відданість науці надихає!

Ми відкриті для нових партнерств і запрошуємо колег долучитися до формування наступних випусків. Якщо ви маєте цікаві дослідження або аналітичні огляди, надсилайте їх на розгляд редакційної колегії. Спільними зусиллями ми здатні значно підвищити ефективність української науки на світовому рівні.

Разом до Перемоги!

Слава Україні!

Integrating Scientific and Technical Achievements into Forensic Expert Activity: Procedural Aspect

Ella Simakova-Yefremian

The Article Purpose is a comprehensive analysis of the current “Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics” Re-

search Paper Collection considering the issue of integrating specific expertise into court proceedings. The importance of the role of specific expertise in ensuring the efficiency, lawfulness, and objectivity of forensic expert activity is undeniable. That is why the editor-in-chief highlighted procedural forms in which integration processes occur. In the scholarly contributions to this issue, both international and Ukrainian authors address numerous pressing issues within the forensic domain—encompassing theoretical aspects (notably, the concept of expectations in law and criminalistics, as well as challenges arising from the global digital transformation of society) and practical dimensions (such as specifics of terminal and external ballistics of damaging elements, conduct of multidisciplinary forensic psychological and linguistic examinations, significance of specific expertise in investigating criminal offenses perpetrated by professional participants in court proceedings)—while proposing ways for their resolution.

Keywords: specific expertise; forensic examination; criminalistics; criminal proceedings; integration processes; digital transformation; evidentiary basis; objective truth; pre-trial investigation; procedural status of forensic expert; multidisciplinary forensic examination; customs legislation.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування,

і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bahin, V. P. (2002). *Kriminalistika. Problemy i mneniya* (1962–2002) [Forensics. Challenges and opinions (1962–2002)]. Kiev. URL: <https://studfile.net/preview/5287600/> [in Russian].
- Boichenko, S. B., Boiarov, V. I., Budko, T. V., Varfolomeieva, T. V. ta in. (2015). *Ekspertyzy u sudochynstvi Ukrainy* [Expert Examinations in the Judiciary of Ukraine] : nauk.-prakt. posib. / za zah. red. V. H. Honcharenka ta I. V. Hory. Kyiv [in Ukrainian].
- Bondarenko, O. O. (2013). Ob'iekt i predmet sudovoi ekspertyzy u kryminalnomu sudochynstvi [Object and subject matter of forensic examination in criminal proceedings]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia «Pravo»*. № 1082. Vyp. 16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2013_1082_16_56 [in Ukrainian].
- Hroshevyi, Yu. M., Stakhivskyi, S. M. (2006). *Dokazy i dokazuvannia u kryminalnomu protsesi* [Evidence and proof in criminal procedure] : nauk.-prakt. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2006). Intehratsiina funktsiia ekspertolohii [Integrative function of expertology]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 6 [in Ukrainian].
- Konovalova, V. E. (1977). O znachenii i funktsiyah ekspertnykh versiy [On the meaning and functions of forensic expert versions]. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Vyp. 14 [in Russian].
- Müller-Armack, A. (1976). *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik. Studien Integration* [Economic system and economic policy. Studies in integration]. Bern ; Stuttgart [in German].
- Segaj, M. Ya. (1970). *Metodologiya sudebnoy identifikatsii* [Forensic identification methodology] : monografiya. Kiev [in Russian].
- Segaj, M. Ya., Strinzha, V. K. (1997). *Sudebnaya ekspertiza materialnykh sledov-otobrazhenij (problemy metodologii)* [Forensic analysis of physical trace-impressions (methodology challenges)] : monografiya. Kiev [in Russian].
- Shepitko, V. Yu. (2012). O predelakh ispolzovaniya spetsialnykh znaniy v ugovnom processe [The scope and limits of specific expertise in criminal procedure]. *Aktualni problemi kriminalnogo prava, procesu ta kriminalistiki* : mat-ly IV Mizhnar. nauk.-prak. konf., prysviach. 95-rich. Z dnia narodzh. prof. M. V. Saltevskeho (Odesa, 02.11.2012). Odesa [in Russian].
- Shepitko, V. Yu. (2014). Problemy vykorystannia spetsialnykh znan kriz pryzmu suchasnoho kryminalnoho sudochynstva v Ukraini [Challenges in the use of specific expertise within modern Ukrainian criminal justice]. *Sudova ekspertiza*. № 1 [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2016). *Kompleksni sudovo-ekspertni doslidzhennia: teoriia ta praktyka* [Multidisciplinary forensic examinations: theory and practice] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. NY.
- Wiles, P. J. D. (1968). *Communist International Economics*. Oxford.
- Сімакова-Єфремян, Е. (2025). Інтеграція науково-технічних досягнень у судово-експертну діяльність: процесуальний аспект. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (41). С. 5–12. DOI: [10.32353/khrife.4.2025.01](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2025.01).

Експектації у праві та криміналістиці: постановка проблеми

Юрій Чечіль ^{*а}, Вікторія Біла ^{**б}, Станіслав Шептуховський ^{***с}

* Д-р філос. у галузі права, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4117-6737>, e-mail: nauka_ict@ssu.gov.ua

** Д-ка юрид. наук, доц., Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8201-219X>, e-mail: nauka_ict@ssu.gov.ua

*** Канд. юрид. наук, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0087-1868>, e-mail: nauka_ict@ssu.gov.ua

^а Написання оригінального рукопису, валідація.

^б Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту, нагляд.

^с Написання оригінального рукопису, методологія.

DOI: 10.32353/khrife.4.2025.02

УДК 343.98

Надійшло 28.10.2025 / Рецензовано 31.10.2025 / Прийнято до друку 25.12.2025 /

Доступно онлайн 31.12.2025

Розглянуто феномен соціальних очікувань як складової правової норми та чинника, що зумовлює реальний статус і поведінку судового експерта. Вихідною тезою є положення концепції верховенства права, згідно з яким право не обмежено законом, а формується широким колом соціальних регуляторів — мораллю, традиціями, культурними уявленнями, практиками. Саме вони утворюють метанорму, яка накладається на закон і часто має сильніший вплив на поведінку, аніж формальні приписи. Обґрунтування наявності згаданої вище розбіжності визначає мету статті. Її досягнення потребувало застосування низки загальнонаукових і спеціальних методів. У наведеному контексті судова експертиза постає не лише як процесуальний інститут, а як соціально-культурний феномен. Її роль полягає у трансформуванні спеціального знання в доказ, проте суспільство очікує від експерта значно більшого, аніж передбачає закон. Ці очікування — експектації — формуються не лише правовими нормами, а й культурними наративами, масовою культурою, уявленнями про науку як джерело безпомилкової

істини. Вони мають імпліцитний характер, але діють як норми: невідповідність їм спричиняє соціальні санкції незалежно від реальних можливостей науки або процедури. Показано, що механізм формування експектацій ґрунтується на триєдності статусу, очікування та санкції. Криміналіст як носій спеціального знання набуває статусу, частково зумовленого культурними образами, а не лише законом. Це породжує розрив між реальним та удаваним статусом, що стає джерелом тиску, помилок і стигматизації. Водночас наука, яка забезпечує експертизу методами, сама є системою норм і може продукувати хибні уявлення, що згодом виявляються непридатними для з'ясування юридичної істини. Наукова новизна статті полягає в уведенні до правничого дискурсу категорії «експектації» як правомірної вимоги учасника правовідносин, що впливає не лише із закону, а й загалом із соціальних регуляторів, які формують право. Це дає змогу пояснити, чому криміналістика перебуває під постійним соціальним тиском і чому її культурний профіль значно ширший за процесуальний. Стаття відкриває перспективу подальших досліджень щодо ролі культури у формуванні правових норм і необхідності публічної комунікації для зменшення розриву між очікуваннями й реальними можливостями експертної діяльності.

Ключові слова: верховенство права; метанорма; експектації; судова експертиза; криміналістика; імпліцитні норми; правова інтуїція; нормативний дисонанс.

Постановка наукової проблеми

Для всіх видів судочинства характерні норми якщо не про рівність джерел доказів, то про відсутність у жодного з них переважного, наперед вирішального значення. Таке заперечне декларування не повною мірою узгоджено з реальною практикою. Так, навантаження на судово-експертну систему, що зростає, не є арифметичним синонімом збільшення кількості судових процесів або зростання їх складності. Воно свідчить, що судова експертиза стала складником стандарту доказування. Складником невід'ємним і незамінним. Її ексклюзивна роль полягає у трансформованні спеці-

ального, насамперед наукового знання в засіб установлення значущих фактів.

Учасники процесуальних відносин, звертаючись до судово-експертної системи, сподіваються отримати від неї спроможності, або рівнозначні рівню наукових знань сучасності, або навіть такі, що випереджають цей рівень. Експерт перебуває в умовах соціального тиску: як єдиний посередник між наукою та правом він мусить надати в розпорядження спірних сторін потрібні їм докази, адже саме з їх допомогою сторони здобувають перемогу у спорі. Приводом для тиску є не лише доказові, а й розшукові, криміналістичні спроможності: їх брак сприймають — уже не тільки процесуальні суб'єкти, а й громадськість — як безпорадність

усієї правоохоронної системи, її відставання від загального розвитку технологій і науки тощо. Зіткнення завищених з різних причин очікувань (отже, і надмірних вимог) з реальними можливостями судової експертизи спричиняє розчарування і закладає передумову для конфлікту.

Закон визначає межі прав експерта, порядок його роботи, гарантії та заборони. Водночас він слабо захищає судового експерта від очікувань, індукованих більш широким нормативним комплексом. Закон є лише одним з багатьох джерел кумулятивної, хоч подекуди суперечливої метанорми. У межах концепції верховенства права згадані вище вимоги набувають цілком визнаного, з юридичного погляду, підґрунтя. Домінування права над законом є наразі панівним підходом до подолання конкуренції, розбіжності між ним і рештою права. Здавалося б, взаємоузгодження, гармонізація приписів різних джерел, які зумовлюють поведінку адресата сукупної, «верховно-правової» метанорми, є питанням часу та практики. Натомість намагання судової експертизи перевершити власні спроможності, аби догодити висунутому суспільством запиту, є причиною низки гучних помилок, що траплялися від самого початку її самостійного буття як вузького напряму дослідницької практики. Таке намагання як загалом стало, повторюване явище, вочевидь спричинене певною закономірністю. Вірогідно, її зміст полягає у слідуванні учасниками процесуальних відносин, насамперед експертом, соціальній вимозі, яка не обмежує себе законом, проте відповідає правовій нормі.

Актуальність обраної теми зумовлена низкою тенденцій, якими позначено подальшу розбудову правової держави в Україні: інтеграцією до європейського

політико-правового простору та вагомістю українського внеску в домінуючу в цьому просторі концепцію верховенства права; посиленням гуманітарного начала зі збільшенням вимогливості до доведеності підстав державного втручання у приватну сферу; поглибленням спеціалізації і наукомісткості виробничих, бізнесових та інформаційних процесів до рівня, що зумовлює потребу у фаховому посередництві в міждисциплінарному застосуванні спеціальних знань (зокрема — у правовідносинах); зростанням ролі судової експертизи й тісно пов'язаною з нею криміналістики під час світової безпекової кризи, до подолання якої залучені між- і наддержавні судові та правоохоронні інституції, нагальність потреби в забезпеченні правопорядку на міжнародному й національному рівнях; реплікацією засад судової експертизи на досудову та позасудову сфери, зокрема, у третейських судах і в адміністративній процедурі; чіткішою артикуляцією позицій недержавних суб'єктів соціального нормотворення з розвитком інститутів громадянського суспільства; розвитком експертної деонтології в умовах об'єктивного ускладнення соціальних процесів і соціального позиціонування індивіда.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Попередні дослідження у сфері експертології здебільшого зосереджено на технічних аспектах експертного висновку як доказу, його допустимості, належності й достовірності. У працях з філософії та соціології права питання множинності джерел нормативності порушували багато дослідників. Ідея розбіжності формального і змістовного начал у праві є класичною проблемою, чітко позначеною

Jeremy Bentham як співвідношення «духу» закону із його «буквою»¹. Концепцію «живого права» розробив Eugen Ehrlich². Сучасна політико-правова течія верховенства права є предметом наукового осмислення широкого кола науковців (включно з Оксаною Крижовою (2017)³, Юлією Корольовою (2019)⁴, Тетяною Цувіною (2019)⁵, Оленою Золотарьовою (2023)⁶) і змісту правових позицій судової влади. Масивним і впровадженим безпосередньо у фаховий навчальний процес є доробок української соціології (Галини Дворецької (2001)⁷, Наталії Черниш (2004)⁸, Євгена Перегуди зі співавторами (2012)⁹, Максима Єніна й Мирослави Кухти (2022)¹⁰ та ін.), що дало змогу розгля-

нути соціальний і правовий контроль поведінки особи як загальне й окреме в єдиному механізмі. Попри наявний жвавий інтерес до наведених напрямів, більш вузький (проте водночас міждисциплінарний) аспект розгляду судової експертизи і її представників (як носіїв не лише процесуальної, а й соціальної, цивілізаційної місії) як такий відсутній. Так само, як і помітна розбіжність між «законними» і «культурними» експектаціями виконавців відповідної поведінкової ролі. Дослідження ефекту медійного очікування від криміналістики, констатованого іноземними авторами (Kimberlianne Podlas (2005)¹¹, Gianni Ribeiro зі співавторами (2019)¹²; Naomi Kaplan-

- 1 Bentham J. An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. 1781. Batoche Books : Kitchener, 2000. 248 p. URL: <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/bentham/morals.pdf> (дата звернення: 18.10.2025).
- 2 Ehrlich E. Grundlegung der Soziologie des Rechts. München und Leipzig : Duncker & Humblot, 1913. 410 p. URL: <https://ia803401.us.archive.org/11/items/grundlegungderso00ehrl/grundlegungderso00ehrl.pdf> (дата звернення: 18.10.2025).
- 3 Крижова О. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2017. № 865. С. 544—549. DOI: 10.23939/law2017.865.544 (дата звернення: 18.10.2025).
- 4 Корольова Ю. Кореляція принципів верховенства права та верховенства закону в системі джерел права. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 4. С. 183—186. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/35.pdf> (дата звернення: 18.10.2025).
- 5 Цувіна Т. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. Часопис Київського університету права. 2019. № 4. С. 373—379. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2019.66 (дата звернення: 18.10.2025).
- 6 Золотарьова О. А. Співвідношення принципів верховенства права та законності в українському праві. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 6. С. 654—658. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-6/152 (дата звернення: 18.10.2025).
- 7 Дворецька Г. В. Соціологія : навч. посіб. Київ, 2001. 340 с. URL: <https://studfile.net/preview/9700642/> (дата звернення: 18.10.2025).
- 8 Черниш Н. Соціологія. Курс лекцій. Вид. 4-те, перероб. і допов. Львів, 2004. 462 с. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/L_715_63219046.pdf (дата звернення: 18.10.2025).
- 9 Перегуда Є. В., Авдеєнко О. Д., Дьомкін П. О. та ін. Соціологія : навч. посіб. Київ, 2012. 140 с. URL: <https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2023/10/socziologiya-navchalnyj-posibnyk.pdf> (дата звернення: 18.10.2025).
- 10 Єнін М. Н., Кухта М. П. Соціальний статус / Велика українська енциклопедія : вебсайт. 12.10.2022. URL: https://vue.gov.ua/Соціальний_статус (дата звернення: 18.10.2025).
- 11 Podlas K. "The CSI Effect": Exposing the Media Myth. *Fordham Intellectual Property, Media and Entertainment Law Journal*. 2005. Vol. 16. No. 2. Book 2. Art. 2. 38 p. URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1343&context=iplj> (дата звернення: 18.10.2025).
- 12 Ribeiro G., Tangen J. M., McKimmie B. M. Beliefs about error rates and human judgment in forensic science. *Forensic Science International*. 2019. Vol. 297. Pp. 138—147. DOI: 10.1016/j.forsciint.2019.01.034 (дата звернення: 18.10.2025).

Damary зі співавторами (2025)¹³ та ін.), дало змогу констатувати, що наведені культурно зумовлені правові експектації є актуальною проблемою для криміналістики й за межами України.

Мета статті

Констатувати розбіжності між приписом закону та метанормою, утвореною сукупною дією соціальних регуляторів. Така розбіжність зумовлює контекст здійснення соціальної (зокрема, професійної) діяльності (приміром, судового експерта). Зазначити наявність, окрім писаних вимог, також неформального, спричиненого не завжди коректними уявленнями й очікуваннями соціального (нормативного) тиску на нього.

Досягнення такої мети потребує виконання низки завдань: стислий огляд концепції верховенства права, якою визнано дієвість, реальність і юридичну прийнятність впливу широкої гами соціальних регуляторів на індивідуальну (зокрема, процесуальну й дослідницьку) поведінку (до прикладу, судового експерта); визначення належності до цих регуляторів таких сфер соціальної актуалізації, як культура та наука; пошук вірогідної причини формування неправильних (зокрема, передчасних) уявлень про ґносеологічні й доказові спроможності судової експертизи; розгляд нормативних невідповідностей, дисонансу, який міг би пояснити причину типових порушень під час здійс-

нення судової експертизи дотриманням заперечуваної законом, проте потужнішою за нього неформальної частини згаданої метанорми; пошук джерела об'єктивної некоректності соціального запиту до судово-експертної системи.

Методи дослідження

Для досягнення дослідницької мети застосовано загальнофілософські методи (аналіз, синтез, індукція, абстрагування) і спеціально-юридичні підходи (зокрема, догматичний і метод системного тлумачення).

Викладення основного матеріалу дослідження

Отже, як зазначено вище, одним з перших кроків для констатування розбіжності між вимогами закону й реальною поведінкою учасників відносин щодо проведення судової експертизи та пояснення такої поведінки є прийняття ідеї про функціонування ширшої метанорми, утвореної сукупною дією соціальних регуляторів. Визнання участі останніх у виробленні юридично значущих поведінкових норм здійснено в межах концепції *верховенства права* [Тут і далі *курсив* і **напівжирний курсив** наші.— Авт.]. В Європі та, зокрема, в Україні, названа концепція є нормативним ідеалом¹⁴, імперативом, якому має підпорядковуватися діяльність усіх аспектів функціонування держави й суспільства.

13 Kaplan-Damary N., Jonathan-Zamir T., Perry G., Itskovich E. Public views of forensic science: An intersection of science and policing? *Forensic Science International. Synergy*. 2025. Art. 25:11:100640. DOI: 10.1016/j.fsisyn.2025.100640 (дата звернення: 18.10.2025).

14 Див. абз. 3, 4 та 6 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20.06.2019 р. № 6-р/2019, справа № 1-152/2019(3426/19). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

До цього імперативу належить принцип законності, але лише як похідний і другорядний. Законодавство (як змістовна основа останнього) тяжіє до глибшого унормування кола суспільних, економічних тощо відносин, яке розширюється. Попри зростаючий обсяг і складність, законодавство все ж має конкретний характер, йому іманентна письмова форма. «Верховенство права» та «верховенство закону» у юридичній літературі¹⁵ розглядають як пов'язані, але в жодному разі не синонімічні категорії.

Вичерпний зміст верховенства права, попри його згадування, зокрема, у Конституції України (див. ч. 1 ст. 8: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права»)¹⁶ та у преамбулі Європейської конвенції з прав людини, докладно не окреслено навіть у теорії¹⁷. Основним орієнтиром щодо його складників вважають¹⁸ доповідь Венеціанської комісії за демократію через право. Законність (англ. *legality*) є лише одним із шести елементів, визначених авторами цієї доповіді як консенсус різних думок із цього питання: 1) законність, включно з прозорим, підзвітним і демократичним процесом ухвалення законів; 2) правова визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя в незалежних і неупереджених судах, включно із судовим переглядом адміністра-

тивних актів; 5) повага до прав людини; 6) недискримінація та рівність перед законом (п. 41)¹⁹. Така законність (у розумінні «доступність закону») полягає в тому, щоб закони були зрозумілими, передбачуваними й відповідали певним правовим принципам. Водночас цим не вичерпано зміст верховенства права, інакше вимогу щодо згаданої відповідності можна було б розглядати саме як одну з ознак верховенства закону. Відмінність між двома верховенствами — права й закону — полягає в тому, що згадані елементи першого є до другого зовнішніми: вони не належать до закону й не ним визначені.

Отже, не лише закон становить зміст права. Щодо цього варто навести текст однієї з правових позицій Конституційного Суду України:

«Одним з **проявів** верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й **інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо**, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. <...>

Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи»²⁰.

15 Корольова Ю. Зазнач. твір. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/35.pdf> (дата звернення: 18.10.2025) ; Золотарьова О. А. Зазнач. твір. DOI: [10.32782/2524-0374/2023-6/152](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/152) (дата звернення: 18.10.2025).

16 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

17 Крижова О. Зазнач. твір. С. 545. DOI: [10.23939/law2017.865.544](https://doi.org/10.23939/law2017.865.544) (дата звернення: 18.10.2025).

18 Цувіна Т. Зазнач. твір. С. 373. DOI: [10.36695/2219-5521.4.2019.66](https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.66) (дата звернення: 18.10.2025).

19 Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011). 16 p. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e) (дата звернення: 18.10.2025).

20 Див. абз. 2 та 3 п.п. 4.1 п. 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України

Із цитованого випливає, що законодавство, закон є лише формою існування права, до того ж формою не єдиною. Перелік цих форм, тобто соціальних регуляторів, що визначають «право», є дискусійним і в поданій правовій позиції невичерпним (про це свідчить слово «тощо»). Згідно з деякими поглядами, верховенство права передбачає єдність писаного й неписаного права²¹: за такої єдності правозастосування могло б обмежитися лише формалізованою частиною. Проте остання не забезпечує ані всебічного вноормування, ані гарантованої справедливості. Закон може відставати від волі суспільства, інтерпретувати її неточно, неповно або незрозуміло, що й зумовило потребу в принципі верховенства права.

Власна другорядність не заважає законові визнавати і брати під свій захист відмінні від нього соціальні регулятори й уважати їх джерелом права, наприклад: уже згадану мораль або звичай (1) чи традиції (2), а так само — адміністративну (3) та судову практики (4) і навіть здоровий глузд (5) тощо. Підкріпімо своє твердження цитатами із законодавчо-нормативної бази:

- 1) мораль або звичай (див. ч. 1 ст. 438 «Воєнні злочини» Кримінального кодексу України: «Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням <...> інші порушення законів та **звичаїв** війни, що передбачені міжнародними дого-

ворами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України <...>»²² і Цивільний кодекс України (абз. 2 ч. 1 ст. 7 «Звичай», ч. 4 ст. 213 «Тлумачення змісту правочину», ст. 333 «Привласнення загальнодоступних дарів природи» відповідно): «**Звичаєм** є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин», «Якщо <...> немає можливості визначити справжню волю особи, яка вчинила правочин, до уваги беруться мета правочину, зміст попередніх переговорів, усталена практика відносин між сторонами, **звичай ділового обороту**, подальша поведінка сторін, текст типового договору та інші обставини, що мають істотне значення», «Особа, яка зібрала ягоди, лікарські рослини, зловила рибу або здобула іншу річ у лісі, водоймі тощо, є їхнім власником, якщо вона діяла відповідно до закону, **місцевого звичаю** або загального дозволу власника відповідної земельної ділянки»²³);

- 2) традиції (див. абз. 1 і 8 ст. 11 Статуту Внутрішньої служби Збройних сил України: «11. Необхідність виконання завдань оборони України <...> покладає на військовослужбовців такі обов'язки: <...>

(справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004, справа № 1-33/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

- 21 Темченко В. І. Верховенство права у практиці Євросуду та Конституційного Суду України. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2007. Т. 64. С. 16. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9f486e50-ff7c-4178-88ee-e5a1a8ca0509/content> (дата звернення: 18.10.2025).
- 22 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18.10.2025).
- 23 Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

поважати бойові та військові **традиції** <...>»²⁴);

- 3) адміністративна практика (див. п. 4 ч. 3 ст. 6 Закону України «Про адміністративну процедуру» (далі — Закон про адмінпроцедуру): «3. Здійснення адміністративним органом дискреційного повноваження вважається законним у разі дотримання таких умов: <...>

4) вибір рішення адміністративного органу здійснюється без відступлення від попередніх рішень, прийнятих тим самим адміністративним органом в однакових чи подібних справах, крім обґрунтованих випадків»²⁵);

- 4) судова практика (див. ч. 4 ст. 6 Закону про адмінпроцедуру: «Висновки про застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх адміністративних органів, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права»²⁶; ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: «Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий

акт, що містить відповідну норму права»²⁷; ч. 1 ст. 17, ч. 5 ст. 19 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: «Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права», «Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади забезпечують систематичний контроль за дотриманням у рамках відомчого підпорядкування адміністративної практики, що відповідає Конвенції та практиці Суду»²⁸);

- 5) здоровий глузд (див. ч. 2 ст. 10 Закону про адмінпроцедуру: «Адміністративний орган при здійсненні адміністративного провадження повинен діяти, керуючись **здоровим глуздом**, логікою та загальноприйнятими нормами моралі, з дотриманням вимог законодавства»²⁹).

Джерела та спосіб формування вимоги до учасника відносин, процедура, метод застосування до них стимулів і санкцій, інтенсивність впливу, механізм і суб'єкти контролю тощо різняться, що і становить відмінність таких регуляторів. Є й цілком спільне: соціальний контекст їхньої дії і відносна загальна узгодженість (яка все ж не виключає конкуренції вимог), кумулятивний і порівняно високий рівень впливу

24 Статут Внутрішньої служби Збройних сил України : затв. Закон. України від 24.03.1999 р. № 548-XIV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

25 Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

26 Там само.

27 Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

28 Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

29 Про адміністративну процедуру URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

на поведінку особи, інтерналізацію останньою цих норм у процесі соціалізації (зокрема, під час формування індивідуальної правосвідомості).

Ідея про домінуючу роль права дає підстави визначати коло регуляторів, тобто чинників права, вельми широко.

Соціальний регулятор, який належить до джерел права, існує завдяки соціальній нормі й водночас утворює її. Остання накладається на правову норму, але є ширшою за неї — як і правова норма, що так само ширша за норму закону. Масштаб як соціальної норми, так і її частини, норми правової, зумовлено (як і у випадку з писаним правом) відповідною сферою публічного застосування, власне суспільним контекстом: корпоративний, місцевий, виробничий тощо. Ніхто не говорить про локальне або галузеве верховенство. Натомість, на протилежність ієрархії актів законодавства, розмір спільноти, у якій вироблено соціальну норму, зворотно пропорційний ступеню впливу на особу: групові норми мають помітну перевагу перед корпоративними, а ті так само перед загальносуспільними. Здається, що зростання сили впливу в міру звуження спільноти з одночасним посиленням соціальних зв'язків у ній характерне також для правової норми, оскільки вона є складником соціальної норми і забезпечена її ж регуляторами. Саме тому в разі конкуренції двох приписів — визначеного законом або похідного від інших джерел права — останній може й мусить мати перевагу для суб'єкта під час вибору ним варіанта поведінки. Зазначене пояснює, чому вчи-

нення дозволених або навіть жаданих законом дій, не толерованих суспільством, іноді спричиняє негативну реакцію останнього. Страх такої реакції — навіть якщо йдеться лише про осуд з боку мізерно малої частки суспільства — впливає на поведінку особи більшою мірою, аніж закон. Наприклад, доволі новий для України інститут викривачів корупції, попри матеріальне стимулювання (див. ч. 1 ст. 130-1 Кримінального процесуального кодексу України³⁰) і правовий захист (зокрема, розд. VIII «Захист викривачів» Закону України «Про запобігання корупції»³¹) особи, яка повідомляє про порушення закону, не запрацював на повну силу саме через нерозв'язану проблему етичного позиціонування викривача на мікросоціальному рівні (до прикладу, у поточній редакції Державної антикорупційної програми на 2023—2025 роки зазначено, зокрема, таке:

«Проблема 1.6.1. Відсутність поваги до викривачів корупції у суспільстві <...>

<...>

<...> Основними причинами небажання особи повідомляти про відомі їй факти корупції є побоювання зазнати осуду свого оточення (колег, друзів, знайомих) та зазнати наслідків у вигляді негативних заходів впливу з боку керівництва»³².

Подібна проблема спіткала впровадження інституту викривачів і в ЄС: за даними проведеного у 2017 році дослідження (усього 5707 опитаних, із них 97 % (5516) приватні особи, 3 % (191) відповідали від імені організацій), основними причинами не повідомляти про порушення є побоювання: правових

30 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

31 Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

32 Державна антикорупційна програма на 2023—2025 роки: затв. постанов. КМУ від 04.03.2023 р. № 220 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.10.2025).

наслідків (80 % осіб і 70 % організацій); фінансових наслідків (78 % осіб і 63 % організацій); поганої репутації (45 % осіб і 38 % організацій)³³. Іншим, більш загальним прикладом, є функціонування тіньової економіки.

Не вдаючись до повноцінного експерсу в нормотворення з погляду соціології та визнаючи відмінність такого погляду залежно від конкретної наукової школи, звернімось до деяких³⁴ найбільш загальних уявлень. Так, у правовому контексті соціального внормування важливо підкреслити зв'язок між соціальним нормотворенням і *культурою*. Культура формує в суспільстві систему цінностей, соціальні норми, зразки поведінки й уявлення про належне. Цінності є чинником об'єднання в соціальні спільноти (групи). Останні стають безпосередніми суб'єктами нормотворення. Лояльність до цінностей і вироблення відповідних норм, спрямованих на їх захист, є предметом як групового, так і соціального контролю. Інструментами цього контролю є запровадження взірців, ролей, соціальних статусів і спонукання особи, якій приписують такий статус, дотримувати рольової поведінки й відповідати рольовим очікуванням. Одночасне зіткнення правил поведінки кількох ролей для одного індивіда перетворюється на рольовий конфлікт; виконання однієї ролі, під час якого має місце внутрішній конфлікт або дискомфорт через суперечливі очікування, вимоги або обмеження в межах цієї ролі,

є рольовим напруженням. Норма може не бути конкретною, чітко сформульованою, натомість може мати імпліцитний характер. Дотримання цієї удаваної, аморфної норми, утім, є обов'язком її адресата, оскільки негативні наслідки в разі її порушення все одно настають, як і у випадку з нормою експліцитною, формалізованою.

Отже, вимоги до поведінки суб'єкта зумовлено, зокрема, рольовим статусом (який, з огляду на назву, свідчить про функцію, роль у діяльності групи з досягнення спільних цінностей), а також очікуваннями від такого статусу. І культура загалом, і група зокрема, пропонують зразки поведінки, тобто певні стандарти — вимоги до носія такої ролі. Так визначають зміст рольових поведінки й очікування. З погляду юридичної науки, важливі відмінності між соціальною нормою та інструментами її забезпечення можуть утрачати значення, оскільки обидва елементи виконують нормативну функцію. Те, що забезпечує виконання норми, саме містить правило поведінки. Статус, роль, зразок або взірець, експектація — усі їх можна розглядати як нормативні елементи, що виконують функцію, характерну для норми. Про це свідчить їхня здатність зумовлювати поведінку та їхня забезпеченість стимулами й покараннями.

Щоправда, помітну розбіжність з нормою закону становить можливість існування соціальної норми не лише в неписьмовому, а й у *невисловленому*

33 Summary results of the public consultation on whistleblower protection / European Commission : web. 2017. 28 p. URL: https://ec.europa.eu/newsroom/just/document.cfm?doc_id=47885 (дата звернення: 18.10.2025).

34 Черниш Н. Зазнач. твір. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/L_715_63219046.pdf (дата звернення: 18.10.2025) ; Дворецька Г. В. Зазнач. твір. URL: <https://studfile.net/preview/9700642/> (дата звернення: 18.10.2025) ; Перегуда Є. В., Авдеєнко О. Д., Дьомкін П. О. та ін. Зазнач. твір. С. 39—40. URL: <https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2023/10/socziologiya-navchalnyj-posibnyk.pdf> (дата звернення: 18.10.2025) ; Єнін М. Н., Кухта М. П. Зазнач. твір. URL: https://vue.gov.ua/Соціальний_статус (дата звернення: 18.10.2025) ; Орбан-Лембрик Л. Б. Соціальна психологія : посібник. Київ, 2003. 446 с.

вигляді. Водночас загальноновизнана й недвозначна належність норм законодавства до соціальних норм дає змогу розглядати цю розбіжність як співвідношення загального з конкретним. Саме тому характерна для конкретного явища специфіка — імпліцитність — не завжди є визначальною ознакою кожного явища класу, яким є соціальні норми. Тож норма може бути чи не бути письмовою, бути чи не бути удаваною і водночас залишатися нормою. Вочевидь, закон також має імпліцитну складову, і ця наявність є предметом доволі давнього філософсько-правового дискурсу про співвідношення «букви» і «духу» закону. Саме їхня різниця становить імпліцитну, невисловлену частину: як відомо, *Jeremy Bentham* називав «дух закону» небезпечною фікцією, яка дає суддям змогу узурпувати функцію законодавця³⁵. Зі свого боку, *Eugen Ehrlich* дещо навпаки, уважав пріоритетними, обов'язковими для судді реальні суспільні відносини, «живе право»³⁶. Однак підстав для ототожнення «духу» закону з правом (у розумінні «верховенства права») немає, зокрема, через суб'єктну розбіжність між законодавцем (сюзерен, парламент) і правотворцем (суспільство).

Діяння носія, виконавця ролі зумовлено, зокрема, експектаціями. У юрис-

пруденції очікування набуло конкретного й доволі вузького значення в межах концепції *legitimate expectations* — розумні, небезпідставні або обґрунтовані очікування. **Примітка.** З огляду на правову позицію Верховного Суду реалізація принципу *legitimate expectations* полягає в досягненні бажаного результату шляхом учинення правомірних дій у зв'язку із заздалегідь передбаченими ймовірними наслідками; утілення *legitimate expectations* унеможливлено, зокрема, коли особа не може досягти прогнозованого результату внаслідок зміни правової основи в нерозумні й необґрунтовані строки. Обов'язковою умовою, за якої певне сподівання (вимога) особи набуває ознак *legitimate expectations*, є те, що таке очікування (вимога) має належне правове підґрунтя, тобто наявне достатнє джерело для відповідного очікування (вимоги); *legitimate expectations* не можна ототожнювати зі сподіваннями, що виникають на підставі особистого сприйняття або помилкового оцінювання певних обставин чи норм права (законодавства); ці очікування не можуть виникати, якщо існує реальний спір щодо правильного тлумачення та застосування національного законодавства.)³⁷, права очікування — як у вузькому (як частина права на мирне володіння майном³⁸), так і в широкому розумінні (як передбачуваність закону як

35 Bentham J. Op. cit. URL: <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/bentham/morals.pdf> (дата звернення: 18.10.2025).

36 Ehrlich E. Op. cit. URL: <https://ia803401.us.archive.org/11/items/grundlegungderso00ehrl/grundlegungderso00ehrl.pdf> (дата звернення: 18.10.2025).

37 Мамченко Н. Верховний Суд визначив підходи щодо застосування принципу «легітимних очікувань» (*legitimate expectations*) / Судово-юридична газета : вебсайт. 24 лютого 2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/262928-verkhovnyy-sud-opredelil-podkhody-k-primeneniyu-printsipa-legitimnykh-ozhidaniy-legitimate-expectations> (дата звернення: 18.10.2025).

38 Кисіль В. Право очікування: транскрипції змісту. *Юридична Газета*. 2019. № 7 (661). URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/pravo-ochikuvannya-transkripciyyi-zmistu.html> (дата звернення: 18.10.2025).

така, прогнозованість його застосування³⁹⁾, а також у темпоральних аспектах (відкладене зобов'язання, перенесені на майбутнє результати реалізації прав, строки⁴⁰⁾ тощо). Правники розрізняють законні очікування й очікування звичайні — у значенні «надій, бажань, прагнень психологічного чи етичного характеру»⁴¹⁾. Особливості дії експектацій у праві, вочевидь, становлять самостійну цікаву проблему. Наразі відзначимо, що насправді «писане право» не відхиляє цього засобу впливу, часто та широко послуговується очікуваннями як методом маніфестації вимоги, оскільки саме на ньому побудовано ідею про відповідність прав одних суб'єктів обов'язку інших, які з огляду на закон повинні його поважати або забезпечувати. У такому разі очікування є невід'ємним складником будь-якого визнаного законом як обов'язку, так і права.

Повертаючись до розглянутого співвідношення закону та права, зауважимо: окрім законних, легальних тощо очікувань (тобто заснованих винятково на законодавстві, нормах закону), мають бути й більш широкі, засновані на метанормах (верховенстві права). Порушення культурних, моральних тощо регуляторів (зокрема, поведінка, яка не

відповідає певним очікуванням) повинні мати також юридичні наслідки.

У правових межах, але майже немислимим в імперативних категоріях, є явище соціальної довіри як один з видів очікування. Видами довіри, поміж іншим, називають політичну, інституційну (інституціональну) у розрізі категорій легітимності влади⁴²⁾. У соціології говорять не лише про інституціональну, а й про загальну (узагальнену) довіру⁴³⁾. Соціальну довіру розглядають як культурну норму: «Довіра конкретного суб'єкта (особистості, соціальної групи, спільноти, суспільства) до невизначеного, знеособленого об'єкта, яким потенційно може бути як особистість, так і соціальний інститут; це, скоріше, загальна схильність довіряти будь-кому й будь-чому, що базується на уявленнях про вчинки людей або про діяльність організацій, соціальних інститутів тощо»⁴⁴⁾.

Механізм формування соціальних статусів і очікувань є цілісним. Не заперечуючи недоліків такого спрощення, зазначимо, що саме очікування суттєво впливають на визначення соціального статусу, межі прийнятності його реалізації. Як цілком соціальні явища статус, очікування виникають у процесі суспільних відносин між людьми.

39 Право очікування: pro et contra. Виступ судді КЦС ВС В. І. Крата. *Право очікування: феномен в площині цивільно-правових відносин*: вебінар Civil Platform (11.09.2020) / Youtube.com : web. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8flGOsbRa2w> (дата звернення: 18.10.2025).

40 Кіріак О. В. Легітимні очікування та строковість їх реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 71—74. DOI: [10.32782/2524-0374/2021-2/15](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/15) (дата звернення: 18.10.2025).

41 Сліпченко С. О. Поняття законних очікувань як різновиду майна. *Форум права*. 2020. № 3. С. 73. DOI: [10.5281/zenodo.3883845](https://doi.org/10.5281/zenodo.3883845) (дата звернення: 18.10.2025).

42 Симисенко І. В. Інституційна довіра як чинник впливу на трансформацію політичної участі в сучасній Україні. *Політикус*. 2025. Вип. 2. С. 132—137. DOI: [10.24195/2414-9616.2025-2.20](https://doi.org/10.24195/2414-9616.2025-2.20) (дата звернення: 18.10.2025).

43 Андрущенко Г. І. Інформаційно-змістове наповнення понять «соціальна довіра», «узагальнена довіра» та «інституціональна довіра»: соціологічний аналіз. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2016. Вип. 69—70. С. 7—14. URL: <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2016/69-70/3.pdf> (дата звернення: 18.10.2025).

44 Там само. С. 11.

Кожна окрема людина навчається будувати власну поведінку щодо інших осіб відповідно до сприйнятого нею статусу решти учасників соціальної взаємодії, формуючи певні уявлення та очікування. У межах конкретної соціальної ситуації (як умови рольової гри) людина наділяє цими уявленнями й очікуваннями конкретні відносини, дотримуючи вимог відповідно до усвідомлення власного статусу й вимагаючи (очікуючи) такої самої конформної поведінки від носія іншого статусу. Згадане сприйняття не є цілком стихійним: осмислення соціальних процесів охоплює функціонування триєдиного механізму *статус* → *очікування* → *санкції*. Результатом осмислення є певна позиція — переконлива, доступна для ретрансляції та запозичення іншими. Отже, культура є джерелом соціального нормотворення — як у загальносоціальному, так і в локальному (місцеві традиції, субкультури) масштабі. У цьому світлі варто зауважити, що низка уявлень про соціальні ролі, їх зразки, стандарти поведінки тощо формується за допомогою культурного полілога в одних соціальних і правових системах, але належить до соціальної норми й поза їхніми межами. Правова глобалізація, уніфікація юридичних норм (зокрема, про статуси) не встигає за «законодавцями моди», які діють у культурній площині. Окрім того, сувора відповідність між, наприклад, правовим статусом за законом і поведінкою художніх персонажів часто не є вимогою, що зумовлює художню цінність продукту. Як наслідок — культурне тло соціальної норми не завжди зважає на юридичні обставини.

Загальна (узагальнена) довіра до науки (і, відповідно, до її представників та інституцій, включно з криміналістами) часто формується не завдяки реаль-

ним механізмам, а завдяки культурним наративам. У масовій культурі наука постає не просто авторитетною: вона стала механізмом, що надає людству те, що раніше належало до сфери фантастичного. Водночас у деяких творах процедури розслідування та судочинства зображено так, що наука й вироблене нею спеціальне знання постають надійним інструментом з'ясування прихованої істини. В аудиторії, тобто суспільстві, закономірно виникають культурно-обумовлені очікування, але вже як складова норми права — вимоги до спроможностей, компетентностей, доступності тощо. Цих чеснот очікують від експертів, технологій, судових процедур. Хоча такі експектації і не мають імперативної сили, вони впливають на сприйняття правової реальності. Об'єктивно такий стан суспільної довіри відображає соціальний запит щодо розвитку, тоді як у масовій свідомості наукова спроможність (помилково або ні) — це вже фактичний, досягнутий стан, уже наявна реальність, рівень сервісу, до якого слід прагнути. Зазначене закладає передумови для розчарування або тиску на інституції.

У межах проведеного, зокрема, у США, дослідження актуальних проблем криміналістичної науки констатовано так званий *CSI Effect* (за назвою популярного телесеріалу *Crime Scene Investigation*). Попри певний позитивний внесок у популяризацію криміналістики (її позиціонування як об'єктивної та практично безпомилкової; інформування про можливості й піднесення значення криміналістичної техніки та цінності одержаних завдяки їй доказів; підвищення престижу професії криміналіста), такий ефект є джерелом багатьох ризиків, як-от: зростання вимог до судово-експертних доказів у кримінальних процесах і завищені очікування від їхніх

можливостей та точності⁴⁵. Через це експерти та юристи змушені стримувати подібні очікування, протиставляючи художнє зображення криміналістичної науки (з його акцентами на швидкості розслідування й застосуванні передових технологій) умовам її реального існування, де чільне місце посідають обґрунтованість, надійність і загальна наукова логічність судово-експертної практики⁴⁶. Коли художні інтерпретації криміналістики подають як віддзеркалення реальності, у суспільстві виникає схильність очікувати від науки значно більшого, аніж вона фактично спроможна забезпечити. Так, у фільмах (без надокучливого занурення в реальні складнощі) зображено стовідсотково точне голосове зіставлення; сюжетні лінії, за потреби, спираються на миттєвий розшук та ідентифікацію за обличчям навіть на підставі записів або зображень низької якості⁴⁷ чи навпаки, на здатність утікача майстерно оминати технологічні пастки.

З огляду на дієвість *CSI Effect* більшою⁴⁸ чи меншою⁴⁹ мірою, сформулюємо окремі висновки щодо ролі медіа-продуктів у формуванні норми, вимоги до криміналіста або експерта. Уявлен-

ня, що функціонують як тло соціальної норми, нерідко походять не з реальних, а зі змодельованих суспільних відносин. Валідність таких моделей не підлягає жодному контролю. Навіть усвідомлений контраст з реальними обставинами не позбавляє завідомо фантазійних уявлень: ілюзії безперешкодно переміщуються у «незадекларовану», удавану частину соціальної норми.

Як зазначено вище, індукція загальних ознак на рівень конкретного явища змушує розглядати належні до права соціальні норми не лише як експліцитні, а й як ефемерні, засновані на здогадах, імпліцитні. Чітке, передбачуване, зрозуміле — інакше кажучи, експліцитне, «писане право» (законодавство) звично становить зміст «букви закону» (англ. *letter of the law*). Складнішу природу має «дух закону» як його сенс, мета конкретної норми і, зрештою, «дух права». Інтерналізація права в останній частині вже не може ґрунтуватися лише на мисленні. Потрібні інші гносеологічні засоби, здатні забезпечити вибір індивідуального рішення в умовах часткової, неповної (нормативної) визначеності. До таких засобів належить інтуїція. У правничій конотації вважають, що вона

45 Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward. Washington, DC : The Nat. Ac. Press, 2009. Pp. 48–49. DOI: [10.17226/12589](https://doi.org/10.17226/12589) (дата звернення: 18.10.2025).

46 Koehler J. J., Mnookin J. L., Saks M. J. The scientific reinvention of forensic science. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 2023. Oct 2. Art. 120 (41). DOI: [10.1073/pnas.2301840120](https://doi.org/10.1073/pnas.2301840120) (дата звернення: 18.10.2025) ; Ribeiro G., Tangen J. M., McKimmie B. M. Op. cit. DOI: [10.1016/j.forsciint.2019.01.034](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2019.01.034) (дата звернення: 18.10.2025) ; Swofford H. Forensic Science Environmental Scan 2023 / NIST Interagency // Internal Report (NISTIR) : web. March 7 2024. 154 p. DOI: [10.6028/NIST.IR.8515](https://doi.org/10.6028/NIST.IR.8515) (дата звернення: 18.10.2025).

47 Zjalic J. The CSI Effect — Expectations Vs Limitations / Forensic Focus : web. 2017. 30th Nov. URL: <https://www.forensicrofocus.com/articles/the-csi-effect-expectations-vs-limitations/> (дата звернення: 18.10.2025).

48 Kaplan-Damary N., Jonathan-Zamir T., Perry G., Itskovich E. Op. cit. DOI: [10.1016/j.fsisyn.2025.100640](https://doi.org/10.1016/j.fsisyn.2025.100640) (дата звернення: 18.10.2025).

49 Podlas K. The “CSI Effect”. *Oxford Research Encyclopedia of Criminology*. 2017. Aug 22. DOI: [10.1093/acrefore/9780190264079.013.40](https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.40) (дата звернення: 18.10.2025) ; Ibidem. “The CSI Effect”: Exposing ... URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1343&context=iplj> (дата звернення: 18.10.2025).

«*проявляється як надсвідомість, образне мислення, неусвідомлений зв'язок із загальною початком природи, загальним духом, спільним знанням, а також як здатність розпізнавати <...> якості навколишнього світу без диференційованого аналізу, через себе*» і «*визначає стійкість людини в духовному середовищі, тому її умовно можна назвати духом*»⁵⁰.

Отже, інтуїція може бути інструментом сприйняття імпліцитної норми. Саме тому можна та слід говорити про незаявлені, неформалізовані ані текстом, ані соціальною артикуляцією частини правової норми — імпліцитні складові правових статусу й очікування, осуду. Наприклад, правові обмеження, які випливають із визнання діяння кримінально протиправним (державного осуду) або з кримінального покарання, є набагато вужчими за стигматизацію засудженого, якої він може зазнати як один із видів соціальної санкції. Законодавчо визначені комплекси прав та обов'язків закладу освіти або батьків є значно вужчими за уявлення суспільства про належну організацію освітнього або виховного процесу. Важливо, що соціальне начало тут домінує над правовим, залишаючи останньому роль депозитарія лише окремих (не завжди найбільш важливих) складників. Експліцитна форма також незастосовна до очікувань, які (попри наявність ознак норми) не мають імперативного, примусового способу забезпечення. Прикладом такого нормального, соціально нормативного очікування є взаємна емоційна підтримка в межах сім'ї, шанобливе ставлення до старших, релігійна толерантність тощо.

З погляду індивіда, соціальне буття — це постійний процес виконання соціальних ролей, розумово-логічна діяль-

ність (щодо експліцитних складників) і інтуїція (щодо імпліцитних складників) під час засвоєння змісту соціальної норми, учасником застосування (виконання, дотримання тощо) якої він є. У складі груп і спільнот у соціумі індивід також бере участь у впливі на інших осіб, сприяючи інтерналізації ними норм, які він сам вважає обов'язковими, і в межах ширшого процесу соціального контролю. Завдяки активній або споживачькій участі в культурній діяльності кожен з нас визначає уявлення про належне, суспільні цінності, етику тощо. Культура як метасередовище надає матеріал, необхідний для розвитку правової свідомості та правової інтуїції.

Це особливо помітно у сферах, де соціальні очікування щодо ролі мають високу нормативну силу, наприклад, у криміналістиці.

У цьому світлі, повертаючись до питання про соціально зумовлене внормування діяльності конкретного виду — судової експертизи,— зауважимо, що культурний аспект просто не можна відкидати під час визначення реального правового статусу експерта. Уявлення про статус, роль, компетентність, образ криміналіста (взірець), очікування (включно з інституційною довірою) лише частково закріплено в законодавстві. Суцільна правова норма про його права й обов'язки містить неписані та імпліцитні елементи. На відміну від суто юридичної відповідальності, соціальна відповідальність за відхилення від цієї норми настає навіть у разі, якщо окремі її елементи є уявними — тобто походять від уявлень, зокрема, не заснованих на реальному статусі або спроможності експерта або спеціаліста. Соціальний тиск діє незалежно від того, чи інтерналізовано згадану вище правову метанорму,

50 Шевців М. Б. Інтуїція в праві: культурологічний вимір : монографія. Львів, 2013. С. 52.
URL: <https://surl.li/tbmydb> (дата звернення: 18.10.2025).

тобто чи прийняв її сам виконавець цієї ролі.

Постановка проблеми нашого дослідження потребує розглянути небезпеки ексцесивного соціального, нормативного тиску на виконавців практичних досліджень, висунення до них (зокрема, ними самими) вимог, що (з наукових або процедурних позицій) перевищують реальні розшукову й доказову здатності. Замислимося над наявністю такого тиску як чинника експертних помилок. Прикладом може стати справа Альфреда Дрейфуса (помежів'я XIX—XX століть, Європа), у якій спростували висновок Альфонса Бертільйона щодо ідентифікації почерку обвинуваченого. Інший приклад такого тиску — не просто щодо спроможності, а й щодо доказування обставин, які внаслідок суспільного упередження здавалися безсумнівними,— це справа подружжя Чемберлен (1980-ті роки, Австралія), яких звинуватили в убивстві власної дитини. Провідне значення для обвинувального вироку мала судова експертиза слідів крові дитини в авто. Експерт перебував під масовим соціальним і медійним тиском — загибель дитини та «сектантська» релігійність подружжя. Зрештою матір засудили до довічного ув'язнення. Шість років потому її реабілітували завдяки випадково знайденим елементам одягу жертви в лігвищі диких собак⁵¹. Знову дослідили сліди крові з авто, які виявилися фарбою.

Перелік прикладів, у яких засудження ґрунтувалося на згодом спростованих результатах судової експертизи, можна продовжити. Помилки осіб, відповідальних за проведення таких дискредитованих експертиз, мають різноманітні причини: від недбалості до залежності

від соціальної думки. Із-поміж цих причин системною проблемою є зумовлені конформною поведінкою як наслідком лояльності до адресованої експертів соціальної і, зокрема, правової метанорми. Попри відсутність безпосереднього згадування науки, зокрема, у цитованому раніше Рішенні Конституційного Суду України щодо переліку належних до верховенства права соціальних регуляторів, саме вона найбільше впливає на проведення судової експертизи. Вочевидь, така відсутність спричинена тим, що науку розглядають насамперед як сферу здобуття нових знань, а не як регулятивне начало. Однак саме наукова діяльність є значною мірою системою правил. Окрім того, наука формує уявлення, які суспільство надалі сприймає під час вироблення соціальних норм і цінностей. Водночас аналізування помилок судової експертизи свідчить про те, що причиною чималої їх кількості є дотримання саме наукових уявлень і процедур верифікації результатів експериментів, які в міру розвитку самої науки виявилися непридатними (принаймні, для з'ясування юридичної істини). Дисциплінований експерт, дотримуючи норм такої науки, несе відповідальність за її помилки.

Розгляньмо приклад. 2015 року кризи в системі правосуддя США спричинила компрометація одного з поширених методів криміналістичної ідентифікації — мікроскопічного аналізу волосся. Офіційне розслідування підтвердило, що у 257 з 268 справ експерти надавали слідчим ФБР перебільшені або помилкові висновки щодо мікроскопічного аналізу волосся, у 33 випадках засуджені отримали смертний вирок, 9 втратили до викриття помилок. Методику, сьо-

51 Берк М. «Мою дитину забрав собака». Як жінку помилково посадили за вбивство дочки / BBC News Україна : вебсайт. 23.10.2023. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ckrepm412yvo> (дата звернення: 18.10.2025).

годні визнану науково неспроможною, упродовж десятків років застосовували як стандартну. Загалом, за підрахунками американської неурядової ініціативи *Innocence Project*, хибне застосування криміналістики (англ. *misapplied forensic science*) з 1989 року спричинило майже чверть помилкових засуджень⁵².

Варто навести й інший критичний приклад, у якому роль експертизи була вторинною, натомість першопричиною судових помилок і негуманних практик стали «досягнення» псевдонауки, яка обслуговувала потреби політики й ідеології. Так, з початку XX століття й по 1940-ві роки суд доручав експертам-фізіологам і «євгеністам» оцінювати «дегенеративні» риси для визначення схильності до злочинів, ментально хворих, сексуальних меншин. У Німеччині це стало інструментом расової політики, у США — підставою для примусових стерилізацій.

Правники, соціологи та філософи одностайні в думці про вторинність права щодо культури. Саме тому визнати останню соціальним регулятором було б не зовсім коректно зі структурного погляду. Однак у межах концепції верховенства права культура має значний нормативний вплив. Тож видається доречним розглядати культурні норми, уявлення, цінності саме як складники неодноразово згаданої метанорми, яка зумовлює, зокрема, статус, поведінку, самосприйняття, умови діяльності судового експерта.

Слід зазначити, що в культурному просторі образи й уявлення не з'являються нізвідки, вони органічні саме тому, що впливають із логіки, змісту, інтенсивності, стилю тощо певних соціальних відносин. Зокрема, твори художньої літератури позначають, а деінде — програ-

мують зміст суспільного запиту до послуг судової експертизи, форензики як прикладної діяльності із забезпечення певної специфічної пізнавальної потреби.

Образ людини з непересічними знаннями, управне застосування яких дає перевагу та змогу розкрити, на перший погляд, безнадійно заплутані слідчі ситуації, завдяки кінематографу й літературі вкоренився в масовій свідомості й набув властивостей архетипу. Його дії є правильними не тільки з технічної, а й з етичної позиції, він — уособлена об'єктивність, неупередженість; він безпосередньо сприяє суспільству у відновленні справедливості за допомогою свого служіння правосуддю. У масовій культурі криміналіст ніколи не помиляється: він бачить приховане, до того ж приховане навмисно. Його знання не можна піддавати сумніву: воно наукове, а тому об'єктивне, чисте, вище за політичні або особисті інтереси. Це створює ефект неперевірюваної істини, де експертний висновок стає останнім словом, майже як вирок долі. Така сакралізація, звісно, має негативні наслідки — експертне знання в межах судового ритуалу з науки перетворюється на догму.

Майже одразу зі створенням літературних архетипів слідчих-науковців, від початку виникнення криміналістики як самостійної дисципліни розвивається й протилежний (за соціальним вектором і за визначенням місця спеціальних знань) літературний тренд. На сцену виходять авантюристи, одинаки, які кидають виклик суспільній системі, удаючись до добре продуманих, витончених злочинів. Криміналістика — як і розслідування загалом — тут не є тріумфатором, поступаючись злочинцям гнучкістю, швидкістю, ресурсною спроможністю. Своєрідним жанровим кліше

52 Misapplication of Forensic Science / Innocence Project : web. 2025. URL: <https://innocenceproject.org/misapplication-of-forensic-science/> (дата звернення: 18.10.2025).

став образ злочинного генія (англ. *criminal mastermind*). На тлі боротьби добра зі злом він доводить вичерпність розшукової та доказової спроможностей криміналістики. Природним відгалуженням такої вичерпності стало уявлення про *perfect crime* — злочин, ідеальний тому, що його ретельно спланували й витончено реалізували.

Цей приклад також цікавий у безпечовому контексті, оскільки демонструє, як ті самі методи можна застосувати *проти* правоохоронної системи. І це стає важливим аргументом на користь комплексного підходу до криміналістики як до науки, що має працювати не лише «після факту» або «до факту», а й у площині постійного оновлення інструментів і процедур, ураховуючи досвід та логіку потенційного порушника.

Виявляється, що спеціальне знання криміналіста (експерта або спеціаліста) є просто інструментом, який (залежно від етичної потреби) можна обернути як на користь, так і проти правоохоронної системи. Утім, навіть в останньому випадку носій цього знання не стає автоматично належним до злочинного світу.

Власне, в ІТ-сфері вже усталений термін «антикриміналістика» (антифрензика), яким позначають комплекс прийомів захисту інформації від несанкціонованих її власником дій; ідеться не про засоби протидії правоохоронцям, а саме про інформаційну дисципліну. Саме тому видається, що народжена в культурному нашаруванні на сферу інформаційних технологій «антикриміналістика» має позначати набагато ширше коло практик, призначених знищувати або маскувати матеріальні та цифрові сліди. Водночас застосоване в назві заперечення лише акцентує увагу на зв'язку з криміналістикою.

Отже, художня література й кінематограф створили розмаїтий пантеон

слідчих і антигероїв, у яких утілено — подекуди перебільшено — провідні методи криміналістики й виклики їй. Водночас за межами вигаданих сюжетів ця наука постає значно ширшою за трасологію — чи навіть за протилежне їй скоєння «ідеального злочину». Культура подає криміналістику як багатофункційний засіб, потенціал якого можна та потрібно застосувати далеко за межами кримінального провадження або судового процесу. Імпліцитна, прихована за декораціями авторської вигадки або наукової фантастики, але від того не менш потужна, вимога до криміналіста зумовлює зміст очікувань і в реальних відносинах. Невідповідність таким експектаціям задіює санкцію. Соціум тисне безвідносно до міри об'єктивної здатності задовольнити сподівання як обґрунтовані, так і наївні, засновані винятково на художньому вимислі: оскільки, поряд з легітимними, ці очікування належать до складу соціальної норми, яку (з огляду на природу її джерел) неможливо винести за межі норми права.

Висновки

Сьогодні у світі (зокрема, в Україні) домінантною концепцією правовідносин є верховенство права, що ґрунтується на широкому колі соціальних регуляторів, включно із законом. Із-поміж усіх регуляторів закон посідає залежну, менш вагомую роль як де-юре, так і де-факто. Вирішального значення в системі правового регулювання набуває соціальна норма. Механізм її формування та дії значно відрізняються від процедури законотворення і правозастосування. Поведінку людей зумовлено статусами (соціальними ролями), висунутими до таких статусів соціальними очікуваннями й соціальними санкціями, які застосовують залежно від міри відповідності

таким очікуванням (зокрема, не артикульованим з характерною для закону формальною чіткістю).

З огляду на правові позиції Конституційного Суду України, сформовані в межах цієї концепції, закон утрачає позицію провідного регулятора суспільних відносин. Закон має відповідати останнім, а не визначати їх. Натомість інші суспільні регулятори в межах верховенства права набувають більшого значення. Звичай, мораль, традиції, принципи є джерелами права. Відповідно, механізми їх формування є нічим іншим, як процесом соціального регулювання, тобто нормотворення. Соціальна норма забезпечує особу статусом, вона формує очікування та передбачає санкцію. Засобами соціального нормотворення є, зокрема, літературні, художні, аудіовізуальні твори. Їх сприйняття суспільством, перенесення їхніх ідей у площину власного функціонування завершує процес правотворчості в її широкому розумінні.

Об'єктом одного з культурно-обумовлених статусів став криміналіст. Література й кіномистецтво не тільки створили кілька варіантів образу криміналіста, вони також сформуvalи — або артикулювали — запит суспільства до криміналістики. Цей запит є набагато ширшим, аніж сприяння розкриттю злочинів. Окрім застосування наукомістких реконструкцій, такий запит містить сфери, що можуть здаватися протилежними криміналістиці — способи й техніку затирання, маскування (підміни) слідів, подолання систем захисту тощо. У дзеркалі масової культури криміналістика постає також як ментальна практика оцінювання загроз, далеко на завжди кримінальних.

Водночас, як це підкреслює опис концепції верховенства права, закон і право не мають цілковитої відповідності. І щодо статусу та прав, і за реальни-

ми гносеологічними спроможностями, обумовленими затвердженими методиками (зокрема, судово-експертних досліджень), статус криміналіста є набагато вужчим, аніж це впливає з його культурологічного профілю. Невідповідність очікуванням — цілком відповідно до способу функціонування соціальної норми — карається соціальною санкцією. Очікування як вимога до криміналіста (спеціалісти, судові експерти, державні спеціалізовані установи) впливають із його статусу. Водночас цей статус частково зумовлено учасниками правовідносин — не стільки нормами закону й реальним досвідом, скільки культурними джерелами, метанормою. Розбіжність реального й удаваного статусів може мати негативну оцінку їхніх носіїв як надто повільних, забюрократизованих, вузьких тощо. Усуненню можливої стигматизації криміналістики має посприяти спеціальна діяльність з публічної дипломатії, спрямована на інформування про її фактичні правові та науково-технічні межі. Однак суб'єкта, від якого слід очікувати проведення подібних заходів, визначити складно, оскільки така роз'яснювальна робота не належить безпосередньо до завдань, зокрема, державних спеціалізованих установ.

Expectations in Law and Criminalistics: Issue Formulation

***Yurii Chechi, Victoriia Bila,
Stanislav Sheptukhovskiy***

Phenomenon of social expectations as a component of the legal norm and a factor determining the real status and behavior of a forensic expert is considered. The starting point is the concept of the rule of law, according to which law is not limited by law, but is formed by a wide range of social regulators: morality, traditions, cultural ideas, practices.

They form a metanorm that is imposed on the law and often has a stronger influence on behavior than formal regulations. Existence substantiation of above-mentioned discrepancy determines the purpose of the article. Its achievement required the use of a number of general scientific and special methods. In the given context, forensic science appears not only as a procedural institution, but as a socio-cultural phenomenon. Its role is to transform specific expertise into evidence, but society expects much more from the expert than the law provides. These expectations are formed not only by legal norms, but also by cultural narratives, mass culture and ideas about science as a source of infallible truth. They are implicit in nature, but act as norms: non-compliance with them causes social sanctions regardless of the real capabilities of science or procedure. It is shown that the mechanism of formation of expectations is based on the trinity of status, expectation, and sanction. Forensic scientist as a bearer of special knowledge acquires a status partially determined by cultural images, and not only by law. It creates a gap between real and perceived status, which becomes a source of pressure, errors, and stigmatization. At the same time, science providing forensics with methods, is itself a system of norms and can produce misconceptions that later turn out to be unsuitable for clarifying legal truth. Scientific novelty of the article lies in the introduction into the legal discourse of the category of "expectations" as a legitimate requirement of a participant in legal relations that follows not only from the law, but from social regulators in general that form the law. This makes it possible to explain why forensic science is under constant social pressure and why its cultural profile is much broader than the procedural one. The article opens up the prospect of further research into the role of culture in formation of legal norms and the need for public communication to reduce the gap between expectations and the real possibilities of forensic expert activity.

Keywords: rule of law; metanorm; expectations; forensic science; criminalistics; implicit norms; legal intuition; normative dissonance.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Andrushchenko, H. I. (2016). Informatsiino-zmistovne napovnennia poniat «sotsialna dovira», «uzahalna dovira» ta «instytutsionalna dovira»: sotsiologichnyi analiz [Information and Content Filling of the Concepts of «Social Trust», «Generalized Trust» and «Institutional Trust»: a Sociological Analysis]. *Sotsialni tekhnologii: aktualni problemy teorii ta praktyky*. Vyp. 69—70. URL: <http://soctech-journal.kpu.zp.ua/archive/2016/69-70/3.pdf> [in Ukrainian].
- Bentham, J. (2000). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. 1781. Batoche Books : Kitchener. URL: <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/bentham/morals.pdf>.
- Berk, M. (2023). «Moiu dytynu zabrav sobaka». *Yak zhinku pomylkovo posadyly za vbyvstvo dochky* [«My child was taken by a dog». As a woman, she was mistakenly imprisoned

- for the murder of her daughter] / BBC News Ukraina : vebsait. 23 zhovtnia. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ckrep-m412yvo> [in Ukrainian].
- Chernysh, N. (2004). *Sotsiologhiia. Kurs lektsii* [Sociology. Course of lectures]. Vyd. 4-te, pererob. i dopov. Lviv. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/L_715_63219046.pdf [in Ukrainian].
- Dvoretzka, H. V. (2001). *Sotsiologhiia* [Sociology] : navch. posib. Kyiv. URL: <https://studfile.net/preview/9700642/> [in Ukrainian].
- Ehrlich, E. (1913). *Grundlegung der Soziologie des Rechts* [Foundations of the Sociology of Law]. München und Leipzig : Duncker & Humblot. URL: <https://ia803401.us.archive.org/11/items/grundlegunderso00ehrl/grundlegunderso00ehrl.pdf> [in German].
- Kaplan-Damary, N., Jonathan-Zamir, T., Perry, G., Itskovich, E. (2025). Public views of forensic science: An intersection of science and policing? *Forensic Science International. Synergy*. Art. 25:11:100640. DOI: 10.1016/j.fsisyn.2025.100640.
- Kiriiaak, O. V. (2021). Lehitymni ochikuvannia ta strokovist yikh realizatsii [The legitimate expectation and the timelines for its implementation]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 2. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-2/15 [in Ukrainian].
- Koehler, J. J., Mnookin, J. L., Saks, M. J. (2023). The scientific reinvention of forensic science. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. Oct 2. Art. 120 (41). DOI: 10.1073/pnas.2301840120.
- Korolova, Yu. (2019). Koreliatsiia pryntsyviv verkhovenstva prava ta verkhovenstva zakonu v systemi dzherel prava [Correlation of the principles of the rule of law and the rule of law in the system of sources of law]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 4. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/35.pdf> [in Ukrainian].
- Kryzhova, O. (2017). Pryntsyv verkhovenstva prava u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [The rule of law in the practice of the European court of human rights]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Serii: Yurydychni nauky. № 865. DOI: 10.23939/law2017.865.544 [in Ukrainian].
- Kurylenko, T. (2024). Dovira yak sotsialnyi fenomen [Trust as a social phenomenon]. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. Vol. 3. No. 1. DOI: 10.46299/j.isjpp.20240301.03 [in Ukrainian].
- Kysil, V. (2019). Pravo ochikuvannia: transkryptsii zmistu [Right of expectation: transcriptions of content]. *Yurydychna Hazeta*. № 7 (661). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/pravo-ochikuvannia-transkripci-yi-zmistu.html> [in Ukrainian].
- Mamchenko, N. (2023). Verkhovnyi Sud vyznachyv pidkhody shchodo zastosuvannia pryntsyvu «lehitymnykh ochikuvan» (legitimate expectations) [Supreme Court determined approaches to the application of the principle of “legitimate expectations”] / *Sudovo-iurydychna hazeta* : vebsait. URL: <https://sud.ua/uk/news/sudebnaya-praktika/262928-verkhovnyy-sud-opredelil-podkhody-k-primeneniyu-printsipa-legitimnykh-ozhidaniy-legitimate-expectations> [in Ukrainian].
- Misapplication of Forensic Science (2025) / Innocence Project : web. URL: <https://innocenceproject.org/misapplication-of-forensic-science/>.
- Orban-Lembryk, L. B. (2003). *Sotsialna psykholohiia* [Social psychology] : posibnyk. Kyiv [in Ukrainian].
- Perehuda, Ye. V., Avdieienko, O. D., Domkin, P. O. ta in. (2012). *Sotsiologhiia* [Sociology] : navch. posib. Kyiv. URL: <https://www.knuba.edu.ua/wp-content/uploads/2023/10/socziologiya-navchalnyj-posibnyk.pdf> [in Ukrainian].
- Podlas, K. (2005). “The CSI Effect”: Exposing the Media Myth. *Fordham Intellectual Property, Media and Entertainment Law Journal*. Vol. 16. No. 2. Book 2. Art. 2. URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1343&context=iplj>.
- Podlas, K. (2017). The “CSI Effect”. *Oxford Research Encyclopedia of Criminology*. Aug 22. DOI: 10.1093/acrefore/9780190264079.013.40.
- Pravo ochikuvannia: pro et contra. Vystup suddi KTS VS V. I. Krata [Right of expectation: pro et contra. Speech of the judge of the CCC of the Supreme Court V. I. Krata] (2020). *Pravo ochikuvannia: fenomen v ploshchyni*

- tsyvilno-pravovykh vidnosyn : webinar Civil Platform / Youtube.com : web. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8fIG0sbRa2w> [in Ukrainian].
- Report on the Rule of Law (2011). Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C-DL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=C-DL-AD(2011)003rev-e).
- Ribeiro, G., Tangen, J. M., McKimmie, B. M. (2019). Beliefs about error rates and human judgment in forensic science. *Forensic Science International*. Vol. 297. DOI: 10.1016/j.forsciint.2019.01.034.
- Shevtsiv, M. B. (2023). *Intuitsiia v pravi: kul'turolohichnyi vymir* [Intuition in law: a cultural dimension] : monohrafiia. Lviv. URL: <https://surl.li/tbmydb> [in Ukrainian].
- Slipchenko, S. O. (2020). Poniattia zakonnykh ochikuvan yak riznovydu maina [The concept of legitimate expectations as a kind of property]. *Forum prava*. № 3. DOI: 10.5281/zenodo.3883845 [in Ukrainian].
- Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward (2009). Washington, DC : The Nat. Ac. Press. DOI: 10.17226/12589.
- Summary results of the public consultation on whistleblower protection (2017) / European Commission : web. URL: https://ec.europa.eu/newsroom/just/document.cfm?doc_id=47885.
- Swofford, H. (2024). Forensic Science Environmental Scan 2023 / NIST Interagency // Internal Report (NISTIR) : web. March 7. DOI: 10.6028/NIST.IR.8515.
- Symysenko, I. V. (2025). Instytutsiina dovira yak chynnyk vplyvu na transformatsiiu politychnoi uchasti v suchasni Ukraini [Institutional trust as a key factor influencing the transformation of political participation in contemporary Ukraine]. *Politykus*. Vyp. 2. DOI: 10.24195/2414-9616.2025-2.20 [in Ukrainian].
- Temchenko, V. I. (2007). Verkhovenstvo prava u praktytsi Yevrosudu ta Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [The rule of law in practice of European court of human rights and Constitutional Court of Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*. T. 64. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9f486e50-ff7c-4178-88ee-e5a1a-8ca0509/content> [in Ukrainian].
- Tsuvina, T. (2019). Pryntsyp verkhovenstva prava u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Principle of the Rule of Law in the Case-law of the European Court of Human Rights]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 4. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2019.66 [in Ukrainian].
- Yenin, M. N., Kukhta, M. P. (2022). Sotsialnyi status [Social status] / *Velyka ukraïnska entsyklopediia* : vebсайт. URL: https://vue.gov.ua/Sotsialnyi_status [in Ukrainian].
- Zjalic, J. (2017). *The CSI Effect – Expectations Vs Limitations* / Forensic Focus : web. 30th Nov. URL: <https://www.forensicfocus.com/articles/the-csi-effect-expectations-vs-limitations/>.
- Zolotarova, O. A. (2023). Spivvidnoshennia pryntsypiv verkhovenstva prava ta zakonosti v ukrainskomu pravi [The correlation of the principles of the rule of law and legality in Ukrainian law]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 6. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-6/152 [in Ukrainian].

Чечіль, Ю., Біла, В., Шептуховський, С. (2025). Експектації у праві та криміналістиці: постановка проблеми. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (41). С. 13–34. DOI: 10.32353/khrife.4.2025.02.

Тенденції розвитку судово-експертної діяльності в умовах глобальної цифрової трансформації суспільства

Наталія Ткаченко *

* Канд. юрид. наук, Департамент експертного забезпечення правосуддя
Міністерства юстиції України, м. Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0589-0191>, e-mail: tnm_77@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.4.2025.03

УДК 343.98(477)

Надійшло 14.11.2025 / Рецензовано 30.11.2025 / Прийнято до друку 25.12.2025 /
Доступно онлайн 31.12.2025

Стрімка цифровізація суспільства змінила характер злочинності, джерел доказової інформації та умови діяльності судових експертів. Сьогодні традиційних підходів до фіксації, дослідження й оцінювання даних уже недостатньо для роботи з цифровими слідами, великими масивами інформації, їх новітніми формами та модифікаціями. Це зумовлює потребу у визначенні сучасних тенденцій розвитку судово-експертної діяльності й оновленні її нормативних, організаційних і методичних засад. Метою праці є комплексне дослідження тенденцій розвитку судово-експертної діяльності в умовах глобальної цифровізації та з'ясування впливу сучасних цифрових технологій на організаційні, процесуальні й методологічні основи експертного забезпечення правосуддя. Застосовано метод системного аналізу для виявлення загальних технологічних тенденцій; структурно-функціональний метод для визначення впливу цифровізації на зміст і завдання судово-експертної діяльності. Доведено, що цифрові сліди стають пріоритетним об'єктом експертних досліджень, а штучний інтелект, 3D-технології та симуляційні платформи значно розширюють можливості експертної практики. Виявлено дефіцит методичного забезпечення, зумовлений складністю цифрових даних і появою їх нових форм та модифікацій. Окреслено необхідні зміни в підготовці експертних кадрів, зокрема впровадження автоматизованого тестування та розвиток цифрових компетентностей. Підкреслено зростання значення міжнародної співпраці в умовах транснаціонального характеру цифрових викликів. Цифровізація формує нову технологічну

парадигму судово-експертної діяльності, що потребує оновлення методик, упровадження інноваційних технологій, розбудови цифрових компетентностей експертів і стандартизації підходів до роботи з цифровими доказами. Сталий розвиток експертної практики є неможливим без міжнародної інтеграції, модернізації навчання та зміцнення науково-методичного забезпечення.

Ключові слова: *судово-експертна діяльність; цифровізація; цифрові сліди; штучний інтелект; 3D-технології; цифрові докази; методичне забезпечення; міжнародна співпраця; підготовка судових експертів; підвищення кваліфікації судових експертів.*

Постановка наукової проблеми

Глобальна цифрова трансформація суспільства призвела до кардинальних змін у всіх ключових секторах діяльності юридичних і фізичних осіб та необхідності відповідного реагування з боку державних інституцій на нові умови цифрового середовища. Відбуваються такі процеси й у сфері правосуддя, де оновлюються традиційні підходи до збирання доказів, їх дослідження та оцінювання. За таких умов експертне забезпечення правосуддя в Україні набуває якісно нового змісту та значення, що реалізується шляхом його трансформування у високотехнологічний інструмент, який відіграє надзвичайно важливу роль у встановленні об'єктивних фактів та обставин у кримінальному, адміністративному, цивільному й господарському провадженнях, а також у процесах використання спеціальних знань поза межами судочинства.

Поява нових форм кримінальних правопорушень, з одного боку, та розвиток штучного інтелекту (далі — ШІ) і розмаїття сучасних технологій, з іншого, обумовлюють необхідність оновлення підходів до організації судово-експертної діяльно-

сті. Наявного методичного забезпечення дедалі частіше недостатньо для роботи з цифровими слідами, комплексними інформаційними системами, що потребує запровадження нових компетентностей, інструментів і технологій.

Розвиток цифрового середовища значно випереджає адаптацію експертних методик, нормативне регулювання та технічні можливості проведення експертних досліджень. Це створює ризики як для ефективності доказування, так і для забезпечення прав та свобод учасників провадження (справи). Отже, виникає об'єктивна потреба у визначенні сучасних тенденцій розвитку судово-експертної діяльності, формуванні стратегічних напрямів модернізації та кореспондуванні цих процесів з міжнародними стандартами і найкращими практиками.

Особливого значення набувають питання інтеграції високих технологій в експертну практику, розвиток цифрових компетентностей експертів, активізація міжнародної співпраці та стандартизація підходів до роботи з цифровими доказами. Саме ці аспекти зумовлюють актуальність дослідження і формують підґрунтя для комплексного наукового

аналізу тенденцій розвитку судово-експертної діяльності в сучасному цифровому суспільстві.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблеми експертного забезпечення правосуддя перебувають у фокусі уваги як науковців, так і практиків. Остан-

нім часом також збільшується кількість наукових робіт, які стосуються впровадження сучасних технологій у судово-експертну діяльність. Ці питання у своїх працях досліджували: П. Гіверц зі співавтором ¹, Є. Демидова зі співавторами ², О. Задніченко зі співавторкою ³, Д. Кішко ⁴, А. Коваленко ⁵, К. Латиш ⁶, Ю. Нізовцев зі співавторами ⁷, О. Посашков ⁸, О. Самойленко ⁹, Р. Степанюк зі співавтором ¹⁰, С. Чорний зі

- 1 Гіверц П., Коломійцев О. Машинне навчання і можливість його застосування для криміналістичних досліджень вогнепальної зброї. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 2 (35). С. 28—43. DOI: 10.32353/khrife.2.2024.03 (дата звернення: 12.11.2025).
- 2 Shepitko V., Shepitko M., Latysh K., Kapustin M., Demidova E. Artificial intelligence in crime counteraction: From legal regulation to implementation. *Social & Legal Studios*. 2024. Vol. 7. No. 1. Pp. 135—144. DOI: 10.32518/sals1.2024.135 (дата звернення: 10.11.2025).
- 3 Задніченко О. М., Пашинська І. В. Штучний інтелект в судово-експертній діяльності. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін* : мат-ли V Всеукр. форуму суд. експерт. (Львів, 06.06.2025). Одеса, 2025. С. 183—186. URL: https://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2025/08/forum_ondise_law__2025.pdf (дата звернення: 12.11.2025).
- 4 Кішко Д. Цифровізація судово-експертної діяльності в умовах війни як шлях забезпечення безперервної роботи експертних установ. *Досвід і проблеми судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану в Україні* : мат-ли всеукр. наук.-практ. конф. (Львів — Київ — Одеса; 28.09.2023). Львів, 2023. С. 15. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/a05122023.pdf> (дата звернення: 12.11.2025).
- 5 Коваленко А. В. Перспективи запровадження 3D-технологій у судово-експертну діяльність. *Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті* : мат-ли всеукр. наук.-практ. семінару (Київ, 30.05.2024). Київ, 2024. С. 89—91. URL: <http://repository.ukd.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1684/3D%20expert.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 12.11.2025).
- 6 Латиш К. В. Вплив технологій штучного інтелекту на судово-експертну діяльність: можливості та загрози. *Судово-експертна діяльність: збереження наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану* : мат-ли IV Всеукр. форуму суд. експерт. (Львів, 07.06.2024). Одеса, 2024. С. 216. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/law.pdf> (дата звернення: 12.11.2025).
- 7 Нізовцев Ю., Парфило О., Плахотнік О. Установлення особи, підозрюваної у скоєнні кіберзлочину з використанням WiFi-технологій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 4 (33). С. 23—38. DOI: 10.32353/khrife.4.2023.03 (дата звернення: 12.11.2025).
- 8 Посашков О. О. До питання впровадження штучного інтелекту в судові експертизи під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. Т. 34. № 1. С. 728—735. DOI: 10.32631/vca.2025.1.58 (дата звернення: 12.11.2025).
- 9 Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса, 2020. 372 с. DOI: 10.32837/11300.13264 (дата звернення: 12.11.2025).
- 10 Степанюк Р. Л., Колесник В. Г. Судова комп'ютерно-технічна експертиза: стан і перспективи розвитку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 2 (102). С. 294. DOI: 10.33766/2524-0323.102.289-305 (дата звернення: 12.11.2025).

співавторами ¹¹, В. Шепітько зі співавторами ¹², М. Шепітько зі співавторкою ¹³, М. Щербаковський ¹⁴ та ін. Водночас, попри зростання зацікавленості проблематикою технологічної трансформації судово-експертної діяльності, у більшості робіт розглянуто лише окремі аспекти цієї тематики. Дослідження зазвичай зосереджено або на аналізі інновацій у межах конкретних видів судових експертиз, або на використанні певних технічних засобів чи інновацій під час дослідження, а комплексне бачення впливу інтеграції сучасних цифрових технологій на судово-експертну діяльність залишається поза увагою.

Мета статті

Комплексне дослідження сучасних тенденцій розвитку судово-експертної діяльності в умовах глобальної цифровізації суспільства, з'ясування впливу цифрових технологій на організаційні, методологічні й нормативно-правові засади функціонування експертного забезпечення правосуддя в Україні.

Методи дослідження

Застосовано метод системного аналізу для виявлення загальних технологічних тенденцій, а також структурно-функціональний метод для визначення впливу

цифровізації на зміст і завдання судово-експертної діяльності.

Викладення основного матеріалу дослідження

Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, цифрових пристроїв і засобів, хмарних сервісів і великих за обсягом баз даних зумовлює радикальні зміни в злочинній діяльності й інших видах протиправної поведінки. З'являються нові способи вчинення протиправних дій і, відповідно, сліди, що залишаються внаслідок такої діяльності. Змінюється також характер доказової інформації в кримінальному, цивільному, господарському й адміністративному провадженні та поза межами судочинства.

Останнім часом судові експерти все частіше стикаються з необхідністю дослідження цифрових об'єктів і слідів їх застосування. Окрім того, активне поширення цифрових технологій і ШІ зумовлює появу нових форм і модифікацій інформації (*deepfake*-технології, автоматизоване генерування текстових, аудіо- та відеоматеріалів). Із розвитком діджиталізації (цифровізації) у всіх сферах життя людини судові експерти стикаються з проблемами дослідження побудованих за певними правилами безперервних послідовних ланцюжків

- 11 Чорний С., Брендель О., Гратіашвілі Д. Автентифікація зображень на основі їх семантичної сегментації у нейронних мережах глибокого навчання з їх попереднім обробленням за методами фільтрації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 1 (26). С. 128. DOI: [10.32353/khrife.1.2022.08](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2022.08) (дата звернення: 10.11.2025).
- 12 Шепітько В. Ю., Авдеева Г. К., Коновалова В. О. та ін. Інноваційні методи, засоби та технології в криміналістиці та судовій експертизі : наук.-практ. посіб. / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2023. 116 с. URL: <http://surl.li/zhtvre> (дата звернення: 12.11.2025).
- 13 Шепітько М., Латиш К. Використання штучного інтелекту в судово-експертній діяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 3 (36). С. 24–36. DOI: [10.32353/khrife.3.2024.03](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2024.03) (дата звернення: 12.11.2025).
- 14 Щербаковський М. Відкриті джерела кіберпростору як об'єкти судово-експертного дослідження. *Там само*. Вип. 2 (35). С. 10–27. DOI: [10.32353/khrife.2.2024.02](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2024.02) (дата звернення: 12.11.2025).

блоків, що містять певну інформацію. Так, ринок криптовалют розвивається шаленими темпами в усьому світі. Як наслідок, ми стикаємося із такими поняттями, як *блокчейн-транзакції*, *блокчейн-сайти*, *криптовалюта блокчейн*, *блокчейн-книга*, *блокчейн-гаманець* тощо. За таких умов перед судовою експертизою постають якісно нові проблеми, пов'язані з необхідністю виконання ідентифікаційних, діагностичних і ситуаційних завдань за результатами застосування сучасних технологій. Особливо актуальними для розв'язання проблемних питань судової експертизи у сфері блокчейну стали виклики війни, розпочатої країною-агресором. Для ведення війни проти України ворог користується всіма перевагами, які надає блокчейн у кіберпросторі,— децентралізацією та анонімністю, швидкістю та зручністю. Це стосується, наприклад, створення «холодних гаманців» для збирання грошей, фішингових сайтів, криптопірамід, смарт-контактів та інших шахрайських блокчейн-проектів. Для протистояння ворогові в кіберпросторі необхідні спеціальні знання, носіями яких є судові експерти.

Джерелами доказової та орієнтовальної інформації є цифрові сліди, що можуть бути утворені за допомогою персональних комп'ютерів, які належать фізичним і юридичним особам, мобільних пристроїв, планшетів, фотоапаратів і відеокамер, які вилучають в учасників кримінального провадження, із серверів та інших накопичувачів інформації в організаціях та установах, із мережевих сервісів, що встановлюють голосовий і відеозв'язок між комп'ютерами через інтернет (*ICQ, Skype, WhatsApp, Viber, Telegram* та ін.), із банківських систем на

відповідних цифрових носіях (*CD-диски, флешкартки та ін.*), із камер відеоспостереження комерційних і державних структур та інших електронно-обчислювальних пристроїв¹⁵. Поява таких слідів не тільки розширила можливості для формування доказової бази, а й змінила підходи до проведення розслідування кримінальних правопорушень, здійснення судово-експертної діяльності та судового розгляду справ.

Оскільки інформація в цифровій формі має складну структуру, є високочутливою до змін, може містити приховані дані, недоступні для безпосереднього сприйняття особою, яка не має спеціальних знань, може бути легко модифікована або знищена, виникає потреба в її дослідженні, зокрема, із застосуванням спеціалізованого обладнання та програмного забезпечення. Отже, дослідження таких об'єктів стало невід'ємним складником сучасної судово-експертної діяльності.

Дослідження цифрових носіїв інформації є характерним для різних видів судових експертиз: комп'ютерно-технічної, електронних комунікацій, відео- та звукозапису, портретної, фототехнічної та ін. Утім, з розвитком інформаційних технологій відбуваються суттєві зміни предмета, об'єкта, завдань і методів цих досліджень. Цифрові носії сьогодні — це не лише матеріальні об'єкти, що містять інформацію у вигляді файлів або записів, а складні інформаційні системи, інтегровані в хмарні платформи, віртуальні середовища й апаратно-програмні комплекси. До традиційних об'єктів додалися логфайли та журнали подій, метадані, копії в хмарних сховищах, повідомлення месенджерів із зашифрованих каналів тощо. Окрім того, навіть традиційні для

15 Колеснікова І. А. Цифрові сліди: поняття та їх значення при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2023. № 10. С. 472. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-10/114 (дата звернення: 12.11.2025).

судової експертизи об'єкти (наприклад, фото-, відео-, аудіофайли) потрапляють на дослідження в нових умовах, оскільки їх легко змінити за допомогою сучасних інструментів цифрової обробки, зокрема ШІ. Синтез і корегування мовлення, *deepfake* й інші маніпуляції із цифровими даними ускладнюють виконання завдань, що постають перед судовими експертами, потребуючи розроблення нових методів експертного дослідження, а також набуття судовим експертом відповідних компетентностей.

Як зазначають науковці та практики, під час проведення судових експертиз, пов'язаних з дослідженням електронних комунікацій і цифрових даних, гостро відчувається дефіцит у науково-методичному забезпеченні¹⁶. Ідеться про проблеми, пов'язані, зокрема, зі складністю створення конкретних методик автентифікації цифрових відео- та звукозаписів через їхню різноманітність і відсутність наукових публікацій про характеристики таких відео- та звукозаписів. Тож можна лише схарактеризувати напрями виявлення певних ознак для розв'язання питання щодо автентифікації цифрових записів¹⁷. Отже, дефіцит

методик (методичних рекомендацій) у сфері досліджень цифрових даних потребує цілеспрямованих наукових розробок, інтеграції міжнародних стандартів у судово-експертну діяльність та оновлення підходів до її здійснення з урахуванням актуальних потреб практики.

Науковці неодноразово звертали увагу на істотний вплив технологій на розвиток судової експертизи як безпосередньо, так і опосередковано, оскільки чимало створених для інших сфер технологічних рішень згодом стали потужними інструментами криміналістики й судової експертизи¹⁸. Так, лазерним 3D-скануванням, започаткованим для промислових цілей, архітектури, інженерії та медицини, сьогодні активно послуговуються для фіксування і реконструкції місця події та інших об'єктів судово-експертного дослідження. Тут ідеться не лише про технічну можливість візуалізувати траєкторію польоту кулі, положення тіл та інших об'єктів у просторі, а й про здатність забезпечити більш переконливу та зрозумілу для суду реконструкцію події, що особливо важливо тоді, коли показання є суперечливими або фрагментарними¹⁹.

- 16 Іванович А., Сімакова-Єфремян Е., Півньов Є. Наукова діяльність у галузі судової експертизи — основа методології судово-експертних досліджень в умовах воєнного стану. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 3 (32). С. 25. DOI: [10.32353/khrife.3.2023.02](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2023.02) (дата звернення: 10.11.2025) ; Галушневська К. О. Комп'ютерно-технічна експертиза: перспективи розвитку у сфері кіберзлочинів. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення протидії злочинності в сучасних умовах* : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 20.12.2024). Дніпро, 2024. С. 64. URL: <https://surl.li/ievziq> (дата звернення: 12.11.2025).
- 17 Брендель О. Дослідження автентичності цифрових відео- та звукозаписів. *Використання цифрових технологій у криміналістиці та судовій експертизі* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. «кругл. столу» (Харків, 11.12.2023). Харків, 2024. С. 57—58. URL: <https://surl.li/rrlwve> (дата звернення: 12.11.2025).
- 18 Arora A. Future of Forensic and Crime Scene Science Technologies. Chapter 18 / *Technology in Forensic Science: Sampling, Analysis, Data and Regulations* ; Ed. D. Rawtani, Ch. M. Hussain. Wiley : Hoboken, NJ, USA, 2020. Pp. 357—370. DOI: [10.1002/9783527827688.ch18](https://doi.org/10.1002/9783527827688.ch18) (дата звернення: 12.11.2025).
- 19 Гусак А. П. Ефективність використання 3D-моделювання в балістиці для відновлення подій при використанні вогнепальної зброї. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. № 2 (14). С. 29. DOI: [10.32782/2709-9261-2025-2-14-6](https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-2-14-6) (дата звернення: 08.11.2025).

Сучасні технології активно впроваджують у судово-експертну діяльність. Зокрема, відоме застосування ШІ для проведення портретної судової експертизи судовими експертами Київського науково-дослідного інституту судових експертиз (далі — КНДІСЕ) у справі щодо розстрілу українського військовослужбовця російськими військовими. У результаті цієї експертизи встановлено особу загиблого Героя України Олександра Мацієвського. Це один з перших випадків застосування ШІ для проведення експертних досліджень в Україні. Перед судовими експертами постало завдання ідентифікувати загиблого українського воїна за зображеннями на відео й наданими для порівняння фотознімками. Фахівці КНДІСЕ отримали відеозапис, викладений у мережу 06.03.2023 р. Експерти порівнювали цей відеозапис із наданими слідчим фотознімками певних осіб, які, за версією правоохоронних органів, могли бути зафіксовані на відео. Поміж проблем, які довелося розв'язувати судовим експертам, — низька якість досліджуваного відеоматеріалу й неналежна якість (розмитість) фотознімків, наданих для порівняння, на що експерти звернули окрему увагу. За результатами дослідження експерти КНДІСЕ встановили, що український військовий на відео — це снайпер 163-го батальйону 119-ї бригади територіальної оборони Чернігівської області Олександр Мацієвський. Застосування ШІ сукупно з іншими методами досліджень продемонструвало, наскільки ефективні сучасні технології для ідентифікації особи²⁰. Цей випадок став не тільки важливим прецедентом у практиці прова-

дження судових експертиз, а й яскравим прикладом того, як сучасні технології трансформують судово-експертну діяльність, відкриваючи нові можливості.

Інтеграція ШІ в судово-експертну діяльність є перспективним напрямом, здатним істотно підвищити ефективність, точність та об'єктивність експертних досліджень. Водночас упровадження таких технологій супроводжує низка викликів — від технічних до етико-правових, — що потребують комплексного аналізу й урегулювання на рівні законодавства, професійної підготовки кадрів і міжгалузевої співпраці. Розроблення чітких стандартів, створення прозорих механізмів відповідальності та впровадження системного контролю є необхідними умовами для безпечного й результативного застосування ШІ в судово-експертній практиці, що в підсумку сприятиме зміцненню правосуддя та довіри до судової системи²¹.

Практика впровадження ШІ характерна й для інших країн. У судовій експертизі ШІ здебільшого послугуються для аналізу великих обсягів даних, класифікації за певними категоріями, створення баз даних, а також для ідентифікації об'єктів. Зокрема, як зазначено в наукових джерелах, під час дослідження зразків крові, відбитків пальців рук, зразків бензину, ґрунту, мікрооб'єктів поєднують фототехнічні, мікроскопічні методи, спектроскопію з різними моделями ШІ. До того ж у всіх випадках ШІ застосовують у комбінації з традиційними експертними методами²². Це обумовлено тим, що висновок експерта має бути

20 Shepitko V., Shepitko M., Latysh K., Kapustin M., & Demidova E. Op. cit. P. 141. DOI: 10.32518/sals1.2024.135 (дата звернення: 10.11.2025).

21 Задніченко О. М., Пашинська І. В. Знач. твір. С. 185—186. URL: https://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2025/08/forum_ondise_law__2025.pdf (дата звернення: 12.11.2025).

22 Javadova A. N. Using Artificial Intelligence in the Forensic Science for the Analysis of Micro-particles: A Systematic Review. *Futurity: Economics & Law*. 2024. Vol. 4. No. 2. Pp. 229—246. DOI: 10.57125/FEL.2024.06.25.13 (дата звернення: 10.11.2025).

повним, об'єктивним, обґрунтованим і достовірним, що неможливо забезпечити винятково шляхом застосування алгоритмів ШІ без контролю людини. Окрім того, незважаючи на переваги ШІ, його застосування пов'язане з проблемами непрозорості складних внутрішніх механізмів. Відсутність прозорості ще більше загострює проблему у сфері кібербезпеки, оскільки доручення важливих рішень системі, яка не може пояснити себе, становить очевидну небезпеку²³. Отже, можемо констатувати, що застосування ШІ в судово-експертній діяльності поступово формує нову технологічну парадигму, водночас його подальше впровадження неможливе без розроблення стандартів, що гарантуватимуть достовірність, відтворюваність і допустимість джерел доказів у процесуальній діяльності.

Однією зі сфер науково-технічного прогресу, яка найближчим часом може суттєво посилити інструментарій судово-експертної діяльності, на думку А. Коваленка, є 3D-технології, які можна визначити як сукупність науково-технічних засобів створення, редагування та використання 3D-моделей певних об'єктів. Першою сферою української судово-експертної діяльності, де згадані технології застосовують доволі масово й успішно, став балістичний облік (завдяки апаратно-програмним системам балістичної ідентифікації *BalScan*). Водночас позитивний досвід користування названими системами дає змогу спрогнозувати використання 3D-технологій під час проведення судових трасологічних експертиз. Безпосе-

редніми об'єктами такого дослідження можуть стати відскановані цифрові 3D-моделі об'ємних слідів і ймовірних слідоутворювальних об'єктів. «Крім того, перспективним видається застосування 3D-технологій під час проведення судових портретних експертиз. У межах такого дослідження судовий експерт може самостійно привести 3D-модель обличчя людини до необхідного масштабу, повернути під правильним кутом, виміряти розмірні характеристики окремих ознак, порівняти їх, а також, за результатами експертизи, ефективно проілюструвати його результати. Додаткового дослідження також потребують можливості використання 3D-технологій під час проведення судово-медичних, інженерно-технічних, судово-військових та інших видів експертиз»²⁴. Тобто можна стверджувати, що впровадження 3D-технологій органічно вписується в глобальні тенденції цифрової трансформації судово-експертної діяльності.

Важливим напрямом розвитку судово-експертної діяльності є активне впровадження міжнародної співпраці. У сучасних умовах воно набуває стратегічного значення, оскільки дає змогу не лише інтегрувати передові технології та новації, упроваджувати кращі міжнародні практики, а й уніфікувати підходи до дослідження цифрових доказів і застосування ШІ та стандартизувати методичне забезпечення.

У ст. 22–24 Закону України «Про судову експертизу» передбачено різні форми міжнародної співпраці: 1) проведення судової експертизи за доручен-

23 Посашков О. О. Знач. твір. С. 729. DOI: [10.32631/vca.2025.1.58](https://doi.org/10.32631/vca.2025.1.58) (дата звернення: 12.11.2025); Capuano N., Fenza G., Loia V., Stanzione C. Explainable Artificial Intelligence in CyberSecurity: A Survey. *IEEE Access*. 2016. Vol. 4. No. 10. 26 p. DOI: [10.1109/ACCESS.2022.3204171](https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3204171) (дата звернення: 12.11.2025).

24 Коваленко А. В. Знач. твір. С. 91. URL: <http://repository.ukd.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1684/3D%20expert.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 12.11.2025).

ням відповідного органу або особи іншої держави; 2) залучення фахівців з інших держав для спільного проведення судових експертиз; 3) міжнародне наукове співробітництво²⁵. Так, *«державні спеціалізовані установи, що виконують судові експертизи, користуються правом встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судових експертиз, криміналістики тощо інших держав, проводити спільні наукові конференції, симпозиуми, семінари, обмінюватися стажистами, науковою інформацією і друкованими виданнями та здійснювати спільні видання в галузі судової експертизи і криміналістики»*²⁶. Для України, яка активно інтегрується в європейські правовий і науковий простори, міжнародна співпраця стає одним з провідних чинників розвитку судово-експертної діяльності. Окрім того, зважаючи на транскордонний характер цифрових викликів, міжнародна співпраця є не тільки бажаним, а критично необхідним явищем, оскільки дає змогу об'єднувати найкращі передові практики та спрямовувати їх на розв'язання глобальних проблем.

Сьогодні формування міжнародної співпраці в галузі судової експертизи відбувається в умовах глобалізації всіх сфер людської діяльності, стрімкого розвитку науки й техніки, засобів комунікації, становлення інтернаціональних наукових зв'язків, створення новітніх технологій і ШІ, постійної та швидкої

міграції населення різних країн і регіонів, а також з обумовленою цими процесами активізацією транснаціональної організованої злочинності та міжнародного тероризму²⁷.

Науковці та практики переконані у важливості міжнародної співпраці в галузі судово-експертної діяльності. Так, В. Шепітько провів опитування судових експертів і визначив найбільш перспективні напрями міжнародної співпраці в цій галузі: надання допомоги в програмному й технічному забезпеченні; проведення спільних наукових досліджень і комісійних судових експертиз за участю іноземних експертів; організація спільних наукових заходів з проблем судової експертизи; поліпшення якості судової експертизи завдяки запрошенню іноземних експертів до проведення судових експертиз; підготовка спільних наукових видань²⁸. С. Євдокіменко зазначає, що забезпечення розвитку судово-експертної діяльності в Україні залежить від масової участі судово-експертних установ у міжнародних організаціях за профілем судово-експертної діяльності, доступу українських експертів до міжнародних стандартів і можливості користування ними. Доступ до таких стандартів значно спрощено для членів міжнародних судово-експертних організацій, наприклад ENFSI²⁹. П. Кіпоурас та І. Овсянникова також упевнені, що поза інтеграцією

25 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 12.11.2025).

26 Там само.

27 Баулін О. В. Генеза і сучасний стан нормативно-правового регулювання міжнародного співробітництва України у галузі судової експертизи. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 30. DOI: 10.33994/kndise.2023.68.02 (дата звернення: 12.11.2025).

28 Шепітько В. Судова експертиза та судово-експертна діяльність: погляд крізь призму думок експертів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2023. Вип. 1 (30). С. 20. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.02 (дата звернення: 12.11.2025).

29 Євдокіменко С. В. Напрями міжнародного співробітництва у галузі судово-експертної діяльності. *Європейські перспективи*. 2024. № 1. С. 147. DOI: 10.32782/ep.2024.1.20 (дата звернення: 12.11.2025).

з міжнародною спільнотою неможливо повною мірою забезпечити правосуддя якісною експертизою, тому необхідно переймати найкраще з іноземного досвіду й послуговуватися цими напрацюваннями для підвищення ефективності судово-експертної діяльності в нашій державі³⁰.

Зазначені вище позиції цілком узгоджуються із сучасними тенденціями розвитку судово-експертної діяльності, оскільки в умовах стрімкої цифровізації та появи нових форм злочинності окрема держава не може ефективно реагувати на всі виклики автономно. Комплексний розвиток судово-експертної діяльності неможливий без співпраці з міжнародними організаціями й іноземними експертними установами. Особливої ваги набуває така співпраця у сфері інноваційних технологій, де зміни відбуваються в найбільш прискореному темпі. Отже, міжнародна співпраця є не лише інструментом обміну досвідом, а й умовою сталого, професійного й інноваційного розвитку.

Умови цифрової трансформації суттєво змінюють також вимоги до професійних компетентностей судових експертів. Саме тому важливим складником подальшого розвитку судово-експертної діяльності є вдосконалення порядку підготовки та підвищення кваліфікації експертних кадрів. Судові експерти повинні не тільки добре знатися на сучасних методах дослідження, а й бути готовими адаптуватися до нових викликів. Це потребує, зокрема, розвитку таких

базових компетентностей: розуміння принципів кібербезпеки, цифрової етики, роботи з великими масивами даних; здатності критично оцінювати результати, здобуті за допомогою ШІ; обізнаність щодо технічних обмежень і ризиків, пов'язаних з користуванням такими інструментами.

Якісна підготовка кадрів, як зазначає В. Християн, є одним з важливих станом на сьогодні питань, оскільки від кваліфікації, професійного рівня та компетентності, а також особистих і морально-етичних якостей судових експертів (об'єктивність, незаангажованість, здатність до аналітичного мислення, уважність, наполегливість) залежить якість їхньої роботи, отже, і якість проведених експертних досліджень. Поміж основних заходів підвищення кваліфікації експертів-практиків автор називає систематичне проходження стажувань і провадження науково-дослідної роботи самими спеціалістами, а також відзначає ефективність проведення науково-теоретичних семінарів і їх значення для розв'язання актуальних проблем експертних теорії та практики. Важливими чинниками, на його думку, є також обмін досвідом з іноземними експертами шляхом участі в наукових заходах за кордоном і невинна самоосвіта для вдосконалення професійних навичок експертів³¹.

У 2025 році суттєво змінено правила підготовки експертних кадрів — затверджено новий Порядок проведення Центральною експертно-кваліфікаційною

30 Кіпоурас П., Овсянникова І. Судово-експертна діяльність в умовах глобалізації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 3 (25). С. 169—184. DOI: [10.32353/khrife.3.2021.12](https://doi.org/10.32353/khrife.3.2021.12) (дата звернення: 10.11.2025).

31 Християн В. До питання підготовки судових експертів для роботи в підрозділах експертної служби МВС. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : мат-ли VIII Міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 27.11.2019). Київ, 2019. С. 433—435. URI: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/15434> (дата звернення: 12.11.2025).

комісією при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів³². Відповідно до п. 1 гл. 1 розд. II «Атестація з метою присвоєння кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю» цього документа, «підготовка осіб, які мають намір отримати кваліфікацію судового експерта за відповідною експертною спеціальністю (далі — фахівці), складається з двох етапів:

- теоретична підготовка;
- стажування.

Теоретична підготовка фахівців здійснюється за програмою підготовки з теоретичних, організаційних і процесуальних питань судової експертизи закладами, які відповідають встановленим пунктом 2 цієї глави вимогам, та включені згідно з цим Порядком до переліку закладів, що здійснюють теоретичну підготовку судових експертів <...>.

Стажкування фахівців проводиться за програмами стажування з відповідної експертної спеціальності»³³.

Водночас обумовлено, що атестація з метою присвоєння кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю здійснюється шляхом проведення кваліфікаційного іспиту із застосуванням електронної системи для проведення автоматизованого тестування. Автоматизоване тестування містить три етапи; його проводять одночасно для всіх фахівців, які беруть участь у складанні кваліфікаційного іспиту; це виконання:

- 1) тестових завдань з перевірки знань з теоретичних, організацій-

них і процесуальних питань судової експертизи;

- 2) тестових завдань з перевірки знань з питань у межах експертних спеціальностей;
- 3) ситуативного завдання (п. 1, 9, 14, 18—20 гл. 2 «Присвоєння кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю» розд. II)³⁴.

Такий підхід підвищує прозорість та об'єктивність процедури присвоєння кваліфікації судового експерта, а також наближає українську модель підготовки судових експертів до міжнародних стандартів.

Важливою новелою законодавства є запровадження безстроковості свідчення про присвоєння кваліфікації судового експерта (п. 28 гл. 2 розд. II) і обов'язкового підвищення кваліфікації (п. 1 гл. 1 розд. III «Атестація з метою підтвердження підвищення кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю») ³⁵. Так, протягом трьох років з дня прийняття кваліфікаційною палатою Центральної експертно-кваліфікаційної комісії рішення про присвоєння кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю або підтвердження підвищення кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю судовий експерт повинен набрати не менше ніж 2 кредити ЄКТС (абз. 1 п. 3 гл. 1 розд. III)³⁶. До видів підвищення кваліфікації належать: навчання за професійною програмою підвищення кваліфікації; участь

32 Порядок проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісією при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів : затв. наказ. Мін'юсту України від 06.05.2025 р. № 1224/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0694-25#Text> (дата звернення: 12.11.2025).

33 Там само.

34 Там само.

35 Там само.

36 Там само.

у конференціях, семінарах, практикумах, тренінгах, вебінарах, майстер-класах тощо з питань судово-експертної діяльності; науково-педагогічна, інша викладацька, наукова й науково-технічна діяльність у сфері судової експертизи³⁷. Запровадження нового порядку атестації судових експертів означає системне оновлення підходів до формування експертних кадрів в Україні. Водночас провідного значення набуває якість такого навчання: глибина поданого матеріалу та гнучкість здобутих навичок, актуальність наданої інформації та необхідність розгляду проблемних питань тощо. Це обумовлює необхідність переосмислення освітніх стандартів і сталого й безперервного професійного розвитку судових експертів.

Актуальним питанням також є модернізація методів навчання. Зокрема, ефективним є застосування сучасних технологій не лише під час провадження судових експертиз, а й під час навчання та підвищення кваліфікації судових експертів. Поміж найбільш перспективних — симуляційні платформи, за допомогою яких можна відтворювати складні експертні ситуації та відпрацьовувати алгоритми дій без ризику втрати або пошкодження реальних об'єктів (доказів).

Наприклад, VR — це створене за допомогою комп'ютерних технологій середовище, яке цілком імітує реальність і забезпечує ефект занурення для здобувачів освіти. За допомогою спеціалізованих пристроїв (VR-шоломів, окулярів, контролерів тощо) формується повно-

цінне сенсорне занурення, що імітує клінічні ситуації. У цьому контексті доповнена реальність (AR) також відіграє важливу роль, забезпечуючи накладення цифрової інформації (3D-моделей, зображень, відео) на фізичне середовище³⁸. Такими технологіями чи не в усьому світі вже активно послуговуються для підготовки пілотів, медичних працівників, під час вивчення іноземних мов: вони зарекомендували себе як ефективний інструмент формування професійних компетентностей. Як зазначає С. Остапов, VR-технології в навчанні судових експертів-пожежотехніків є сучасним світовим трендом і перспективними для України, оскільки дають змогу розв'язувати низку проблем, пов'язаних з якістю навчання, доступністю ресурсів та адаптацією до сучасних міжнародних стандартів. Водночас певні чинники ускладнюють їх упровадження в українських реаліях. *По-перше*, висока вартість технологій, оскільки маємо обмежене фінансування державних установ і навчальних закладів. *По-друге*, недостатня підготовка викладачів і брак фахівців, які розроблятимуть сценарії та адаптуватимуть їх до реальних потреб судових експертів. *По-третє*, відсутність стандартів застосування VR у навчанні, що ускладнює процес інтеграції таких технологій у навчальні програми. *По-четверте*, інфраструктурні проблеми, оскільки в деяких навчальних закладах бракує навіть базових технічних умов для впровадження VR — високошвидкісного інтернету або сучасних комп'ютерів³⁹.

37 Порядок проведення ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0694-25#Text> (дата звернення: 12.11.2025).

38 Лавринович О. А. Імерсивні технології у професійній підготовці фахівців. *Collection of Scientific Papers «Л'ОГОС»*. 2025. 4 Avr. Р. 300. DOI: [10.36074/logos-04.04.2025.057](https://doi.org/10.36074/logos-04.04.2025.057) (дата звернення: 10.11.2025).

39 Остапов С. Потенціал технологій віртуальної реальності у навчанні судових експертів-пожежотехніків в Україні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2025. Вип. 70. С. 634. DOI: [10.33994/kndise.2025.70.48](https://doi.org/10.33994/kndise.2025.70.48) (дата звернення: 12.11.2025).

В умовах сьогодення питання впровадження VR-технологій у підготовку судових експертів набуває особливої актуальності. Зростання складності експертиз, поява нових видів слідів, необхідність оперативного реагування на нетипові ситуації в умовах воєнного стану й післявоєнного відновлення потребують від судового експерта глибоких практичних навичок, які неможливо сформувати лише традиційними методами навчання. Окрім того, актуальність обумовлена й тим, що такі технології забезпечують ефективне засвоєння матеріалу, можливість багаторазового повторення сценаріїв, формування алгоритмів дій і розвиток професійного мислення, що є критично важливим у сфері, де від правильності рішень (зокрема, судового експерта) залежить установлення важливих обставин справи або провадження.

Висновки

Отже, глобальна цифрова трансформація суспільства зумовила істотні зміни в змісті, формах і методах провадження судово-експертної діяльності. Поява цифрових слідів, розвиток ІІІ, поширення великих масивів даних, хмарних технологій, нових засобів комунікації та інструментів маніпулювання інформацією сформували нове технологічне середовище, у якому традиційні підходи до проведення експертиз уже не забезпечують належного рівня достовірності й ефективності. У таких умовах перед судово-експертною діяльністю постають якісно нові завдання, що потребують оновлення методів, модернізації технічного забезпечення, розроблення сучасних методик і впровадження інноваційних технологій.

Цифрові сліди сьогодні є одним з головних джерел доказової інформації

у кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних провадженнях. Їх дослідження потребує спеціалізованого обладнання, програмних засобів, нових методів і високої цифрової компетентності судових експертів. Водночас розвиток ІІІ створив як нові можливості, так і нові виклики: від автоматичного аналізу даних до необхідності розроблення стандартів перевірки достовірності результатів, забезпечення прозорості алгоритмів і контролю з боку людини.

На підставі проведеного аналізу можна виокремити ключові тенденції розвитку судово-експертної діяльності в умовах цифровізації суспільства: 1) цифровізація об'єктів дослідження (збільшення кількості досліджень, що пов'язані з цифровими носіями, хмарними сервісами, метаданими й іншими цифровими слідами різного походження); 2) інтеграція сучасних технологій у судово-експертну діяльність (ІІІ, 3D-моделювання, лазерне сканування); 3) підвищення вимог до базових компетентностей судового експерта (розуміння принципів кібербезпеки, цифрових технологій, опанування методів аналізу великих масивів даних); 4) посилення глибини та якості навчання судових експертів, зокрема, завдяки впровадженню нових методів (VR/AR-технологій, симуляційних платформ, інтерактивного навчального середовища); 5) необхідність оновлення методичного забезпечення провадження судових експертиз; 6) зростання ролі та значення міжнародної співпраці.

Recent Advancements in Forensic Expert Activity in the Context of Global Societal Digital Transformation

Nataliia Tkachenko

The rapid digitization of society has fundamentally altered the nature of criminal

activity, the sources of evidentiary information, and the operational context of forensic experts. Contemporary traditional approaches to recording, investigating, and assessing data have become inadequate for managing digital traces, extensive datasets, and their recent variations and forms. This requires the identification of traditional trends in the development of forensic expert activity and the re-evaluation of its normative, organizational, and methodological foundations. The Article Purpose is a comprehensive analysis of trends in the development of forensic expert activity within the context of global digitalization, as well as an elucidation of the impact of contemporary digital technologies on the organizational, procedural, and methodological foundations of expert support to justice. The author employs the method of system analysis to identify general technological trends; a structural and functional method for assessing the impact of digitalization on the content and tasks of forensic expert activity. It has been proven that digital traces are being prioritized in expert research. Artificial intelligence, 3D technologies and simulation platforms significantly expand expert practice capabilities. A deficiency of methodological support is identified, attributable to the complexity of digital data and the emergence of their novel forms and variations. Essential changes in the training of specialized personnel are delineated, with particular emphasis on the implementation of automated testing and the advancement of digital competencies. The increasing significance of international cooperation within the context of the transnational character of digital challenges is underscored. Digitization constitutes a novel technological paradigm in forensic expert practice, necessitating the revision of methodologies, implementation of innovative technologies, enhancement of experts' digital competencies, and standardization of procedures for handling digital evidence. The sustainable development of forensic expert prac-

tice is unattainable without international integration, modernization of education, and enhancement of scientific and methodological support.

Keywords: forensic expert activity; digitization; digital traces; artificial intelligence; 3D technologies; digital evidence; methodological support; international cooperation; training of forensic experts; forensic experts' advanced training.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Arora, A. (2020). Future of Forensic and Crime Scene Science Technologies. Chapter 18 / *Technology in Forensic Science: Sampling, Analysis, Data and Regulations*; Ed. D. Rawtani, Ch. M. Hussain. Wiley : Hoboken, NJ, USA. DOI: [10.1002/9783527827688.ch18](https://doi.org/10.1002/9783527827688.ch18).
- Baulin, O. V. (2023). Heneza i suchasnyi stan normatyvno-pravovoho rehuliuвання mizhnarodnoho spivrobitnytstva Ukrainy u haluzi sudovoi ekspertyzy [Genesis and current state of legal regulation of international

- cooperation of Ukraine in the field of forensic science]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 68. DOI: 10.33994/kndise.2023.68.02 [in Ukrainian].
- Brendel, O. (2023). Doslidzhennia avtentychnosti tsyfrovyykh video- ta zvukozapysiv [Investigating authenticity in digital video and sound recordings]. *Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii u kryminalistytsi ta sudovii ekspertyzi* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. «kruhl. stolu» (Kharkiv, 11.12.2023). Kharkiv. URL: <https://surl.lu/rllwve> [in Ukrainian].
- Capuano, N., Fenza, G., Loia, V., Stanzione, C. (2016). Explainable Artificial Intelligence in CyberSecurity: A Survey. *IEEE Access*. Vol. 4. No. 10. DOI: 10.1109/ACCESS.2022.3204171.
- Chorny, S., Brendel, O., Gratiashvili, D. (2022). Authenticate images based on their semantic segmentation in deep learning neural networks with their pre-processing with use of filtering methods. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 1 (26). DOI: 10.32353/khrife.1.2022.08.
- Giverts, P., Kolomiitsev, O. (2024). Machine Learning and Possibility of its Application for Forensic Researches on Firearms. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 2 (35). DOI: 10.32353/khrife.2.2024.03.
- Halushnevsk, K. O. (2024). Komp'uternotekhnichna ekspertyza: perspektyvy rozvytku u sferi kiberzlochyniv [Computer forensics: development prospects in the field of cybercrimes]. *Aktualni problemy kryminalno-pravovoho, kryminalnoho protsesualnoho ta kryminalistychnoho zabezpechennia protydii zlochynnosti v suchasnykh umovakh* : mat-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Dnipro, 20.12.2024). Dnipro. URL: <https://surl.li/ievziq> [in Ukrainian].
- Husak, A. P. (2025). Efektyvnist vykorystannia 3D-modeliuvannia v balistytsi dlia vidnovlennia podii pry vykorystanni vohnepalnoi zbroi [Effectiveness of using 3d modelling in ballistics for reconstruction of firearms events]. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka*. № 2 (14). DOI: 10.32782/2709-9261-2025-2-14-6 [in Ukrainian].
- Ivanović, A., Simakova-Yefremian, E., Pivnov, Ye. (2023). Scientific Activity in the Field of Forensic Science is the Methodology Basis Forensic Researches Under Martial Law. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 3 (32). DOI: 10.32353/khrife.3.2023.02.
- Javadova, A. N. (2024). Using Artificial Intelligence in the Forensic Science for the Analysis of Microparticles: A Systematic Review. *Futurity: Economics & Law*. Vol. 4. No. 2. DOI: 10.57125/FEL.2024.06.25.13.
- Khrystian, V. (2019). Do pytannia pidhotovky sudovykh ekspertiv dlia roboty v pidrozdilakh ekspertnoi sluzhby MVS [On the training of forensic experts for service within the units of the expert division of the Ministry of Internal Affairs]. *Teoriia ta praktyka sudovo-ekspertnoi diialnosti* : mat-ly VIII Mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 27.11.2019). Kyiv. URI: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/15434> [in Ukrainian].
- Kipouras, P., Ovsianynkova, I. (2021). Forensic science activity in globalization context. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 3 (25). DOI: 10.32353/khrife.3.2021.12.
- Kishko, D. (2023). Tsyfroviizatsiia sudovo-ekspertnoi diialnosti v umovakh viiny yak shliakh zabezpechennia bezpererвної roboty ekspertnykh ustanov [Digital forensic operations as a means of ensuring the operational continuity within forensic institutions in wartime]. *Dosvid i problemy sudovo-ekspertnoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu v Ukraini* : mat-ly vseukr. nauk.-prakt. konf. (Lviv — Kyiv — Odesa, 28.09.2023). Lviv. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/a05122023.pdf> [in Ukrainian].
- Kolesnikova, I. A. (2023). Tsyfrovii slidy: poniatia ta yikh znachennia pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen [Digital traces: concepts and their meaning in the investigation of criminal offenses]. *Yurydychnyi elektronnyi naukovyi zhurnal*. № 10.

- DOI: 10.32782/2524-0374/2023-10/114 [in Ukrainian].
- Kovalenko, A. V. (2024). Perspektyvy zaprovadzhennia 3D-tekhnologii u sudovo-ekspertnu diialnist [Prospects for introducing 3D technologies in forensic activities]. *Kryminalistyka ta sudova ekspertyza u XXI stolitti* : mat-ly vseukr. nauk.-prakt. seminaru (Kyiv, 30.05.2024). Kyiv. URL: <http://repository.ukd.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1684/3D%20expert.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
- Latysh, K. V. (2024). Vplyv tekhnologii shtuchnoho intelektu na sudovo-ekspertnu diialnist: mozhlyvosti ta zahrozy [Impact of artificial intelligence technologies on forensic activity: capabilities and threats]. *Sudovo-ekspertna diialnist: zberezhennta naukovoho ta kadrovoho potentsialu v umovakh voiennoho stanu* : mat-ly IV Vseukr. forumu sud. ekspert. (Lviv, 07.06.2024). Odesa. URL: <http://ndekc.lviv.ua/pdf/law.pdf> [in Ukrainian].
- Lavrynovych, O. A. (2025). Imersyivni tekhnologii u profesiinii pidhotovtsi fakhivtsiv [Immersive technologies in the professional training of specialists]. *Collection of Scientific Papers «Λ'ΟΗΟΣ»*. 4 Avr. DOI: 10.36074/logos-04.04.2025.057 [in Ukrainian].
- Nizovtsev, Yu., Parfylo, O., Plakhotnik, O. (2023). Identification of Person Suspected of Committing a Cybercrime Using Wi-Fi Technologies. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 4 (33). DOI: 10.32353/khrife.4.2023.03.
- Ostapov, S. (2025). Potentsial tekhnologii virtualnoi realnosti u navchanni sudovykh ekspertiv-pozhezhotekhniv v Ukraini [Potential of Virtual Reality Technologies in the Training of Forensic Fire Scientists in Ukraine]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 70. DOI: 10.33994/kndise.2025.70.48 [in Ukrainian].
- Posashkov, O. O. (2025). Do pytannia vprovadzhennia shtuchnoho intelektu v sudovi ekspertyzy pid chas dosudovoho rozsliduvannia kryminalnykh pravoporu-
rushen [On the issue of implementing artificial intelligence in forensic examination during pre-trial investigation of criminal offences]. *Visnyk Kryminolohichnoi asociatsii Ukrainy*. T. 34. № 1. DOI: 10.32631/vca.2025.1.58 [in Ukrainian].
- Samoilenko, O. A. (2020). *Osnovy metodyky rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh u kiberprostorii* [Foundations of cybercrime investigation methodology] : monohrafiia / za zah. red. A. F. Volobuieva. Odesa. DOI: 10.32837/11300.13264 [in Ukrainian].
- Shcherbakovskyi, M. (2024). Open Sources of Cyberspace as Objects of Forensic Research. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 2 (35). DOI: 10.32353/khrife.2.2024.02.
- Shepitko, M., Latysh, K. (2024). Use of artificial intelligence in forensic science. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 3 (36). DOI: 10.32353/khrife.3.2024.03.
- Shepitko, V. (2023). Forensic Science and Forensic Expert Activity: a View Through the Prism of Forensic Experts' Opinions. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 1 (30). DOI: 10.32353/khrife.1.2023.02.
- Shepitko, V. Yu., Avdieieva, H. K., Konovalova, V. O. ta in. (2023). *Innovatsiini metody, zasoby ta tekhnologii v kryminalistytsi ta sudovii ekspertyzi* [Innovative methods, tools and technologies in criminalistics and forensic examination] : nauk.-prakt. posib. / za red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv. URL: <http://surl.li/zhtvre> [in Ukrainian].
- Shepitko, V., Shepitko, M., Latysh, K., Kapustin, M., & Demidova, E. (2024). Artificial intelligence in crime counteraction: From legal regulation to implementation. *Social & Legal Studies*. Vol. 7. No. 1. DOI: 10.32518/sals1.2024.135.
- Stepaniuk, R. L., Kolesnyk, V. H. (2023). Sudova komp'uterno-tekhnichna ekspertyza: stan i perspektyvy rozvytku [Forensic computer and technical expertise: state and prospects of development]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka*. Vyp. 2

- (102). DOI: 10.33766/2524-0323.102.289-305 [in Ukrainian].
- Yevdokimenko, S. V. (2024). Napriamy mizhnarodnoho spivrobitnytstva u haluzi sudovo-ekspertnoi diialnosti [Areas of international cooperation in the field of forensic expert activities]. *Yevropeiski perspektyvy*. № 1. DOI: 10.32782/ep.2024.1.20 [in Ukrainian].
- Zadnichenko, O. M., Pashynska, I. V. (2025). Shtuchnyi intelekt v sudovo-ekspertnii diialnosti [Artificial intelligence in forensic expert activity]. *Sudova ekspertyza: perspektyvy rozvytku ta okremi vektory zmin : matly V Vseukr. forumu sud. ekspert.* (Lviv, 06.06.2025). Odesa. URL: https://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2025/08/forum_ondise_law__2025.pdf [in Ukrainian].

Ткаченко, Н. (2025). Тенденції розвитку судово-експертної діяльності в умовах глобальної цифрової трансформації суспільства. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (41). С. 35—51. DOI: 10.32353/khrife.4.2025.03.

Principle of Tax Rate Equilibrium and its Application in the Tax System of the Republic of Armenia

Karen Mamikonyan ^{*a}, Armen Safaryan ^{**b}

^{*} Ph. D in Economics, Associate Prof., National Bureau of Expertises of the Republic of Armenia, Yerevan, Republic of Armenia, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5719-7404>, e-mail: mamikonyankaren@gmail.com

^{**} Doctor of Economics, Yerevan, Republic of Armenia

^a Writing – original draft, Project administration, Supervision.

^b Writing – original draft, Methodology, Conceptualization.

DOI: [10.32353/khrife.4.2025.04](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2025.04) УДК 343.98:336.225.621.11::347.72.035

Надійшло 03.09.2025 / Рецензовано 15.09.2025 / Прийнято до друку 25.12.2025 /
Доступно онлайн 31.12.2025

Currently, the tax rates in developing countries, including the Republic of Armenia, create a suboptimal burden for economic entities. From the state's perspective, this situation also contributes to the issue of tax non-collection. This study may hold significant importance for other developing countries as well, as its primary objective is to determine the optimal tax burden on entrepreneurship through mechanisms for reducing tax rates. To achieve the set goal, general scientific methods were applied (analysis and synthesis, generalization, logical-structural, etc.). The article presents a methodological approach to assessing tax efficiency by analyzing comparative data on the burden of a unified tax rate and applying the principle of tax rate equilibrium. The application of the "50% Balance" principle is considered a key aspect of this research, which is fundamentally based on Arthur Laffer's concept of the relationship between progressive taxation and government tax revenue, commonly known as the "Laffer Curve". According to this concept, as marginal tax rates increase, there is a proportional expansion in the shadow economy due to increased tax evasion by taxpayers. This approach is based on the idea of achieving "maximum benefit" for both the state and business entities in the context of taxation. However, in this case, the most stable outcome is considered to be the minimal overall result from which neither side can gain more without changing the strategies of the other sides. Applying the stated principle, strategies were selected in the final stage of the research that

correspond to the minimum values of overall benefit for each group of tax rates, such as “profit tax – Value added tax (VAT)”, “income tax – social contribution”, and “turnover tax”; where the state’s benefit is minimized compared to the benefit of the business entity, taking into account the shares of individual taxes in the tax revenues collected in the state budget.

Keywords: Tax burden; tax rate; Nash equilibrium; minimum overall benefit; profit tax; value added tax; business taxation.

Research Problem Formulation

Tax burden is a comprehensive indicator that describes the role of taxes in the life of a country’s population and is defined as the ratio of the total amount of collected taxes to the value of the Gross National Product. This research examines the tax burden, considering that the tax system of a developing country, such as the Republic of Armenia, is characterized as stable and evolving if the tax burden is distributed primarily based on the principles of fairness and efficiency. When one of these principles becomes somewhat preferential, disrupting the balance, the possibility of fully applying the other principle decreases. Notable are the views expressed by A. Smith and J. M. Keynes on the issue of tax burden in the field of economics. Smith emphasized fairness and equality in the distribution of the tax burden, while J. M. Keynes assessed efficiency as the main goal of tax policy implementation.

The level of the tax burden depends on the tax policy adopted by the state. As is well known, there are several forms of implementing tax policy, including: Rational tax policy, which is characteristic of periods of economic growth and aims to address fiscal-budgetary, economic, and social aspects. Adaptive tax policy, which is focused on increasing economic stability during periods of economic downturns and crises, depending on specific socio-economic conditions. Maximum revenue po-

licy, which is characterized by reducing tax benefits, increasing rates, and other similar measures. Within the framework of this research study, the primary fiscal aspect of a prudent tax policy characteristic of periods of economic growth will be discussed.

It should be borne in mind, the issue of evaluating the effectiveness of taxation has not yet received a definitive resolution. That is, there are numerous approaches and hypothetical calculations regarding which part of the taxpayer’s income collection is effective. Some authors propose calculating the tax burden in absolute terms, which is the ratio of the total collected taxes to the output from a specific sector of the economy. However, the types and proportions of these taxes vary depending on the sectors and objectives involved. Of course, in this case, the practical use of the absolute tax burden is limited due to the lack of analytical possibilities to compare and contrast its value with that of other organizations and states. Nevertheless, for the entire economy, the relative tax burden is more commonly assessed quantitatively. This is determined by the ratio of total tax revenues to the Gross Domestic Product (GDP), for an organization, the assessment is made based on the percentage ratio of planned or actual taxes paid to gross income.

However, the dynamics of tax revenues, as well as the tax burden in relation to aggregate demand, allow us to conclude that a significant increase in the tax load

on the economy has, to some extent, led to a reduction in tax collection.

According to data for 2023, the Gross Domestic Product (GDP) of Armenia's economy was 9,453.2 billion AM drams (23,633.0 million US dollars), while the tax revenues of the state budget amounted to 2,221.9 billion AM drams (5,554.75 million US dollars) ¹. Thus, based on the official figures provided, the ratio of "collected taxes/GDP" was 23.5 percent.

However, in our observation, it is also necessary to discuss the following issue, namely: when performing calculations using the mentioned approach, it is not possible to reflect the actual state of taxation if the potential of tax arrears, which serve as a reserve for tax revenues, is not included in the calculation. Accounting for this and making international comparisons could significantly alter the picture.

As of January 1, 2024, the amount of unpaid or unsettled taxes or payments (arrears) under the supervision of the tax authority for entities operating in Armenia totals 189.4 billion AM drams (473.5 million US dollars). Of this amount, the majority – approximately 136.4 billion AM drams (341 million US dollars) – is attributed to taxpayers who have been declared bankrupt, while 53.0 billion AM drams (132.5 million US dollars) in tax liabilities are attributable to taxpayers who are actively conducting business. When adding the aforementioned latest data to the tax revenues of the state budget, the relative tax burden indicator for 2023 amounts to 24 percent.

In the Republic of Armenia, the main reason for tax evasion under the current

economic conditions is the high tax rates on entrepreneurial activity. This is because the capacity of the production base was not taken into account when determining them. The tax rates were set at levels close to those in other countries, but the socio-economic conditions of those countries, particularly the population's standard of living, were not considered.

J. A. Mirrlees ², in his 1971 paper "An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation", proposed a model in which tax policy must account for the possibility that citizens may hide their true incomes or deliberately reduce their efforts if tax rates are too high. From our perspective, this approach is a very important impetus in the formation of fiscal policy. The model addresses optimal taxation, taking into account income concealment and changes in individuals' efforts in response to high tax rates. This paper is a key work in which J. A. Mirrlees develops ideas related to optimal taxation and information asymmetry. Mirrlees' optimal tax system is one that collects the necessary revenues for the state without suppressing economic activity and societal productivity. He proposed a tax policy that would provide the government with adequate revenue while avoiding major economic distortions. In practice, this requires a delicate balance between: equity (redistribution of wealth and reduction of inequality) and efficiency (maintaining incentives for work, entrepreneurship and investment) ³.

It can be assumed that high tax rates perform their functions quite effectively on a regular basis in a society with a high level of welfare. However, it should be noted that

-
- 1 Annual Report of the Activities of the State Revenue Committee of the Republic of Armenia for 2023 / State Revenue Committee of the Republic of Armenia : web. URL: <https://www.src.am/en> (date accessed: 30.08.2025).
 - 2 James A. Mirrlees is a British economist, a representative of Neo-Keynesianism, and the recipient of the 1996 Nobel Prize for his research in the field of information asymmetry.
 - 3 Mirrlees J. A. An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation. *The Review of Economic Studies*. 1971. Vol. 38. Is. 2. Pp. 175–208.

in many countries, including Armenia, they do not correspond to relatively narrow tax bases.

Regarding the shadow economy, it is well-known that it comprises unregulated, untaxed, and illegal activities, and in our reality, it inevitably constitutes a certain part of global economic activity. The impact of the shadow economy on the reduction of tax revenues is unavoidable. As a short-term response to this situation, the state may increase tax rates; however, in the long term, this could have the opposite effect.

In reality, there are many reasons that encourage or force businesses to operate in the shadow economy. In other words, in many cases, this happens not by choice but out of necessity. Governments and organizations often engage directly with the shadow economy, leading to a whole range of ethical and political economic dilemmas. Nevertheless, it is important to understand what specifically drives businesses to operate in the shadow economy.

Table 1 below shows averaged data on the size of the shadow economy in different countries for comparison.

Table 1

**Estimated Size of the Shadow Economy
(as a Percentage of GDP) ⁴**

Country *	2025 (Forecast)	Average Value (2011–2025)
Australia	8.89	10.85
Azerbaijan	58.38	58.05

Brazil	34.2	34.69
Canada	13.8	14.3
China	9.9	10.12
Baltic States (Average)	24.34	25.89
Hong Kong	13.65	14.05
India	13.6	16.35
Indonesia	16.17	16.51
Italy	26.37	26.37
Japan	7.86	9.5
Russia	39.3	39.19
Singapore	14.06	12.86
Turkey	21.55	24.7
United Kingdom	10.83	11.33
USA	6.94	7.59
World	21.39	22.35

* Data related to Armenia are not included in this table.

As for the Republic of Armenia, then According to the IMF working paper, which summarizes statistical data on the shadow economies of 158 countries from 1991 to 2015, the average size of the shadow economy in Armenia as a percentage of GDP was 42.6 percent ⁵. It should also be noted that according to estimates by various researchers, the average size of the shadow economy in Armenia for the years 2019–2023 fluctuates between 23 and 27 percent of formal GDP, which certainly speaks of a high shadow economy ⁶.

4 Emerging from the shadows the shadow economy to 2025 / ACCA : web. URL: <https://www.accaglobal.com/gb/en/technical-activities/technical-resources-search/2017/june/emerging-from-the-shadows-the-shadow-economy-to-2025.html> (date accessed: 30.08.2025).

5 Medina L., and Schneider F. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? *IMF Working Paper*. No. 2018/017, 2018. 76 p. DOI: 10.5089/9781484338636.001 (date accessed: 30.08.2025).

6 ՀՀ ստվերային տնտեսության գնահատումը հարկային համակարգի տեսանկյունից / «ԼՈՒՅՍ» հիմնադրամ : կայքէջ. 15 հունիսի 2020. URL: <https://www.luys.am/index.php?m=publication-sOne&pid=155&lang=arm> (date accessed: 30.08.2025) ; Մովսիսյան Ք. Հ. Հայաստանի Հանրապետության հարկային համակարգի արդյունավետության բարձրացման արդի հիմն-ախնդիրները : տնտեսագիտության թեկնածուի աստիճանի համար ատենախոսության ամփոփում. Երեվան, 2024. 22 էջ. URL: <https://degreeshesc.am/sites/default/files/2024-07/knkush-movsisyan.pdf> (date accessed: 30.08.2025).

The reality is that in Armenia, a large number of economic entities, in each period, are objectively or not objectively unable to bear the existing tax burden (they hide taxes), which is why tax under-collection occurs. In practice, these entities have three options: either to engage in shadow transactions, to cease their operations, or to remain honest taxpayers but face bankruptcy due to accumulated tax liabilities. For the sake of fairness, it should be noted that there are also economic entities that are capable of bearing the full tax burden but choose not to do so. This re-

luctance may depend on the business psychology exhibited by these entities. It must be acknowledged that the development of a business is not only based on adherence to laws and principles that ensure economic progress; emotional and psychological factors of managers can also play a significant role ⁷.

The issue discussed in this study is arguably directly related to the bankruptcy processes of economic entities. From this perspective, it is essential to reference certain statistical indicators of the activities of the RA State Revenue Committee.

Table 2

Bankruptcy Applications Satisfied by the State Revenue Committee of Armenia (2021–2023) ⁸

Decisions on Bankruptcy Applications Accepted by the State Revenue Committee of Armenia	Year-to-Date Growth (2021)		Growth Rate (%)	Year-to-Date Growth (2022)		Growth Rate (%)	Year-to-Date Growth (2023)		Growth Rate (%)
	Quantity	Amount (in million drams)		Quantity	Amount (in million drams)		Quantity	Amount (in million drams)	
	340	7,195.34	96%	328	6,063.01	84%	434	9,839.80	162%

According to the growth rate data presented in Table 2 above, the 2023 figures are somewhat discouraging, which is largely due to the increase in bankruptcy cases.

As is well known, fiscal policy can be either stimulating or restraining, depending on a country's development level. Specifically, to prevent economic downturns, a stimulating fiscal policy is implemented, which involves increasing government spending and reducing tax rates. In the case of reduced public expenditures and in-

creased tax rates, a restraining fiscal policy leads to a restriction of economic growth. Thus, it is considered that one of the fundamental methods for combating the shadow economy is the significant reduction of the tax burden, which is manifested through the establishment of tax incentives and, primarily, through the reduction of tax rates. The question of determining the optimal tax burden for enterprises, using mechanisms to reduce tax rates, forms the basis of the objective of this research.

7 Mamikonyan K., Galstyan E. Psychology of Business: Or – New Business Rules in the Context of the Prevention of Economic Crimes. ՀՀ ԳԱՀՎ Փորձաքննություն-ների ազգային բյուրո ՊՈԱԿ-ի Հաստիքային փորձաքննության և քրեագիտության հայկական հանդես. 2023. Համար 10. Էջ 122–129. DOI: [10.53587/25792865-2023.10-122](https://doi.org/10.53587/25792865-2023.10-122) (date accessed: 30.08.2025).

8 Annual Reports of the State Revenue Committee of the Republic of Armenia for 2022–2023 / State Revenue Committee of the Republic of Armenia : web. URL: <https://www.src.am/en> (date accessed: 30.08.2025).

Analysis of Essential Researches and Publications

As is commonly believed: Fiscal policy plays a significant role in ensuring economic growth in the country ⁹. In the case of a reduction in government spending, there is a decrease in production volumes, which consequently leads to a reduction in GDP figures. Logically, by increasing government spending and reducing tax rates, the state stimulates GDP growth. In this regard, it is worth discussing the views of some economist authors below.

Thus, based on the results of conducted research, some authors, on the contrary, assert that public or government expenditures have a negative impact on economic growth ¹⁰. Some authors demonstrate, based on findings with practical and research significance, that general government expenditure does not effectively contribute to positive fiscal impacts on the European economy. Therefore, policymakers could enhance economic growth by gradually reducing public spending and striving for balanced budgets to maintain macroeconomic stability. The reason, in

particular, is the high share of social contributions, which is recognized as a factor hindering growth. G. Kutasi and A. Marton also considered that the high share of social contributions hinders the rate of economic growth ¹¹. In contrast to this, authors Jie Zhang and Junsen Zhang found that social contributions contribute to overall economic growth ¹². The co-authored work of M.-L. Th. Nguyen, N. Ph. Th. Hang and others has achieved great success in demonstrating the positive impact of tax revenue on economic growth in Vietnam. However, this impact has been considered negative, especially in the long term ¹³. R. P. Pradhan, M. B. Arvin and others conclude in their co-authored research that both financial market development and taxation propensity stimulate economic growth in the long run. In contrast, the short-term results are not uniform and depend on the specific measure of financial market development used ¹⁴. Other authors presents that no discernible patterns between tax indicators (level and structure) and economic growth indicators were identified through statistical analysis. In essence, it cannot be definitively concluded that reduced tax

9 Mose N. Do Fiscal Transfers Foster Regional Economic Growth? *Financial Internet Quarterly*. 2021. Vol. 17. Is. 1. Pp. 19–27. DOI: 10.2478/fiqf-2021-0003 (date accessed: 30.08.2025).

10 Vintilă G., Gherghina S. C., Chiricu C. S. Does fiscal policy influence the economic growth? Evidence from OECD countries. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*. 2021. Is. 2. Vol. 55. Pp. 229–246. DOI: 10.24818/18423264/55.2.21.14 (date accessed: 30.08.2025).

11 Kutasi G., Marton A. The Optimal Tax Structure from GDP-growth Perspective. *Finanzas y Política Económica*. 2024. Vol. 16. No. 1. Pp. 121–143. DOI: 10.14718/revfinanzpoliticon.v16.n1.2024.6 (date accessed: 30.08.2025).

12 Zhang Ji., Zhang Ju. How Does Social Security Affect Economic Growth? Evidence from Cross-Country Data. *Journal of Population Economics*. 2004. Vol. 17 (3). Pp. 473–500. DOI: 10.1007/s00148-004-0198-x (date accessed: 30.08.2025).

13 Nguyen M.-L. Th., Hang N. Ph. Th., Bui T. N., Ho H. Th., Thai T. D. The relationship between tax revenue and economic growth: an empirical study in Vietnam. *Afro-Asian Journal of Finance and Accounting*. 2023. Vol. 13. No. 4. Pp. 434–451. DOI: 10.1504/AJFA.2023.132957 (date accessed: 30.08.2025).

14 Pradhan R. P., Arvin M. B., Nair M. S., Hall J. H. The dynamics between financial market development, taxation propensity, and economic growth: a study of OECD and non-OECD countries. *Quality & Quantity*. June, 2022. Vol. 56 (3). Pp. 1503–1534. DOI: 10.1007/s11135-021-01192-w (date accessed: 30.08.2025).

levels and/or increased indirect tax shares do explicitly foster national economic growth. Tax impact on economic growth varies significantly across developed and developing economies, presenting a complex and nuanced picture. The co-authored work by N. Balasoïu and others has shown empirical results indicating, that corporate income taxes significantly negatively impact economic growth for both clusters of high- and limited fiscal efficiency countries. Additionally, personal income tax was associated with lower economic growth for countries in the limited fiscal efficiency group. Thus, from the perspective of policymakers, lowering direct taxation can increase disposable income, stimulate consumption and economic growth, encourage investment leading to job creation, increase competitiveness, and reduce tax evasion and avoidance, thereby leading to a more efficient tax system¹⁵.

Nevertheless, the bold idea proposed could, in some sense, also be considered a counterpoint to the aforementioned statements, suggesting that, in order to ensure stable long-term economic growth, it may not be necessary to exhibit flexibility in tax rates based on economic processes occurring in different phases of economic upturns or downturns. Instead, it is essential to develop and implement a strategy that establishes a balanced trajectory for tax rates, with the intention of keeping them unchanged in the long term.

In this case, it is important to refer to the following provisions in the Armenian government's program: *"The tax policy*

*implemented by the state should aim at increasing the investment attractiveness of the economy and improving the level of economic activity, thereby creating stable conditions for export growth and long-term economic growth, redistribution of public goods, and strengthening fiscal stability. <...> To promote long-term economic growth, a reduction in direct tax burdens will be implemented at the expense of indirect taxes. This will enhance the competitiveness of the economy, leading to increased profitability and investment incentives in the export sector, which is crucial for future development"*¹⁶.

Indirect taxation constitutes an advantageous solution towards externalities—mainly because of the fact that increasing indirect taxation implies the rising of prices followed by a reduction in consumption and also a lessening of the negative effects caused by the defective management of governments in applying fiscal policies¹⁷.

Returning to the example of the Republic of Armenia, it is important to highlight the significant changes in tax rates implemented in the country in recent years. Specifically, as a result of changes in the Armenian Tax Code, the profit tax rate was reduced from 20% to 18% in 2020. Additionally, the progressive income tax system was replaced with a flat rate, which has been gradually decreasing each year, reaching 20% by 2023.

In the "Fiscal Policy" section of the Armenian government's program for 2021–2026, the main content of tax policy is defined, which should enhance the competitiveness of the business environment

15 Balasoïu N., Chifu I., Oancea M. Impact of Direct Taxation on Economic Growth: Empirical Evidence Based on Panel Data Regression Analysis at the Level of EU Countries. *Sustainability*. 2023. Art. 15(9):7146. DOI: [10.3390/su15097146](https://doi.org/10.3390/su15097146) (date accessed: 30.08.2025).

16 Programme of the Government of Armenia 2019 – RA Government Decision No 65-A/2019 / Climate Change Laws of the World : web. URL: <https://surl.lu/zvukae> (date accessed: 30.08.2025).

17 Helbling Th. Back to Basics. What Are Externalities? What happens when prices do not fully capture costs. *Finance & Development*. Dec 2010. Pp. 47–49. URL: <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/022/0047/004/article-A016-en.xml> (date accessed: 30.08.2025).

while also ensuring the tax revenues set by the state budget. Additionally, the creation of an environment that is perceivable, fair, and predictable from the investors' perspective is emphasized¹⁸. In contrast to the aforementioned, it should be emphasized that, as of January 2025, the tax rates for small and medium-sized enterprises (SMEs) in the Republic of Armenia have effectively doubled – thus creating the ground to bring or pull SME taxation into the general taxation at higher rates field in the future.

Research Methods

General scientific methods (analysis and synthesis, generalization, logical and structural, etc.).

Article Purpose

Primary objective is to determine the optimal tax burden on entrepreneurship through mechanisms for reducing tax rates.

Main Content Presentation

Methodology and Data

As presented regarding the aforementioned issue, the tax system of the Republic of Armenia requires the implementation of fundamental methods for optimizing tax burden management in combating the shadow economy. Among these methods, the proposed approach of “Tax Rate Equilibrium” could play a significant role. This concept may also serve as a strategic tool for ensuring GDP growth in the long run.

In the early 1950s, Nobel prize winner John Nash formulated his famous “Nash

Equilibrium” concept in non-antagonistic games, which later became central to the entire theory of games. According to this concept, participants in a conflict should use an optimal strategy that leads to the creation of a stable equilibrium. It is advantageous for players to maintain this equilibrium, as any deviation would worsen their position.

The idea of balancing tax rates presented below is based on this very conceptual principle, according to which when the conflicting parties seek to achieve the ‘maximum benefit,’ the most stable outcome will be the one where none of the parties can gain further advantage without altering the strategies of others.

Nevertheless, within the framework of this research, it is necessary to identify the strategic points of tax rates where the minimum benefit for the State Revenue Committee (SRC) of Armenia corresponds to the minimum loss for the economic entities, as well as the points where the maximum benefit for the economic entities corresponds to the maximum loss for the SRC of Armenia.

It is worth noting that during the year 2023, the shares of specific tax types in the tax revenues of the state budget of the Republic of Armenia were as follows: Value added tax (VAT) – 35.6%, profit income tax – 14.9%, personal income tax – 25.7%, social contributions – 4.2%, and turnover tax – 2.4%. And it is important to emphasize that the above-mentioned shares of tax types will be used to make a specific selection among the tax rate strategies presented in this study.

As presented, it is fundamentally acceptable that, it has been fundamentally acknowledged that the current tax rates in Armenia create a non-optimal burden for businesses. From the state's perspective,

18 2022-2025 թվականների հարկային եկամուտների կառավարման ծրագիրը հաստատելու մասին ՀՀ կառավարության 12.08.2022թ.-ի N 919-Լ որոշում. URL: <https://www.irttek.am/views/act.aspx?aid=117426> (date accessed: 30.08.2025).

this situation also contributes to the problem of tax undercollection.

Based on this consideration, three groups of tax burdens have been constructed below, reflecting strategies with decreasing trends in the current tax rates in Armenia (except the new turnover tax rates, which will be implemented starting in 2025).

Nevertheless, in the first group, the profit tax rate range is {16-19} percent, compared to the current 18 percent, and the VAT range is {18-20} percent, compared to the current 20 percent (that is, in this group, the minimum aggregate tax rate amounts to $18 + 16 = 34$ percent). In the second group, the income tax rate range is {17-20} percent, compared to the current 20 percent, and the social contribution rate range is {3-5} percent, compared to the current 5 percent. In the third group, the rate range is {turnover tax on trade – 2, turnover tax on production – 1.5, turnover tax on other activities – 2, turnover tax on public catering – 2.5 from the lower limit to the upper limit starting from 2025: turnover tax on trade – 10, turnover tax on production – 7, turnover tax on other activities – 10, turnover tax on public catering – 12} percents.

It has also been accepted that tax burdens created by tax rates lower than the lower limits of the specified rates are unsuitable for planning the growth of tax revenues in the state budget of Armenia. Moreover, considering the comparative data presented below, it becomes evident that, in most developed and developing countries, no lower threshold applies than the corresponding tax rates in effect.

According to comparative data on the taxation of business activities in various de-

veloped countries and Armenia, Japan has the lowest burden with a combined tax rate of 33%, followed by Germany and Armenia with a combined tax burden of 38% (with a profit tax rate of 18% and VAT of 20%). In other countries, the burden from business taxation rates is higher, for example, the United Kingdom at 45%, the United States at 45%, France at 45%, Canada at 53%, and Italy at 46%, among others ¹⁹.

It should be noted that one of the main issues related to the transition to a unified general taxation system in the Republic of Armenia (profit tax and VAT) is the involvement of specialized (professional) skills required for tax accounting, particularly for calculating profit tax. This issue is especially problematic for small organizations. Moreover, the necessity of introducing alternative taxation systems, including the turnover tax system, has been justified by this issue. It should also be noted that the 20% standard VAT rate is the highest within the EAEU region and is applied in the Russian Federation, Belarus, and Armenia. Regarding the turnover tax, the main issue pertains to the principle of taxation, specifically which turnover threshold should be used as the dividing line between the general VAT and profit tax system and the simplified turnover tax system.

However, in the following, the lower limit for the combined profit tax and VAT rates in the 1st group of tax burdens in Armenia has been set at 34% (with a Profit Tax rate of 16% and a VAT rate of 18%).

In this study, within the framework of the methodological approach for determining the assessment of tax efficiency through the application of the tax rate equilibrium principle, in the first group

19 Մամիկոնյան Կ. Հ., Մելքոնյան Ա. Մ., Հարիթյանյան Ա. Հ. հայաստանի հանրապետությունն ապրանքների ներմուծման դեպքում ԱԱՀ-ի հետաձգված հաշվառման մեխանիզմի կիրառման հիմնավորումը (փորձագիտական կարծիք). ՀՀ ԳԱԱ Փորձաքննություն-ների ազգային թյուր ՊՈԱԿ-ի Դատական փորձաքննության և քրեագիտության հայկական հանդես. 2024. Համար 11. Էջ 79—94. DOI: 10.53587/25792865-2024.11-79 (date accessed: 30.08.2025).

of tax burden presented below, the lower bound of the combined tax rate for corporate profit tax and VAT in the Republic of Armenia has been set at 34 percent (Profit tax – 16%, VAT – 18%, the sum of the minimum rates). According to A. Laffer, the optimal tax rate begins at 35 percent of in-

come taxation (The “Discussions” section also presents some analyses regarding the Laffer Curve).

Results

The first group of tax burden strategies based on tax rates is presented below.

Table 3

Group of Strategies for Tax Burden Based on Profit Tax and VAT Rates

1	Tax rates		Damage > 36.5*	Benefit < 36.5
	1	Profit Tax – 16%, VAT – 20%		36
	2	Profit Tax – 16%, VAT – 19%		35
	3	Profit Tax – 16%, VAT – 18%		34
	4	Profit Tax – 17%, VAT – 20%	37	
	5	Profit Tax – 17%, VAT – 19%		36
	6	Profit Tax – 17%, VAT – 18%		35
	7	Profit Tax – 18%, VAT – 20%	38	
	8	Profit Tax – 18%, VAT – 19%	37	
	9	Profit Tax – 18%, VAT – 18%		36
	10	Profit Tax – 19%, VAT – 20%	39	
	11	Profit Tax – 19%, VAT – 19%	38	
	12	Profit Tax – 19%, VAT – 18%	37	
	Total		226	212

* Total value / number of strategies: $438 \div 12 = 36.5$.

Above the resulting average will be considered a loss, and below will be considered a benefit.

In the first group, the rows selected from the Loss column are 4, 8, and 12, and from the Benefit column, the rows selected are 1, 5, and 9. Considering that VAT contributes a larger share to the tax revenue than profit tax, the line with the lower VAT rate from the selected rows for the benefit of the RA State Revenue Committee (in the Loss column) is line 12, and for the benefit of the business entity, the line with the higher VAT rate is line 1.

In the first group, the selected lines are:

- for the SRC benefit (loss column): Lines 4, 8, and 12;

- for the taxpayer’s benefit (gain column): Lines 1, 5, and 9.

Considering that the share of VAT in tax revenues is higher than that of corporate tax, the selected lines are:

- for the SRC’s benefit: Line 12, which has the lower VAT rate;
- for the taxpayer’s benefit: Line 1, which has the higher VAT rate.

According to the “50% Equilibrium” principle, the minimum value of overall benefit in the group will be calculated as follows: $(37 + 36) \times 50\% = 36.5\%$.

Here, it should be noted that the basis for the “50% Balance” principle is presented below in the “Discussions” section.

The second group of tax burden strategies based on tax rates is presented below.

Table 4

Group of Tax Burden Strategies Based on Income Tax and social charge

2	Tax rates		Damage > 22.5 *	Benefit < 22.5
	1	Income tax 20, social charge 5	25	
	2	Income tax 20, social charge 4	24	
	3	Income tax 20, social charge 3	23	
	4	Income tax 19, social charge 5	24	
	5	Income tax 19, social charge 4	23	
	6	Income tax 19, social charge 3		22
	7	Income tax 18, social charge 5	23	
	8	Income tax 18, social charge 4		22
	9	Income tax 18, social charge 3		21
	10	Income tax 17, social charge 5		22
	11	Income tax 17, social charge 4		21
	12	Income tax 17, social charge 3		20
	Total		142	128

* Overall Value / Number of Strategies = $270 \div 12 = 22.5$.

Values above the calculated average of 22.5 are considered as “Damage,” while those below this value are considered as “Benefit.”

In the second group, the lines selected are:

- For the SRC benefit (loss column): Lines 3, 5, and 7.
- For the taxpayer’s benefit (gain column): Lines 6, 8, and 5.

Considering that the share of income tax in tax revenues is higher than that of

social contributions, the selected lines are:

- For the SRC’s benefit: Line 7, which has the lower income tax rate.
- For the taxpayer’s benefit: Line 6, which has the higher income tax rate.

According to the “50% Equilibrium” principle, the minimum overall benefit for the group will be: $(23 + 22) \times 50\% = 22.5\%$.

The third group of tax burden strategies based on tax rates is presented below.

Table 5

**Group of Tax Burden Strategies
Based on Turnover Tax Rates
for Economic Entities**

3	Tax rates		Damage > 24.3 *	Benefit < 24.3
	1	Trade turnover tax – 10	39	
		Turnover tax from production activity – 7		
		Turnover tax from other activities – 10		
		Turnover tax from public food – 12		

Continue of table 5

		Tax rates	Damage > 24.3 *	Benefit < 24.3
3	2	Trade turnover tax – 9	34	
		Turnover tax from production activity – 6		
		Turnover tax from other activities – 9		
		Turnover tax from public food – 10		
	3	Trade turnover tax – 8	30	
		Turnover tax from production activity – 5		
		Turnover tax from other activities – 8		
		Turnover tax from public food – 9		
	4	Trade turnover tax – 7	26.5	
		Turnover tax from production activity – 4.5		
		Turnover tax from other activities – 7		
		Turnover tax from public food – 8		
	5	Trade turnover tax – 6		23
		Turnover tax from production activity – 4		
		Turnover tax from other activities – 6		
		Turnover tax from public food – 7		
	6	Trade turnover tax – 5		19.5
		Turnover tax from production activity – 3.5		
		Turnover tax from other activities – 5		
		Turnover tax from public food – 6		
	7	Trade turnover tax – 4		16
		Turnover tax from production activity – 3		
		Turnover tax from other activities – 4		
		Turnover tax from public food – 5		
	8	Trade turnover tax – 3		12.5
		Turnover tax from production activity – 2.5		
		Turnover tax from other activities – 3		
		Turnover tax from public food – 4		
	9	Trade turnover tax – 2.5		10
		Turnover tax from production activity – 2		
		Turnover tax from other activities – 2.5		
		Turnover tax from public food – 3		
	10	Trade turnover tax – 2		8
		Turnover tax from production activity – 1.5		
		Turnover tax from other activities – 2		
		Turnover tax from public food – 2.5		
	Total		129.5	89

* Total value / number of strategies = $218.5 \div 9 = 24.3$.

Values above the calculated average will be considered a loss, while values below will be considered a benefit.

In the third group, row 3 from the Damage column and row 4 from the Benefit column have been selected.

Considering that the share of trade turnover tax in tax revenues is higher compared to other types of turnover tax, the group with the lower trade turnover tax rate has been selected from the Damage column for the tax authority's benefit (i.e., row 3), while the group with the higher trade turnover tax rate has been selected for the business benefit (i.e., group 4). According to the "50% equilibrium" principle, the minimum value of the overall benefit in the group will be $(26.5 + 23) \times 50\% = 24.75$ percent.

Discussion

As introduced above, according to John Nash's well-known conceptual principle of "Nash Equilibrium," it is necessary to select the lowest benefit points for the RA State Revenue Committee (SRC) in tax rate strategies, which will be considered the minimum loss points for the economic entity, as well as the maximum benefit points for the economic entity, which will be considered the maximum loss points for the RA SRC.

Following this logic, in the next phase of the study, it was necessary to set the lower limit of the combined tax rate for profit tax and VAT in the first group of the tax burden in the Republic of Armenia (a combined minimum rate of 16% for profit tax and 18% for VAT). In this case, since, according to A. Laffer, the optimal tax rate starts at 35% for income taxation, the combined lower limit for profit tax and VAT in this study has been set at 34%.

It should be noted that the aforementioned "50% equilibrium" principle is fundamentally based on the idea of the

progressive nature of taxation and the relationship between budgetary tax revenues, which is known as the "Laffer Curve"²⁰. According to this principle, the higher the marginal tax rates, the more likely taxpayers are to engage in tax evasion, leading to an expansion of the shadow economy²¹. The essence of this hypothesis is that the marginal tax rate for budget revenue collection should be equal to 30 percent of the income, while the optimal tax rate should range between 35 and 40 percent. It should also be noted that, according to the research by Yu. Ananiashvili and V. Papava, in economies where the actual average tax rate exceeds 30%, it is entirely acceptable for the optimal rate to be considered within the 35-37% range²². Under a tax rate of 40-50% for income collection, the growth of budget revenues begins to slow down. When the rate exceeds 50%, which is referred to as the "forbidden zone," there is not only a sharp decrease in budget revenues but also a decline in savings and investments. This means that up to a 50% tax rate, budget revenues increase, while exceeding this threshold leads to tax under-collection, even with an increase in the tax burden on the subjects of tax relations. When the tax rate exceeds 50%, which is referred to as the "forbidden zone," there is a noticeable sharp decline not only in budgetary revenues but also in savings and investments. That is, with a tax rate of up to 50%, budget revenues increase, while exceeding this threshold leads to tax under-collection, even with an increase in the tax burden on the subjects of tax relations.

20 Laffer A., Meiselman D. The Phenomenon of Worldwide Inflation. American Enterprise Institute, 1975. 218 p. URL: <https://ideas.repec.org/b/aei/rpbook/725613.html> (date accessed: 30.08.2025).

21 Laffer A. B., Moore S., and Tanous P. J. The End Of Prosperity: How Higher Taxes Will Doom The Economy – If We Let It Happen. New York : Threshold Editions, 2008. 352 p.

22 Ananiashvili Iu., & Papava V. Laffer-Keynesian Synthesis and Macroeconomic Equilibrium. New York : Nova Science Publ., 2014. 106 p. URL: https://www.academia.edu/36611975/Laffer_Keynesian_Synthesis_and_Macroeconomic_Equilibrium (date accessed: 30.08.2025).

According to A. Laffer, the Laffer Curve has been empirically confirmed in the United States at least three times over the past 100 years: during the Harding-Coolidge tax reform (in the mid-1920s), when tax rates were reduced under President Kennedy (in the mid-1960s), and during the tax reform²³ under President Reagan (in the early 1980s). In other words, the functioning of the Laffer Curve enhances the country's economic growth indicators. Besides the United States, this phenomenon was also observed in the United Kingdom in the 1980s, in Ireland in the 1990s, and so on.

According to proponents of the aforementioned theory, lower tax rates contribute to improved tax collection, the expansion

of entrepreneurial activities, and an increase in investment activity²⁴. However, critics argue that reducing the tax burden is meaningful only for the ongoing tax liberalization of economic agents, supporting them, and stimulating production activities, rather than for replenishing the country's budget. They claim that such reductions cannot, under any circumstances, ensure a proportional increase in tax revenues.

Conclusions

As a result of combining and generalizing the presented data, the following minimum and maximum values for damage and benefit in the group have been obtained:

Table 6

Damage and benefit in the workload groups by tax rates

Groups	Economic entity		SRC	
	Damage	Benefit	Damage	Benefit
1	37	36	36	37
2	23	22	22	23
3	26.5	23	23	26.5
Total	86.5	81	81	86.5
Total	167.5		167.5	

Thus, in the final stage, the strategies corresponding to the minimum values of total benefits obtained for each of the three groups were selected. These strategies were chosen based on the cases where the benefit of the tax rates for the State Revenue Committee of Armenia is the lowest compared to the benefit for the business entity, considering the share of individual taxes in the total tax revenues collected for the state budget:

for the 1st group, the strategy selected is the one with the lower VAT rate, which is "Profit Tax – 19, VAT – 18";

for the 2nd group, the selected strategy is the one with the lower income tax rate, which is "Income Tax 18, social charge 5";

for the 3rd group, the selected strategy is the one with the lower trade turnover tax rate, which is: "Trade turnover tax – 6", "Turnover tax from production activity –

23 President Ronald Reagan's Initial Actions Project / A. B. Laffer (introduction). New York : Threshold Ed., 2009. 114 p.

24 Becsi Z. The Shifty Laffer Curve. *Economic review (Federal Reserve Bank of Atlanta)*. 2000. Art. 85 (Q3):53-64. URL: https://www.researchgate.net/publication/5025629_The_shifty_Laffer_curve (date accessed: 30.08.2025).

4”, “Turnover tax from other activities – 6”, “Turnover tax from public food – 7”.

The practical significance of this study lies primarily in determining the optimal tax burden for business activity taxation in the Republic of Armenia, however, but it may also be of great importance for other developing countries, as the issue of determining the optimal tax burden for entrepreneurship through tax rate reduction mechanisms is relevant in the tax systems of all states.

Принцип рівноваги податкових ставок і його застосування в податковій системі Республіки Вірменія

Карен Мамиконян, Армен Сафарян

Сьогодні податкові ставки в країнах, що розвиваються, зокрема в Республіці Вірменія, створюють неоптимальне навантаження на економічних суб'єктів. У контексті державних інтересів така ситуація також спричиняє проблеми несплати податків. Результати цього дослідження можуть стати у пригоді іншим країнам, що розвиваються, оскільки воно має на меті визначити оптимальне податкове навантаження на підприємництво, послуговуючись механізмом зниження податкових ставок. Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові методи (аналіз і синтез, узагальнення, логіко-структурний тощо). Викладено методичний підхід до оцінювання податкової ефективності шляхом аналізування порівняльних даних щодо податкового навантаження від єдиної податкової ставки й застосування принципу податкової рівноваги. Застосування принципу 50-відсоткового балансу є провідним аспектом цього дослідження, яке впливає із концепції А. Лаффера про взаємозв'язок між прогресивним оподаткуванням і державними податковими надходженнями, відомої як «крива Лаффера». Відповідно до

цієї концепції, зі збільшенням граничних ставок податку відбувається пропорційне розширення тіньової економіки через збільшення ухилення від сплати податків платниками податків. Здебільшого такий підхід послуговується забезпеченням «оптимальної користі» державі й бізнесу у сфері оподаткування. Однак у цьому разі найбільш стабільним результатом є мінімальний загальний результат, від якого жодна зі сторін не може отримати більше, не змінюючи стратегії інших сторін. На завершальному етапі дослідження обрано стратегії, які відповідають мінімальним значенням сумарної вигоди для кожної групи ставок податків, таких як «податок на прибуток — податок на додану вартість», «податок на прибуток — соціальні внески», «податок з обороту», де вигоду держави мінімізовано порівняно з вигодою суб'єкта господарювання з урахуванням частки окремих податків у податкових надходженнях до державного бюджету.

Ключові слова: податкове навантаження; податкова ставка; рівновага за Нешем; мінімальна сумарна вигода; податок на прибуток; податок на додану вартість; оподаткування бізнесу.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація

щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що в них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Ananiashvili, Iu., & Papava, V. (2014). *Laffer-Keynesian Synthesis and Macroeconomic Equilibrium*. New York : Nova Science Publ. URL: https://www.academia.edu/36611975/Laffer_Keynesian_Synthesis_and_Macroeconomic_Equilibrium.
- Balasoïu, N., Chifu, I., Oancea, M. (2023). Impact of Direct Taxation on Economic Growth: Empirical Evidence Based on Panel Data Regression Analysis at the Level of EU Countries. *Sustainability*. Art. 15(9). DOI: 10.3390/su15097146.
- Becsi, Z. (2000). The Shifty Laffer Curve. *Economic review (Federal Reserve Bank of Atlanta)*. 2000. Art. 85 (Q3). URL: https://www.researchgate.net/publication/5025629_The_shifty_Laffer_curve.
- Helbling, Th. (2010). Back to Basics. What Are Externalities? What happens when prices do not fully capture costs. *Finance & Development*. Dec. URL: <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/022/0047/004/article-A016-en.xml>.
- Kutasi, G., Marton, A. (2024). The Optimal Tax Structure from GDP-growth Perspective. *Finanzas y Política Económica*. Vol. 16. No. 1. DOI: 10.14718/revfinanzpolitecon.v16.n1.2024.6.
- Laffer, A. B., Moore S., and Tanous, P. J. (2008). *The End Of Prosperity: How Higher Taxes Will Doom The Economy – If We Let It Happen*. New York : Threshold Editions.
- Laffer, A., Meiselman, D. (1975). *The Phenomenon of Worldwide Inflation*. American Enterprise Institute. URL: <https://ideas.repec.org/b/aei/rpbook/725613.html>.
- Mamikonyan, K., Galstyan, E. (2023). Psychology of Business: Or – New Business Rules in the Context of the Prevention of Economic Crimes. ՀՀ ԳԱԱ Փորձաքննություն-ների ազգային բյուրո ՊՈԱԿ-ի Դատական փորձաքննության և քրեագիտության հայկական հանդես. Համար 10. DOI: 10.53587/25792865-2023.10-122 [in Armenian].
- Medina, L., and Schneider, F. (2018). Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? *IMF Working Paper*. No. 2018/017. DOI: 10.5089/9781484338636.001.
- Mirrlees, J. A. (1971). An Exploration in the Theory of Optimum Income Taxation. *The Review of Economic Studies*. Vol. 38. Is. 2.
- Mose, N. (2021). Do Fiscal Transfers Foster Regional Economic Growth? *Financial Internet Quarterly*. Vol. 17. Is. 1. DOI: 10.2478/fiqf-2021-0003.
- Nguyen, M.-L. Th., Hang, N. Ph. Th., Bui, T. N., Ho, H. Th., Thai, T. D. (2023). The relationship between tax revenue and economic growth: an empirical study in Vietnam. *Afro-Asian Journal of Finance and Accounting*. Vol. 13. No. 4. DOI: 10.1504/AAJFA.2023.132957.
- Pradhan, R. P., Arvin, M. B., Nair, M. S., Hall, J. H. (2022). The dynamics between financial market development, taxation propensity, and economic growth: a study of OECD and non-OECD countries. *Quality & Quantity*. Vol. 56 (3). DOI: 10.1007/s11135-021-01192-w.
- President Ronald Reagan's Initial Actions Project (2009) / A. B. Laffer (introduction). New York : Threshold Ed.
- Vintilă, G., Gherghina, S. C., Chiricu, C. S. (2021). Does fiscal policy influence the economic growth? Evidence from OECD countries. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*. Is. 2. Vol. 55. DOI: 10.24818/18423264/55.2.21.14.
- Zhang, Ji., Zhang, Ju. (2004). How Does Social Security Affect Economic Growth? Evidence from Cross-Country Data. *Journal of Population Economics*. Vol. 17 (3). DOI: 10.1007/s00148-004-0198-x.
- ՀՀ ստվեղային տնտեսության գնահատումը հարկային համակարգի տեսանկյունից [Assessment of the shadow economy of the Republic of Armenia from the perspective of the tax system] (2020) / «ԼՈՒՅՍ» հիմնադրամ : կայքէջ. 15 հունիսի. URL: <https://www.luys.am/index.php?m=publicationsOne&pid=155&lang=arm> [in Armenian].
- Մամիկոնյան, Կ. Հ., Մելքոնյան, Ա. Մ., Հարիյոնյան Ա. Հ. (2024). Հայաստանի հանրապետություն ապրանքների

ներմուծման դեպքում ԱԱՀ-ի հետաձգված հաշվառման մեխանիզմի կիրառման հիմնավորումը (փորձագիտական կարծիք) [Rational for the Application of the Deferred VAT Calculation Mechanism when Importing Goods into the Republic of Armenia (Expert Opinion)]. ՀՀ ԳԱԱ Փորձաքննությունների ազգային քյուր ՊՈԼԿ-ի Դատական փորձաքննության և քրեագիտության հայկական համալսարանի. Համար 11. DOI: 10.53587/25792865-2024.11-79 [in Armenian].

Մովսիսյան, Ք. Հ. (2024). Հայաստանի Հանրապետության հարկային համակարգի արդյունավետության բարձրացման արդի հիմնախնդիրները [Actual Problems of Increasing the Efficiency of the Tax System of the Republic of Armenia] : տնտեսագիտության թեկնածուի աստիճանի համար ատենախոսության ամփոփում. Երեվան. URL: <https://degrees.hesc.am/sites/default/files/2024-07/knkush-movsisyan.pdf> [in Armenian].

Mamikonyan, K., Safaryan, A. (2025). Principle of Tax Rate Equilibrium and its Application in the Tax System of the Republic of Armenia. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (41). С. 52—68. DOI: 10.32353/khrife.4.2025.04.

Методологійні аспекти комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи в реаліях збройної агресії РФ проти України

Юлія Браїлко ^{*а}, Тетяна Єгорова ^{**б},
Наталія Кисла ^{***с}, Патвакан Восканян ^{****д}

* Канд. філол. наук, доц., Полтавське відділення, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Полтава, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5203-7479>, e-mail: santie@ukr.net

** Полтавське відділення, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Полтава, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3588-2475>, e-mail: expertegor@gmail.com

*** Канд. філол. наук, Полтавське відділення, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Полтава, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5137-6647>, e-mail: kislaya_nataliya@ukr.net

**** Канд. хім. наук, ст. наук. співробіт., Національне бюро експертиз Національної академії наук Республіки Вірменія, м. Єреван, Республіка Вірменія

^а Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту, нагляд.

^б Написання оригінального рукопису, методологія, валідація.

^с Написання оригінального рукопису, ресурси.

^д Концептуалізація, формальний аналіз.

DOI: 10.32353/khrife.4.2025.05 УДК [343.98"2022/2025"](477)

Надійшло 03.09.2025 / Рецензовано 19.09.2025 / Прийнято до друку 25.12.2025 /
Доступно онлайн 31.12.2025

Мета статті — висвітлити особливості проведення комплексних судових психолого-лінгвістичних експертиз у кримінальних провадженнях щодо шкоди, заподіяної національній безпеці України. Методологічним підґрунтям дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Розглянуто науково-методологічні засади таких досліджень, особливу увагу приділено об'єкту, предмету, завданням, методам. З урахуванням багатовимірності об'єкта комплексної психолого-лінгвістичної експертизи запропоновано його розгляд за такими ознаками: родовою (матеріальний носій, на якому зафіксовано інформаційний матеріал про продукти комунікативної діяльності особи / осіб у ситуації, що є предметом розслідування / розгляду в судовому процесі); спеціальною (зафіксований на матеріальному носії інформаційний матеріал, що

містить сукупність фактичних даних про специфіку, функції інформаційного повідомлення як комунікативного акту та про потенціал його впливу на психічну діяльність реципієнтів); специфікою інформаційного матеріалу відповідно до галузі спеціальних знань експертів (1.2 «Лінгвістичне дослідження мовлення» / 14.1 «Психологічні дослідження»). Визначено загальні й окремі завдання комплексної психолого-лінгвістичної експертизи в кримінальних провадженнях щодо спричинення шкоди інформаційній безпеці держави. Розглянуто методи комплексного психолого-лінгвістичного аналізу інформаційного матеріалу як взаємоузгоджену операційно-логічну систему з метою отримання даних про об'єкт дослідження відповідно до виконуваних завдань і меж компетенції експерта-лінгвіста й експерта-психолога.

Ключові слова: *судова експертиза; комплексна психолого-лінгвістична експертиза; об'єкт дослідження; предмет дослідження, завдання дослідження; методи дослідження; методологія; національна безпека; інформаційна безпека.*

Постановка наукової проблеми

Тривалий час Україна зазнає широко-масштабної збройної та інформаційної агресії з боку Російської Федерації (далі — РФ). Засобами інформаційної агресії поширюють російську пропаганду, яка створює загрозу національній безпеці нашої країни.

У ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» визначено, що національна безпека держави полягає в захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу й інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз. До національних інтересів України насамперед належать життєво важливі інтереси людини, суспільства й держа-

ви, реалізація яких гарантує державний суверенітет України, а також безпечні умови життєдіяльності та добробут її громадян. Загрозами національній безпеці України є явища, тенденції й чинники, що внеможливлюють чи ускладнюють / здатні внеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів і збереження національних цінностей України¹.

Невід'ємним складником Закону України «Про національну безпеку України» є Стратегія національної безпеки України, у якій визначено деструктивну роль спеціальних служб іноземних держав, насамперед РФ, яка полягає в розвідувально-підривній діяльності проти України, у підживлюванні сепаратистських настроїв, у використанні організованих злочинних угруповань і корумпованих посадових

1 Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 12.08.2025).

осіб, які прагнуть зміцнити інфраструктуру впливу. З-поміж засобів деструктивного впливу виокремлено пропаганду ззовні й усередині України, що, використовуючи протиріччя в українському суспільстві, розпалює ворожнечу, провокує конфлікти, підтримуючи цим суспільну єдність².

До актуальних викликів і загроз національній безпеці України належать також загрози в інформаційній сфері. У Стратегії інформаційної безпеки зазначено, що інформаційна безпека є складником національної безпеки України та її суспільства, яким може бути заподіяно шкоду через поширення негативних інформаційних впливів, деструктивну пропаганду, загалом застосування технологій інформаційних операцій тощо. Інформаційну загрозу потрактовано як *«потенційно або реально негативні явища, тенденції і чинники інформаційного впливу на людину, суспільство і державу, що застосовуються в інформаційній сфері з метою унеможливлення чи ускладнення реалізації національних інтересів та збереження національних цінностей України і можуть прямо чи опосередковано завдати шкоди інтересам держави, її національній безпеці та обороні»*³. До глобальних загроз і викликів належить збільшення кількості спеціальних дезінформаційних операцій з боку держави-агресора для маніпулювання свідомістю окремих людей і груп українського населення, посилення внутрішніх протиріч в Україні.

Технології російської інформаційно-психологічної спеціальної операції (далі — ІПСО), реалізовувані в інтернеті (особливо в соціальних мережах), швидко адаптуються до локальних контекстів українського інформаційного простору, деструктивно впливаючи на внутрішню й зовнішню суспільно-політичні ситуації в нашій державі. Зменшення критичності сприйняття інформації користувачами інтернету формує підґрунтя для можливих маніпуляцій громадською думкою, сприяє зростанню впливу дезінформації та ворожої пропаганди, популярності конспірологічних теорій, створюючи загрози соціальній, політичній та економічній стабільності України.

Як соціально-психологічна зброя російська ІПСО спрямована на досягнення стратегічної мети — тектонічних смислових зсувів в українських культурних, ідеологічних та історичних цінностях. Актуальність науково-практичного вивчення таких технологій держави-агресора проти України, зокрема в межах комплексних судових психолого-лінгвістичних експертиз (далі — КСПЛЕ), не викликає сумнівів.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Російська інформаційна війна проти України є центром уваги вітчизняних політологів, соціологів та інших учених (наприклад, Є. Магди⁴,

2 Стратегія національної безпеки України : затв. Указ. Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 12.08.2025).

3 Стратегія інформаційної безпеки : затв. Указ. Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 12.08.2025).

4 Магда Є. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 138—142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_5_29 (дата звернення: 12.08.2025).

Г. Почепцова⁵, М. Дзюби зі співавторами⁶ та ін.), які зазначають, що смисли, інтегровані у свідомість українських людей, програмують моделі поведінки для виконання довгострокових стратегічних завдань РФ. Цю думку політиків підтверджує дійсність: протягом десятиріч, особливо від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну, українське населення зазнає масованих атак російської ІПСО. Їх метою є підтримка російської збройної агресії, яку РФ лицемірно номінує нейтрально оцінним мілітонімом «спеціальна воєнна операція»; схвалення окупації окремих територій України; спонукання до співпраці з державою-агресором і з окупаційною владою тощо. Арсенал ІПСО охоплює штучні, пропагандистські політичні штампи, імплантуючи в індивідуальну свідомість українських людей російську ідеологічну матрицю, поширювану інтернет-ресурсами, телекомунікаціями й навіть закладами освіти (наприклад, «проект Новоросія», «бандеровщина», «украинские нацисты», «фашизм на Украине», «Россия — освободитель украинского народа» та ін.).

З-поміж стратегічних цілей ІПСО особливу увагу приділено підтримці російської агресії проти України, знищенню української ідентичності, провокуванню екстремізму та панічних настроїв у суспільстві. На окупованих українських територіях, у регіонах, де проходить лінія бойового зіткнення, розгорнуто безпрецедентну інформаційну кампанію зі створення альтер-

нативної викривленої інформаційної реальності, побудованої на наративах держави-агресора. Російська ІПСО також постійно маніпулює свідомістю українських громадян, поширюючи, наприклад, міфи та дезінформаційні стереотипи стосовно негативних наслідків вступу України до ЄС і НАТО.

Мета статті

Висвітлити особливості проведення комплексних судових психолого-лінгвістичних експертиз за матеріалами кримінальних проваджень, що стосуються шкоди, заподіяної національній безпеці України.

Методи дослідження

Методологічним підґрунтям дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

Викладення основного матеріалу дослідження

Дії, спрямовані на заподіяння шкоди національній безпеці, криміналізовано в розділі I «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України» Особливої частини Кримінального кодексу України (далі — *КК України*), зокрема статтею 109 («Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади»), стат-

5 Почепцов Г. Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах. Київ, 2016. 312 с. ; Его же. Войны новых технологий. Харьков, 2020. 601 с. ; Його ж. Сучасні інформаційні війни. Вид. 2-ге, допов. Київ, 2016. 502 с.

6 Дзюба М. Т., Жарков Я. М., Ольховой І. О., Онищук М. І. Нарис теорії і практики інформаційно-психологічних операцій : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Балабіна. Київ, 2006. 471 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Balabin_Viktor/Narys_teorii_i_praktyky_informatsiino-psykholohichniikh_operatsii.pdf (дата звернення: 12.08.2025).

тею 110 («Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»), статтею 111 («Державна зрада»), статтею 111-1 («Колабораційна діяльність»), статтею 114-2 («Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану») ⁷.

Звернемо увагу на кримінальні правопорушення, які, згідно з КК України, не належать до злочинів проти основ національної безпеки України, але, відповідно до змісту Закону України «Про національну безпеку України», Стратегії національної безпеки України та Стратегії інформаційної безпеки України, їх можна вважати кримінальними правопорушеннями, що заподіюють шкоду інформаційній безпеці держави. Ці злочини визначено в статтях 436 «Пропаганда війни» і 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників», уключених до розділу XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» КК України ⁸.

Питання щодо належності диспозицій цих статей КК України до інформаційної безпеки держави нині є дискусій-

ним у колі правознавців, тому їх розгляд залишимо поза увагою.

Заходи реалізації Стратегії інформаційної безпеки передбачають залучення науково-дослідних установ, які забезпечують аналітичний та експертний супровід процесу формування і реалізації державної інформаційної політики. У чинному законодавстві України поняття «інформаційна безпека» охоплює багато складників, з-поміж яких — лінгвальні та психологічні чинники, які мають суттєве доказове значення для правової кваліфікації кримінальних правопорушень, що заподіюють шкоду інформаційній безпеці держави ⁹.

Експерти Національного науково-го центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — ННЦ ICE) і його територіальних відділень більшість КСПЛЕ виконують у кримінальних провадженнях щодо заподіяння шкоди інформаційній безпеці України. Як свідчить експертна практика, виконання таких комплексних досліджень ускладнене недостатністю методичної бази, розпливчатістю та еkleктичністю експертних завдань, що нерідко призводить до виходу за межі компетенції експертів, до алогічності й неаргументованості експертних висновків тощо. Порушення доказовості, об'єктивності, повноти дослідження, вихід за межі компетенції судового експерта суперечать основоположним принципам і регламенту

7 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін, та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.08.2025).

8 Там само.

9 Про національну безпеку України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 12.08.2025) ; Стратегія національної безпеки України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/392/2020> (дата звернення: 12.08.2025) ; Стратегія інформаційної безпеки ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 12.08.2025) ; Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14#Text> (дата звернення: 15.08.2025).

судово-експертної діяльності, передбаченим чинним законодавством України¹⁰.

Фахівці ННЦ ІСЕ розробили методичні рекомендації з комплексного психолого-лінгвістичного дослідження в кримінальних провадженнях щодо спричинення шкоди інформаційній безпеці держави¹¹ (далі — *Методичні рекомендації*).

Науково-методологічною основою КСПЛЕ є метод діалектичного пізнання об'єктивної дійсності. Теоретичне обґрунтування цього виду дослідження базується на положеннях філософії, логіки, теорії пізнання, загальнонаукових принципах дослідження, судової експертології, лінгвістики та психології, вітчизняного законодавства у сфері судової експертизи й кримінального права, що стосується національної, зокрема інформаційної, безпеки держави. Емпіричною базою є статистичні й науково-практичні дані, отримані з відкритих джерел, практика проведення КСПЛЕ, призначених у відповідних кримінальних провадженнях.

У Методичних рекомендаціях окреслено основні принципи, об'єкт, предмет, завдання, методи й алгоритми КСПЛЕ в кримінальних провадженнях щодо спричинення шкоди інформаційній безпеці держави.

Методичні рекомендації розроблено з оперттям на синкретизм методології лінгвістичного й психологічного досліджень. КСПЛЕ — доволі новий вид

експертиз у вітчизняній практиці судової експертизи. На перших етапах його становлення об'єкт психолого-лінгвістичного дослідження традиційно визначали як текст, що є продуктом мовленнєвої комунікативної діяльності, об'єднаний сенсом, структурною цілісністю, змістовою зв'язністю і завершеністю (наприклад, книги, статті, договори, заяви, записки, нотатки тощо). З розвитком віртуального соціального середовища й технологічних можливостей інтернету діапазон об'єктів КСПЛЕ значно збільшився, тому експертне вивчення тільки тексту стало недостатнім для виконання завдань, актуальних для досудового розслідування та суду.

Зокрема, із масовим розповсюдженням цифрових носіїв інформації, здатних фіксувати відеозапис, збільшилася потреба в психологічному аналізі комбінованого (мультимодального) інформаційного об'єкта в аспектах взаємозв'язків та ієрархії вербального й невербального компонентів комунікації. Тож актуальними для психолого-лінгвістичного дослідження стали медійні тексти, зокрема й із ілюстративними зображеннями (наприклад, статті в інтернет-виданнях), а також варіації віртуальної комунікації в соціальних мережах і месенджерах (аудіо- та відеоролики без коментарів, текстові й голосові повідомлення, коментарі користувачів інтернету тощо).

Отже, нові об'єкти, що містять інформаційний матеріал, в аспекті їхньої

10 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 12.08.2024) ; Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.08.2024) ; Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 12.08.2024).

11 Розробка методичних рекомендацій з комплексного психолого-лінгвістичного дослідження у кримінальних провадженнях щодо спричинення шкоди інформаційній безпеці держави / кер.: Т. М. Єгорова ; викон.: Є. В. Ковкіна, Ю. І. Браїлко, С. В. Полякова та ін. № ДР 0121U100229. Харків, 2023. 135 с.

комунікативної функції вийшли за межі традиційного текстового формату й набули характеристик, що потребують вивчення шляхом інтеграції знань у галузях лінгвістики та психології. З'явлення нових об'єктів і завдань КСПЛЕ потребує їх ретельного методичного обґрунтування¹².

У сучасній теорії та практиці судової експертизи найбільш дискусійним є окреслення об'єкта й предмета дослідження. У філософії об'єкт визначають як категорію, «що позначає будь-яку дійсну чи уявну, уречевлену чи ідеальну **реальність**, яка розглядається як щось зовнішнє у відношенні до людини та її свідомості і яка стає предметом теоретичної та практичної діяльності **суб'єкта**»¹³. Для науково-пізнавальної діяльності (до якої належить і судово експертиза) необхідним є вирішення об'єкта пізнання як фрагмента реальності, наділеного безліччю властивостей, проявів і зв'язків із реальністю.

Як зазначає Е. Сімакова-Єфремян, об'єкт експертного дослідження має складну структуру, оскільки він містить інформацію про самого себе як матеріального носія, про джерело інформації, про факт (подію, явище) і про механізм передавання цієї інформації від джерела до нього (носія). Об'єкти експертного до-

слідження розрізняють за кількома критеріями, з-поміж яких учена виокремлює об'єкт комплексного дослідження як системне цілісне матеріальне (матеріалізоване) утворення, поєднане спільним предметом дослідження його різних сторін (властивостей), із метою виконання завдання, що потребує застосування спеціальних знань у різних галузях науки, техніки, мистецтва тощо¹⁴.

Ураховуючи багатовимірність об'єкта КСПЛЕ, пропонуємо розглядати його за такими ознаками:

- а) родовою: матеріальний носій, на якому зафіксовано інформаційний матеріал про продукти комунікативної діяльності людини / людей у ситуації, що є предметом розслідування або розглядається в судовому процесі;
- б) спеціальною: зафіксований на матеріальному носії інформаційний матеріал, що містить сукупність фактичних даних про специфіку, функції інформаційного повідомлення як комунікативного акту та про потенціал його впливу на психічну діяльність реципієнтів;
- в) специфікою інформаційного матеріалу: він підлягає дослідженню у двох аспектах залежно

12 Єгорова Т. М., Браїлко Ю. І. Актуальні проблеми комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи в умовах збройної агресії РФ проти України. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : мат-ли IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16.12.2022). Київ, 2022. С. 515–518. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi74/0055200.pdf> (дата звернення: 25.08.2025) ; Їх же. Проблема науково-методичного забезпечення комплексних психолого-лінгвістичних експертних досліджень у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти інформаційної безпеки України. *Державна безпека України в умовах російської агресії: актуальні питання експертно-криміналістичного та науково-технічного забезпечення* : зб. мат-лів Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 22.08.2023). Київ, 2023. Т. 1. С. 58–61. URL: https://tg.v.kname.edu.ua/images/chaika/ZBIRNIK_Konferencii_Derzavna_bezpeka_Ukraini_22_08_2023_tom_1_.pdf (дата звернення: 25.08.2025).

13 Йолон П. Об'єкт / Філософський енциклопедичний словник ; редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ, 2002. С. 438–439. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnynk.pdf (дата звернення: 25.08.2025).

14 Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків, 2016. 456 с.

від експертної спеціальності (1.2 «Лінгвістичне дослідження мовлення» / 14.1 «Психологічні дослідження»), а тому об'єкти мають відмінності:

- об'єктом дослідження експерта-лінгвіста є зафіксований на матеріальному носії продукт мовленнєвої діяльності людини в усній чи писемній формі, зокрема текст / фрагмент тексту / інші лінгвальні одиниці або дослівне текстове відтворення (стенограма) усного мовлення;
- об'єктом дослідження експерта-психолога є зафіксований на матеріальному носії інформаційний матеріал, що відображає специфіку вербальної та невербальної продукції суб'єкта(-тів) у процесі комунікації в аспекті потенціалу її інформаційного впливу на психічну діяльність реципієнта(-тів) / цільової аудиторії. Такими об'єктами можуть бути відеозаписи, скриншоти, тексти з ілюстраціями, голосові повідомлення, писемні тексти, поліграфічна продукція та ін.

Зауважимо, що один об'єкт може бути предметом дослідження різних експертиз, тому сутність експертизи визначає саме її предмет. Питанню предмета експертного дослідження присвячено багато праць вітчизняних та закордонних науковців, проте він досі є дискусійним. На наш погляд, заслуговує на увагу підхід М. Щербаковського, який розглядає предмет експертизи як практичну діяльність із позицій інформаційного підходу, адже в гносеологічному та процесуальному аспектах діяльність експерта завжди спрямована на отримання інформації про подію кримінального правопору-

шення з використанням спеціальних знань і в межах своєї компетенції¹⁵. Така інформація є результатом дослідження певних властивостей об'єкта, наданого на експертизу.

Узагальнивши вітчизняну практику судової експертизи, висновуємо, що предметом експертного дослідження є фактичні дані про явище / феномен, установлені на основі спеціальних знань у процесі вивчення об'єктів — матеріальних або матеріалізованих носіїв інформації про певну подію, що становить предмет розслідування або розглядається в судовому процесі.

Так само й сутність КСПЛЕ визначає через її предмет. Інформаційна продукція, що міститься на матеріальному носії (на оптичному диску, флеш-носії, у книзі, поліграфічній продукції тощо), набуває свого гносеологічного значення тоді, коли експерти (лінгвіст і психолог) установлять її здатність бути предметом пізнання в межах їхньої компетенції. Тут слід виходити з того, що виокремлення суттєвих сторін об'єкта експертизи та його специфічний розгляд в усіченій безлічі проявів є предметом дослідження, який визначається практикою та експертними завданнями.

З огляду на специфіку об'єкта й предмета комплексного психолого-лінгвістичного дослідження експерти мають керуватися основними принципами пізнавальної діяльності, а саме: системного підходу, структурного підходу, діяльнісного підходу, рівневого аналізу, принципом контекстуальності.

Загальними завданнями КСПЛЕ в кримінальних провадженнях щодо спричинення шкоди інформаційній безпеці держави є встановлення лінгвістичних і психологічних особливостей

15 Щербаковський М. Г. Предмет судової експертизи. *Форум права*. 2016. № 5. С. 199—203. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_34.pdf (дата звернення: 25.08.2025).

інформаційного матеріалу, специфіки комунікативних дій учасників комунікації та потенціалу впливу інформаційного матеріалу на цільову аудиторію в ситуації, що має юридичне значення залежно від диспозиції статті КК України¹⁶.

Проведення комплексного психолого-лінгвістичного дослідження інформаційного матеріалу має такі основні етапи: 1) дослідження експерта-лінгвіста; 2) дослідження експерта-психолога; 3) інтегроване дослідження.

Диференціація спеціальних знань на першому та другому етапах відбувається через специфіку об'єкта й предметів досліджень експерта-лінгвіста та експерта-психолога й, відповідно, виконуваних ними завдань. На третьому етапі дослідження (завдяки синтезуванню спеціальних знань) експерти виконують спільне завдання.

Типовими завданнями експерта-лінгвіста в КСПЛЕ є:

- а) установлення об'єктивного змісту наданих на дослідження текстових матеріалів;
- б) виявлення ілюкції спонукання (прямого / непрямого) та граматичної форми його вираження;
- в) визначення лінгвальних ознак пропаганди, заперечення, виправдовування, глорифікації, підтримки тощо.

Якщо об'єктом дослідження є полікодовий текст, судовий експерт-лінгвіст аналізує його мовленнєвий аспект. Безперечно, поза увагою не можуть залишатися й аналіз комунікативної мети,

ситуації, тактик і стратегій тощо. Оцінюючи невербальний контекст, експерт, відповідно до Загальної методики судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи¹⁷, може враховувати лише загальновідому інформацію або посилається на відомості, зазначені в документі, який є підставою для проведення експертизи, але не використовувати дані, які потребують застосування знань з іншої галузі науки й не відображені в писемному тексті / стенограмі усного мовлення.

Типовими завданнями експерта-психолога є:

- а) визначення способу(-ів) транслявання і структури інформаційного матеріалу в аспектах його сприймання (візуальне, аудіальне, аудіовізуальне);
- б) з'ясування специфіки комунікативної ситуації (її структурної організації, орієнтовного кола учасників і їхніх комунікативних ролей (за можливості), особливості комунікативної взаємодії між адресантом й адресатом або, у разі інформації публічного характеру, між публікатором і реципієнтами);
- в) визначення комунікативних інтенцій адресанта / публікатора, що прямо або імпліцитно відображені в досліджуваному матеріалі (наміри, настанови, звернення тощо);
- г) установлення спрямованості інформаційного матеріалу на формування в реципієнта(-тів) / цільової аудиторії певних соціальних настанов, стереотипів, емоційних

16 Єгорова Т. М., Браїлко Ю. І., Кисла Н. В. Актуальні проблеми постановки завдань у судових лінгвістичних і комплексних психолого-лінгвістичних експертизах, призначених у кримінальних провадженнях щодо інформаційної безпеки держави. *Судова експертиза в контексті відновлення України* : мат-ли III всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 09.06.2023). Київ, 2023. С. 94—98. URL: <https://intellect.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/sudova-ekspertyza-2023-druk.pdf> (дата звернення: 25.08.2025).

17 Будко Т. В. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи. Київ, 2020. 55 с.

- реакцій, мотивів, соціальних взаємин тощо (на підставі результатів дослідження експерта-лінгвіста);
д) характеристика засобів і прийомів комунікації, застосованих адресантом / публікатором (в аспекті потенціалу їхнього впливу на емоційну, когнітивну, мотиваційну сфери психіки; соціальні стереотипи рецепієнтів / цільової аудиторії та ін.)¹⁸.

Загальними методами комплексного психолого-лінгвістичного аналізу інформаційного матеріалу є методи комунікативного аналізу, контент-аналізу, інтент-аналізу, дискурсивного аналізу, герменевтичного аналізу та інші спеціалізовані методи, притаманні лінгвістичному та психологічному дослідженням. Особливості застосування загальних методів залежать від компетенції експерта-психолога й експерта-лінгвіста, від конкретних завдань і спеціальних методик лінгвістичного та психологічного досліджень.

Висновки

Методологічний підхід, висвітлений у розроблених у ННЦ ICE Методичних рекомендаціях, визначає засади та загальний порядок проведення комплексних психолого-лінгвістичних експертиз / експертних досліджень, що стосуються національної (інформаційної) безпеки держави. Визначені в Методичних рекомендаціях орієнтовний перелік завдань та питань, поставлених перед комплексною судовою психолого-лінгвістичною експертизою, докладний опис алгоритмів такого дослідження значно

підвищують ефективність роботи експертів та ступінь доказовості їхніх висновків у процесі досудового розслідування і судового розгляду кримінальних правопорушень щодо заподіяння шкоди інформаційній безпеці держави.

Methodological Aspects of Complex Forensic Psychological and Linguistic Examination Realities of Armed Aggression of Russian Federation Against Ukraine

**Yuliia Brailko, Tetiana Yehorova,
Nataliia Kysla, Patvakan Voskanian**

This article purpose is to highlight the features of conducting multidisciplinary forensic psychological and linguistic examinations in criminal proceedings regarding damage caused to national security of Ukraine. Methodological basis of the research is general scientific and special methods of scientific knowledge. Scientific and methodological principles of such researches are considered, special attention is paid to the object, topic, tasks and methods. Taking into account the multidimensionality of the object of multidisciplinary psychological and linguistic examination, it is proposed to consider it according to the following features: generic (material carrier on which information material is recorded about the products of the communicative activity of a person / persons in a situation that is the subject of investigation / consideration in the legal process); special (information material recorded on a material carrier, containing a set of factual data about specifics, functions of information message as a communicative act and about potential of its influence on mental activity of recipients); information specifics in accor-

18 Єгорова Т. Актуальні питання експертного психологічного дослідження у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти інформаційної безпеки України. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди ювіл. видат. учен. 95-річ. від дня народж. Л. Ю. Ароцкера («Ароцкерівські читання») і 105-річ. від дня народж. М. В. Салтєвського (Харків, 19.05.2023). Харків, 2023. С. 122—124. URL: <https://drive.google.com/file/d/1WnOCsPaFLjSy4TdY0hSUCiAVWz4ANH17/view> (дата звернення: 25.08.2025).

dance with the field of special knowledge of the experts (1.2 "Linguistic research on speech" / 14.1 "Psychological research"). General and individual tasks of multidisciplinary psychological and linguistic examination in criminal proceedings regarding causing harm to information security of State are determined. Methods of a multidisciplinary psychological and linguistic information analysis are considered as a mutually agreed operational-logical system with the aim of obtaining data about research object in accordance with the tasks performed and the limits of competence of the forensic linguist and forensic psychologist.

Keywords: forensic science; multidisciplinary psychological and linguistic examination; research object; topic research, research tasks; research methods; methodology; national security; information security.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторки зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторки заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

Budko, T. V. (2020). *Zahalna metodyka sudovo-linhvistychnoi semantyko-tekstualnoi ekspertyzy* [General methodology of forensic linguistic semantic and textual examination]. Kyiv [in Ukrainian].

Dziuba, M. T., Zharkov, Ya. M., Olkhovoi, I. O., Onyshchuk, M. I. (2006). *Narys teorii i praktyky informatsiino-psykholohichnykh operatsii* [Drawings of the theory and practice of information and psychological operations] : navch. posib. / za zah. red. V. V. Balabina. Kyiv. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Balabin_Viktor/Narys-teorii-i-praktyky-informatsiino-psykholohichnykh-operatsii.pdf [in Ukrainian].

Mahda, Ye. (2014). *Vyklyky hibrystnoi viiny: informatsiyni vymir* [The Challenges of Hybrid Warfare: Information Aspect]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_5_29 [in Ukrainian].

Pocheptsov, G. (2020). *Voyny novykh tekhnologii* [Wars of New Technologies]. Kharkov [in Russian].

Pocheptsov, H. (2016). *Smysly i viiny: Ukraina i Rosiia v informatsiinii i smyslovii viinakh* [Meanings and Wars: Ukraine and Russia in Information and Meaning Wars]. Kyiv [in Ukrainian].

Pocheptsov, H. (2016). *Suchasni informatsiini viiny* [Current Information Wars]. Vyd. 2-he, dopov. Kyiv [in Ukrainian].

Rozrobka metodychnykh rekomendatsii z kompleksnoho psykholoho-linhvistychnoho doslidzhennia u kryminalnykh provadzhenniakh shchodo sprychynennia shkody informatsiinii bezpetsi derzhavy [Development of methodological recommendations for comprehensive psychological and linguistic research in criminal proceedings on causing harm to the information security of the state] (2023) / ker.: T. M. Yehorova ; vykon.: Ye. V. Kovkina, Yu. I. Brailko, S. V. Poliakova ta in. № DR 0121U100229. Kharkiv [in Ukrainian].

Shcherbakovskiy, M. H. (2016). *Predmet sudovoi ekspertyzy* [Subject of Forensic Expertise]. *Forum prava*. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_34.pdf [in Ukrainian].

Simakova-Yefremian, E. B. (2016). *Kompleksni sudovo-ekspertni doslidzhennia: teoriia ta praktyka* [Comprehensive Forensic Expert Studies: Theory and Practice] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].

Yehorova, T. (2023). Aktualni pytannia ekspertnoho psykholohichnoho doslidzhennia

- u kryminalnykh provadzhenniakh shcho do zlochyniv proty informatsiinoi bezpeky Ukrainy [Current issues of expert psychological research in criminal proceedings regarding crimes against information security of Ukraine]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky* : zb. mat-liv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. z nahody yuvil. vydat. uchen: 95-rich. vid dnia narodzh. L. Yu. Arotskera («Arotskerivski chytannia») i 105-rich. vid dnia narodzh. M. V. Saltevskeho (Kharkiv, 19.05.2023). Kharkiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1WnOCsPaFLjSy4TdY0hSUCiAVWz4ANhI7/view> [in Ukrainian].
- Yehorova, T. M., Brailko, Yu. I. (2022). Aktualni problemy kompleksnoi sudovoi psykholoho-linhvistychnoi ekspertyzy v umovakh zbroinoi ahresii rf proty Ukrainy [Actual Problems of Complex Forensic Psychological and Linguistic Examination in the Context of the Armed Aggression of Russia Against Ukraine]. *Aktualni pytannia sudovoi ekspertolohii, kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu* : mat-ly IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 16.12.2022). Kyiv. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi74/0055200.pdf> [in Ukrainian].
- Yehorova, T. M., Brailko, Yu. I. (2023). Problema naukovo-metodychnoho zabezpechennia kompleksnykh psykholoho-linhvistychnykh ekspertnykh doslidzhen u kryminalnykh provadzhenniakh shchodo zlochyniv proty informatsiinoi bezpeky Ukrainy [Issue of scientific and methodological support for comprehensive psychological and linguistic expert studies in criminal proceedings concerning crimes against Ukraine's information security]. *Derzhavna bezpeka Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii: aktualni pytannia ekspertno-kryminalistychnoho ta naukovotekhnichnoho zabezpechennia* : zb. mat-liv Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 22.08.2023). Kyiv. T. 1. URL: https://tg.v.kname.edu.ua/images/chaika/ZBIRNIK_Konferencii_Derzhavna_bezpeka_Ukraini_22_08_2023_tom_1_.pdf [in Ukrainian].
- Yehorova, T. M., Brailko, Yu. I., Kysla, N. V. (2023). Aktualni problemy postanovky zavdan u sudovykh linhvistychnykh i kompleksnykh psykholoho-linhvistychnykh ekspertyzakh, pryznachenykh u kryminalnykh provadzhenniakh shchodo informatsiinoi bezpeky derzhavy [Actual problems of setting tasks in forensic linguistic and complex psychological and linguistic examinations appointed in criminal proceedings regarding the information security of the state]. *Sudova ekspertyza v konteksti vidnovlennia Ukrainy* : mat-ly III vseukr. nauk.-prakt. konf. (Lviv, 09.06.2023). Kyiv. URL: <https://intelekt.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/sudova-ekspertyza-2023-druk.pdf> [in Ukrainian].
- Yolon, P. (2002). Ob'iekt / *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical Encyclopedic Dictionary] ; redkol.: V. I. Shynkaruk (holova) ta in. Kyiv. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf [in Ukrainian].
- Браїлко, Ю., Єгорова, Т., Кисла, Н., Восканян, П. (2025). Методологічні аспекти комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи в реаліях збройної агресії РФ проти України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (41). С. 69–80. DOI: 10.32353/khrife.4.2025.05.

Експериментальні дослідження особливостей термінальної та зовнішньої балістики уражаючих елементів циліндричної форми діаметром 5,0 мм

**Ігор Лурін^{1а}, Олексій Ларін^{2б}, Едуард Хорошун^{3а},
Володимир Негодуйко^{4а}, Олександр Коломійцев^{5с}, Сергій Ларьков^{6д},
Олег Кокорін^{7е}, Дмитро Климчук^{8е}, Віталій Тищенко^{9е},
Віталій Щербак^{10е}, Віктор Сапелкін^{11е}**

¹ Д-р мед. наук, проф., віцепрезидент НАМН України, акад. НАМН України, генерал-майор мед. служби, Державна установа «Науково-практичний центр профілактичної та клінічної медицини» Державного управління справами, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6280-1725>, e-mail: lurinnamn@ukr.net

² Д-р техн. наук, проф., чл.-кор. НАН України, Навчально-науковий інститут комп'ютерного моделювання, прикладної фізики та математики, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5721-4400>, e-mail: Oleksiy.Larin@khp.edu

³ Герой України, канд. мед. наук, полковник мед. служби, Військово-медичний клінічний центр Північного регіону Командування Медичних сил Збройних сил України, Харківський національний медичний університет, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1258-1319>, e-mail: ehoroshun@i.ua

⁴ Д-р мед. наук, доц., полковник мед. служби, клініка невідкладної медичної допомоги (та прийому і евакуації), Військово-медичний клінічний центр Північного регіону Командування Медичних сил Збройних сил України, Харківський національний медичний університет, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4540-5207>, e-mail: vol-ramzes13@ukr.net

⁵ Канд. техн. наук, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1932-1034>, e-mail: sashagun@ukr.net

⁶ Канд. техн. наук, Державне космічне агентство України, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1180-252X>, e-mail: sergelarkov@ukr.net

⁷ Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6899-5794>, e-mail: jordan@3g.ua

⁸ Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-68782968>, e-mail: klimchuk_dv@ukr.net

⁹ Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9725-5783>, e-mail: 231986@ukr.net

¹⁰ Канд. мед. наук, доц., Державна спеціалізована установа «Харківське обласне бюро судово-медичної експертизи» Міністерства охорони здоров'я України, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2527-9055>, e-mail: medkrim@ukr.net

¹¹ Канд. мед. наук, доц., Державна спеціалізована установа «Харківське обласне бюро судово-медичної експертизи» Міністерства охорони здоров'я України, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9795-8463>, e-mail: bodydoc666@gmail.com

^a Концептуалізація, методологія, нагляд.

^b Концептуалізація, методологія, дослідження, програмне забезпечення.

^c Написання оригінального рукопису, методологія, дослідження, нагляд.

^d Оброблення даних, дослідження, програмне забезпечення.

^e Дослідження, ресурси.

DOI: [10.32353/khrife.4.2025.06](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2025.06)

УДК 343.98

Надійшло 20.10.2025 / Рецензовано 30.10.2025 / Прийнято до друку 25.12.2025 /
Доступно онлайн 31.12.2025

Мета статті — дослідити особливості механізму формування у в'язко-пружному середовищі пошкоджень, які виникли в результаті високошвидкісної ударно-контактної взаємодії з готовими уражаючими елементами циліндричної форми. Для досягнення мети застосовано загальнонаукові та спеціальні методи. Основну увагу приділено дослідженню уражаючих елементів діаметром 5,0 мм, оскільки ними споряджено значну кількість осколкових бойових припасів (зокрема, протипіхотні міни, боєприпаси для скидання з дронів, а також саморобні вибухові пристрої). Експериментальні дослідження проводили в умовах балістичної траси із застосуванням оптичелектронних вимірювальних комплексів, імітатора біологічних тканин (балістичного пластиліну) і спеціальних патронів. Уведення у вільний політ готових уражаючих елементів здійснювали за допомогою нейробалістичного ручного металюного пристрою, а також нарізної вогнепальної зброї калібру 5,6 мм і 5,45 мм. Це дало змогу провести натурні експерименти в доволі широкому діапазоні контактних швидкостей від 70 м/с до 1082 м/с під час дослідження уражаючих властивостей і в діапазоні від 547 м/с до 1096 м/с під час дослідження аеробалістичних характеристик. Як експериментальні снаряди використано готові уражаючі елементи циліндричної форми діаметром 5,0 мм із подовженням 0,96—1,1, якими споряджують осколкові загорювальні міни ОЗМ-72. Під час досліджень визначено, що після влучання зазначені готові уражаючі елементи в товщі імітатора біологічних тканин поведуться стабільно й утворюють порожнини конічної форми. Найбільшої шкоди вони завдають на ділянці першої чверті (третьої) каналу пошкодження. Це обумовлено практично повною передачею уражаючими елементами своєї кінетичної енергії шарам середовища, що примикають у цій зоні до центрального каналу пошкодження. Розміри

зони пошкоджень на цій ділянці каналу максимальні. На основі здобутих результатів визначено особливості впливу на параметри каналу пошкодження контактної швидкості й положення уражаючого елемента в момент улучання. Визначено емпіричні залежності коефіцієнта сили опору в'язко-пружного середовища, об'єму та довжини каналу пошкоджень від контактної швидкості. Результати проведених досліджень дають змогу прогнозувати ступінь тяжкості завданих людині осколкових поранень і розв'язати низку ситуаційних завдань, пов'язаних із розслідуванням кримінальних злочинів та терористичних актів, під час скоєння яких застосовано осколкові бойові припаси або саморобні вибухові пристрої. Окремий етап — дослідження аеробалістичних характеристик зразків кінетичних снарядів, що дає змогу визначити їх уражаючі властивості залежно від відстані до центра вибуху.

Ключові слова: балістичний пластинін; бойовий припас; коефіцієнт сили опору середовища; контактна швидкість; осколкова загороджувальна міна ОЗМ-72; осколкове пошкодження; патрон; саморобний вибуховий пристрій; термінальна балістика; уражаючий елемент циліндричної форми.

Постановка наукової проблеми

Термінальна балістика осколків природного дроблення й готових уражаючих¹ елементів — доволі складна галузь досліджень військової та судової медицини. Швидкоплинність процесів утворення осколкових поранень, одночасне формування множинних поранень та доволі високі контактні швидкості кінетичних снарядів (осколків і готових уражаючих елементів) не дають змоги точно визначити вплив конкретних чинників на формування каналу осколкового поранення та ступінь тяжкості шкоди, завданої біологічним тканинам. Неможливо чітко визначити зони ушкоджень (контузії (первинного некрозу)

і комоції (вторинного некрозу)) у товщі біологічних тканин тіла людини, оскільки доволі складно з'ясувати характер поширення хвиль тиску у в'язко-пружному середовищі за високошвидкісної взаємодії осколка довільної форми або уражаючого елемента типової (куб, циліндр, сфера) форми, улучання яких характеризуються не тільки високою контактною швидкістю, а й варіабельністю їх положення в момент улучання (боковою проекцією під певним кутом або торцевою поверхнею) і обертанням навколо своїх повздожньої або полярних осей (ефект «перекидання») тощо. Це унеможливорює прогнозування наслідків улучань осколків у тіло людини та визначення ступеня тяжкості завданої

1 За правилами української мови від глагола «уражати» (у значенні *ранити, убивати; порушувати життєдіяльність* — про хвороби) дієприкметники утворити не можна, варіант «уражаючий» є калькою з російської: суфікси -уч-, -юч- не характерні для української мови. Доречніше послуговуватися словосполученням «той, який (що) уражає». Проте, зважаючи на стале застосування в чинних нормативно-правових актах і спеціалізованих методиках згаданих помилкових словоформ, ми змушені оперувати у цій праці саме ними.— Ред.

ними шкоди. Окреме питання — визначення параметрів траєкторії польоту досліджуваних кінетичних снарядів і їх уражаючих властивостей залежно від відстані до центра вибуху, оскільки це також пов'язано з доволі значними величинами їх початкових швидкостей і невизначеністю їхньої поведінки у вільному польоті.

Єдиний спосіб здобути достовірні дані про термінальну та зовнішню балістику кінетичних снарядів — провести натурні випробування й експериментальні дослідження. Проте цей процес також стикається із труднощами. Насамперед це діапазон контактних швидкостей кінетичних снарядів, який можна отримати винятково в результаті підривів зарядів вибухової речовини різної маси. Окрім того, під час підриву зарядів утворюється безліч осколків природного дроблення або вводиться у вільний політ значна кількість готових уражаючих елементів, що негативно впливає на об'єктивність отриманих даних, оскільки в імітатор біологічних тканин може влучити одночасно певна кількість кінетичних снарядів, післядія яких накладається одна на одну, що практично унеможливлює виявлення особливостей формування осколкового поранення окремим зразком конкретного кінетичного снаряда. Користування для сепарації осколкового поля пристосуваннями у вигляді захисних щитів не розв'язує проблеми цілком. Це обумовлено тим, що ймовірність улучання досліджуваного кінетичного снаряда в обмежений простір у конкретному напрямку після вибуху доволі мала й отримання певних результатів потребує проведення певної кількості експериментів зі значними витратами вибухової речовини та засобів підриву. Застосування технічних пристроїв для примусового спрямування потоку осколків у відпо-

відному напрямку із подальшою їх сепарацією за допомогою захисних пристосувань не розв'язує цієї проблеми, оскільки може статися не пряме його влучання в імітатор біологічних тканин, а внаслідок рикошету від стінок пристрою, який направляє. До того ж не виключена ймовірність улучання в імітатор одночасно кількох кінетичних снарядів або їх послідовне влучання із накладенням наслідків.

Навіть більше, наявні проблеми з визначенням контактної швидкості досліджуваних кінетичних снарядів. Під час вибуху доволі складно забезпечити прилади реєстрації та визначити швидкість окремого кінетичного снаряда в осколковому полі. Загалом зазначені чинники негативно впливають на результативність досліджень і ступінь достовірності здобутих даних.

Розв'язати окреслені проблемні питання можна за допомогою методів експериментальної (судової) балістики. Експериментальні дослідження доцільно здійснювати в умовах балістичної траси, оснащеної вимірювальними комплексами (оптоелектронними або доплерівським радіолокаційним хронографом типу *LabRadar*), користуючись спеціальними патронами та зразками вогнепальної зброї відповідного калібру, або за допомогою спеціалізованих балістичних установок чи пристосувань для метання кінетичних снарядів. Як імітатор біологічних тканин доцільно використовувати балістичний пластилін, оскільки в ньому після влучання формується остаточна порожнина, що дає змогу визначити зону поширення хвиль тиску, а також розміри й інші параметри завданого пошкодження.

Такий підхід допомагає досягти відповідного діапазону контактних швидкостей, зареєструвати значення швидкості в момент улучання, візуалізувати

характер завданого пошкодження, визначити характеристики цього пошкодження та виключити вплив множинної дії інших кінетичних снарядів на процес формування пошкодження в імітаторі біологічних тканин окремим уражаючим елементом. Окрім того, у такий спосіб можна отримати достовірні дані щодо стабільності уражаючих елементів у польоті й визначити їхні аеробалістичні характеристики.

Мета статті

Дослідити особливості механізму формування у в'язко-пружному середовищі пошкоджень, спричинених високошвидкісною ударно-контактною взаємодією з готовими уражаючими елементами певної форми та розмірів. Визначити вплив варіабельності початкових умов контакту на параметри сформованої остаточної порожнини в товщі імітатора біологічних тканин. На основі результатів експериментальних досліджень визначити залежність коефіцієнта сили опору середовища, довжини каналу й об'єму завданих пошкоджень від величини контактної швидкості уражаючого елемента та його положення в момент улучання. Паралельно з цими дослідженнями провести дослідження аеробалістичних характеристик готових уражаючих елементів циліндричної форми, необхідне для визначення величин дисипації їхньої кінетичної енергії на траєкторії.

Методи дослідження

Застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез тощо) і спеціальні методи (аерометричний, натурні експерименти тощо). Для проведення досліджень користувалися оптоелектронними вимірювальними комплексами, балістичним пластиліном (імітатором біологічних тканин тіла людини) і кількома видами зброї.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Основні положення досліджень у галузі термінальної балістики осколків та готових уражаючих елементів викладено в низці фундаментальних наукових і науково-практичних робіт таких авторів, як V. Tsymbaliuk зі співавторами ², R. M. Coupland зі співавторами ³, N. Rozen та I. Dudkiewicz ⁴, T. O. Terefe зі співавторами ⁵ та ін. У їхніх працях наведено не тільки загальні методи досліджень травм, завданих осколками та кулями, а й докладно описано методи проведення експериментів, представлено аналітичні моделі для визначення параметрів вогнепальної травми та осколкових ушкоджень; окреслено емпіричні залежності для визначення глибини ранових каналів, розмірів тимчасово пульсуючих порожнин, ступеня тяжкості завданої біологічним тканинам шкоди, а також результати комп'ютерного моделювання фізичних

- 2 Tsymbaliuk V., Lurin I., Gumeniuk K., Herasymenko O., Furkalo S., Oklei D., Negoduyko V., Gorobeiko M., Dinets A. Modeling of wound ballistics in biological tissues simulators. *Medicni perspektivi*. 2023. Vol. 28. No. 1. C. 37—48. DOI: 10.26641/2307-0404.2023.1.275866 (дата звернення: 18.09.2025).
- 3 Coupland R. M., Rothschild M. A., Thali M. J. Wound ballistics: basics and applications / B. P. Kneubuehl (Ed.). Berlin, 2014. 496 p. DOI: 10.1007/978-3-642-20356-5 (дата звернення: 18.09.2025).
- 4 Rozen N., Dudkiewicz I. Wound ballistics and tissue damage / Armed Conflict Injuries to the Extremities. Berlin, 2011. Pp. 21—33. DOI: 10.1007/978-3-642-16155-1_2 (дата звернення: 18.09.2025).
- 5 Terefe T. O., Chawla A., Datla N. V. Damage mechanisms from low-velocity penetrating shrapnel in ballistic gelatin. *Defence Technology*. 18 July 2025. DOI: 10.1016/j.dt.2025.07.008 (дата звернення: 18.09.2025).

процесів, що супроводжують улучання кінетичних снарядів у біологічні тканини й у їх імітатори. Більшість цих праць присвячено дослідженням сферичних уражаючих елементів, стандартизованих імітаторів осколків із пласкою та долотоподібною формами головних частин, але практично не приділено уваги дослідженням готових уражаючих елементів та осколків природного дроблення реальних зразків бойових припасів і саморобних вибухових пристроїв, хоча результати досліджень таких зразків кінетичних снарядів мають більше практичне значення як для військової медицини, так і для судової експертизи. У зв'язку із цим ми акцентували увагу на дослідженні уражаючих елементів конкретного зразка бойових припасів, а саме загороджувальній осколковій міні ОЗМ-72.

Викладення основного матеріалу дослідження

Уражаючі елементи циліндричної форми — одні з найбільш поширених готових уражаючих елементів, якими споряджають осколкові й осколково-фугасні бойові припаси, бойові частини різних видів засобів ураження та саморобні ви-

бухові пристрої. Передусім вони більш технологічні у виготовленні, а завдяки високій початковій швидкості мають доволі високі уражаючі властивості. Це обумовлено тим, що, улучаючи в ціль, вони часто передають усю свою кінетичну енергію біологічним тканинам тіла людини й завдають значних ушкоджень.

Найменший готовий уражаючий елемент циліндричної форми діаметром 5,0 мм. Такими елементами споряджають осколкові загороджувальні міни ОЗМ-72. Кількість уражаючих елементів в одній міні — майже 2400 шт. Загальний вигляд міни та її уражаючих елементів представлено на рис. 1 і 2.

Рис. 1. Загальний вигляд осколкової загороджувальної міни ОЗМ-72 (фото із мережі «Інтернет»)

а

б

Рис. 2. Загальний вигляд готових уражаючих елементів циліндричної форми міни ОЗМ-72 (а) і фрагмента полімерної сорочки, у яку їх залито (б)

Основні характеристики уражаючих елементів:

- форма: циліндр;
- розміри: діаметр — 5,0–5,1 мм, довжина — 4,8–5,5 мм;
- середня маса готового елемента: 0,77 г (0,65–0,80 г);
- середнє значення об'єму: 0,105 см³.

Достовірних даних про величину початкової швидкості готових уражаючих елементів міни ОЗМ-72 у відкритих інформаційних джерелах немає, проте їхню початкову швидкість можна визначити на основі даних про особливості конструкції боеприпасу й масу його основних конструктивних елементів, які беруть участь у формуванні осколкового поля.

Характеристики міни ОЗМ-72:

- вибухова речовина (далі — ВР) — тротил;
- швидкість детонації за $\rho = 1600$ кг/м³, плавлений 6700 м/с;
- маса ВР — 0,66 кг;
- середня маса готового уражаючого елемента — 0,77 г;
- кількість уражаючих елементів — 2400 шт.;
- середнє значення загальної маси осколків — 1,848 кг;
- загальна маса міни — 5,0 кг;
- маса прямого стакана міни з тросом — 0,675 кг;
- маса міни без прямого стакана — 4,325 кг;
- радіус суцільного ураження — 25–30 м;
- дальність польоту окремих уражаючих елементів — до 50 м;
- маса вишибного заряду (димного порошу) — 7 г;

- маса проміжного заряду (тротилу) — 23 г.

Зважаючи на те, що готові уражаючі елементи розташовані безпосередньо в міні, яка після спрацювання підривача й вишибного заряду вилітає вгору з прямого стакана, то в розрахунках загальна маса такої бойової частини (далі — БЧ) становитиме 4,325 кг.

За методиками ⁶ початкову швидкість уражаючих елементів можна розрахувати за формулою:

$$V_0 = \frac{D}{2} \sqrt{\frac{\alpha}{2-\alpha}}, \quad (1)$$

де:

V_0 — початкова швидкість уражаючого елемента, м/с;

D — швидкість детонації ВР, м/с;

α — коефіцієнт наповнення корпусу:

$$\alpha = \frac{m_{\text{ВР}}}{m_{\text{к}}}, \quad (2)$$

де:

$m_{\text{ВР}}$ — маса вибухової речовини, кг;

$m_{\text{к}}$ — маса корпусу боеприпасу, яка бере участь в утворенні осколків:

$$m_{\text{к}} = M - m_{\text{пас}}, \quad (3)$$

де:

M — загальна маса боеприпасу (БЧ), кг;

$m_{\text{пас}}$ — пасивна маса корпусу боеприпасу, кг.

⁶ Прохоров-Лукін Г. В., Пашенко В. І., Биков В. І. та ін. Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху. № ДР 0103U002003. Київ, 2011. 216 с. URL: https://arm.navs.edu.ua/arm/arm_bmb_exp/idb/metod_wte.html (дата звернення: 18.09.2025) ; Полениця П., Науменко І., Ліцман А., Нестеров Д. Методика оцінювання ефективності дії осколково-фугасного снаряда по наземних цілях. Київ, 2024. 46 с. Реєстр. код ВП 7-07(01).010.1.12.

Якщо вважати, що практично весь корпус міни (БЧ) бере участь у формуванні осколків, то за винятком маси ВР відповідно до (3) значення $m_k = 4,325 - 0,66 = 3,665$ кг. У такому разі відповідно до (2) коефіцієнт наповнення корпусу становитиме $\alpha = 0,180$.

Розрахункове значення початкової швидкості уражаючих елементів за формулою (1) дорівнюватиме $V_0 = 1053$ м/с. Ця величина початкової швидкості розльоту готових уражаючих елемен-

тів орієнтовна, визначити показники початкової швидкості розльоту готових уражаючих елементів експериментально доволі складно, особливо — швидкість окремого уражаючого елемента.

Під час експериментальної стрільби контактну швидкість уражаючого елемента перед улучанням у ціль реєстрували за допомогою оптоелектронного вимірювального комплексу ИБХ-731.4 (див. рис. 3а). Біологічні тканини імітував балістичний пластилін Weible (див. рис. 3б).

а

б

Рис. 3. Загальний вигляд вимірювального обладнання (а) і блока балістичного пластиліну (б)

Окремі уражаючі елементи вводили у вільний політ в три етапи. На першому етапі застосовували нейробалістичний ручний металевий пристрій. Це дало змогу дослідити характер пошкоджень за контактних швидкостей від 70 м/с до 110 м/с. На другому етапі стрільбу здійснювали з малокаліберної гвинтівки ТОЗ-8, що дало змогу провес-

ти дослідження в діапазоні контактних швидкостей 140—260 м/с. На заключному етапі стрільбу здійснювали з 5,45 мм автомата АК-74М з використанням спеціальних патронів калібру 5,45 × 39 (див. рис. 4). Це забезпечило отримання результатів досліджень у діапазоні контактних швидкостей 300—1082 м/с.

а

б

Рис. 4. Загальний вигляд спеціального патрона, спорядженого готовим уражаючим елементом міни ОЗМ-72 (а), і автомата АК-74М (б)

За допомогою такого підходу вдалося досягти контактних швидкостей уражаючих елементів, сумірних із розрахунковими значеннями початкових швидкостей польоту уражаючих елементів міни ОЗМ-72.

Із метою визначення особливостей формування сліпих і наскрізних пошкоджень під час проведення досліджень імітували влучання в тулуб та кінцівки біологічного об'єкта.

Під час дослідження сліпих пошкоджень визначали вплив контактної швидкості уражаючого елемента на па-

раметри каналу пошкодження та коефіцієнти сили опору середовища залежно від величини контактної швидкості й глибини проникнення в середовище.

Під час дослідження наскрізних пошкоджень визначали величини контактної швидкості уражаючого елемента та його остаточної швидкості після подолання перешкоди, утрати кінетичної енергії і масштаби завданої шкоди.

Результати експериментальних досліджень сліпих пошкоджень у товщі балістичного пластиліну представлено на рис. 5—28 і в табл. 1.

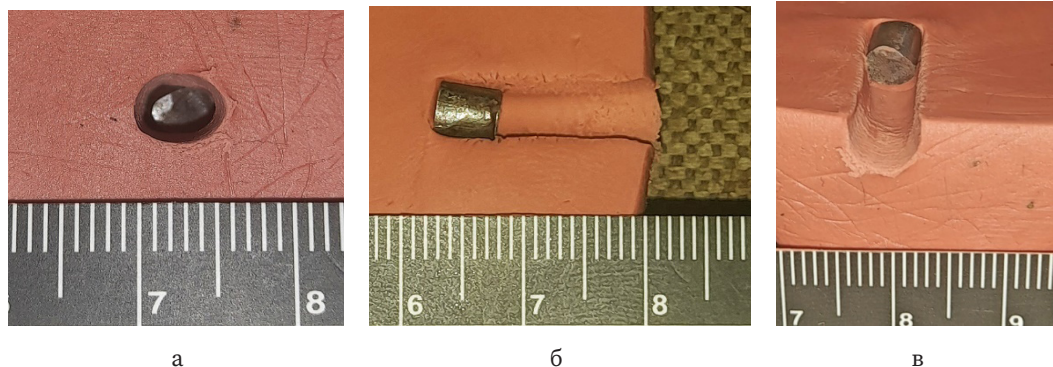

Рис. 5. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 70,5 м/с

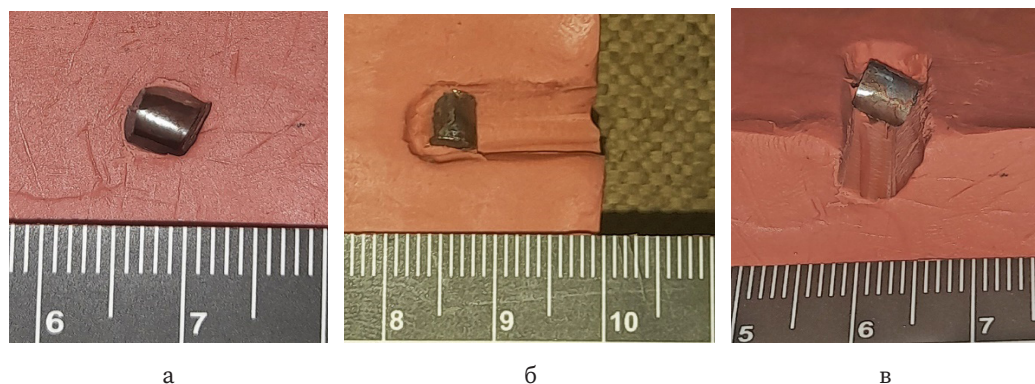

Рис. 6. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 71,2 м/с

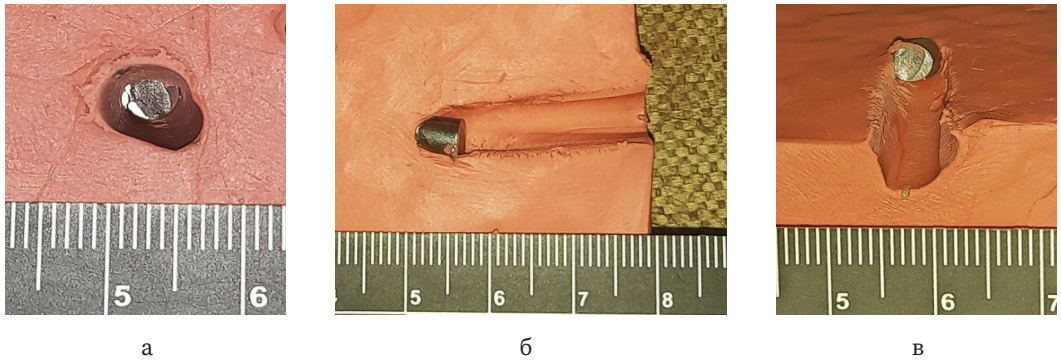

Рис. 7. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 94,0 м/с

Рис. 8. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 108,2 м/с

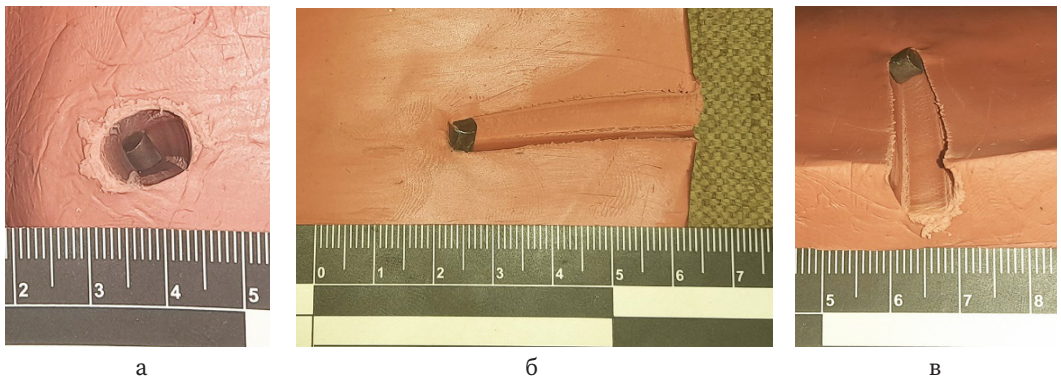

Рис. 9. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 147,5 м/с

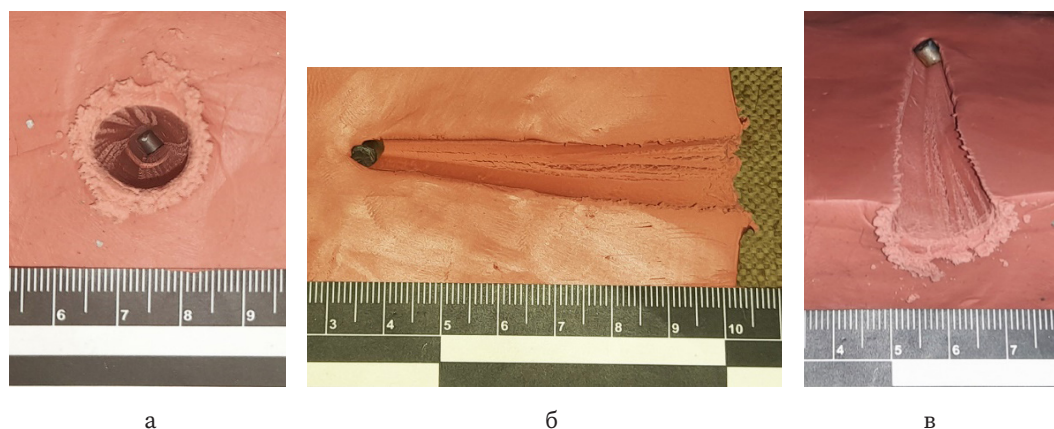

Рис. 10. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 187,0 м/с

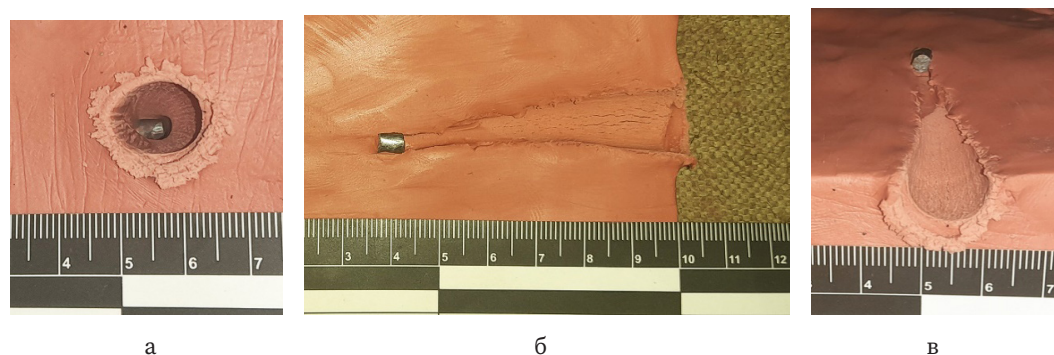

Рис. 11. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 202,2 м/с

Рис. 12. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 251,4 м/с

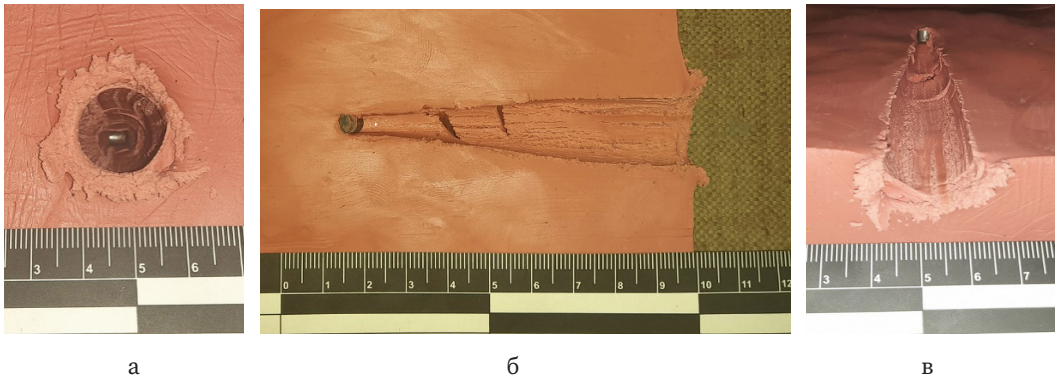

Рис. 13. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 308,4 м/с

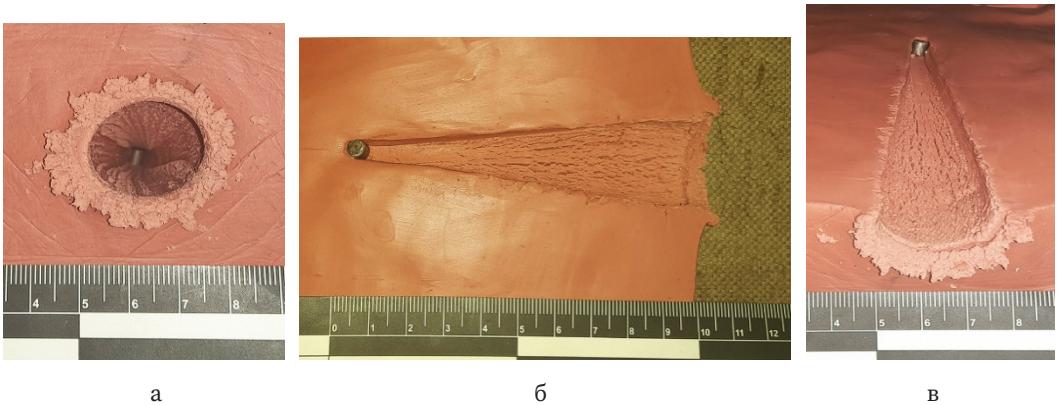

Рис. 14. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 349,1 м/с

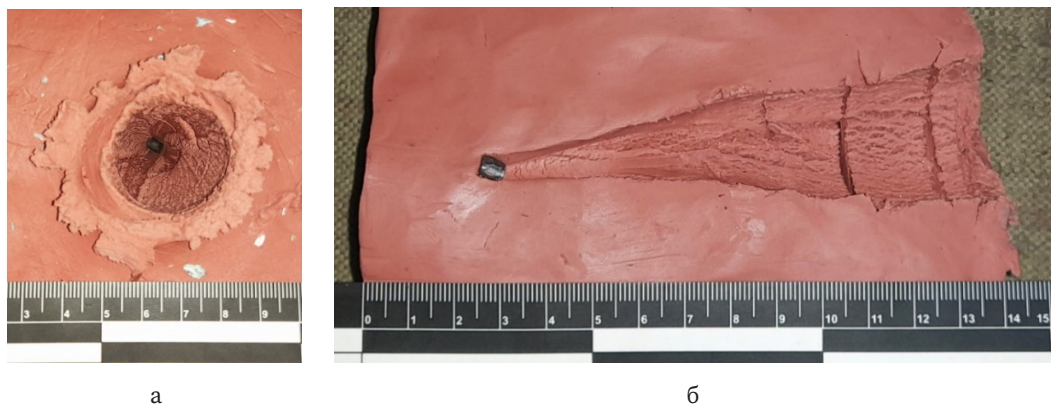

Рис. 15. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 432,1 м/с

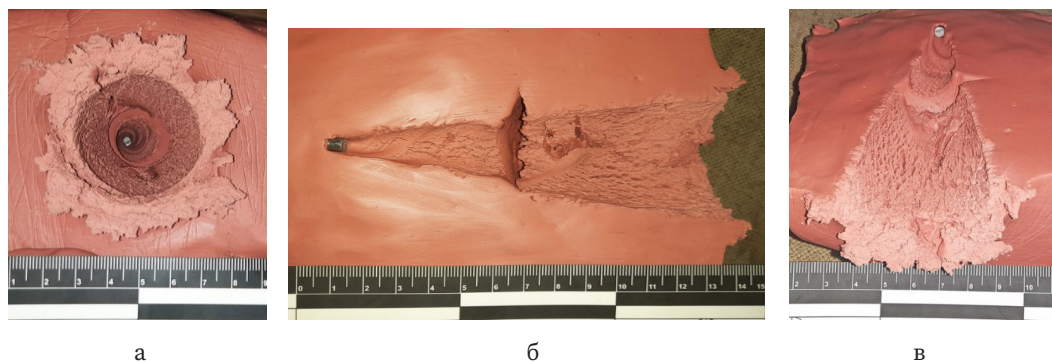

Рис. 16. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 572,2 м/с

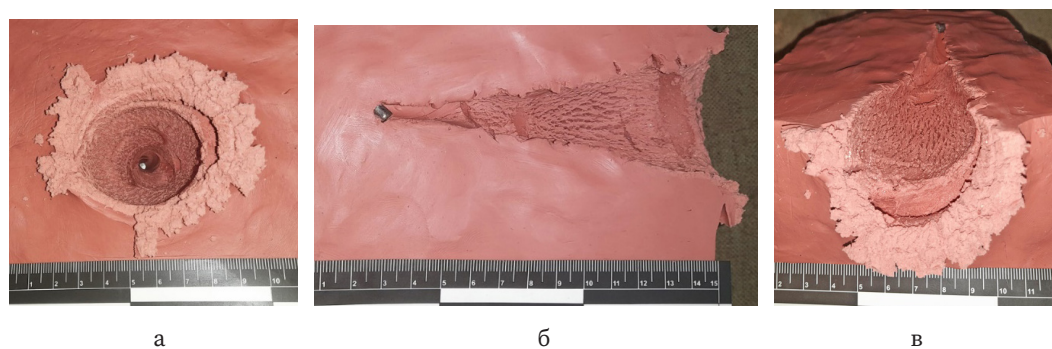

Рис. 17. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 595,9 м/с

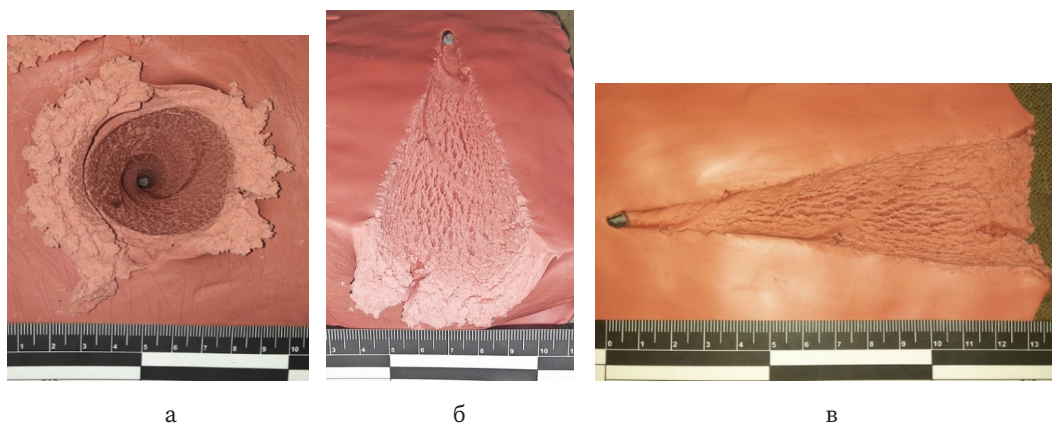

Рис. 18. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 608,9 м/с

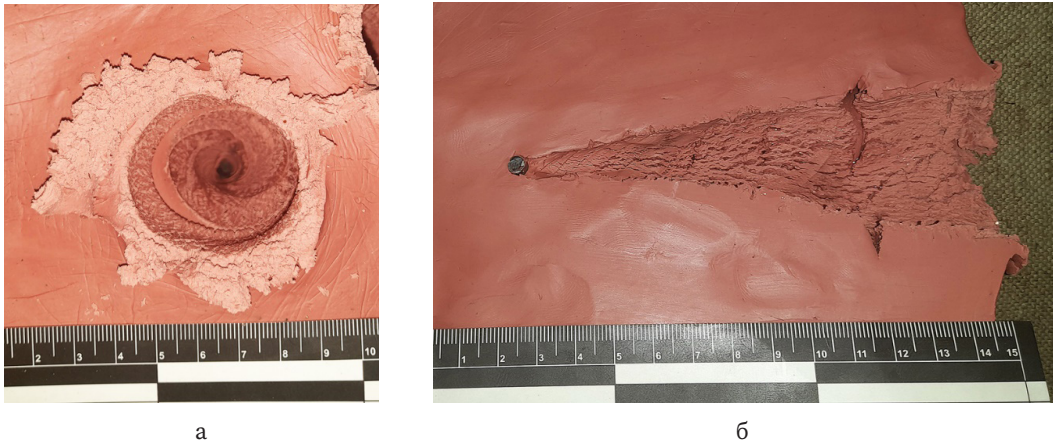

Рис. 19. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 648,3 м/с

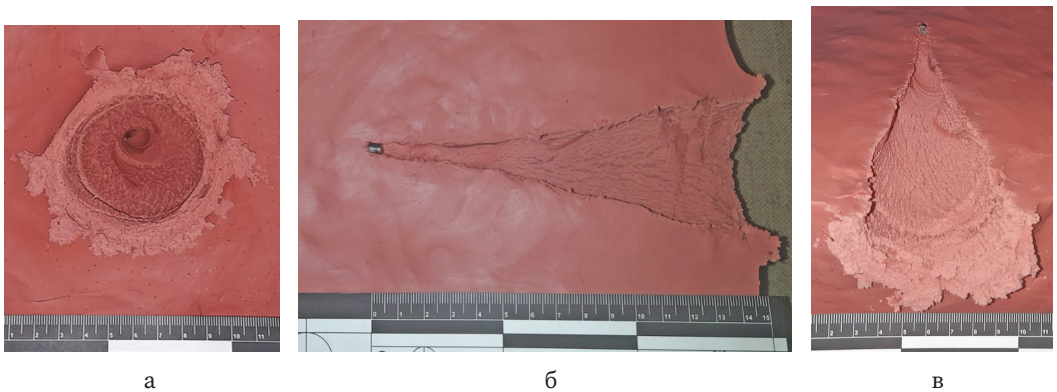

Рис. 20. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 712,3 м/с

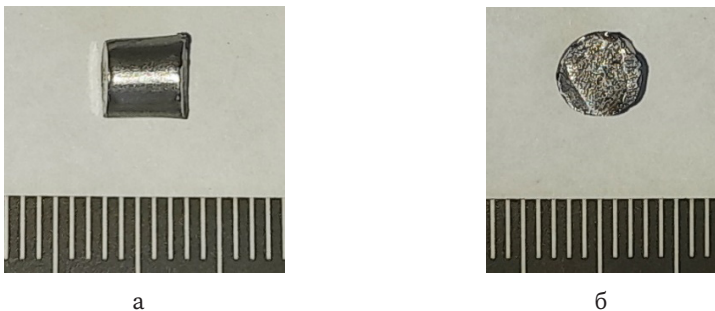

Рис. 21. Загальний вигляд готового уражаючого елемента після влучання в блок балістичного пластиліну

Оскільки влучання готового уражаючого елемента в блок балістичного пластиліну сталося плоскою торцевою частиною (див. рис. 20), то він

унаслідок ударно-контактної взаємодії деформованої частини уражаючого зазнав сильного стиснення вздовж своєї елеента — 5,5 мм, недеформованої — повздовжньої осі (див. рис. 21). Діаметр 5,0 мм.

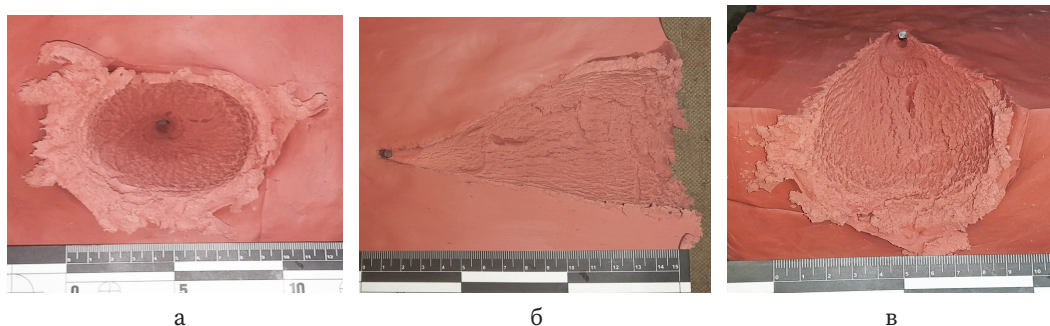

Рис. 22. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елеента за контактної швидкості 963,2 м/с

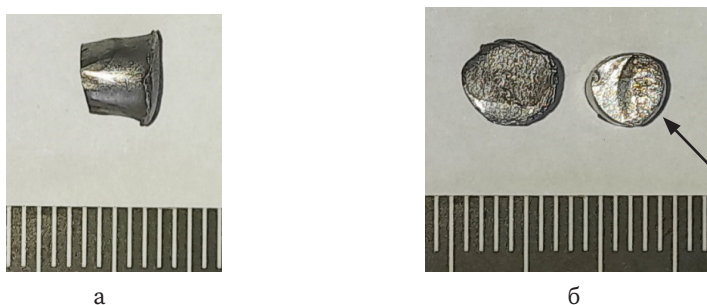

Рис. 23. Загальний вигляд готового уражаючого елеента після влучання в блок балістичного пластиліну та порівняння його із недеформованим зразком (позначено стрілкою)

Улучання готового уражаючого елеента в блок балістичного пластиліну відбулося плоскою торцевою частиною (див. рис. 22), унаслідок ударно-контактної взаємодії він зазнав сильного стиснення вздовж своєї повздовжньої осі (див. рис. 23). Діаметр деформованої частини уражаючого елеента — 6,1 мм, недеформованої — 5,0 мм.

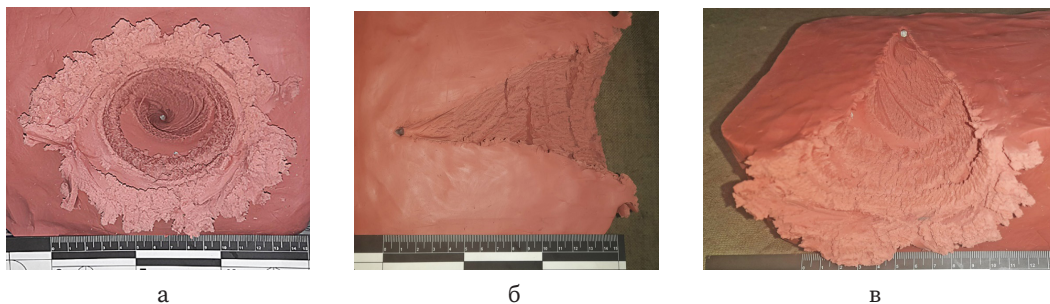

Рис. 24. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елеента за контактної швидкості 975,6 м/с

Рис. 25. Загальний вигляд готового уражаючого елемента після влучання в блок балістичного пластиліну та порівняння із недеформованим зразком (позначено стрілкою)

Улучання готового уражаючого елемента в блок балістичного пластиліну сталося плоскою торцевою частиною (див. рис. 24), унаслідок ударно-контактної взаємодії він зазнав сильного стиснення вздовж своєї повздовжньої осі (див. рис. 25). Діаметр деформованої частини уражаючого елемента — 6,2 мм, недеформованої — 5,0 мм.

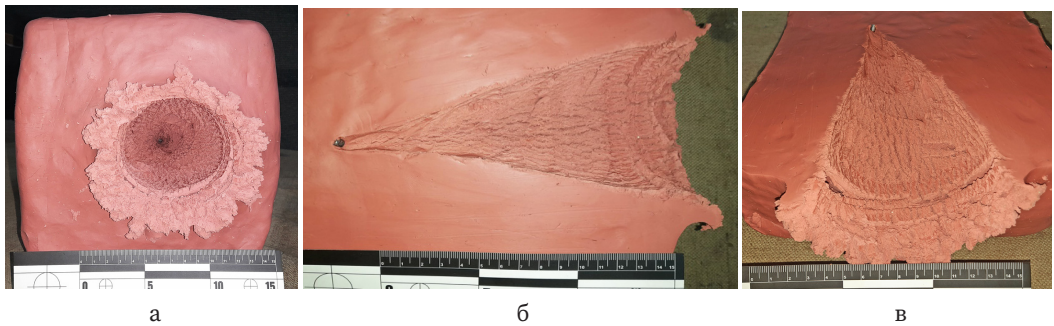

Рис. 26. Характер пошкодження балістичного пластиліну після влучання досліджуваного уражаючого елемента за контактної швидкості 1082,0 м/с

Таблиця 1

Характеристики сліпих пошкоджень, завданих готовими уражаючими елементами міни ОЗМ-72

Маса, г	Контактна швидкість, м/с	Контактна кінетична енергія, Дж	Довжина каналу пошкодження, мм	Об'єм каналу пошкодження, см ³
0,77	70,5	1,91	19,3	0,52
0,75	71,2	1,90	17,1	0,68
0,76	94,0	3,36	28,1	0,92
0,78	108,2	4,57	52,7	3,71
0,78	147,5	8,48	41,2	2,21
0,81	187,0	14,16	69,8	6,91
0,78	202,2	15,95	62,9	4,72
0,74	251,4	23,38	71,0	8,71
0,78	308,4	37,09	87,2	13,40

Завершення табл. 1

Маса, г	Контактна швидкість, м/с	Контактна кінетична енергія, Дж	Довжина каналу пошкодження, мм	Об'єм каналу пошкодження, см ³
0,78	349,1	47,53	101,1	19,40
0,75	432,1	70,02	118,2	43,31
0,75	572,2	122,78	124,0	85,21
0,75	595,9	133,16	112,0	91,30
0,75	608,9	139,03	131,0	96,51
0,75	648,3	157,61	129,0	88,30
0,76	712,3	192,80	145,0	138,0
0,75	887,3	295,24	140,0	167,0
0,77	963,2	357,19	140,0	228,0
0,80	975,6	380,72	142,0	262,0
0,79	1082,0	462,44	171,0	464,0

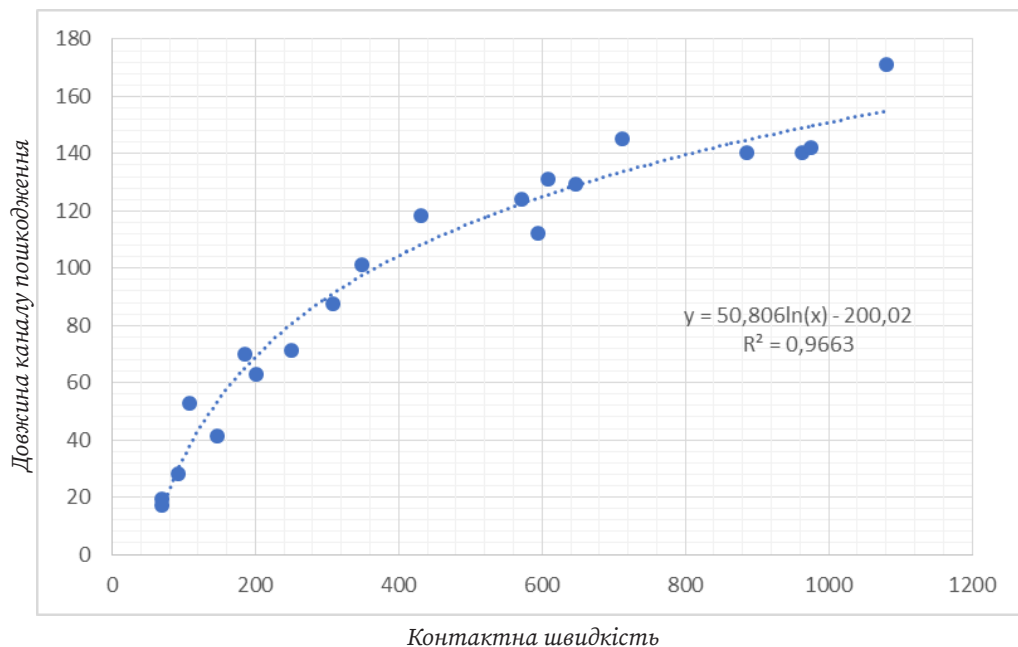

Рис. 27. Залежність довжини каналу пошкодження у в'язко-пружному середовищі від контактної швидкості уражаючого елемента

Апроксимація результатів експериментальних досліджень дає змогу прогнозувати характер завданого ушкодження та його параметри (об'єм пошкодження і глибину ранового каналу).

Окрім того, на основі емпіричної залежності (4) можна визначити граничну швидкість досліджуваного уражаючого елемента V_{gr} , за якої він зупиняється у в'язко-пружному середовищі ⁷:

7 Коломійцев О., Сапелкін В., Гіверц П., Герман О. Особливості визначення уражаючих властивостей малокаліберних куль після рикошету. *Теорія та практика судової експертизи*

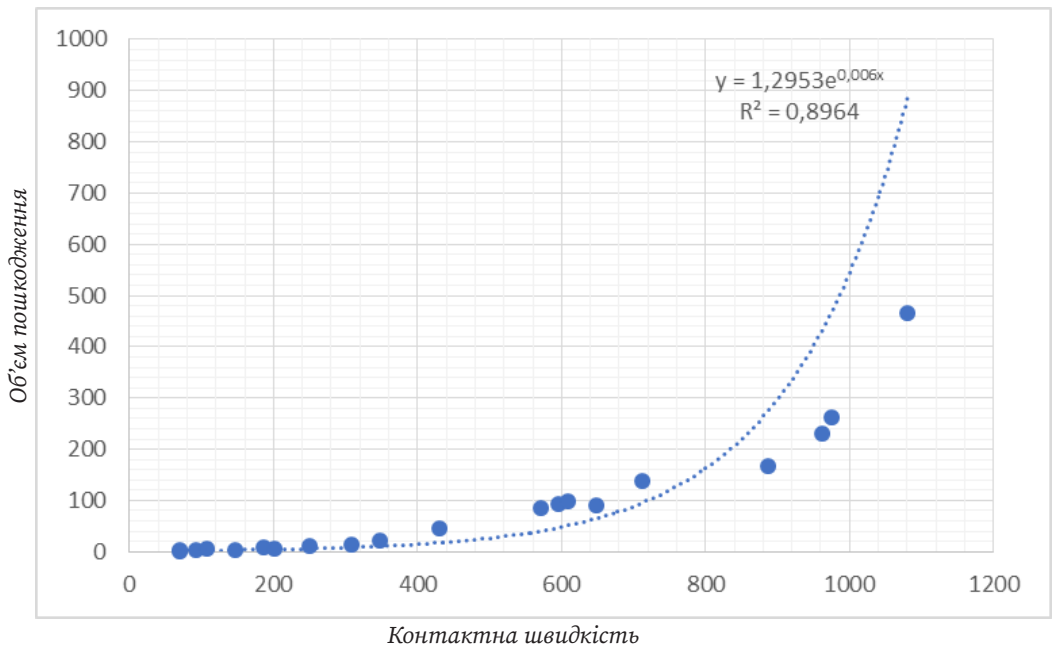

Рис. 28. Залежність об'єму пошкодження у в'язко-пружному середовищі від контактної швидкості уражаючого елемента

$$x = 50,806 \cdot \ln(V_k) - 200,02, \quad (4)$$

де:

x — довжина каналу пошкодження, мм;

V_k — швидкість уражаючого елемента в момент улучання, м/с.

Граничну швидкість V_{gr} можна визначити, якщо припустити, що уражаючий елемент проникає вглиб в'язко-пружного середовища на величину його повздовжнього розміру (залежно від положення в момент улучання) і зупиняється.

Для досліджуваного уражаючого елемента циліндричної форми діаметром 5,0 мм і середньою довжиною 5,15 мм характерно улучання в ціль:

- торцевою поверхнею ($x = 5,15$ мм, контактна площа (площа поперечного перетину) $S_1 = 0,2$ см²);
- під кутом 45° ($x = 7,18$ мм, контактна площа (площа поперечного перетину) $S_2 = 0,282$ см²);
- під кутом 90° ($x = 5,0$ мм, контактна площа (площа поперечного перетину) $S_3 = 0,26$ см²).

і криміналістики. 2022. Вип. 2 (27). С. 60—76. DOI: [10.32353/khrife.2.2022.05](https://doi.org/10.32353/khrife.2.2022.05) (дата звернення: 18.09.2025) ; Коломийцев А. В., Сапелкин В. В. Определение баллистических характеристик и поражающих свойств патронов самодельного снаряжения калибра 7,62×39. *Там само*. 2017. Вип. 17. С. 227—236. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2017_17_33 (дата звернення: 18.09.2025).

Якщо припустити, що контактна швидкість дорівнюватиме граничній, то $\ln V_k = \ln V_{gr}$. Підставляючи зазначені дані у формулу (4) можна отримати значення V_{gr} . Результати досліджень представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Значення граничної швидкості V_{gr} для досліджуваного уражаючого елемента з урахуванням його положення в момент улучання

Параметри	Улучання в ціль		
	торцевою поверхнею, $S_1 = 0,2 \text{ см}^2$	під кутом 45° , $S_2 = 0,282 \text{ см}^2$	під кутом 90° , $S_3 = 0,26 \text{ см}^2$
x, мм	5,15	7,18	5,0
V_{gr} , м/с	56,73	59,04	56,56

Ураховуючи, що графік залежності довжини каналу пошкодження від величини контактної швидкості (див. рис. 27) відображає значення для всіх положень уражаючого елемента в момент улучання, можна опосередкувати значення V_{gr} , яке становитиме 57,44 м/с. Отримані розрахункові дані щодо V_{gr} дають змогу стверджувати, що вони корелюють із даними експериментальних досліджень.

Аналіз отриманих результатів досліджень свідчить, що навіть за високих контактних швидкостей уражаючі елементи циліндричної форми зі ступенем подовження в діапазоні 1,0–1,1 (відношенням довжини до діаметра поперечного перетину) у товщі в'язко-пружного середовища поведуться доволі стабільно із завданням прямолінійних каналів.

Здобути результати досліджень дають змогу визначити показники коефіцієнта сили опору в'язко-пружного середовища за влучання в нього циліндричного уражаючого елемента в обумовленому діапазоні контактних швидкостей (70,5–1082,0 м/с).

Коефіцієнт опору середовища C_1 можна розрахувати за формулою (5) ⁸:

$$C_1 = \frac{2 \cdot m}{\rho \cdot S_i \cdot x} \ln \frac{V_c}{V_{gr}}, \tag{5}$$

де:
 V_c — контактна швидкість уражаючого елемента в момент улучання, м/с;
 V_{gr} — гранична швидкість уражаючого елемента, 57,44 м/с;
 m — маса уражаючого елемента, г;
 ρ — густина середовища, г/см³ ($\rho = 1,74 \text{ г/см}^3$);
 S_i — площа поперечного перетину уражаючого елемента в момент улучання, см²;
 x — довжина каналу пошкодження, см.

Результати досліджень представлено в табл. 3. Аналіз результатів досліджень і розрахунків свідчить про вплив на силу опору маси й положення уражаючого елемента. Якщо застосувати опосередковані значення маси уражаючого елемента, то за допомогою формули (4) можна розрахувати значення довжини каналу пошкодження, а за допомогою формули (5) установити відповідні значення коефіцієнта сили опору в'язко-пружного середовища. Результати розрахунків представлено в табл. 4 і на рис. 29.

8 Коломійцев О., Сапелкін В., Гіверц П., Герман О. Зазнач. твір. DOI: 10.32353/khrife.2.2022.05 (дата звернення: 18.09.2025).

Таблиця 3

**Значення коефіцієнта сили опору
 в'язко-пружного середовища C_1
 залежно від контактної швидкості й положення
 уражаючого елемента
 в момент улучання**

Маса, г	Контактна швидкість, м/с	Довжина каналу, мм	Коефіцієнт опору середовища, C_1		
			$S_1 = 0,2 \text{ см}^2$	$S_2 = 0,282 \text{ см}^2$	$S_3 = 0,26 \text{ см}^2$
0,77	70,5	19,3	0,470	0,333	0,361
0,75	71,2	17,1	0,541	0,384	0,416
0,76	94,0	28,1	0,766	0,543	0,589
0,78	108,2	52,7	0,539	0,382	0,414
0,78	147,5	41,2	1,026	0,728	0,789
0,81	187,0	69,8	0,787	0,558	0,606
0,78	202,2	62,9	0,897	0,636	0,690
0,74	251,4	71,0	0,884	0,627	0,680
0,78	308,4	87,2	0,864	0,613	0,665
0,78	349,1	101,1	0,800	0,567	0,616
0,75	432,1	118,2	0,736	0,522	0,566
0,75	572,2	124,0	0,799	0,567	0,615
0,75	595,9	112,0	0,900	0,639	0,693
0,75	608,9	131,0	0,777	0,551	0,598
0,75	648,3	129,0	0,810	0,574	0,623
0,76	712,3	145,0	0,758	0,538	0,583
0,75	887,3	140,0	0,843	0,598	0,648
0,77	963,2	140,0	0,891	0,632	0,686
0,80	975,6	142,0	0,917	0,650	0,705
0,79	1082,0	171,0	0,779	0,553	0,600

Аналіз графіка залежності коефіцієнта опору в'язко-пружного середовища C_1 від контактної швидкості в момент улучання свідчить, що в разі влучання уражаючого елемента міни ОЗМ-72 в тіло людини він передає значну частину своєї кінетичної енергії на ділянці першої чверті (третини) ранового каналу, що призводить до значних за об'ємом ушкоджень біологічних тканин у зонах, прилеглих до місця влучання. У міру заглиблення уражаючого елемента всередину біологічних тканин, ступінь їх ушкодження в радіальних напрямках (бокова дія) зменшується.

Це суттєво відрізняється від характеру вогнепальних поранень, завданих кулями патронів до стрілецької зброї, де, навпаки, найбільших ушкоджень біологічні тканини зазнають на серединній ділянці ранового каналу або на прикінцевій чверті (третині) ранового каналу внаслідок втрати кулею своєї гіроскопічної стійкості в результаті її нутаційних коливань.

Проте на підставі проведених досліджень можна виявити схожість характеру й параметрів пошкоджень, завданих досліджуваними уражаючими елементами, із вогнепальними пошкодженнями.

Таблиця 4

Розрахункові значення довжини каналу пошкодження й коефіцієнта сили опору в'язко-пружного середовища залежно від контактних швидкостей за опосередкованого значення маси уражаючого елемента 0,77 г

Контактна швидкість, м/с	Розрахункове значення каналу пошкодження, мм	Розрахункове значення коефіцієнта опору середовища C_1
70,5	16,2	0,560
71,2	16,7	0,569
94,0	30,8	0,708
108,2	38,0	0,737
147,5	53,7	0,777
187,0	65,8	0,794
202,2	69,7	0,799
251,4	80,8	0,809
308,4	91,1	0,816
349,1	97,5	0,819
432,1	108,3	0,825
572,2	122,6	0,830
595,9	124,6	0,831
608,9	125,7	0,831
648,3	128,9	0,832
712,3	133,7	0,833
887,3	144,9	0,836
963,2	149,1	0,837
975,6	149,7	0,837
1082,0	154,9	0,839

ми, завданими людині внаслідок улучань різних видів експансивних куль⁹.

Аналіз даних табл. 4 і графіка (див. рис. 29) виявив, що залежність коефіцієнта сили опору в'язко-пружного середовища C_1 від контактної швидкості уражаючого елемента V_c має формулу гіперболічної регресії:

$$C_1 = a + \frac{b}{v_c}, \tag{6}$$

де:
 a, b — коефіцієнти;
 C_1 — коефіцієнт сили опору в'язко-пружного середовища;
 V_c — контактна швидкість уражаючого елемента в момент улучання, м/с.

9 Лурін І. А., Цема Є. В., Гуменюк К. В., Сусак Я. М., Дубенко Д. Є., Цема Є. Є. Експериментальне моделювання залишкової ранової порожнини на балістичному пластиліні з використанням стандартних та експансивних куль. *Медична наука України*. Т. 17. № 4. С. 10—17. DOI: 10.32345/2664-4738.4.2021.02 (дата звернення: 18.09.2025) ; Gumeniuk K., Lurin I., Tsema Ye., Susak Ya., Mykhaylenko O., Nehoduiko V. et al. Woundary ballistics of biological tissue's plastic deformation on the model of ballistic plastiline using hollow point and shape-stable bullets. *Journal of Education, Health and Sport*. 2021. Vol. 11. No. 11. Pp. 37—57. DOI: 10.12775/JEHS.2021.11.11.003 (дата звернення: 18.09.2025).

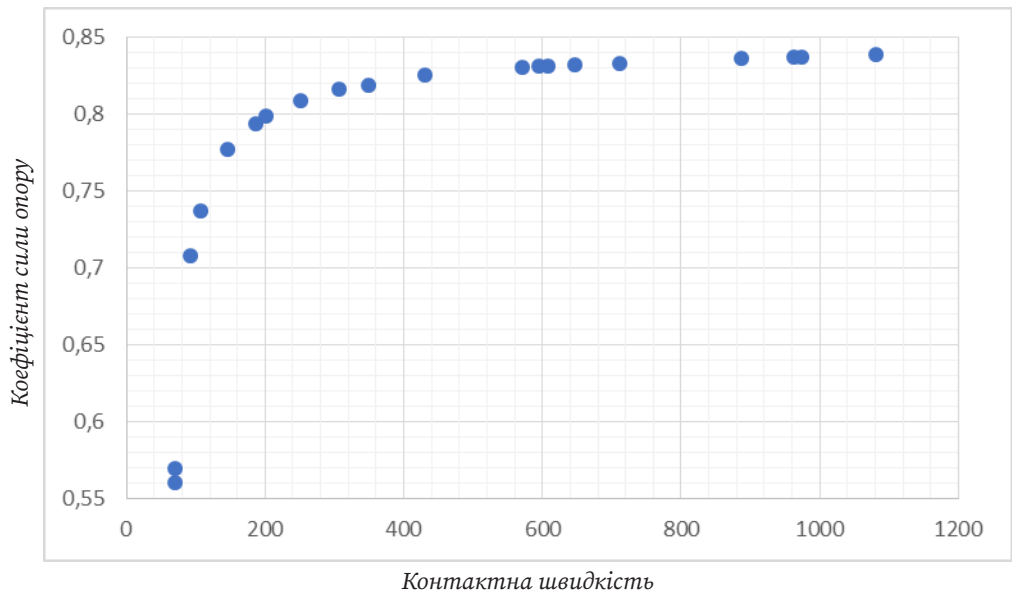

Рис. 29. Графік залежності коефіцієнта сили опору в'язко-пружного середовища C_1 від контактної швидкості уражаючого елемента V_c

За допомогою даних табл. 4 можна визначити значення коефіцієнтів зазначеної регресії (див. табл. 5).

Таблиця 5

Допоміжні величини значень C_1 і V_c

i	$x_i (V_c)$	$y_i (C_1)$	$1/x_i$	$1/x_i^2$	y_i/x_i
1	70,5	0,560	0,0141844	0,01418440	0,0002012
2	71,2	0,569	0,01404494	0,01404494	0,00019726
3	94,0	0,708	0,0106383	0,01063830	0,00011317
4	108,2	0,737	0,00924214	0,00924214	8,5417E-05
5	147,5	0,777	0,00677966	0,00677966	4,5964E-05
6	187,0	0,794	0,00534759	0,00534759	2,8597E-05
7	202,2	0,799	0,0049456	0,00494560	2,4459E-05
8	251,4	0,809	0,00397772	0,00397772	1,5822E-05
9	308,4	0,816	0,00324254	0,00324254	1,0514E-05
10	349,1	0,819	0,00286451	0,00286451	8,2054E-06
11	432,1	0,825	0,00231428	0,00231428	5,3559E-06
12	572,2	0,830	0,00174764	0,00174764	3,0542E-06
13	595,9	0,831	0,00167813	0,00167813	2,8161E-06
14	608,9	0,831	0,00164231	0,00164231	2,6972E-06
15	648,3	0,832	0,0015425	0,00154250	2,3793E-06
16	712,3	0,833	0,0014039	0,00140390	1,9709E-06
17	887,3	0,836	0,00112701	0,00112701	1,2702E-06

Завершення табл. 5

i	$x_i (V_c)$	$y_i (C_1)$	$1/x_i$	$1/x_i^2$	y_i/x_i
18	963,2	0,837	0,00103821	0,00103821	1,0779E-06
19	975,6	0,837	0,00102501	0,00102501	1,0506E-06
20	1082,0	0,839	0,00092421	0,00092421	8,5417E-07
Σ	9267,3	15,719	0,08971061	0,08971061	0,00075314

За даними табл. 5 емпірична залежність коефіцієнта сили опору середовища C_1 від контактної швидкості V_c матиме такий вигляд:

$$C_1 = 0,8696 - \frac{18,6413}{V_c}, \quad (7)$$

де коефіцієнти a , b розраховано як:

$$b = \frac{n \sum \frac{y_i}{x_i} - \sum \frac{1}{x_i} \sum y_i}{n \sum \frac{1}{x_i^2} - (\sum \frac{1}{x_i})^2} = -18,6413;$$

$$a = \frac{1}{n} \sum y_i - \frac{b}{n} \sum \frac{1}{x_i} = 0,8696.$$

Для оцінювання значущості параметрів регресії та кореляції необхідно визначити середнє значення коефіцієн-

та сили опору $\overline{C_1}$, індекс кореляції, індекс детермінації та середню помилку апроксимації (див. табл. 6).

Коефіцієнт сили опору дорівнює:

$$\overline{C_1} = \overline{y_1} = \frac{1}{n} \sum y_i = 0,7859;$$

індекс кореляції:

$$R = \sqrt{1 - \frac{\sum (y_i - \hat{y}_i)^2}{\sum (y_i - \bar{y})^2}} = 0,9615;$$

індекс детермінації: $R^2 = 0,9246$;

середня помилка апроксимації:

$$\overline{A} = \frac{1}{n} \sum \left| \frac{y_i - \hat{y}_i}{y_i} \right| \cdot 100\% = 2,4925 \, \%.$$

Таблиця 6

Допоміжні величини

i	$x_i (V_c)$	$y_i (C_1)$	$\hat{y}_i$	$y_i - \overline{y_1}$	$(y_i - \overline{y_1})^2$	ϵ_i	ϵ_i^2	A_i	$\Delta \epsilon_i$	$(\Delta \epsilon_i)^2$
1	70,5	0,560	0,6052	-0,2259	0,0511	-0,0452	0,002	0,0806	—	—
2	71,2	0,569	0,6078	-0,2169	0,0471	-0,0388	0,0015	0,0681	0,0064	0
3	94,0	0,708	0,6713	-0,0779	0,0061	0,0367	0,0014	0,0519	0,0755	0,0057
4	108,2	0,737	0,6973	-0,0489	0,0024	0,0397	0,0016	0,0539	0,0030	0
5	147,5	0,777	0,7432	-0,0089	0,0001	0,0338	0,0011	0,0435	-0,0059	0
6	187,0	0,794	0,7699	0,0081	0,0001	0,0241	0,0006	0,0304	-0,0097	0,001
7	202,2	0,799	0,7774	0,0131	0,0002	0,0216	0,0005	0,0271	-0,0025	0
8	251,4	0,809	0,7955	0,0231	0,0005	0,0135	0,0002	0,0168	-0,0080	0,001
9	308,4	0,816	0,8092	0,0301	0,0009	0,0069	4,7E-05	0,0084	-0,0067	0
10	349,1	0,819	0,8162	0,0331	0,0011	0,0028	7,8E-06	0,0035	-0,0040	0
11	432,1	0,825	0,8265	0,0391	0,0015	-0,0014	2,1E-06	0,0017	-0,0043	0
12	572,2	0,830	0,837	0,0441	0,0019	-0,0070	4,9E-05	0,0084	-0,0056	0

Завершення табл. 6

i	$x_i (V_c)$	$y_i (C_1)$	$\widehat{y}_i$	$y_i - \widehat{y}_i$	$(y_i - \widehat{y}_i)^2$	ε_i	ε_i^2	A_i	$\Delta \varepsilon_i$	$(\Delta \varepsilon_i)^2$
13	595,9	0,831	0,8383	0,0451	0,0020	-0,0073	5,4E-05	0,0088	-0,0003	0
14	608,9	0,831	0,839	0,0451	0,0020	-0,0080	6,4E-05	0,0096	-0,0007	0
15	648,3	0,832	0,8408	0,0461	0,0021	-0,0088	7,8E-05	0,0106	-0,0009	0
16	712,3	0,833	0,8434	0,0471	0,0022	-0,0104	0,0001	0,0125	-0,0016	0
17	887,3	0,836	0,8486	0,0501	0,0025	-0,0126	0,0002	0,0150	-0,0022	0
18	963,2	0,837	0,8502	0,0511	0,0026	-0,0132	0,0002	0,0158	-0,0007	0
19	975,6	0,837	0,8505	0,0511	0,0026	-0,0135	0,0002	0,0161	-0,0002	0
20	1082,0	0,839	0,8524	0,0531	0,0028	-0,0134	0,0002	0,0159	0,0001	0
Σ	—	—	—	—	0,1318	—	0,0099	0,4985	—	0,0061

F — критерій Фішера:

- критичний (табличний): $F_{\text{tabl}} = F(\alpha, k_1, k_2) = F(0,05; 1; 18) = 4,4139$;
- фактичний:

$$F_{\text{fakt}} = \frac{R^2}{1-R^2} \cdot \frac{k_2}{k_1} = 220,5979.$$

До того ж: $k_1 = m = 1$; $k_2 = n - m - 1 = 18$; $\alpha = 0,05$; де m — число параметрів за змінних рівнянь регресії.

Критерій Дарбіна-Вотсона фактичний: $d = \frac{\Sigma(\varepsilon_i - \varepsilon_{i-1})^2}{\Sigma \varepsilon_i^2} = 0,6102$.

Аналіз здобутих результатів свідчить про високу достовірність апроксимації експериментальних даних. Дані експериментів доволі добре корелюються із розрахунковими, що дає змогу здійснювати обчислення глибини проникнення досліджуваного уражаючого елемента

з доволі високим ступенем достовірності.

Наступний етап досліджень полягав у визначенні особливостей формування наскрізного пошкодження у блоці балістичного пластиліну, що дало змогу встановити якісні показники процесу формування осколкового поранення кінцівок людини.

Під час експериментальних досліджень отримано дані щодо контактних швидкостей улучання, швидкостей уражаючих елементів після подолання перешкоди, а також дані щодо витрат кінетичної енергії на пробиття блока балістичного пластиліну певної товщини та значення коефіцієнтів сили опору середовища. Результати досліджень представлено в табл. 7, 8 і на рис. 30—33.

Таблиця 7

Характеристики наскрізних пошкоджень, завданих готовими уражаючими елементами міни ОЗМ-72

Маса, г	Контактна швидкість, м/с	Контактна кінетична енергія, Дж	Довжина каналу пошкодження, мм	Об'єм каналу пошкодження, см ³
0,75	770,4	222,57	145	130,9
0,77	856,0	282,10	140	224,8
0,75	1027,0	395,52	148	297,6
0,75	1066,0	426,13	90	352,4

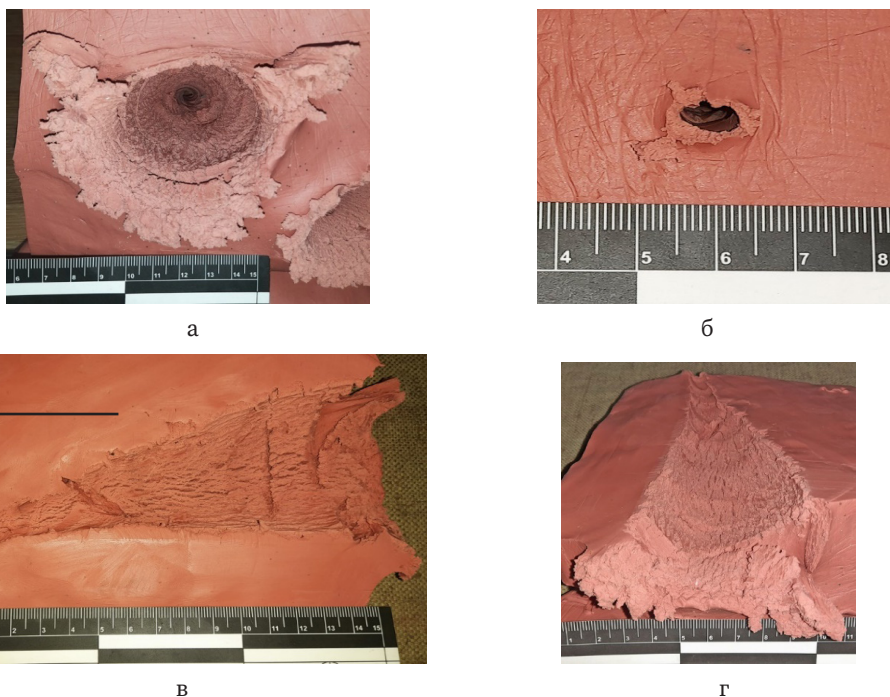

Рис. 30. Загальний вигляд вхідного отвору (а), вихідного отвору (б) і каналу пошкодження (в, г), завданого влучанням уражаючого елемента за контактної швидкості 770,4 м/с (напрямок руху уражаючого елемента позначено стрілкою)

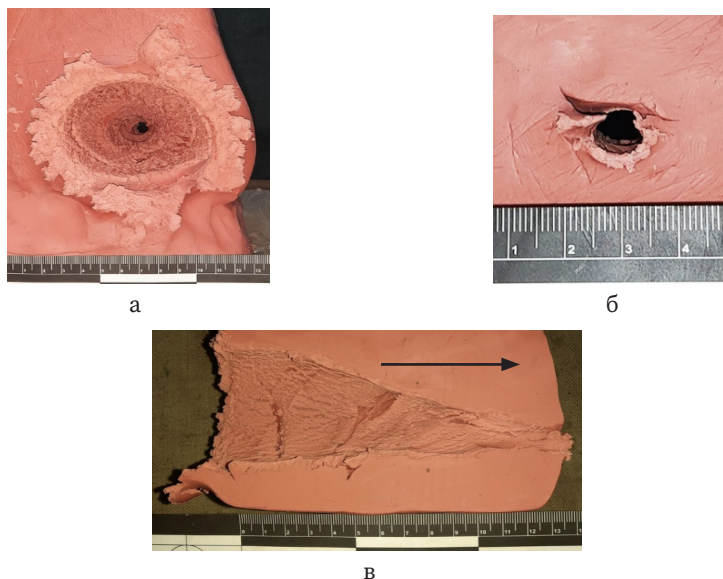

Рис. 31. Загальний вигляд вхідного отвору (а), вихідного отвору (б) і каналу пошкодження (в), завданого влучанням уражаючого елемента за контактної швидкості 856,0 м/с (напрямок руху уражаючого елемента позначено стрілкою)

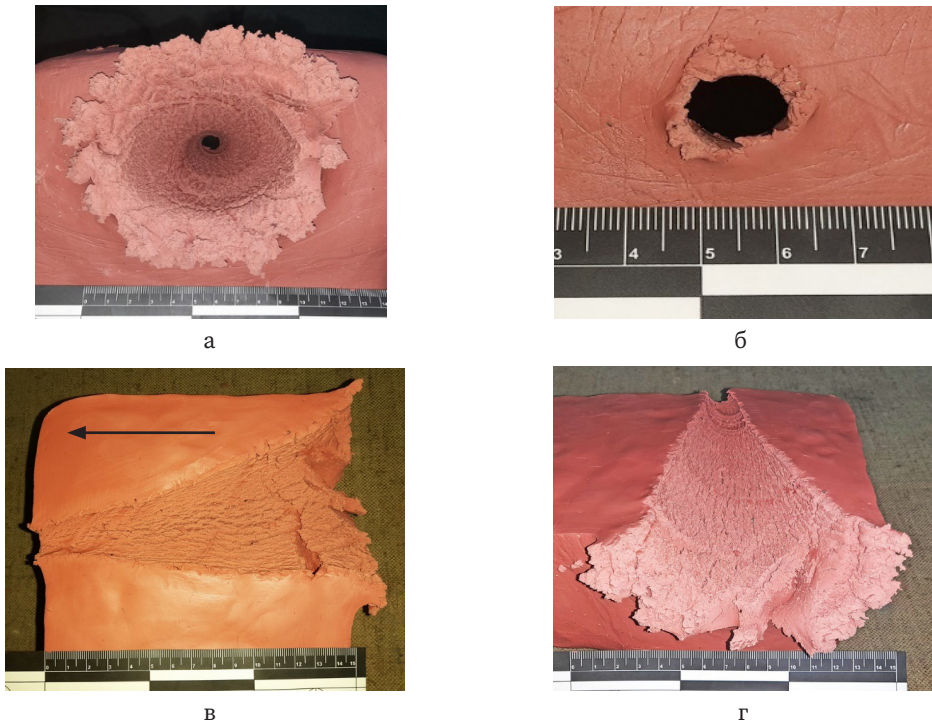

Рис. 32. Загальний вигляд вхідного отвору (а), вихідного отвору (б) і каналу пошкодження (в, г), завданого влучанням уражаючого елемента за контактної швидкості 1027,0 м/с (напрямок руху уражаючого елемента позначено стрілкою)

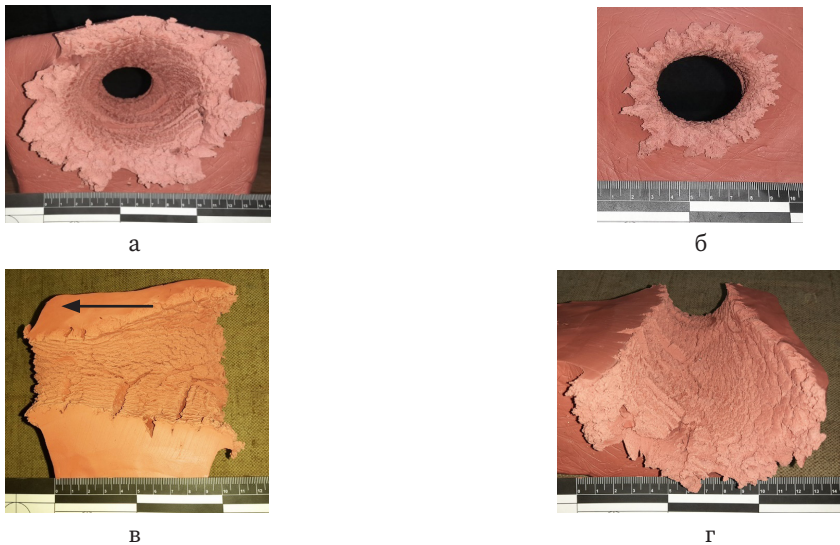

Рис. 33. Загальний вигляд вхідного отвору (а), вихідного отвору (б) і каналу пошкодження (в, г), завданого влучанням уражаючого елемента за контактної швидкості 1066,0 м/с (напрямок руху уражаючого елемента позначено стрілкою)

Таблиця 8

Утрати кінетичної енергії уражаючих елементів міни ОЗМ-72 в момент пробиття блока балістичного пластиліну

Маса, г	Контактна швидкість, м/с	Довжина каналу, мм	Швидкість після пробиття, м/с	Контактна кінетична енергія, Дж	Кінетична енергія після пробиття, Дж	Утрати кінетичної енергії, Дж
0,75	770,4	145	24,2	222,57	0,22	222,35
0,77	856,0	140	44,8	282,10	0,77	281,33
0,75	1027,0	148	86,5	395,52	2,81	392,71
0,75	1066,0	90	190,6	426,13	13,62	412,51

Застосовуючи формулу (5) із заміною граничного значення швидкості V_{gr} на значення швидкості уражаючого елемента після подолання (пробиття) перешкоди (кінцеве) V_i , на основі даних табл. 4 можна отримати значення ко-

ефіцієнта сили опору в'язко-пружного середовища C_1 для діапазону контактних швидкостей 770,4—1066 м/с і залежно від положення уражаючого елемента в момент улучання. Результати розрахунків представлено в табл. 9.

Таблиця 9

Значення коефіцієнта опору середовища C_1 в діапазоні контактних швидкостей уражаючих елементів 770,4—1066,0 м/с

Маса, г	Контактна швидкість, м/с	Довжина каналу, мм	Швидкість після пробиття, м/с	Коефіцієнт опору середовища C_1 за площі поперечного перетину		
				$S_1 = 0,2 \text{ см}^2$	$S_2 = 0,282 \text{ см}^2$	$S_3 = 0,26 \text{ см}^2$
0,75	770,4	145	24,2	0,775	0,542	0,597
0,77	856,0	140	44,8	0,858	0,599	0,661
0,75	1027,0	148	86,5	0,843	0,589	0,649
0,75	1066,0	90	190,6	1,405	0,982	1,081

Аналіз даних щодо питомого значення втрат кінетичної енергії на одиницю довжини ранового каналу доволі неоднозначний. За контактної швидкості 770,4 м/с втрати кінетичної енергії на 1 см каналу пошкодження становлять 15,33 Дж/см, за швидкості 856,0 м/с — 20,01 Дж/см, за швидкості 1027,0 м/с — 26,53 Дж/см (за сумірної товщини пробитої наскрізь перешкоди 14,5 см, 14,0 см і 14,8 см відповідно). Так само менша товщина перешкоди (9,0 см) призводить до значного зростання втрат кінетичної енергії на одиницю довжини каналу пошкодження (45,83 Дж/см), хоча за сумірних зна-

чень контактних швидкостей (1027 м/с та 1066 м/с) утрати за меншої товщини перешкоди в 1,73 рази перевищують утрати кінетичної енергії за більшої товщини перешкоди.

Це може бути обумовлено таким: під час проведення експериментальних досліджень встановлено, що за швидкостей понад 700 м/с і в разі контакту уражаючого елемента торцевою поверхнею із блоком балістичного пластиліну наявні суттєві пластичні деформації уражаючого елемента в осьовому напрямку (див. рис. 21, 23, 25).

Водночас навіть за максимальної швидкості 1082 м/с і в разі влучання

уражаючого елемента боковою поверхнею таких деформацій не виявлено.

Отже, різке збільшення питомих утрат кінетичної енергії можна пояснити значними деформаціями торцевої частини уражаючого елемента, якою він улучив у перешкоду. Це призвело до збільшення контактної поверхні й, відповідно, до значного зростання сил опору в'язко-пружного середовища, про що свідчить характер вхідного та вихідного отворів пошкодження (див. рис. 33).

На підставі результатів проведених досліджень ми отримали емпіричні залежності для визначення параметрів поранень, завданих улучаннями в біологічні тканини готових уражаючих елементів циліндричної форми діаметром 5,0 мм. На їх основі можна прогнозувати об'єм остаточної порожнини ушкодження, що дає змогу визначити максимальні зони руйнації шарів біологічних тканин, які прилягають до ранового каналу, а також довжину ранового каналу, який може утворитися внаслідок улучання означеного уражаючого елемента залежно від його швидкості в момент улучання. Окрім того, можна визначити характеристики наскрізних ушкоджень і швидкість уражаючого елемента після подолання перешкоди. Продемонструємо це на прикладі.

Необхідно визначити уражаючі показники готового уражаючого елемента міни ОЗМ-72, швидкість якого в момент улучання становила 800 м/с.

Із урахуванням середніх значень маси уражаючого елемента 0,77 г, його діаметра 5,0 мм і довжини 5,15 мм ці показники становитимуть:

- довжина ранового каналу — 13,96 см;
- об'єм завданих ушкоджень — 157,4 см³;
- значення кінетичної енергії в момент улучання — 246,4 Дж;

- значення питомої кінетичної енергії — 12,32 Дж/мм² (торцевою поверхнею: $S_1 = 0,2$ см²); 8,74 Дж/мм² (під кутом 45°: $S_2 = 0,282$ см²); 9,48 Дж/мм² (під кутом 90°: $S_3 = 0,26$ см²);
- значення коефіцієнта сили опору в'язко-пружного середовища C_1 — 0,846.

У разі влучання готового уражаючого елемента в кінцівку людини за сумірної довжини ранового каналу 10 см швидкість уражаючого елемента після пробиття можна розрахувати за формулою з урахуванням припущення щодо відсутності пластичних деформацій уражаючого елемента внаслідок його ударно-контактної взаємодії із перешкодою:

$$V_i = V_c \cdot e^{-\frac{C_1 \cdot \rho \cdot S_i}{2m} \cdot x}. \quad (8)$$

Після підстановки відповідних значень V_{10} отримаємо:

- 257,5 м/с (торцевою поверхнею: $S_1 = 0,2$ см²);
- 161,8 м/с (під кутом 45°: $S_2 = 0,282$ см²);
- 183,3 м/с (під кутом 90°: $S_3 = 0,26$ см²).

Порівнянням значень табл. 9 з розрахунковими значеннями (без урахування пластичних деформацій уражаючого елемента) визначено суттєві розбіжності (див. табл. 10). Аналіз табличних даних свідчить про неоднозначність виконаних розрахунків. Розбіжності можна пояснити тим, що під час ударно-контактної взаємодії уражаючий елемент суттєво деформується, що призводить до значного збільшення контактної площі й, відповідно, до збільшення сил опору та зниження швидкості після подолання перешкоди. Ураховувати це, виконуючи розрахунки, доволі складно.

Таблиця 10

Порівняння розрахункових значень швидкості уражаючого елемента після подолання перешкоди з результатами експериментальних досліджень і відповідні розрахункові значення контактної площі й еквівалентного діаметра уражаючого елемента

$V_c, \text{ м/с}$	$V_p, \text{ м/с}$	$V_{i\text{роз.}}, \text{ м/с}$	$x, \text{ см}$	$S_{i\text{роз.}}, \text{ см}^2$	$d_{i\text{роз.}}, \text{ см}$
770,4	24,2	155,7	14,5	0,432	0,74
856,0	44,8	90,9	14,0	0,371	0,69
1027,0	86,5	121,2	14,8	0,301	0,62
1066,0	190,6	391,9	9,0	0,344	0,66

Примітка. $S_{i\text{роз.}}$ — еквівалентна площа поперечного перетину уражаючого елемента; $d_{i\text{роз.}}$ — еквівалентний діаметр циліндричного уражаючого елемента.

Отриманий масив даних щодо параметрів процесу формування осколкового поранення дає змогу створити математичну модель ударно-контактної взаємодії досліджуваного зразка уражаючого елемента із в'язко-пружним середовищем, яке імітує біологічні тканини тіла людини ¹⁰.

Створити таку модель можна за допомогою комп'ютерної симуляції із застосуванням методу скінченних елементів з явною схемою інтегрування у часі та технології «смерті елементів» для моделювання процесу руйнування матеріалу (проникнення уражаючого елемента в блок імітатора м'яких тканин тіла людини; див. рис. 34) ¹¹.

10 Tsybaliuk V. et al. Op. cit. DOI: 10.26641/2307-0404.2023.1.275866 (дата звернення: 18.09.2025); Коломійцев О., Гіверц П., Нікітюк В., Герман О. Застосування комп'ютерних технологій для розв'язання завдань термінальної балістики. Діджиталізація судово-експертної науки в умовах воєнного стану : мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 08.11.2024). Харків. 2024. С. 169—173. URL: <https://drive.google.com/file/d/1cDRJ14KDOGIxe5Y6HdNVBzqAS7gbR-ML/view> (дата звернення: 19.09.2025); Susu L., Cheng X., Yaoke W., Xiaoyn Zh. A new motion model of rifle bullet penetration into ballistic gelatin. *International Journal of Impact Engineering*. 2016. Vol. 93. Pp. 1—10. DOI: 10.1016/j.ijimpeng.2016.02.003 (дата звернення: 19.09.2025); Gilson L., Rabet L., Imad A., Kakogiannis D., Coghe F. Development of a numerical model for the ballistic penetration of Fackler gelatine by small calibre projectiles. *The European Physical Journal Special Topics*. 2016. Vol. 225 (2). Pp. 375—384. DOI: 10.1140/epjst/e2016-02640-9 (дата звернення: 19.09.2025); Wang Y., Shi X., Chen A., Xu Ch. The experimental and numerical investigation of pistol bullet penetrating soft tissue simulant. *Forensic Science International*. 2015. Vol. 249. Pp. 271—279. DOI: 10.1016/j.forsciint.2015.02.013 (дата звернення: 19.09.2025); Gilson L., Rabet L., Imad A., Coghe F. Experimental and numerical characterisation of rheological properties of a drop test response of a ballistic plastilina. *Ibid.* 2020. Vol. 310. Art. 110238. DOI: 10.1016/j.forsciint.2020.110238 (дата звернення: 19.09.2025).

11 Larin O., Tomashevskyi R., Lurin I., Gumeniuk K., Nehoduiko V. Computational Modeling and Analysis of Wound Formation in Gunshot Injuries. *6th International Conference on Nanotechnologies and Biomedical Engineering* : Conference proceedings (Chisinau, Moldova, 20—23 Sept 2023). Chisinau, 2023. Vol. 2 : Biomedical Engineering and New Technologies for Diagnosis, Treatment, and Rehabilitation. Pp. 218—227. DOI: 10.1007/978-3-031-42782-4_24 (дата звернення: 19.09.2025); Kolisnyk K., Sokol Y., Shchapov P., Nehoduiko V. Mathematical Modelling of the Multifactorial Influence of Striking Fragments on the Dynamics of the Rehabilitation Processes of the Wounded. *Ibid.* Pp. 160—169. DOI: 10.1007/978-3-031-42782-4_18 (дата звернення: 19.09.2025); Моделювання

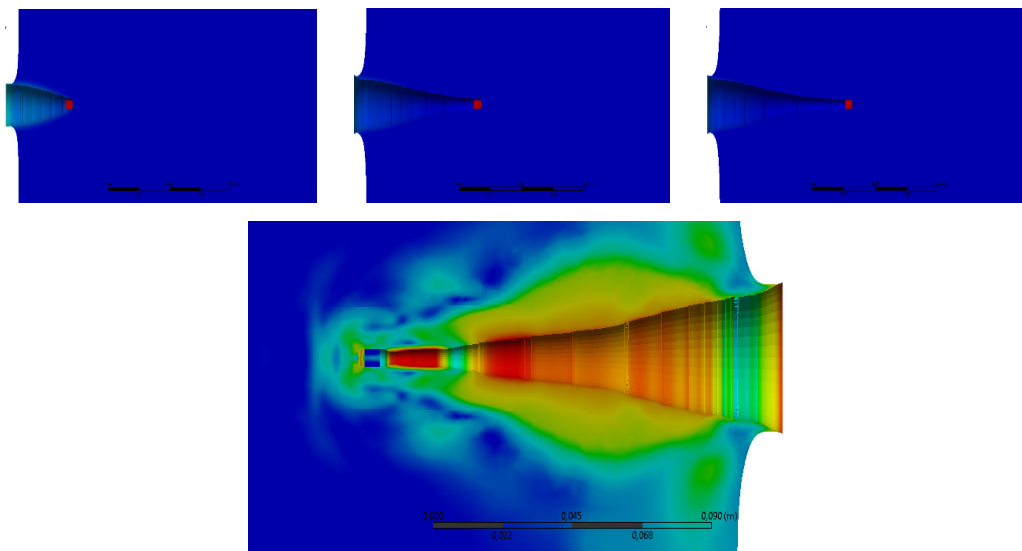

Рис. 34. Результати комп'ютерної симуляції процесу формування каналу пошкодження, завданого циліндричним уражаючим елементом, отримані проф. О. Ларіним під час досліджень¹²

Здобуті результати експериментальних досліджень дають змогу на основі методів математичного моделювання створити комп'ютерну модель термінальної балістики готових уражаючих елементів циліндричної форми діаметром 5,0 мм, яка матиме суттєве практичне значення для медицини й суміжних спеціалізованих галузей. Отже, стає можливим поєднання в єдиний комплекс термінальної та зовнішньої баліс-

тики різних типів готових уражаючих елементів.

Для визначення аеробалістичних характеристик досліджуваних уражаючих елементів в умовах балістичної траси із застосуванням двох оптичелектронних вимірювальних комплексів ИБХ-731.4 проведено експериментальні стрільби із 5,45 мм автомата АК-74М спеціальними патронами¹³. Під час експерименту досягнуто початкові швидкості польоту

вогнепальних поранень : монографія / упорядники: І. А. Лурін, В. В. Негодуйко, Р. М. Михайлусов, К. В. Гуменюк ; під заг. ред. В. І. Цимбалюка. Харків, 2022. 322 с. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/32575> (дата звернення: 19.09.2025).

- 12 Larin O., Grabovskiy A., Kolomiitsev O., Larkov S., Nehoduiko V. Numerical and Experimental Investigation of Cylindrical Shrapnel Penetration into Non-biological Soft Tissue Simulant (Ballistic Plasticine). 7th International Conference on Nanotechnologies and Biomedical Engineering: Conference proceedings (Chisinau, Moldova, 7–10 Oct 2025). Chisinau, 2025. Vol. 2 : Biomedical Engineering and New Technologies for Diagnosis, Treatment, and Rehabilitation. 2025. Pp. 534–542. DOI: [10.1007/978-3-032-06497-4_53](https://doi.org/10.1007/978-3-032-06497-4_53) (дата звернення: 19.09.2025).
- 13 Коломійцев О. В. Патрони для експериментальної стрільби готовими уражаючими елементами та осколками. *Актуальні проблеми забезпечення державної безпеки* : мат-ли II Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 25.10.2024). Київ, 2024. С. 136–139. URI: <https://elar-kingu.kyiv.ua/handle/123456789/329> (дата звернення: 19.09.2025) ; Його ж. Патрони для експериментальної стрільби високошвидкісними готовими уражаючими елементами та осколками. *Актуальні проблеми діяльності складових сектору безпеки і оборони України*

547,2—1096,0 м/с. На основі падіння швидкості польоту досліджуваних кінетичних снарядів на траєкторії визначено значення балістичного коефіцієнта. Результати досліджень і розрахунків представлено в табл. 11.

Таблиця 11

Результати експериментальної стрільби готовими уражаючими елементами циліндричної форми діаметром 5,0 мм

№ пострілу	M_p , г	V_{i0} , м/с	V_{ik} , м/с	L, м	C_i
1	0,79	956,6	326,1	20	175,86 *
2	0,77	615,9	455,0	15	67,67
3	0,79	534,6	389,3		70,89
4	0,76	584,3	422,9		72,25
5	0,79	681,7	515,3		62,54
6	0,76	691,9	494,1		75,25
7	0,76	658,7	480,3		70,59
8	0,79	657,6	496,2		62,94
9	0,79	547,2	408,9		65,11
10	0,77	797,0	566,9		76,14
11	0,75	939,8	690,7		68,83
12	0,75	592,7	424,9		74,39
13	0,75	851,4	602,1		77,43
14	0,75	759,7	553,6		70,73
15	0,78	1025,0	736,0		74,03
16	0,78	1096,0	816,7		65,74
17	0,78	1050,0	786,6		64,55

Примітка. M_i — маса окремого уражаючого елемента; V_{i0} — початкова швидкість окремого уражаючого елемента (швидкість, зареєстрована першим вимірювальним комплексом);

V_{ik} — швидкість окремого уражаючого елемента, зареєстрована другим вимірювальним комплексом; L — дистанція стрільби (для 20 м відстань між вимірювальними комплексами становила 18,6 м; для 15 м — 13,6 м); C_i — значення балістичного коефіцієнта для окремого уражаючого елемента; * — рух дестабілізованого уражаючого елемента.

У табл. 12 представлено результати вимірювання швидкостей польоту тільки залікових пострілів (із реєстрацією проходження уражаючими елементами крізь рамки обох вимірювальних комплексів) серією у 25 пострілів. Унаслідок значного розльоту уражаючих елементів на дистанції стрільби 20 м проходження вісьмох уражаючих елементів крізь рамку другого вимірювального комплексу не зафіксовано.

Для контролю положення досліджуваного уражаючого елемента на траєкторії за вимірювальними комплексами встановили паперові мішені. Тільки в одному випадку (постріл № 1, див. табл. 11) зафіксовано, що уражаючий елемент у польоті здійснив обертання (перша мішень мала округлий отвір, а друга — отвір прямокутної форми, що характерно для бокової проєкції уражаючого елемента). В інших випадках рух уражаючих елементів був стабілізований (отвори в обох мішенях мали округлу форму). Такі особливості польоту досліджуваних уражаючих елементів вплинули на значення балістичного коефіцієнта C_i (екстремальне значення C_i в табл. 11 позначено «*»).

Таблиця 12

Параметри траєкторії та балістичні характеристики окремого уражаючого елемента міни ОЗМ-72 за початкової швидкості 1053 м/с й куті кидання 0°

X, м	Y, м	Q, °	V, м/с	t, с	E, Дж	Eud, Дж/мм²
0	1,000	0,000	1053,000	0,000	426,891	21,747
10	1,000	-0,006	896,084	0,010	309,142	15,748

(до 10-ї річн. створ. Нацгвардії України): тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 24.10.2024). Харків, 2024. С. 352—355. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/24214/1/Zbirnsk_tez_konfer._24.10.2024%20%281%29.pdf (дата звернення: 19.09.2025).

Завершення табл. 12

X, м	Y, м	Q, °	V, м/с	t, с	E, Дж	Eud, Дж/мм ²
20	0,998	-0,015	724,988	0,023	202,359	10,309
30	0,994	-0,030	574,594	0,039	127,111	6,475
40	0,987	-0,053	451,160	0,059	78,365	3,992
50	0,975	-0,090	362,118	0,085	50,485	2,572
60	0,954	-0,144	307,224	0,116	36,339	1,851
70	0,924	-0,213	280,198	0,151	30,227	1,540
80	0,879	-0,300	244,581	0,190	23,031	1,173
90	0,818	-0,407	227,602	0,234	19,944	1,016
100	0,736	-0,532	208,332	0,281	16,708	0,851
110	0,631	-0,680	192,916	0,332	14,328	0,730
120	0,497	-0,854	176,792	0,388	12,033	0,613
130	0,331	-1,060	162,691	0,448	10,190	0,519
140	0,125	-1,305	149,369	0,514	8,590	0,438
145,172 *	0,000 *	-1,449 *	142,989 *	0,551 *	7,872 *	0,401 *

Примітка. X — дальність польоту; Y — висота траєкторії польоту; Q — кут нахилу траєкторії польоту; V — швидкість польоту; t — час польоту; E — кінетична енергія; Eud — питома кінетична енергія; * — значення параметрів траєкторії польоту в точці падіння.

Аналіз отриманих результатів експериментальних стрільб дає змогу визначити уражаючі властивості досліджуваних кінетичних снарядів на різних відстанях від центра вибуху: у зоні суцільного ураження, на відстанях ефективного ураження й максимального розльоту; а також визначити безпечну зону.

Це можна продемонструвати на прикладі розрахунку уражаючих властивостей досліджуваного зразка кінетичного снаряду міни ОЗМ-72 за таких початкових умов:

- початкова швидкість уражаючого елемента — 1053 м/с;
- середня маса уражаючого елемента — 0,77 г;
- положення уражаючого елемента в польоті — рух уперед торцевою поверхнею (кут атаки в потоці (обтікання) — 0°);

- площа поперечного перетину — 19,63 мм²;
- опосередковане значення балістичного коефіцієнта уражаючого елемента на основі даних табл. 12 — 69,94 м²/кг;
- кут кидання окремого уражаючого елемента від центра вибуху — 0°;
- граничне значення питомої кінетичної енергії уражаючого елемента, якої достатньо для завдання тілу людини проникного поранення в одну із порожнин (черевну, грудну, череп) ¹⁴, — 0,5 Дж/мм²;
- висота підриву міни — 1,0 м.

Результати розрахунків за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення *ExtBallistic* за нормальних умов зовнішнього середовища представлено в табл. 12. Аналіз цих результатів свідчить, що за горизонтального польоту досліджуваного уражаючого

¹⁴ Гамов Д. Ю. Встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та його придатності до стрільби : методика. Київ, 2006. 29 с.

елемента (кут кидання — 0°) його максимальна дальність — майже 142 м.

До того ж на відстані до 130 м включно окремий уражаючий елемент міни ОЗМ-72 за найбільш оптимальних умов польоту (торцевою поверхнею уперед) може завдати людині проникного поранення.

Якщо враховувати, що для гарантованого ураження людини осколок повинен мати кінетичну енергію не менше 80 Дж, то за зазначених вище умов ефективна дистанція дії по живій цілі може сягати 40 м.

Якщо кут кидання окремого уражаючого елемента збільшується, зокрема до 45°, то зони ураження суттєво змінюються, оскільки уражаючі елементи доволі швидко виходять за межі розмірів цілі. Якщо враховувати висоту ростової мішені ЗСУ № 8 (1,65 м), а також зріст середньостатистичного чоловіка в Україні

(1,753 м), то зони ураження матимуть зовсім інші значення. Так, під кутом кидання 5° на відстані майже 10 м (висота траєкторії — 1,874 м) від центра вибуху уражаючий елемент виходить за межі зросту людини, що виключає будь-яку ймовірність його влучання в ціль. Отже, можна стверджувати, що більшість готових уражаючих елементів міни ОЗМ-72, розташованих у верхній частині корпусу, можуть поцілити винятково за умови її доволі близького розташування до центра вибуху.

Більш цікавими є результати досліджень дестабілізованих уражаючих елементів. Відповідно до табл. 11 такий уражаючий елемент має значення балістичного коефіцієнта $C_1 = 175,86 \text{ м}^2/\text{кг}$. Результати розрахунків за означених вище початкових умов уведення уражаючого елемента у вільний політ представлено в табл. 13.

Таблиця 13

Параметри траєкторії й балістичні характеристики дестабілізованого окремого уражаючого елемента міни ОЗМ-72 за початкової швидкості 1053 м/с та кута кидання 0°

X, м	Y, м	Q, °	V, м/с	t, с	E, Дж	Eud, Дж/мм²
0	1,000	0,000	1053,000	0,000	426,891	21,747
10	1,000	-0,008	638,871	0,012	157,140	8,005
20	0,996	-0,037	354,735	0,034	48,447	2,468
30	0,984	-0,107	247,111	0,070	23,510	1,198
40	0,952	-0,282	147,246	0,124	8,347	0,425
50	0,862	-0,808	100,603	0,218	3,897	0,199
60	0,656	-1,591	83,863	0,336	2,708	0,138
70	0,304	-2,450	67,708	0,458	1,765	0,090
76,107 *	0,000 *	-3,189 *	65,738 *	0,547 *	1,664 *	0,085 *

Примітка. * — значення параметрів траєкторії польоту окремого уражаючого елемента в точці падіння.

Як свідчать результати розрахунків, уражаючі властивості дестабілізованого досліджуваного зразка кінетичного снаряда суттєво нижчі, аніж у стабілізованого. Так, зона гарантованого ураження не перевищує 10–20 м від центра вибу-

ху, а зона завдання людині проникного поранення — 40 м.

Наведені в табл. 12 і 13 значення швидкостей уражаючих елементів на траєкторії дають змогу прогнозувати глибину завданого ранового каналу за

допомогою емпіричної залежності (4). Наприклад, за контактної швидкості 227,602 м/с, що відповідає відстані 90 м від центра вибуху (див. табл. 12), глибина ранового каналу могла б становити 75,7 мм.

Результати експериментальних досліджень свідчать, що визначити аеробалістичні характеристики готових уражаючих елементів з урахуванням їхнього положення в польоті є доволі трудомістким процесом і потребує проведення значної кількості пострілів для отримання статистичного матеріалу. Проте визначити ці параметри допоможуть сучасні математичні методи й комп'ютерна симуляція газодинамічних процесів обтікання тіл різної форми в повітрі в широкому діапазоні швидко-

стей і за різних значень кута обтікання (кута атаки).

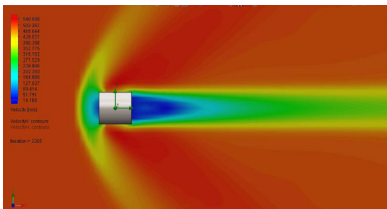
На основі спеціалізованого програмного забезпечення *SOLID WORKS (Flow Simulation)* можна отримати результати обтікання потоком повітря досліджуваних уражаючих елементів за встановлених під час експериментальних стрільб значеннях швидкостей і за їхніх різних положень, що дає змогу імітувати реальні умови польоту. Значення сили опору повітря, його коефіцієнта залежно від швидкості польоту дають змогу визначити як параметри його траєкторії, так і уражаючі властивості на різних відстанях від центра вибуху бойового припасу. Результати комп'ютерної симуляції обтікання уражаючих елементів представлені на рис. 35—37 і в табл. 14.

Таблиця 14

**Результати розрахунків аеродинамічних характеристик
готових уражаючих елементів циліндричної форми діаметром 5,0 мм**

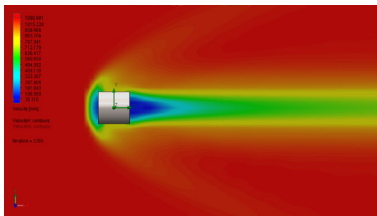
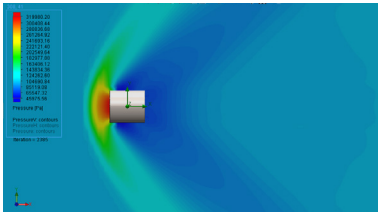
Швидкість, м/с	500			1082		
Кут атаки, °	0	45	90	0	45	90
Сила супротиву, Н	2,887	3,747	3,588	11,811	11,655	13,132
Коефіцієнт сили супротиву	0,96	1,25	1,19	0,79	0,83	0,93

Розподіл швидкостей

швидкість 500 м/с

Розподіл тиску

швидкість 1082 м/с

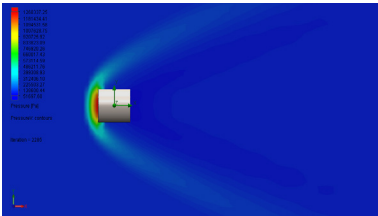

Рис. 35. Характер обтікання уражаючого елемента (кут атаки — 0°)

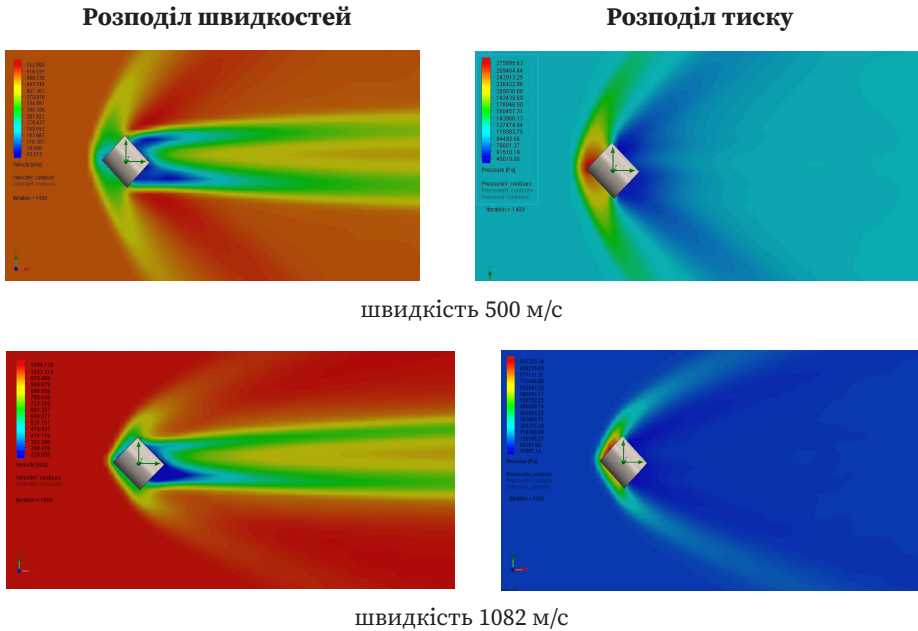

Рис. 36. Характер обтікання уражаючого елемента (кут атаки — 45°)

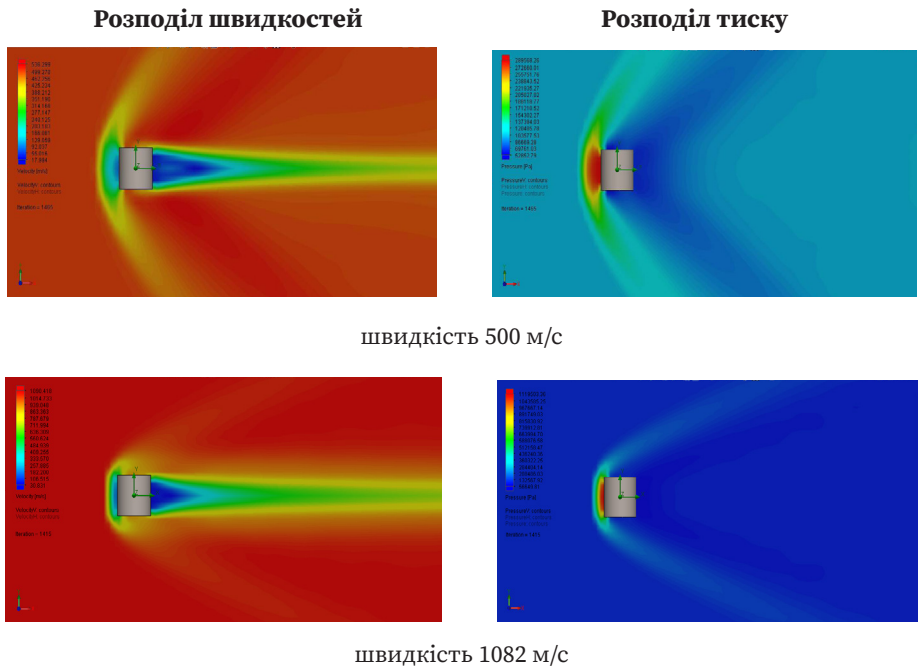

Рис. 37. Характер обтікання уражаючого елемента (кут атаки — 90°)

Отже, за допомогою комп'ютерних симуляцій можна визначити параметри руху як стабілізованих, так і дестабілізованих готових уражаючих елементів циліндричної форми без проведення широкомасштабних натурних випробувань. Визначення аеробалістичних характеристик таких уражаючих елементів у повному обсязі потребує проведення окремих досліджень.

Висновки

Уведення у вільний політ окремих готових уражаючих елементів або осколків вільного дроблення в діапазоні швидкостей до 1000 м/с й більше та дослідження наслідків їх улучання в імітатори біологічних тканин можна здійснити за допомогою спеціалізованого обладнання, яке застосовують під час проведення експериментальних досліджень у галузі судової балістики. Це відкриває доволі широкі перспективи для досліджень особливостей ранової (термінальної) балістики різних видів готових уражаючих елементів і осколків природного дроблення бойових припасів та саморобних вибухових пристроїв.

Готові уражаючі елементи циліндричної форми й малого ступеня подовження поведуться стабільно в товщі в'язко-пружного середовища. У разі влучання вони утворюють порожнини конічної форми. Найбільшої шкоди досліджувані уражаючі елементи завдають на ділянці першої чверті (третини) каналу пошкодження. Це обумовлено практично повною передачею ними своєї кінетичної енергії шарам середовища, що межують у цій зоні із центральним каналом пошкодження. Розміри зони пошкодження на означеній ділянці каналу максимальні. Із утратою кінетичної енергії уражаючі елементи продовжують рух у товщі перешкоди та завдають міні-

мальної шкоди прилеглим шарам середовища.

Улучання готових уражаючих елементів циліндричної форми в ціль характеризується варіабельністю їх положень щодо зовнішньої поверхні перешкоди, що суттєво впливає на визначення параметрів, необхідних для проведення розрахунків і прогнозування ступеня тяжкості й об'єму завданої шкоди. Проте це можна виправити суттєвим збільшенням статистичного матеріалу із подальшою диференціацією результатів, які відповідають конкретним положенням уражаючого елемента в момент улучання в ціль.

У разі влучання у в'язко-пружне середовище з контактними швидкостями понад 700 м/с і торцевою поверхнею, досліджувані готові уражаючі елементи можуть зазнати суттєвих пластичних деформацій у повздовжньому напрямку. Проте в разі влучання в ціль боковою проекцією під кутом 45° – 90° , суттєвих пластичних деформацій у досліджуваних уражаючих елементах не спостерігалось.

Результати проведених експериментів свідчать про доцільність застосування методів експериментальної (судової) балістики не тільки для досліджень особливостей ранової (термінальної) балістики готових уражаючих елементів та осколків бойових припасів і вибухових пристроїв, а й для досліджень їхньої зовнішньої балістики та визначення аеробалістичних характеристик. Це так само дає змогу визначити розміри зон ураження осколками (готовими уражаючими елементами), а також безпечні відстані у разі підривів конкретних бойових припасів або саморобних вибухових пристроїв.

Застосування математичних моделей і комп'ютерних технологій для симуляції фізичних процесів, що супроводжують улучання готових уражаючих елемен-

тів у біологічні тканини, у поєднанні із сучасними технологіями визначення їхніх аеробалістичних характеристик дає змогу створити комплексний метод прогнозування уражаючих властивостей осколків з визначенням ступеня тяжкості завданих ними тілесних ушкоджень у широкому діапазоні початкових умов ударно-контактної взаємодії.

Experimental Researches on Specifics of Terminal and External Ballistics of Damaging Elements of Cylindrical Shape with Diameter of 5.0 Mm

**Igor Lurin, Oleksiy Larin,
Eduard Khoroshun, Volodymyr Nehoduyko,
Oleksandr Kolomiitsev, Serhii Larkov,
Oleh Kokorin, Dmytro Klymchuk,
Vitalii Tyshchenko, Vitalii Shcherbak,
Viktor Sapielkin**

This article purpose is to investigate specifics of damage formation mechanism in a viscoelastic medium that arose as a result of high-speed impact-contact interaction with ready-made cylindrical striking elements. For achieving the goal, general scientific and special methods were used. The main attention was paid to the study of striking elements with a diameter of 5.0 mm, since they are equipped with a significant number of fragmentation munitions (in particular, anti-personnel mines, ammunition for dropping from drones, as well as improvised explosive devices). Experimental researches were carried out in conditions of a ballistic route using optoelectronic measuring complexes, a biological tissue simulator (ballistic plasticine) and special cartridges. Introduction of ready-made striking elements into free flight was carried out using a neuroballistic hand-held throwing device, as well as rifled firearms of 5.6 mm and 5.45 mm caliber. It made possible to conduct full-scale experiments in a fairly wide range of contact velocities from 70 m/s to 1082 m/s during research on striking properties and in the range from 547 m/s to 1096 m/s

during research on aeroballistic characteristics. As experimental shells, ready-made striking elements of cylindrical shape with a diameter of 5.0 mm and an elongation of 0.96-1.1, that are equipped with OZM-72 fragmentation barrage mines, were used. During research, it was determined that after hitting the specified ready-made striking elements in the thickness of the biological tissue simulator behave stably and form conical cavities. They cause the greatest damage in the area of the first quarter (third) of the damage channel. This is due to the almost complete transfer of their kinetic energy by the striking elements to the layers of environment adjacent to the central damage channel in this area. Dimensions of the damage zone in this area of the channel are maximum. Based on obtained results, specifics of influence of the contact velocity and the position of striking element at the moment of impact on the parameters of the damage channel were determined. Empirical dependences of resistance coefficient of viscoelastic medium, the volume and length of the damage channel on the contact velocity were determined. The results of performed researches make possible to predict the severity of shrapnel wounds inflicted on a person and to solve a number of situational tasks related to the investigation of criminal crimes and terrorist acts, while which commission of fragmentation munitions or improvised explosive devices were used. Separate stage is the research on aeroballistic characteristics of kinetic projectile samples that makes possible to determine their striking properties depending on distance to the explosion center.

Keywords: ballistic plasticine; ammunition; coefficient of medium resistance; contact velocity; fragmentation-barrier mine OZM-72; fragmentation damage; cartridge; improvised explosive device; terminal ballistics; striking element of cylindrical shape.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових

установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Coupland, R. M., Rothschild, M. A., Thali, M. J. (2014). *Wound ballistics: basics and applications* / B. P. Kneubuehl (Ed.). Berlin. DOI: 10.1007/978-3-642-20356-5.
- Gilson, L., Rabet, L., Imad, A., Coghe, F. (2020). Experimental and numerical characterisation of rheological properties of a drop test response of a ballistic plastilina. *Forensic Science International*. Vol. 310. Art. 110238. DOI: 10.1016/j.forsciint.2020.110238.
- Gilson, L., Rabet, L., Imad, A., Kakogiannis, D., Coghe, F. (2016). Development of a numerical model for the ballistic penetration of Fackler gelatine by small calibre projectiles. *The European Physical Journal Special Topics*. Vol. 225 (2). DOI: 10.1140/epjst/e2016-02640-9.
- Gumeniuk, K., Lurin, I., Tsema, Ie., Susak, Ya., Mykhaylenko, O., Nehoduiko, V. et al. (2021). Wound ballistics of biological tissue's plastic deformation on the model of ballistic plastiline using hollow point and shape-stable bullets. *Journal of Education, Health and Sport*. Vol. 11. No. 11. DOI: 10.12775/JEHS.2021.11.11.003.
- Hamov, D. Yu. (2006). *Vstanovlennia nalezhnosti ob'ekta do boiovykh prypasiv vohnepalnoi striletskoi zbroi ta yoho prydatnosti do strilby* [Determining whether an object is classified as ammunition for firearms and whether it is suitable for firing]: metodyka. Kyiv [in Ukrainian].
- Kolisnyk, K., Sokol, Y., Shchapov, P., Nehoduiko, V. (2023). Mathematical Modelling of the Multifactorial Influence of Striking Fragments on the Dynamics of the Rehabilitation Processes of the Wounded. *6th International Conference on Nanotechnologies and Biomedical Engineering* : Conference proceedings (Chisinau, Moldova, 20–23 Sept 2023). Chisinau. Vol. 2 : Biomedical Engineering and New Technologies for Diagnosis, Treatment, and Rehabilitation. DOI: 10.1007/978-3-031-42782-4_18.
- Kolomiitsev, A. V., Sapelkin, V. V. (2017). Opredelenie ballisticheskikh kharakteristik i porazhaiushchikh svoystv patronov samodelnogo snaryazheniia kalibra 7,62×39 [Determination of the Ballistic Characteristics and the Damaging Properties of Self-Made Loading Cartridges of 7.62×39 Caliber]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2017_17_33 [in Russian].
- Kolomiitsev, O. V. (2024). Patrony dlia eksperymentalnoi strilby hotovymy urazhaiuchymy elementamy ta oskolkamy [Cartridges for experimental firing with ready-made striking elements and fragments]. *Aktualni problemy zabezpechennia derzhavnoi bezpeky* : mat-ly II Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 25.10.2024). Kyiv. URI: <https://elar-kingu.kyiv.ua/handle/123456789/329> [in Ukrainian].
- Kolomiitsev, O. V. (2024). Patrony dlia eksperymentalnoi strilby vysokoshyvydkisnymy hotovymy urazhaiuchymy elementamy ta oskolkamy [Cartridges for experimental firing of high-velocity ready-made striking elements and fragments]. *Aktualni problemy diialnosti skladovyykh sektoru bezpeky i oborony Ukrainy (do 10-i richnytsi stvorennia Natsionalnoi hvardii Ukrainy)* : tezy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 24.10.2024). Kharkiv. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/24214/1/Zbirnsk_tez_konfer._24.10.2024%20%281%29.pdf [in Ukrainian].
- Kolomiitsev, O., Giverts, P., Nikitiuk, V., Herman, O. (2024). Zastosuvannia komp'uternykh tekhnolohii dlia rozv'iazannia zavdan terminalnoi balistyky [Application of Computer Technologies for Resolving Terminal Ballistics Issues]. *Didzhytalizatsiia*

- sudovo-ekspertnoi nauky v umovakh voienno-ho stanu* : mat-ly Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 08.11.2024). Kharkiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1cDRJ14KDOGIXe5Y-6HdNVBzqAS7gbr-ML/view> [in Ukrainian].
- Kolomiitsev, O., Sapielkin, V., Giverts, P., & Herman, O. (2022). Peculiarities of Determining Affecting Properties of Small-bore Bullets After Ricochet. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Vol. 27. No. 2. DOI: 10.32353/khrife.2.2022.05.
- Larin, O., Grabovskiy, A., Kolomiitsev, O., Larikov, S., Nehoduiko, V. (2025). Numerical and Experimental Investigation of Cylindrical Shrapnel Penetration into Non-biological Soft Tissue Simulant (Ballistic Plasticine). *7th International Conference on Nanotechnologies and Biomedical Engineering* : Conference proceedings (Chisinau, Moldova, 7–10 Oct 2025). Chisinau. Vol. 2 : Biomedical Engineering and New Technologies for Diagnosis, Treatment, and Rehabilitation. 2025. DOI: 10.1007/978-3-032-06497-4_53.
- Larin, O., Tomashevskiy, R., Lurin, I., Gumeniuk, K., Nehoduiko, V. (2023). Computational Modeling and Analysis of Wound Formation in Gunshot Injuries. *6th International Conference on Nanotechnologies and Biomedical Engineering* : Conference proceedings (Chisinau, Moldova, 20–23 Sept 2023). Chisinau. Vol. 2 : Biomedical Engineering and New Technologies for Diagnosis, Treatment, and Rehabilitation. DOI: 10.1007/978-3-031-42782-4_24.
- Lurin, I. A., Tsema, Ie. V., Gumeniuk, K. V., Susak, Ya. V., Dubenko, D. Ye., Tsema, Ye. Ie. (2021). Experimental modeling of a residual wound cavity on a ballistic plasticine using conventional and hollow point bullets. *Medical Science of Ukraine*. Vol. 17. No. 4. DOI: 10.32345/2664-4738.4.2021.02.
- Modeliuvannia vohnepalnykh poranen* [Gunshot wound simulation] (2022) : monohrafiia / uporiadnyky: I. A. Lurin, V. V. Nehoduiko, R. M. Mykhailusov, K. V. Humeniuk ; pid zah. red. V. I. Tsymbaliuka. Kharkiv. URI: <https://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/32575> [in Ukrainian].
- Polenytsia, P., Naumenko, I., Litsman, A., Nesterov, D. (2024). *Metodyka otsiniuvannia efektyvnosti dii oskolkovo-fuhasnogo snariada po nazemnykh tsiliakh* [Methodology for assessing the effectiveness of high-explosive fragmentation shells against ground targets]. Kyiv. Rieistr. kod VP 7-07(01).010.1.12 [in Ukrainian].
- Prokhorov-Lukin, H. V., Pashchenko, V. I., Bykov, V. I. ta in. (2011). *Metodyka kompleksnoho doslidzhennia vybukhovyykh prystroiv, vybukhovyykh rehovyn i slidiv vybukhu* [Methodology for a comprehensive study of explosive devices, explosives and traces of an explosion]. № DR 0103U002003. Kyiv. URL: https://arm.navs.edu.ua/arm/arm_bmb_exp/idb/metod_wte.html [in Ukrainian].
- Rozen, N., Dudkiewicz, I. (2011). Wound ballistics and tissue damage / *Armed Conflict Injuries to the Extremities*. Berlin. DOI: 10.1007/978-3-642-16155-1_2.
- Susu, L., Cheng, X., Yaoke, W., Xiaoyun, Zh. (2016). A new motion model of rifle bullet penetration into ballistic gelatin. *International Journal of Impact Engineering*. Vol. 93. DOI: 10.1016/j.ijimpeng.2016.02.003.
- Terefe, T. O., Chawla, A., Datla, N. V. (2025). Damage mechanisms from low-velocity penetrating shrapnel in ballistic gelatin. *Defence Technology*. 18 July. DOI: 10.1016/j.dt.2025.07.008.
- Tsymbaliuk, V., Lurin, I., Gumeniuk, K., Herasymenko, O., Furkalo, S., Oklei, D., Nегодуйко, V., Gorobeiko, M., Dinets, A. (2023). Modeling of wound ballistics in biological tissues simulators. *Medicni perspektivi*. Vol. 28. No. 1. DOI: 10.26641/2307-0404.2023.1.275866.
- Wang, Y., Shi, X., Chen, A., Xu, Ch. (2014). The experimental and numerical investigation of pistol bullet penetrating soft tissue simulant. *Forensic Science International*. Vol. 249. DOI: 10.1016/j.forsciint.2015.02.013.

Лурін, І., Ларін, О., Хорошун, Е., Негодуйко, В., Коломійцев, О., Ларьков, С., Кокорін, О., Климчук, Д., Тищенко, В., Щербак, В., Сапелкін, В. (2025). Експериментальні дослідження особливостей термінальної та зовнішньої балістики уражаючих елементів циліндричної форми діаметром 5,0 мм. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (41). С. 81–119. DOI: 10.32353/khrife.4.2025.06.

Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства

Євген Суп*

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6912-2157>, e-mail: s.ye.7170@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.4.2025.07 УДК [343.36:343.98](477)

Надійшло 14.11.2025 / Рецензовано 30.11.2025 / Прийнято до друку 25.12.2025 /
Доступно онлайн 31.12.2025

Метою статті є з'ясування особливостей використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства. Комплекс загальнонаукових, спеціально-юридичних та емпіричних методів забезпечив глибоке й усебічне дослідження проблеми. Розкрито процесуальні форми застосування спеціальних знань у досудовому розслідуванні, зокрема за допомогою призначення судових експертиз, залучення спеціалістів, проведення консультацій і користування цифровими технологіями. Проаналізовано типові види експертиз, які призначають у справах цієї категорії,— почеркознавчі, судово-медичні, психіатричні, технічні, відео- та звукозапису, а також окреслено потенціал нетипових форм досліджень (як-от семантико-текстуальних або психолінгвістичних). Виявлено тенденції до зростання ролі спеціальних знань у забезпеченні об'єктивності доказування, викритті фальсифікацій, верифікації результатів слідчих (розшукових) дій і визначенні меж допустимості доказів. Зроблено акцент на неприпустимості делегування експертам функцій правової оцінки, що суперечить процесуальній моделі кримінального провадження. Результати дослідження сприятимуть удосконаленню криміналістичних методик і нормативному врегулюванню форм залучення спеціальних знань для розслідування злочинів проти правосуддя, суб'єктами скоєння яких є професійні учасники судочинства.

Ключові слова: судочинство; правосуддя; спеціальні знання; судова експертиза; спеціаліст; консультація.

Постановка наукової проблеми

Забезпечення законності, професійної доброчесності й етичних стандартів діяльності суб'єктів, які здійснюють правосуддя або забезпечують його функціонування, є основною передумовою довіри суспільства до судової системи й ефективності кримінального судочинства. Професійні учасники судочинства мають спеціальні повноваження, а тому відіграють визначальну роль у реалізації принципів верховенства права, змагальності та справедливості.

Водночас аналітичні матеріали, статистика й результати правоохоронної діяльності свідчать, що представники саме цієї групи суб'єктів учиняють окремі кримінальні правопорушення, які мають підвищену суспільну небезпеку. Специфіка подібних правопорушень полягає в поєднанні службового статусу, доступу до процесуальної інформації, наявності спеціальних знань і можливості впливати на перебіг кримінального провадження. Такі правопорушення нерідко замасковують під правомірну діяльність і реалізують через складні механізми зловживань, тож вони потребують ґрунтовної професійної оцінки¹.

Саме тому розслідування злочинів, учинених професійними учасниками судочинства, потребує залучення спеціальних знань, зокрема криміналістичних, технічних, комп'ютерно-технічних та ін. Ці знання необхідні для виявлення прихованих слідів протиправної діяльності, правильного інтерпретування дій і рішень службових осіб, а також для

забезпечення об'єктивності й неупередженості доказування.

Попри очевидну важливість цього напрямку, у науковій доктрині питання використання спеціальних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства, до сьогодні досліджене фрагментарно. Проблемними залишаються питання визначення меж і форм застосування спеціальних знань, їх співвідношення з процесуальними гарантіями, а також оцінки отриманих результатів у доказуванні.

У зв'язку з викладеним виникає необхідність ґрунтовного аналізу ролі, змісту й тактики застосування спеціальних знань під час документування, виявлення та доказування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства. Саме ці аспекти становлять наукову проблему, що потребує комплексного дослідження.

Мета статті

Визначити особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства.

Методи дослідження

Методологічний апарат дослідження сформовано з урахуванням мети й завдань наукової роботи і представлено комплексом взаємопов'язаних загальнонаукових, спеціально-юридичних та емпіричних методів, що забезпечили

1 За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оціночний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно. Натомість чинні нормативно-правові акти, на жаль, до сьогодні оперують помилковими словосполученнями. — *Ред.*

всебічний і системний аналіз проблематики застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства.

Провідне місце у структурі методів посіли аналіз і синтез, які дали змогу схарактеризувати багатовимірний феномен користування спеціальними знаннями в кримінальному провадженні й інтегрувати ці елементи в цілісну концептуальну модель. За допомогою методу аналізу виокремлено особливості форм використання спеціальних знань, окреслено специфіку типових експертних досліджень, характер зловживань і схеми приховування злочинної діяльності професійними учасниками судочинства. Синтез забезпечив узагальнення виявлених закономірностей і формування логічно послідовної системи висновків.

Застосування індукції допомогло на підставі опрацювання матеріалів слідчої та судової практики сформулювати загальні тенденції використання спеціальних знань у справах цієї категорії. Паралельно застосовано дедукцію, що дало змогу перевірити загальні теоретичні положення шляхом їх співвіднесення з конкретними кримінальними провадженнями.

Для визначення функційної взаємодії між правовим статусом професійного учасника судочинства, його повноваженнями та характером протиправних дій послуговувалися системно-структурним методом, який уможливив розгляд спеціального суб'єкта як елемента складної системи кримінально-протиправної діяльності, що здійснюється з використанням службових ресурсів і формально легітимних процесуальних засобів.

Важливим складником методологічного забезпечення став формально-юридичний метод, який сприяв аналізу

норм Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України, Закону України «Про судову експертизу», а також інших нормативно-правових актів, що регламентують форми використання спеціальних знань. Це дало змогу окреслити межі допустимості експертних досліджень, повноваження експертів і спеціалістів та співвідношення між процесуальною формою й фактичними потребами доказування.

Логіко-юридичний метод став у пригоді для побудови послідовної аргументації та формування внутрішньо узгодженої системи висновків для структурування наукової позиції щодо значення спеціальних знань у забезпеченні доказування, для виявлення прихованих форм зловживань і встановлення істотних для провадження обставин.

Окреме значення мав порівняльно-правовий метод, за допомогою якого проаналізовано відмінності у формах застосування спеціальних знань у різних категоріях кримінальних правопорушень, зокрема загальнокримінальних і вчинених професійними учасниками судочинства. Це сприяло виокремленню унікальних особливостей, характерних для правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства,— прихованість діяння, маскування під правомірну поведінку тощо.

У дослідженні також застосовано емпіричні методи, зокрема аналіз матеріалів кримінальних проваджень і судових рішень, що забезпечило практичне підґрунтя для формулювання висновків щодо тенденцій експертного забезпечення слідчої діяльності.

Інтеграція застосованих методів у комплексному дослідженні дала змогу дійти теоретично обґрунтованих і практично значущих висновків щодо ролі, закономірностей та перспектив використання спеціальних знань під час розслі-

дування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Інтеграція спеціальних знань у досудове розслідування є не факультативним елементом, а визначальною умовою забезпечення його ефективності. Використання результатів судових експертиз, професійних консультацій фахівців різного профілю, а також сучасних технічних засобів сприяє підвищенню якості збирання й оцінювання доказової інформації, мінімізації слідчих помилок і узгодженню оперативних завдань з принципами правової процедури й гарантіями прав учасників кримінального провадження.

У сучасному науковому дискурсі спостерігається зростання цікавості до питань, пов'язаних із цифровими доказами й методиками їх експертного ана-

лізу, до потенціалу спеціальних знань під час установлення вини та визначення моральної шкоди². Особливої актуальності ці питання набувають у контексті дослідження воєнних злочинів як однієї з провідних категорій кримінальних правопорушень, що потребує залучення експертних знань³. Аналогічну увагу приділяють економічним злочинам⁴, посяганням на інформаційну безпеку тощо⁵.

Водночас досліджень, присвячених проблематиці застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства, не так багато. Окремі аспекти цієї проблематики знайшли висвітлення в монографічному дослідженні В. Гриценка, де проаналізовано історичні аспекти становлення кримінальної відповідальності за втручання в судову діяльність, визначено сучасні виклики в організації доказування, розроблено криміналістичну класифікацію кримінальних

- 2 Довгань О. Д., Ткачук Т. Ю., Тарасюк А. В. Counter forensics як загроза інформаційній безпеці України: проблематика судової експертизи цифрових доказів у реаліях війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 89. Ч. 2. С. 402—409. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.2.61 (дата звернення: 25.10.2025).
- 3 Черемнова А. І., Чернов О. В., Мурашко А. С. Комплексне використання результатів судово-медичної експертизи при виявленні, документуванні та розкритті кримінальних правопорушень, вчинених під час збройного конфлікту. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України*. 2025. Вип. 17. С. 105—119. DOI: 10.32782/2522-9656/2025-17-11 (дата звернення: 25.10.2025).
- 4 Кривун С. І. Використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Київ, 2025. 193 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f5f0ece1-d195-49a1-b3b3-25e4e16232f5/content> (дата звернення: 25.10.2025) ; Орел А. М., Чумаков Д. Д., Веріженко О. С. Теоретико-правові засади та практичне застосування спеціальних знань у протидії економічній злочинності. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»*. 2025. № 4 (44). С. 1732—1743. DOI: 10.52058/2786-5274-2025-4(44)-1732-1743 (дата звернення: 25.10.2025).
- 5 Колонюк В. В. Сучасні можливості використання судових експертиз при досудовому розслідуванні злочинів проти інформаційної безпеки України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2025. Вип. 74. С. 68—72. DOI: 10.32782/2307-1745.2025.74.13 (дата звернення: 25.10.2025) ; Братішко Н. До питання судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності: предмет, завдання та межі компетенції. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1 (134). С. 111—117. DOI: 10.32782/2078-3566-2025-1-16 (дата звернення: 25.10.2025).

правопорушень проти правосуддя та окреслено типові форми використання спеціальних знань, а також запропоновано методичні підходи до реалізації експертного потенціалу в цій сфері ⁶.

На підставі аналізу судової практики визначено типові види експертиз (почеркознавчі, судово-психіатричні, технічні, відео- та звукозаписів), виявлено помилки під час їх призначення, уточнено роль спеціалістів у проведенні слідчих (розшукових) дій. Наголошено на недостатньому використанні таких форм, як попередні криміналістичні дослідження, семантико-текстуальні експертизи, консультації спеціалістів і можливості інформаційних технологій. Запропоновано чітку систематизацію форм спеціальних знань і окреслено їхнє значення для виконання як тактичних, так і процесуальних завдань тощо ⁷.

Ефективність розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя загалом і вчинених професійними учасниками судочинства зокрема значною мірою залежить від залучення спеціальних знань і сучасних науково-технічних досягнень. С. Книженко критично поставилася до визначення провідних аспектів використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти правосуддя та зазначила, що вже на початкових етапах кримінального провадження виникає потреба у фаховій допомозі спеціалістів, зокрема, під час огляду місця події, де вико-

ристовуються методи польової криміналістики й технічні засоби виявлення слідів. Водночас у сучасних умовах судового розслідування злочинів проти правосуддя слідчий широко залучає спеціалістів не лише на етапі огляду місця події, а й під час інших слідчих (розшукових) дій. Згідно з позицією вченої, особливої актуальності набуває призначення судових експертиз, оскільки саме вони дають змогу встановити фактичні обставини, які потребують застосування спеціальних знань. З урахуванням стрімкого розвитку технологій і появи нових форм фальсифікації (наприклад, підроблених об'єктів дактилоскопічного дослідження), як зауважує дослідниця, постає необхідність переглянути традиційні підходи до оцінки слідів рук. Це так само потребує постановки експертам нових запитань, зокрема щодо автентичності відбитків, і вдосконалення методичних основ таких досліджень ⁸.

Напрацювання, уже наявні у сфері застосування спеціальних знань під час розслідування злочинів проти правосуддя, не охоплюють у повному обсязі складні та специфічні випадки правопорушень, учинених саме професійними учасниками судочинства. Така категорія справ вирізняється високим рівнем складності, процесуальною захищеністю фігурантів і часто ретельно замаскованим механізмом скоєння злочину, що значно ускладнює встановлення істини винятково традиційними слідчими інструментами.

6 Гриценко В. В. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Харків, 2025. 250 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0825U000642#google_vignette (дата звернення: 25.10.2025).

7 Там само.

8 Книженко С. О. Окремі аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти правосуддя. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 28.11.2019). Харків, 2019. С. 82—84. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/27.pdf (дата звернення: 25.10.2025).

На відміну від загальнокримінальних правопорушень, де межі допустимого й недопустимого чітко окреслені, у випадках зловживань представниками правосуддя порушення часто мають латентний, завуальований характер і відбуваються в межах формально правомірної поведінки. У таких умовах потреба в міждисциплінарному підході — залучення спеціалістів у сферах лінгвістики, психології, криміналістики, інформаційних технологій — є не лише виправданою, а й критично необхідною.

Станом на сьогодні відсутні цілісні теоретичні моделі або методичні підходи, здатні ефективно структурувати механізм використання спеціальних знань саме в таких кримінальних провадженнях. Це обумовлює необхідність подальших наукових розвідок.

Викладення основного матеріалу дослідження

Ефективність розслідування злочинів значною мірою залежить від залучення спеціальних знань і сучасних науково-технічних досягнень. До того ж, коли професійну компетенцію сторони обвинувачення обмежено, важливо забезпечити виконання завдань кримінального провадження в інший спосіб, передбачений законодавством. Саме в цих ситуаціях актуалізовано завдання щодо реалізації процесуальних форм використання спеціальних знань, що створює передумови для отримання проце-

суальних джерел доказів у кримінальному провадженні.

У контексті розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства, ефективне застосування спеціальних знань набуває особливого значення через складність таких справ, високий рівень юридичної підготовки суб'єктів і специфіку протиправних діянь, часто реалізованих у формально легітимних процесуальних діях. У зв'язку із цим доцільними й результативними є такі форми використання спеціальних знань: залучення спеціаліста до проведення окремих слідчих (розшукових) дій; ініціювання експертного дослідження шляхом призначення судових експертиз; отримання фахової консультаційної підтримки, а також аналітичної допомоги з опрацювання, перевірки й інтерпретування інформації, особливо під час роботи з великими масивами процесуальних даних або цифровими доказами.

У цьому контексті на особливу увагу заслуговує діяльність судового експерта як найбільш кваліфікованого суб'єкта, залученого до використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. За законодавством України, судовий експерт — це особа з відповідною освітою, підготовкою та кваліфікацією, яку атестовано за визначеною експертною спеціальністю і якій надано право й доручено проведення судової експертизи (дослідження) ⁹. Такий статус передбачає не лише наявність високого рівня

9 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 25.10.2025) ; Інструкція з організації проведення судових експертиз та експертних досліджень в Експертній службі Служби безпеки України : затв. наказ. Центр. управл. СБУ від 30.05.2025 р. № 209 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0913-25/ed20250718#Text> (дата звернення: 25.10.2025) ; Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію при Службі безпеки України та атестацію судових експертів : затв. наказ. Центр. управл. СБУ від 02.06.2025 р. № 210. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1106-25/ed20250602#n32> (дата звернення: 25.10.2025).

фахових знань, а й дотримання стандартів професійної етики, об'єктивності й наукової обґрунтованості у процесі дослідження, що прямо передбачено ст. 3 та 10 Закону України «Про судову експертизу»¹⁰.

Незалежність експерта, закріплена у ст. 4 цього Закону¹¹, є запорукою недопущення зовнішнього тиску або впливу на результати дослідження, що особливо важливо у справах, де фігурантами є судді, прокурори або слідчі — особи з доступом до механізмів процесуального впливу. Тож саме судова експертиза є найнадійнішою формою реалізації спеціальних знань, оскільки її результати ґрунтуються на законодавчо визначених вимогах до експерта, процедурній прозорості, а також науковій верифікованості висновку експерта, що забезпечує його високу доказову цінність у провадженні.

Щодо форм застосування спеціальних знань триває певна полеміка, згідно з якою одні вчені припускають можливість виокремлення лише процесуальної форми використання спеціальних знань¹², інші доповнюють їх непроцесуальними¹³, а деякі зауважують наявність ще й змішаної форми¹⁴.

У контексті визначення процесуальних форм, а також на підставі узагальнення матеріалів правозастосовної

практики В. Гриценко дійшов висновку, що під час розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя типовим є залучення експерта для проведення судових експертиз і отримання консультативної допомоги від спеціалістів. Найчастіше в подібних провадженнях призначають такі види експертиз: почеркознавчу, судово-психіатричну, психологічну, судово-медичну, технічну документів, а також відео- та звукозаписів тощо. Водночас недостатньо використаними залишаються можливості семантико-текстуальної експертизи, яка має значний потенціал для виконання тактичних завдань досудового слідства. Науковець також відзначає вкрай низький рівень залучення спеціальних знань у сфері психології¹⁵.

С. Книженко зауважує, що у справах, пов'язаних із погрозами або насильством щодо осіб, причетних до здійснення правосуддя, виникає потреба у психолінгвістичній експертизі, завдання якої полягає у визначенні наявності погроз, їх змісту й інтерпретуванні мовленнєвих актів у контексті конкретної комунікативної ситуації. Дослідниця слушно наголошує, що дискусія щодо вдосконалення експертного забезпечення в цьому напрямі триває та потребує системного методологічного підходу й адаптації сучасних досягнень

10 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 25.10.2025).

11 Там само.

12 Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Форми використання спеціальних знань. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 240—248. DOI: [10.32353/khrife.2018.26](https://doi.org/10.32353/khrife.2018.26) (дата звернення: 25.10.2025).

13 Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 14 с.

14 Чорноус Ю. М., Лісіцький А. В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 477—480. DOI: [10.32782/2524-0374/2023-1/112](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112) (дата звернення: 25.10.2025).

15 Гриценко В. В. Знач. твір. URL: https://uacademic.info/ua/document/0825U000642#google_vignette (дата звернення: 25.10.2025).

суміжних гуманітарних наук¹⁶. Отже, науковці переважно акцентують увагу на значенні та можливостях процесуальних форм застосування спеціальних знань. Водночас вони окреслюють і перспективи розширення можливостей використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

Не можна оминати увагою традиційні практичні підходи до реалізації окремих форм застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства. Проведений аналіз правозастосовної практики дає змогу стверджувати, що за цією категорією справ частіше призначають судові експертизи представники сторони обвинувачення.

Наприклад, в одному кримінальному провадженні предметом судового розгляду стало обвинувачення працівника поліції в перевищенні влади або службових повноважень, що супроводжувалося насильством, а також у незаконному затриманні. Згідно з матеріалами справи, події розгорталися у службовому приміщенні поліції, де під час затримання двоє потерпілих зазнали тілесних ушкоджень. Обвинувачення полягало в перевищенні меж законно наданих повноважень з боку посадової особи органу правопорядку, що спричинило фізичне насильство щодо затриманих¹⁷.

Із метою об'єктивного встановлення фактичних обставин справи й підтвердження наявності тілесних ушкоджень, їхнього характеру, механізму утворення та ступеня тяжкості, під час досудово-

го розслідування призначили судово-медичні експертизи для перевірки достовірності тверджень потерпілих, а також належного юридичного кваліфікування діяння. Судово-медичний висновок від 15.12.2020 р., складений щодо одного з потерпілих, підтвердив наявність тілесних ушкоджень у вигляді синців, саден і забоїв, кваліфікованих як легкі. Інший висновок — від 30.11.2020 р. — засвідчив у потерпілого закриту черепно-мозкову травму зі струсом головного мозку, що також кваліфікували як легкі тілесні ушкодження¹⁸.

Отже, призначення судово-медичних експертиз у цій справі мало вирішальне значення для встановлення наявності ознак насильства й оцінки його правових наслідків. Висновки експертів забезпечили належну доказову базу та сприяли реалізації принципів об'єктивності й усебічності кримінального провадження. Використання результатів таких експертиз у межах слідчої та судової діяльності є одним з основних механізмів для дотримання стандартів доказування у справах про перевищення влади працівниками правоохоронних органів¹⁹. Водночас пояснення посадовою особою причин застосування фізичного насильства (для припинення фізичної протидії затриманих, схилення їх до визнання провини в учиненні кримінального правопорушення) може стати підставою для її звинувачення. Саме тому в подібних слідчих ситуаціях важливо засвідчувати факт застосування насильства, яке може бути реалізоване як складник способу кримінальної протиправної діяльності.

16 Книженко С. О. Зазнач. твір. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/27.pdf (дата звернення: 25.10.2025).

17 Вирок Кобеляц, райсуду Полтав. обл. від 11.08.2022 р. Справа № 532/96/21. Провадж. № 1-кп/532/14/2022 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105678859#> (дата звернення: 25.10.2025).

18 Там само.

19 Там само.

В іншому кримінальному провадженні (щодо дій працівника правоохоронних органів, скоєних проти життя та здоров'я) установлено, що обвинувачений 30.06.2021 р. умисно, зловживаючи службовим становищем, склав завідомо неправдиві офіційні документи (протоколи пред'явлення особи для впізнання за фотознімками) із метою штучного створення доказів обвинувачення проти особи, яка не була винною. Окрім того, він не відобразив у документах факти й обставини, що спростовували вину особи, не провів необхідних слідчих (розшукових) дій і скористався недопустимими доказами, щоби вручити особі повідомлення про підозру²⁰.

Під час розслідування цієї справи призначили судову експертизу, зокрема почеркознавчу, для правової оцінки допустимості й належності слідчих документів, оскільки дії службової особи мали ознаки умисної фальсифікації цих документів і зловживання службовим становищем.

Із метою перевірки достовірності походження підписів у протоколах пред'явлення особи для впізнання за фотознімками, у межах кримінального провадження щодо притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності призначили судову почеркознавчу експертизу. Постанову про її проведення винесено 22.02.2023 р., протоколи отри-

мання зразків почерку й підписів датовано 20.02.2023 р. Отримані зразки задокументовано та долучено до матеріалів провадження відповідно до приписів Кримінального процесуального кодексу України²¹ (далі — *КПК України*)²².

Результати експертизи, викладені у висновку експерта, стали вагомим джерелом об'єктивної інформації щодо факту підробки підписів у протоколах від 30.06.2021 р., складених слідчим за результатами впізнання свідками. Експерт визначив, що частина підписів у цих документах не належала особам, які, за змістом протоколів, начебто були присутні під час проведення слідчої дії як поняті. Цей факт не тільки підтвердив порушення процесуального порядку проведення впізнання, а й безпосередньо засвідчив умисний характер фальсифікації доказів²³.

Доцільність проведення почеркознавчої експертизи в цьому провадженні зумовлено потребою встановити достовірність і правдивість підписів у процесуальних документах, щоби верифікувати обставини, які мали вирішальне значення для формування доказової бази. У цьому разі висновок експерта став не лише доказом підроблення документів, а й провідним елементом у розкритті механізму фальсифікації, що зумовило формулювання обвинувачення за ч. 1 ст. 366 і ч. 2 ст. 372 Кримінального кодексу України²⁴ (далі — *КК України*)²⁵.

20 Вирок Славут. міськрайсуду Хмельниц. обл. від 06.10.2025 р. Справа № 682/1696/23. Провадж. № 1-кп/682/9/2025 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130763613> (дата звернення: 25.10.2025).

21 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.10.2025).

22 Вирок Славут. міськрайсуду URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130763613> (дата звернення: 25.10.2025).

23 Там само.

24 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.10.2025).

25 Вирок Славут. міськрайсуду URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130763613> (дата звернення: 25.10.2025).

Тож обвинуваченому інкримінували службове підроблення та притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності шляхом фальсифікації доказів (протоколів пред'явлення особи для впізнання за фотознімками свідками), зокрема складання протоколів за участі свідків без дотримання процесуальних гарантій (без понятих, із нав'язуванням упізнання, із унесенням недостовірних відомостей), і подальше використання цих документів як доказів обвинувачення. Отже, у цьому провадженні судово-почеркознавча експертиза стала головним інструментом у забезпеченні об'єктивності й законності кримінального провадження: вона сприяла з'ясуванню істини, захисту прав осіб, дотриманню процесуальних гарантій, створенню міцного підґрунтя для оцінки дій службової особи та формулювання судового рішення²⁶.

У кримінальному провадженні, відкритому за фактом постановлення суддею завідомо неправосудних рішень щодо учасників мирної акції протесту 26—28.01.2014 р. в м. Дніпропетровську, ключове значення для кваліфікації дій обвинуваченого судді мало дослідження мотивів, обставин і процесуального обґрунтування прийняття ухвал про застосування запобіжних заходів. Істотну увагу приділено аналізу відповідності дій судді положенням кримінального процесуального закону, зокрема, щодо наявності обґрунтованої підозри, оцінки ризиків, на підставі яких дозволено

застосування запобіжних заходів, а також належності доказів²⁷.

У зв'язку із цим у межах судового розгляду сторона обвинувачення подала висновок кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, що мав на меті надати правову оцінку діям судді за ознаками складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 371 КК України²⁸, а також роз'яснити можливість слідчого судді бути суб'єктом такого злочину. Хоча суд оцінив цей висновок критично й не визнав його доказом у розумінні кримінального процесуального права, його подання та аналіз мали допоміжне значення для з'ясування питань, пов'язаних з кваліфікацією правовідносин, оцінкою правомірності дій судді в контексті міжнародних стандартів здійснення правосуддя та конституційних гарантій особистої свободи²⁹.

Ми вважаємо, що правова експертиза у формі висновку фахівця в галузі права не є джерелом доказів у кримінальному процесі, хоча й може мати консультативне значення. Згідно з установою практикою та позицією Верховного Суду, правова кваліфікація діяння, визначення суб'єкта злочину, тлумачення процесуальних норм і їх застосування належать до виняткової компетенції суду. Делегування цього завдання експертові суперечить принципу диспозитивності, змагальності сторін і функціонального розмежування ролей у кримінальному провадженні. Експерт не може

26 Вирок Славут. міськрайсуду ... URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130763613> (дата звернення: 25.10.2025).

27 Вирок Ленін. райсуду м. Запоріжжя від 22.12.2023 р. Справа № 200/5046/15-к. Провадж. № 1-кп/334/41/23 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115854766> (дата звернення: 25.10.2025).

28 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.10.2025).

29 Вирок Ленін. райсуду ... URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115854766> (дата звернення: 25.10.2025).

підміняти суд у питанні правової кваліфікації фактів.

Окрім того, правові експертизи за своєю суттю не спрямовані на встановлення фактичних обставин справи, отже, не мають здатності підтвердити або спростувати обставини, що підлягають доказуванню. У згаданій вище справі йшлося не про технічні або спеціальні знання в традиційному розумінні судової експертизи (як-от трасологія, почеркознавство або біологічні дослідження), а про правовий аналіз нормативно-правових актів і кваліфікування поведінки судді — тобто про те, що належить до обов'язків суду як органу правосуддя.

Тож залучення висновку правознавця як експертного доказу порушує баланс сторін, створює ризик упередженого впливу на судову оцінку доказів і фактично підміняє процесуальну діяльність суду. Саме тому (з огляду на завдання кримінального процесу, правову природу предмета доказування й вимоги законодавства) призначення та використання результатів правової експертизи в цьому разі було недоцільним і суперечило принципам кримінального провадження.

Розгляньмо ще один приклад. Дніпровський районний суд м. Києва визнав винним оперуповноваженого відділу боротьби з незаконним обігом наркотиків у складанні завідомо неправдивого рапорту про затримання особи й у вчиненні завідомо незаконного затримання (без ухвали слідчого судді та без наявності підстав, визначених КПК України: особу примусово доставили до відділення поліції та утримували там понад сім годин)³⁰.

Під час досудового розслідування сторона обвинувачення призначачи

ла судову почеркознавчу експертизу для встановлення авторства підписів у процесуальних документах, зокрема в протоколах пред'явлення особи для впізнання. Експертне дослідження проводили відповідно до постанови слідчого: аналізували експериментальні зразки почерку й підпису осіб, які фігурували у відповідних процесуальних документах, отримані в передбаченому законодавством порядку. Висновок експерта став одним із доказів, долучених до матеріалів провадження (із метою уточнення обставин, пов'язаних із автентичністю підписів у документах)³¹.

На підставі проведеного аналізу матеріалів слідчої та судової практики можна окреслити такі загальні тенденції використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства:

- 1) зростання ролі спеціальних знань у розслідуванні складних злочинів проти правосуддя. Кримінальні правопорушення, учинені суддями, прокурорами, слідчими, поліцейськими й іншими суб'єктами судочинства, відзначаються високим рівнем формальної обґрунтованості, що значно ускладнює їх виявлення та розслідування. У таких випадках класичні процесуальні інструменти виявляються недостатніми, що актуалізує залучення спеціальних знань як засобу для верифікації достовірності доказів і викриття фальсифікацій;
- 2) домінування процесуальних форм використання спеціальних знань. Найчастіше в практиці досудового розслідування послуговуються

30 Вирок Дніпр. райсуду м. Києва від 07.06.2013 р. Справа № 755/7224/13-к. Провадж. № 1-кп/755/193/13 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/32273294> (дата звернення: 25.10.2025).

31 Там само.

саме процесуальними формами — призначення судових експертиз, залучення спеціалістів, проведення консультацій та отримання аналітичної підтримки. Зокрема, суттєве місце посідають почеркознавчі, судово-медичні, технічні експертизи документів, психолого-лінгвістичні дослідження тощо. Цими формами користуються як для встановлення об'єктивних обставин справи, так і для перевірки достовірності дій професійних учасників судочинства;

- 3) підвищення значущості почеркознавчих експертиз у справах про фальсифікацію процесуальних документів. Практика засвідчує зростання ролі почеркознавчих експертиз у кримінальних провадженнях, пов'язаних із підробленням протоколів слідчих (розшукових) дій (наприклад, пред'явлення для впізнання). Ці експертизи дають змогу достовірно встановити факт фальсифікації та особу, яка внесла неправдиві дані, що є критичним для кваліфікації злочину й визначення його суб'єкта;
- 4) недостатнє використання знань із суміжних гуманітарних наук. Попри потенційну ефективність, малопоширеними залишаються семантико-текстуальні, психолінгвістичні, психологічні експертизи. Особливої уваги потребують психолінгвістичні дослідження у справах, що стосуються психічного тиску на особу. Їх застосування має перспективу у виявленні прихованого змісту комунікативних актів та оцінці контексту;
- 5) наявність спірної практики використання правових експертиз.

Аналіз свідчить про практику подання правових висновків у справах проти суддів або прокурорів. Водночас така практика спричиняє критику через те, що правова кваліфікація — це виняткова компетенція суду. Висновки правників у таких випадках визнають допоміжними, але вони не мають статусу доказу й не можуть замінити процесуальну оцінку суду. До того ж чинним кримінальним процесуальним законодавством заборонено призначати експертизи для вирішення питань права³²;

- 6) роль експерта як гаранта неупередженості й об'єктивності. З огляду на специфіку фігурантів (професійні учасники судочинства) принципово важливим є дотримання експертами стандартів незалежності. У цьому контексті саме судова експертиза набуває найбільшої довіри, зважаючи на регламентовану процедуру, спеціальний статус експерта, обов'язковість дотримання наукових підходів;
- 7) орієнтування на отримання доказів, здатних підтвердити факт зловживання повноваженнями. В умовах, коли дії обвинувачених мають ознаки формальної законності (наприклад, видання ухвали, складання протоколу), експертизи часто використовуються для виявлення сутнісних порушень (фальсифікація підписів, відсутність осіб на слідчій дії, штучне створення доказів тощо), що дає змогу довести зловживання службовим становищем або незаконність дій.

Отже, можна говорити про стійку тенденцію до інституціоналізації

32 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.10.2025).

спеціальних знань як важливого інструмента в кримінальних провадженнях із розслідування злочинів, учинених професійними учасниками судочинства. Надалі необхідно розширювати практику застосування новітніх експертних напрямів і системну підготовку фахівців, здатних виконувати міжгалузеві завдання на перетині права, психології, лінгвістики й інформаційних технологій.

Висновки

На підставі проведеного дослідження можна дійти висновку, що ефективне розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства, неможливе без широкого й обґрунтованого залучення спеціальних знань. З огляду на специфіку таких правопорушень, їхній латентний характер, формальну «процесуальну коректність», використання фігурантами службових повноважень і правових процедур, традиційні процесуальні заходи виявляються недостатніми для повного й об'єктивного з'ясування обставин учиненого кримінального правопорушення. Саме тому призначення судових експертів, залучення спеціалістів, отримання консультацій обізнаних осіб, проведення попередніх досліджень і застосування цифрових технологій є необхідними засобами на шляху забезпечення виконання завдань кримінального провадження.

Дослідження судової практики засвідчило, що найчастіше в таких провадженнях звертаються по почеркознавчі, судово-медичні, психіатричні, психологічні, технічні, відео- та звукозапису експертизи. Особливого значення набувають експертизи, які дають змогу виявити фальсифікацію процесуальних документів або підтвердити перевищення службових повноважень. Водночас недостатньо реалізовано потенціал

експертних досліджень з галузей психолінгвістики й семантико-текстуального аналізу, а також консультацій фахівців у сфері інформаційних технологій, що є особливо актуальним у цифрову добу, коли низка слідів кримінальної протиправної діяльності залишається у цифровому середовищі.

Важливо також відзначити, що використання спеціальних знань має відповідати критеріям доцільності, пропорційності та правової визначеності. У цьому контексті недопустимим є змішування компетенцій, зокрема, делегування експертам і спеціалістам функцій правової оцінки. Висновки фахівців у галузі права не є джерелами доказів: ними можна послуговуватися лише як орієнтирами для аналітичної роботи сторони обвинувачення або захисту.

Отже, інтеграція спеціальних знань у практику досудового розслідування є не лише технічним або допоміжним елементом, а й структурною складовою ефективного, законного та об'єктивного кримінального провадження. Водночас це потребує подальшого розвитку методичного забезпечення, міждисциплінарної підготовки фахівців, удосконалення нормативної бази й формування усталеної практики належного використання спеціальних знань у справах, що стосуються професійних учасників судочинства.

Using Specific Expertise During the Investigation of Criminal Offences Committed by Professional Participants in Court Proceedings

Yevhen Sup

The Article Purpose is to clarify particularities of using specific expertise during the investigation of criminal offenses committed by professional participants in court proceedings. This study applied a set of general scientific,

special legal and empirical methods, which enabled us to comprehensively and thoroughly research the problem. The appointment of forensic experts, the involvement of specialists, the provision of advising, and the use of digital technologies helped to reveal procedural forms of utilizing specific expertise in pre-trial investigation. Typical types of forensic examinations appointed in cases of this category were analysed: handwriting, forensic, psychiatric, technical, video and sound recording. The potential of using non-typical forms of research (such as semantic-textual or psycholinguistic) is discussed. The author reveals tendencies toward the growing role of specific expertise in ensuring the objectivity of evidence, exposing falsifications, verifying findings of investigative (search) actions and establishing boundaries within which evidence is admissible. Emphasis is placed on the inadmissibility of delegating legal assessment to forensic experts, which is contrary to the procedural model of criminal proceedings. Findings of the study will contribute to improving forensic methodologies and to normatively establishing the use of specific expertise forms in investigating crimes against justice involving professional participants in court proceedings.

Keywords: court proceedings; justice; specific expertise; forensic examination; specialist; advising.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики,

написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bratishko, N. (2025). Do pytannia sudovoi ekspertyzy ob'ektiv intelektualnoi vlasnosti: predmet, zavdannia ta mezhi kompetentsii [On the issue of forensic examination of intellectual property objects: object, tasks and limits of competence]. *Naukovyi visnyk Dniprovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1 (134). DOI: 10.32782/2078-3566-2025-1-16 [in Ukrainian].
- Cheremnova, A. I., Chernov, O. V., Murashko, A. S. (2025). Kompleksne vykorystannia rezultativ sudovo-medychnoi ekspertyzy pry vyivlenni, dokumentuvanni ta rozkrytti kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh pid chas zbroinoho konfliktu [Comprehensive Use of Forensic Examination Results in Detecting, Documenting and Solving Criminal Offences Committed During the Armed Conflict]. *Visnyk Odeskoho naukovo-doslidnoho instytutu sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytzii Ukrainy*. Vyp. 17. DOI: 10.32782/2522-9656/2025-17-11 [in Ukrainian].
- Chornous, Yu. M., Lisitskyi, A. V. (2023). Spetsialni znannia u kryminalnomu provadzheni: poniattia, zmist, formy realizatsii pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen [Special Knowledge in Criminal Proceedings: Concept, Content, Forms of Implementation During the Investigation of Criminal Offenses]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 1. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-1/112 [in Ukrainian].
- Dovhan, O. D., Tkachuk, T. Yu., Tarasiuk, A. V. (2025). Counter forensics yak zahroza informatsiinii bezpetsi Ukrainy: problematyka sudovoi ekspertyzy tsyfrovyykh dokaziv u realiiakh viiny [Counter forensics as a threat to the information security of Ukraine: the problem of forensic expertise of digital evidence in the realities of war]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho*

- universytetu. Serii: Pravo. Vyp. 89. Ch. 2. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.2.61 [in Ukrainian].
- Hrytsenko, V. V. (2025). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty pravosuddia* [The use of specialized knowledge in the investigation of criminal offenses against justice] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Kharkiv. URL: https://uacademic.info/ua/document/0825U000642#google_vignette [in Ukrainian].
- Knyzhenko, S. O. (2019). Okremi aspekty vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni zlochyniv proty pravosuddia [Certain Aspects of Using Specific Expertise when Investigating Crimes against Justice]. *Protsesualne ta tekhniko-kryminalistychnе zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia* : tezy dop. vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 28.11.2019). Kharkiv. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/27.pdf [in Ukrainian].
- Koloniuk, V. V. (2025). Suchasni mozhlyvosti vykorystannia sudovykh ekspertyz pry dosudovomu rozsliduvanni zlochyniv proty informatsiinoi bezpeky Ukrainy [Modern possibilities of using forensic expertise in pre-trial investigation of crimes against the information security of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*. Vyp. 74. DOI: 10.32782/2307-1745.2025.74.13 [in Ukrainian].
- Kryvun, S. I. (2025). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia netsilovoho vykorystannia biudzhethnykh koshtiv* [Using specialized knowledge when investigating misuse of budget funds] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f5f0ece1-d195-49a1-b3b3-25e4e16232f5/content> [in Ukrainian].
- Orel, A. M., Chumakov, D. D., Verizhenko, O. S. (2025). Teoretyko-pravovi zasady ta praktychne zastosuvannia spetsialnykh znan u protydii ekonomichnii zlochynnosti [Theoretical and Legal Principles and Practical Application of Special Knowledge in Combating Economic Crime]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Serii «Pravo»*. № 4 (44). DOI: 10.52058/2786-5274-2025-4(44)-1732-1743 [in Ukrainian].
- Revaka, V. M. (2006). *Formy vykorystannia spetsialnykh piznan v dosudovomu provadzhenni* [The forms of the use of special knowledge in pre-trial investigation] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Spitsyna, H. O., Bidniak, H. S. (2018). Forms of Special Knowledge Use. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Vol. 18. DOI: 10.32353/khrife.2018.26.
- Суп, Є. (2025). Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (41). С. 120—134. DOI: 10.32353/khrife.4.2025.07.

Спеціальні економічні знання в розслідуванні господарських кримінальних правопорушень

Віталій Усатий*

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3325-4530>, e-mail: usatii.v.o@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.4.2025.08 УДК 343.985(477)

Надійшло 14.11.2025 / Рецензовано 30.11.2025 / Прийнято до друку 25.12.2025 /
Доступно онлайн 31.12.2025

Мета статті — з'ясувати роль, місце та значення спеціальних економічних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, а також визначити оптимальні форми їх застосування на різних етапах кримінального провадження. Методологічним підґрунтям дослідження стали загальнонаукові та спеціально-юридичні методи (діалектичний, системно-структурний, функціональний, юридико-догматичний, інтерпретаційний і порівняльно-правовий). Обґрунтовано, що ефективне розслідування господарських кримінальних правопорушень неможливе без залучення знань, які виходять за межі традиційної юридичної компетентності. Складність фінансових схем, багатоступеневість економічних процесів і подібність злочинних операцій до легальної господарської діяльності потребують участі економістів, аудиторів, бухгалтерів та інших фахівців фінансово-економічного профілю. Розкрито значення ревізій і документальних перевірок як непроцесуальної форми застосування спеціальних економічних знань, а також охарактеризовано роз'яснення акта ревізії як довідково-консультаційну діяльність, що забезпечує коректне тлумачення спеціальних термінів, методик і фінансових висновків. Особливу увагу приділено участі спеціаліста-економіста в слідчих (розшукових) діях, насамперед у допиті як процесуальному інструменті підвищення точності, повноти й достовірності отриманих показань. Аргументовано, що фахова підтримка слідчого з боку

спеціаліста є важливим елементом забезпечення належної якості доказової інформації. Визначено підстави та значення призначення судово-економічних і судово-бухгалтерських експертиз, які є основними формами науково обґрунтованої оцінки фінансово-господарських операцій та усунення суперечностей, що виникають під час аналізу ревізійних матеріалів. Узагальнено, що спеціальні економічні знання є системоутворювальним компонентом доказування в кримінальних провадженнях господарсько-економічної спрямованості. Їх раціональне використання сприяє підвищенню ефективності досудового розслідування, забезпечує точність фінансових оцінок, мінімізує ризик помилок і допомагає відновити порушені права держави й суб'єктів господарювання.

Ключові слова: спеціальні економічні знання; судово-економічна експертиза; ревізія; документальна перевірка; спеціаліст-економіст; допит; господарські кримінальні правопорушення.

Постановка наукової проблеми

Сучасні тенденції вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності характеризуються зростанням рівня складності фінансових схем, використанням високотехнологічних методів, зокрема в аспекті підробки документів, реалізацією сучасних методів легалізації грошових коштів, а також активною інтеграцією в економічне середовище суб'єктів, що діють у супереч положенням закону, навіть попри обіймання особливо відповідальної посади. За таких умов ефективне розслідування господарських кримінальних правопорушень неможливе без залучення спеціальних економічних знань, що виходять за межі фахової компетентності слідчих, прокурорів та інших процесуальних учасників.

Застосування спеціальних економічних знань дає змогу глибше аналізувати фінансово-господарську документацію, виявляти приховані схеми привласнення, розкрадання, легалізації майна та грошових коштів, ухиляння від оподат-

кування та інших злочинів економічного характеру. Водночас чинне кримінальне процесуальне законодавство не завжди забезпечує належні правові механізми ефективного залучення відповідних фахівців (експертів і спеціалістів) до досудового розслідування. Усе це потребує комплексного дослідження ролі спеціальних економічних знань під час виявлення, документування та кваліфікування господарських кримінальних правопорушень, що зумовлює актуальність обраної теми.

Мета статті

З'ясувати роль, місце та значення економічних знань у розслідуванні господарських кримінальних правопорушень.

Методи дослідження

Методологічне підґрунтя дослідження становлять загальнонаукові, спеціально-юридичні й міждисциплінарні методи пізнання, використання яких забезпечило системний і комплексний

характер аналізу форм застосування спеціальних економічних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Діалектичний метод став у пригоді для дослідження еволюції підходів до розуміння спеціальних економічних знань, зміни їхньої ролі в кримінальному процесі, а також взаємозв'язку між розвитком економічних відносин та ускладненням форм їх кримінально-правової охорони.

Системно-структурний підхід сприяв з'ясуванню місця й ролі різних форм застосування спеціальних економічних знань (ревізії, перевірки, судово-економічної експертизи, роз'яснення акта ревізії, участі спеціаліста-економіста в допиті) у механізмі доказування. Він дав змогу розглянути їх як взаємопов'язані елементи єдиної системи процесуальних і непроцесуальних засобів отримання та інтерпретування доказової інформації.

Системно-функціональний метод допоміг проаналізувати практичне призначення кожної форми використання спеціальних економічних знань: від інформаційно-орієнтувальної ролі ревізій і перевірок — до доказового значення судово-економічних експертиз та тактичної цінності участі спеціаліста-економіста в слідчих (розшукових) діях.

Методами формальної логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, моделювання) послуговувалися для класифікації форм використання спеціальних економічних знань, виокремлен-

ня їхніх переваг і обмежень, а також для обґрунтування необхідності розширеного підходу до залучення спеціалістів-економістів у господарських кримінальних провадженнях.

Юридіко-догматичний метод знадобився для аналізу положень кримінального процесуального законодавства, що регламентують порядок проведення ревізій і перевірок, призначення судових експертиз, процесуальний статус спеціаліста й можливість використання результатів контрольних заходів у доказуванні.

Інтерпретаційний (тлумачний) метод сприяв з'ясуванню змісту правових норм, які регулюють процесуальні й непроцесуальні форми використання спеціальних економічних знань, а також оцінці¹ їх узгодженості та виявленню колізій між Кримінальним процесуальним кодексом України² (далі — *КПК України*) і спеціальним фінансово-податковим законодавством.

Порівняльно-правовий метод дав змогу зіставити підходи різних науковців до визначення поняття «спеціальні економічні знання», процесуального статусу ревізії та ролі судово-економічної експертизи, а також окреслити тенденції розвитку доктрини та правозастосовної практики в цій сфері.

Метод аналізу документів допоміг у дослідженні актів ревізій, матеріалів перевірок, узагальнень слідчо-судової практики й наукових джерел, що дало змогу конкретизувати проблемні аспекти призначення та використання

1 За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оціночний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно. Натомість чинні нормативно-правові акти, на жаль, до сьогодні оперують помилковими словоформами.— *Ред.*

2 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.11.2025).

судово-економічних експертиз, а також перевірити ефективність наявних форм застосування спеціальних економічних знань.

Зазначені методи сукупно забезпечили цілісне теоретико-практичне обґрунтування концепції використання спеціальних економічних знань у кримінальних провадженнях щодо господарських правопорушень.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Науковці невинно досліджують проблематику використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Із метою забезпечення запитів правозасто-

совної практики розробляють, удосконалюють і впроваджують нові методики проведення експертних досліджень, організаційно-тактичні засади взаємодії правоохоронних та судових органів із судово-експертними установами тощо. Саме тому специфіку використання спеціальних знань у кримінальному процесі вивчають на рівні монографічних досліджень.

Проблематику використання спеціальних знань крізь призму господарських кримінальних правопорушень і застосування економічних знань розробляли, зокрема, А. Волобуєв³, К. Говорова⁴, І. Губанова⁵, В. Діденко⁶, Г. Дондик⁷, Н. Дондик⁸, С. Князев⁹, В. Неганов¹⁰, І. Петрова¹¹, І. Пиріг¹²,

- 3 Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва : монографія. Харків, 2000. 336 с.
- 4 Говорова К. І. Теоретичні та загально-методичні положення судової економічної експертизи документів фінансово-кредитних операцій : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Харків, 2021. 212 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0821U100821#google_vignette (дата звернення: 10.11.2025).
- 5 Губанова І. В. Теоретичні та загально-методичні положення судової економічної експертизи фінансово-господарської діяльності підприємств : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Харків, 2025. 358 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Y2WmdhFjRx-FG01s1J68jdWM4smSSk-b/view> (дата звернення: 10.11.2025).
- 6 Діденко В. Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2024. 238 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/2024/1/1/d.pdf (дата звернення: 10.11.2025).
- 7 Дондик Г. П. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні злочинів у сфері сільськогосподарського виробництва : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2011. 256 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0411U006932> (дата звернення: 10.11.2025).
- 8 Дондик Н. Я. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні економічних злочинів : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 208 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0406U002942#google_vignette (дата звернення: 10.11.2025).
- 9 Князев С. В. Теорія та практика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України : дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2025. 517 с. URL: <https://www.uacademic.info/ua/document/0525U000090> (дата звернення: 10.11.2025).
- 10 Неганов В. В. Використання висновків ревізій у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 292 с.
- 11 Петрова І. А. Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2012. 541 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0512U000231> (дата звернення: 10.11.2025).
- 12 Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ, 2015. 368 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/monogr.pdf> (дата звернення: 10.11.2025).

Е. Сімакова-Єфремян¹³, О. Шаповал¹⁴, О. Шевченко¹⁵, О. Шрамко¹⁶, М. Щербаківський¹⁷.

Вузькоголугезві проблеми залучення спеціалістів і судових експертів до розслідування господарських кримінальних правопорушень розкрито в працях В. Жукової¹⁸, С. Євдокіменко¹⁹, С. Кривуна²⁰, Д. Куриленка²¹, І. Петрової²², С. Тюленева²³, С. Трача²⁴ та ін.

Науковці також окреслили аспекти використання економічних знань. В. Федчишина досліджує стан і можливості застосування спеціальних економічних знань та участі судових експертів у правових системах Європи, Австралії та США. Вона обґрунтовує необхідність створення інституту судових економічних експертиз і підкреслює значення міжнародної співпраці для ефективного

- 13 Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 392 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0517U000760> (дата звернення: 10.11.2025).
- 14 Шаповал О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.
- 15 Шевченко О. В. Використання спеціальних товарознавчих знань під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 317 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d98763bb-23dc-4972-a52b-f8ee188e34ef/content> (дата звернення: 10.11.2025).
- 16 Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Київ, 2021. 269 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U102258> (дата звернення: 10.11.2025).
- 17 Щербаківський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2016. 42 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2582> (дата звернення: 10.11.2025).
- 18 Жукова В. І. Залучення обізнаних осіб для визначення розміру матеріальних збитків у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 230–238. DOI: 10.32842/2078-3736/2022.6.35 (дата звернення: 10.11.2025).
- 19 Євдокіменко С. В. Форми використання спеціальних економічних знань у кримінальному провадженні та судочинстві. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. Вип. 2. С. 372–384. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2016_2_39 (дата звернення: 10.11.2025).
- 20 Кривун С. І. Використання спеціальних знань під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2025. 193 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f5f0ece1-d195-49a1-b3b3-25e4e16232f5/content> (дата звернення: 10.11.2025).
- 21 Куриленко Д. В. Інститут обізнаних осіб у змагальному кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 16 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6f82595b-1d94-4b6e-9ca8-8903b4b79b7c/content> (дата звернення: 10.11.2025).
- 22 Петрова І. А. Зазнач. твір. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0512U000231> (дата звернення: 10.11.2025).
- 23 Тюленев С. Місце і значення економічних експертиз у кримінальних провадженнях щодо розслідування рейдерства. *Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики* : зб. Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 110-річ. діяльн. ОНДІСЕ Мін'юсту України (Одеса, 05.09.2024). Одеса, 2024. С. 462–465. URL: <https://ndekc.lviv.ua/pdf/311020242.pdf> (дата звернення: 05.05.2025) ; Його ж. Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 112–122. DOI: 10.32631/pb.2024.1.10 (дата звернення: 10.11.2025).
- 24 Трач С. С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні : монографія. Одеса, 2023. 450 с.

розслідування економічних правопорушень²⁵.

О. Горлачук розкриває вимоги до компетенції судового експерта-економіста й обґрунтовує, що для забезпечення ефективного економічного дослідження той повинен мати різнопрофільні спеціальні знання як з економічних дисциплін (облік, фінанси, оподаткування тощо), так і з окремих галузей права. Дослідник також наголошує на важливості законодавчого регламентування та міждисциплінарної узгодженості знань для покращення взаємодії експертів з органами правосуддя в розслідуванні економічних злочинів²⁶.

А. Орел зі співавторами аналізує теоретико-правові засади і практичні аспекти застосування спеціальних знань у протидії економічній злочинності, зважаючи на складність розслідування таких правопорушень у добу цифровізації, що зростає день у день. Автори розглядають нормативне регулювання експертної діяльності в Україні й на міжнародному рівні, акцентуючи увагу на методах фінансового моніторингу, криміналістичного аналізу та ролі спеціалізованих установ у розслідуванні економічних злочинів²⁷.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, присвячених проблематиці використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві загалом і в контексті розслідування господарських кримінальних правопорушень зокрема, наявні

напрацювання мають фрагментарний характер. Останнім часом учені часто зосереджуються на окремих аспектах (компетенції експертів, нормативному регулюванні або іноземному досвіді), залишаючи поза увагою цілісне теоретико-практичне обґрунтування застосування спеціальних економічних знань саме в господарських кримінальних провадженнях.

У зв'язку із цим постає необхідність більш глибокого, системного аналізу, який поєднав би теоретичні засади, законодавчі механізми, практичний досвід і міждисциплінарну інтеграцію для формування ефективної моделі використання спеціальних економічних знань у протидії господарській злочинності.

Викладення основного матеріалу дослідження

Доведеною та обґрунтованою в науковій літературі є позиція, що під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності спеціальні знання застосовують у двох основних формах:

- 1) залучення спеціалістів (бухгалтерів, аудиторів, ревізорів, економістів, енергетиків тощо) для отримання фахових консультацій щодо:
 - а) особливостей проведення бухгалтерських операцій, механізмів безготівкових електронних розрахунків і здійснення плате-

25 Федчишина В. В. Спеціальні економічні знання у правових системах Європи, Австралії та США. *Науковий огляд*. 2018. Т. 3. № 46. С. 124–143. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1505/1588> (дата звернення: 10.11.2025).

26 Горлачук О. До питання про спеціальні знання судового експерта-економіста. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 2 (24). С. 136–151. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.09 (дата звернення: 10.11.2025).

27 Орел А. М., Чумаков Д. Д., Веріженко О. С. Теоретико-правові засади та практичне застосування спеціальних знань у протидії економічній злочинності. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»*. 2025. № 4 (44). С. 1732–1743. DOI: 10.52058/2786-5274-2025-4(44)-1732-1743 (дата звернення: 10.11.2025).

- жів за допомогою банківських платіжних інструментів;
- б) порядку документообігу під час здійснення бухгалтерських операцій як у фінансово-кредитній сфері, так і на конкретному підприємстві;
 - в) технологій електрозв'язку, включно з виконанням комп'ютерних операцій;
- 2) призначення й проведення судових експертиз, зокрема почеркознавчих, техніко-криміналістичних, економічних (судово-бухгалтерських, фінансово-економічних), комп'ютерно-технічних, товарознавчих та ін.²⁸

Загалом нам імпонує такий підхід, однак з поправкою на те, що залучення спеціалістів у цій категорії справ не варто обмежувати винятково консультаційною допомогою.

Переважно всі окреслені форми використання спеціальних знань стосуються галузі економіки. Спеціальні економічні знання становлять теоретичну основу, що забезпечує розв'язання експертних економічних завдань, сприяє формуванню нових наукових підходів і визначає межі компетенції та професійної компетентності судово-економічної експертизи. Аналіз історії формування спеціальних економічних знань, а також розвитку судово-економічної

експертизи засвідчує відсутність уніфікованих критеріїв або єдиного методологічного підходу до трактування поняття «спеціальні економічні знання»²⁹.

Деякі з окреслених форм взаємодії сторони обвинувачення з носіями спеціальних знань реалізують задовго до початку досудового розслідування. Саме ці матеріали стають джерелом інформації про вчинення кримінального правопорушення, отже, підставою для реєстрації фактичних даних про конкретний факт порушення законодавства в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (далі — ЄРДР). Такими документами, зокрема, є матеріали ревізій і перевірок, проведені органами державного фінансового контролю.

Ревізія — це комплекс контрольних заходів, спрямованих на перевірку законності, доцільності й економічної ефективності господарських операцій за певний період, а також на оцінку правомірності дій посадових осіб під час їх здійснення. Під час проведення ревізій не лише підтверджують уже відомі факти зловживань, а й виявляють нові випадки розкрадання матеріальних цінностей і грошових ресурсів, установлюють осіб, причетних до протиправних дій³⁰. Ревізора й перевіряльника зазвичай вважають належними до категорії обізнаних осіб, адже іншого статусу в кримінальному процесуальному законодавстві їм не надано³¹.

28 Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України: теорія та практика : дис. ... д-ра юрид. наук. Кропивницький, 2023. С. 370—371. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/10/dysertacziya_tymchyshyn.pdf (дата звернення: 10.11.2025).

29 Федчишина В. В. Спеціальні економічні знання та їх використання в ході оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування і судового розгляду: теоретико-правові основи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 215. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2018/48.pdf (дата звернення: 10.11.2025).

30 Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков, 1999. С. 49.

31 Шрамко О. М. Зазнач. твір. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U102258> (дата звернення: 10.11.2025) ; Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. ... д-ра

Висвітлення в юридичній літературі знаходять також інші підходи. Учені зазначають, що ревізія є процесуальною дією, ініційованою слідчим або прокурором і виконуваною на підставі ухвали слідчого судді. Її зміст полягає в залученні уповноважених посадових осіб, які мають право проводити контрольні, інспекційні або перевірочні заходи з метою встановлення обставин, важливих для досудового розслідування³². На думку деяких дослідників, проведення ревізії в межах кримінального провадження слід розглядати як окрему форму використання спеціальних знань. Призначена слідчим або прокурором, вона втрачає свою первісну адміністративну природу та перетворюється з інструмента фінансового контролю на процесуальну дію кримінального судочинства. Тож ревізія поєднує ознаки як процесуальної, так і адміністративної діяльності: у кримінальному провадженні вона є способом отримання доказової інформації шляхом здійснюваної слідчим або прокурором за участю ревізора перевірки фінансово-господарських операцій підприємства, установи або організації з дотриманням вимог кримінального процесуального права³³.

Ревізію також пропонують розглядати як одну зі слідчих (розшукових) дій, оскільки її проводять винятково за рішенням слідчого, а ревізор діє як спеціаліст — не самостійно, а в межах повноважень, визначених органом досудового розслідування³⁴. Сьогодні таку позицію варто визнати застарілою і такою, що не відповідає положенням законодавства.

У контексті обраного нами предмета дослідження зауважимо, що ревізії й перевірки не можна розглядати винятково як форми реалізації економічних знань, хоча такі знання в деяких випадках відіграють провідну роль. За своєю сутністю ревізія та перевірка є контрольними процедурами, призначеними для оцінювання діяльності суб'єктів господарювання, державних органів, установ та організацій. Залежно від предмета контролю вони можуть спиратися на різні галузі спеціальних знань — економічні, технічні, юридичні, екологічні, інженерні тощо. Саме тому узагальнення, відповідно до якого ревізії та перевірки ототожнюють винятково з економічною сферою, не відповідає їх реальному змісту й практиці застосування.

Водночас у кримінальних провадженнях, пов'язаних із господарською діяльністю, ревізії та документальні пе-

юрид. наук. Харків, 2017. С. 25. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8a2b0b63-3f26-4980-90a2-a383f9f6fe39/content?trackerId=15a163407f39c4ae> (дата звернення: 10.11.2025).

32 Копитько В. Ю., Атаманчук В. Методика залучення спеціаліста до ревізій та аудиторських перевірок у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 3. № 89. С. 380. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.54 (дата звернення: 10.11.2025).

33 Чернявський С. С., Цуцкірідзе М. С. Актуальні проблеми призначення судово-економічних експертиз та документальних ревізій у кримінальному провадженні. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві* : мат-ли міжвідом. наук.-практ. семінару (Київ, 30.06.2016). Київ, 2016. С. 123—126. URI: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/4516> (дата звернення: 10.11.2025).

34 Дондик Г. П. Напрями вдосконалення використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні злочинів у сфері економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2013. Вип. 5. Т. 2. С. 100—103.

ревірки найчастіше мають фінансово-економічний характер. Їх проведення передбачає аналіз бухгалтерської та фінансової документації, установлення законності та обґрунтованості господарських операцій, виявлення матеріальних збитків та оцінювання ефективності використання фінансових ресурсів. У цьому контексті економічні знання є базовими для здійснення таких перевірок, оскільки без глибокого розуміння фінансово-господарських процесів належний аналіз відповідних матеріалів неможливий.

Однак слід зауважити, що в межах кримінального процесуального права ревізія є не лише економічною процедурою, а й заходом, пов'язаним з отриманням інформації про механізм кримінальної протиправної діяльності. Отже, ревізії та перевірки не є універсальною формою реалізації економічних знань, однак у кримінальних провадженнях щодо господарських правопорушень вони здебільшого орієнтовані на економічні компетенції.

У разі якщо результати ревізії надіслано до правоохоронних органів з метою вжиття заходів, передбачених чинним законодавством, то слідчий або детектив повинні уважно проаналізувати ці матеріали, оскільки зазвичай вони містять відомості про виявлені порушення чинного законодавства (бюджетного, податкового тощо). Водночас слід зважати на те, що такі порушення не завжди мають ознаки кримінального правопорушення. Наприклад, якщо

Державдитслужба складає акт перевірки господарської діяльності підприємства та фіксує порушення з боку посадових осіб без спричинення діями таких осіб матеріальних збитків (спричинення матеріальних збитків — обов'язкова ознака складу багатьох кримінальних правопорушень у бюджетній сфері)³⁵. Важливо пам'ятати, що особи, причетні до протиправних дій, усвідомлюють наслідки перевірок і можуть уживати заходів для приховування доказів, знищення документів або вчиняти інші дії, спрямовані на уникнення відповідальності. Іноді установлені ревізією збитки відшкодовують уже під час проведення контрольного заходу. У таких ситуаціях це часто стає підставою для відмови у внесенні відомостей до ЄРДР, що фактично дає змогу винним особам уникнути покарання³⁶.

Щодо ініціювання проведення перевірок і ревізій під час досудового розслідування, то КПК України не надає слідчому або прокуророві повноважень звертатися до слідчого судді з клопотанням про призначення або проведення такого заходу. У зв'язку із цим учені визнають обґрунтованою практику тих слідчих суддів, які відмовляють у задоволенні таких клопотань. Окрім того, КПК України не містить і ніколи не містив процедурних норм щодо порядку розгляду слідчим суддею клопотання про проведення ревізій або перевірок, а також не визначає виду процесуального рішення, яке має бути ухвалене за результатами такого розгляду³⁷.

35 Князев С. В. Знач. твір. С. 317. URL: <https://www.uacademic.info/ua/document/0525U000090> (дата звернення: 10.11.2025).

36 Харкевич Ю. І. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із державним фінансуванням галузі охорони здоров'я в умовах пандемії : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Київ, 2024. С. 108. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0824U001492> (дата звернення: 10.11.2025).

37 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.11.2025).

Погоджуємося, що сьогодні існує колізія між положеннями кримінального процесуального й податкового законодавств, яку слід розв'язати на підставі колізійних норм, закріплених у ч. 1 ст. 1 і ч. 3 ст. 9 КПК України³⁸. З огляду на те, що на практиці нерідко має місце невідповідна КПК України процедура розгляду клопотань слідчих і прокурорів про проведення ревізій або перевірок і їх подальше переважне задоволення, ухвала слідчого судді про призначення позапланової перевірки або ревізії має підлягати оскарженню. Це забезпечить дотримання права особи на доступ до правосуддя та на ефективний судовий контроль.

На окрему увагу заслуговує те, що податкова перевірка є одним з найефективніших механізмів отримання інформації про виконання платником податків обов'язків з нарахування та сплати податків і зборів. З огляду на її значення існує нагальна потреба гармонізувати норми кримінального процесуального та фінансового законодавств, усунувши наявні нормативні неузгодженості. Лише так можна забезпечити можливість правозастосовних органів належно реалізовувати свої функції, а суб'єктам господарювання — ефективно захищати свої права в разі їх порушення³⁹.

Проведений аналіз правозастосовної практики свідчить, що саме ревізії та перевірки належать до поширених форм застосування спеціальних економічних знань. Водночас ці заходи слід уважати

непроцесуальними формами застосування спеціальних знань⁴⁰, що насамперед зумовлено тим фактом, що процедурні аспекти проведення таких заходів не регламентовані кримінальним процесуальним законодавством.

Наступною важливою формою використання спеціальних знань, що безпосередньо пов'язана з результатами ревізій і перевірок, є роз'яснення акта перевірки або ревізії, яке слід розглядати саме як форму застосування спеціальних економічних знань. Зміст таких актів зазвичай ґрунтується на методиках бухгалтерського обліку, фінансового аналізу, аудиті господарських операцій, оцінюванні ефективності управлінських рішень і визначенні розміру матеріальних збитків. Саме тому без фахового інтерпретування їхніх положень слідчий або прокурор нерідко позбавлені можливості правильно оцінити економічну природу встановлених порушень.

Роз'яснення акта ревізії або перевірки передбачає тлумачення спеціальних економічних категорій, принципів бухгалтерського обліку, логіки господарських операцій, застосованих методів розрахунків, критеріїв визначення збитків та інших елементів, що належать до сфери професійної економічної компетентності. У цьому аспекті така діяльність є продовженням і поглибленням застосування економічних знань, оскільки забезпечує правильне розуміння того, які саме порушення зафіксовані, яким є механізм їх виникнення та чи

38 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.11.2025).

39 Капліна О., Маринів Н. Проведення ревізій та перевірок у кримінальному провадженні: дисонанс законодавства та правозастосовної практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2018_2_37 (дата звернення: 10.11.2025).

40 Ковальов Ю. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Харків, 2021. С. 77. URL: https://uacademic.info/ua/document/0821U100819#google_vignette (дата звернення: 10.11.2025).

мають вони кримінально-правове значення в частині правової кваліфікації зокрема.

Форма роз'яснення акта перевірки або ревізії, на відміну від судової експертизи, не потребує процесуального оформлення, однак вона виконує критично важливу функцію: сприяє перетворенню спеціальної економічної інформації на доступну для правозастосування. Фактично йдеться про передачу фахових знань від спеціаліста до органу досудового розслідування, що дає змогу уникнути неправильного тлумачення фінансових документів і забезпечити належну оцінку економічної сутності виявлених порушень.

У цьому контексті роз'яснення акта перевірки або ревізії набуває значення самостійної форми застосування спеціальних економічних знань, що забезпечує повне, точне й коректне використання результатів контрольних заходів у кримінальному провадженні. Її роль полягає не лише в передачі інформації, а й у забезпеченні можливості слідчого або прокурора адекватно зрозуміти економічну природу подій, які становлять предмет розслідування, що значною мірою підвищує обґрунтованість процесуальних рішень та ефективність досудового розслідування загалом.

Таке роз'яснення (як форма застосування спеціальних економічних знань) має характер довідково-консультаційної допомоги, оскільки спрямоване на надання слідчому або прокуророві фахових пояснень щодо змісту, методології та висновків акта ревізії або перевірки. Воно не створює самостійного доказу

в кримінальному провадженні, однак забезпечує належні умови для правильного сприйняття та аналізу вже отриманих контрольних матеріалів.

Довідково-консультаційна допомога у формі роз'яснення акта ревізії або перевірки передбачає:

- 1) тлумачення спеціальних економічних термінів і категорій;
- 2) пояснення методик бухгалтерського й фінансового аналізу, використаних під час ревізії;
- 3) уточнення логіки проведених розрахунків, визначення збитків, обґрунтованості висновків;
- 4) роз'яснення причиново-наслідкових зв'язків між господарськими операціями й установленими порушеннями;
- 5) інтерпретування специфічних елементів документообігу й облікових процедур⁴¹.

Саме в такому вигляді спеціаліст не замінює судового експерта й не виходить за межі непроцесуальної допомоги, проте надає слідчому необхідний інтелектуальний інструментарій для розуміння економічної сутності контрольного документа. Це дає змогу мінімізувати ризики помилкового тлумачення висновків ревізії та забезпечити більш точну й повну оцінку наданих матеріалів у межах кримінального провадження.

Якщо слідчий або суд зазнає труднощів у визначенні переліку документів, необхідних для проведення експертизи, доцільно попередньо звернутися за консультацією до спеціаліста-економіста. Такий спеціаліст допоможе визначити перелік фінансових документів,

41 Дікань Л. В., Понікаров В. Д., Кожушко О. В. Судово-економічна експертиза : навч. посіб. Харків, 2014. 432 с. URL: <https://surl.li/bdbhfa> (дата звернення: 16.08.2025); Опанасенко Н. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування шахрайства, вчиненого організованими злочинними групами у сфері житлового будівництва : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 253 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0419U000090> (дата звернення: 16.08.2025).

регістрів обліку, договорів, платіжних документів та іншої документації, яку необхідно надати експертові. Важливо, щоб подані експертів матеріали були систематизовані за хронологічним принципом або відповідно до досліджуваних епізодів і належно оформлені ⁴².

Отже, роз'яснення акта перевірки або ревізії як форма довідково-консультативної діяльності спеціаліста посідає важливе місце в механізмі використання спеціальних економічних знань, забезпечуючи ефективне інтегрування економічної інформації в доказування.

Наступною формою використання спеціальних економічних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності є участь спеціаліста в проведенні слідчих (розшукових) дій. Така взаємодія належить до процесуальної форми використання спеціальних знань. У цьому сенсі участь спеціаліста-економіста в допиті — це визначений законом механізм взаємодії між слідчим та обізнаною особою, спрямований на досягнення тактичних цілей розслідування і забезпечення повноти, точності й достовірності зібраних показань. Такий спеціаліст не підмінює слідчого, а доповнює його професійну діяльність завдяки власним спеціальним економічним знанням, без яких збирання й інтерпретування фактів у справах господарсько-економічної спрямованості часто є неможливими.

Необхідність залучення спеціаліста-економіста під час проведення допиту впливає з того, що значна частина доказової інформації в таких кримінальних провадженнях має складний фінансово-господарський характер. Слідчий не завжди здатен самостійно виявити, правильно інтерпретувати або критично оцінити факти, що стосуються обліко-

вих операцій, податкових схем, системи документообігу або економічної логіки господарських процесів. За відсутності спеціаліста отримані показання можуть бути неповними або викривленими, що створює ризик утрати важливої інформації для подальшого експертного дослідження або загальної доказової бази.

Залучення спеціаліста-економіста до проведення допиту відкриває можливість для глибшого дослідження процесів і явищ, що мають економічну природу. Такий спеціаліст допомагає слідчому на всіх етапах підготовки та проведення допиту. Зокрема, на етапі підготовки до допиту спеціаліст-економіст забезпечує:

- визначення кола питань, що потребують з'ясування з урахуванням специфіки фінансово-господарської діяльності підприємства;
- формулювання точних і коректних запитань, які відповідають економічній сутності подій;
- аналіз фінансових документів і встановлення основних суперечностей або ризикових зон, які потрібно перевірити під час допиту;
- планування тактичних прийомів пред'явлення документів або інших матеріалів економічного характеру.

Підготовку до допиту в справах щодо господарських кримінальних правопорушень без спеціаліста нерідко ускладнює користування допитуваною особою професійною термінологією, спеціальними схемами або викривленими економічними концепціями, що може призвести до введення в оману представників правоохоронних органів.

Безпосередньо під час допиту спеціаліст-економіст відіграє роль фахового консультанта слідчого, забезпечуючи:

42 Чернявський С. С., Цуцкірідзе М. С. Значч. твір. URI: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/4516> (дата звернення: 10.11.2025).

- оперативну оцінку відповідей допитуваної особи з погляду їх економічної логічності й відповідності загальноновизнаним нормам бухгалтерського та податкового обліку;
- ініціювання уточнювальних запитань, здатних виявити суперечності або неправдиві твердження;
- консультаційну допомогу в процесі пред'явлення документів (акти ревізій, фінансова звітність, банківські документи, внутрішні реєстри обліку тощо);
- негайне виявлення спроб допитуваного ухилитися від відповідей за допомогою спеціальної термінології або навмисного ускладнення економічних пояснень.

Після завершення допиту спеціаліст здійснює:

- аналіз здобутих показань з погляду їх економічної адекватності;
- виявлення чинників, що потребують додаткових слідчих дій або експертних досліджень;
- формулювання рекомендацій щодо подальшої тактики розслідування з огляду на отримані економічні відомості.

Тож участь спеціаліста-економіста в допиті має безумовну прикладну цінність, оскільки підвищує якість допиту, забезпечує глибше розуміння економічної сутності фактів, зменшує ризик помилок у сприйнятті фахової інформації та підвищує ефективність доказування. Хоча окремі опитані респонденти зауважують, що присутність спеціаліста може ускладнити встановлення психологічного контакту між слідчим і допитуваним, більшість практиків справедливо зазначає, що в розслідуванні злочинів у сфері господарської діяльнос-

ті відмова від залучення спеціаліста-економіста істотно знижує результативність допиту. У таких провадженнях спеціальні економічні знання не лише доповнюють професійну компетентність слідчого, а й стають необхідною умовою правильного збирання доказової інформації.

Отже, концепція участі спеціаліста-економіста в допиті ґрунтується на тому, що він забезпечує методичну, технічну й інтелектуальну підтримку слідчого, яка є провідною для повного, усебічного та об'єктивного дослідження обставин кримінальних правопорушень економічного характеру. Така участь є невід'ємним складником раціонального й ефективного використання спеціальних знань у кримінальному провадженні.

Застосування спеціальних економічних знань у кримінальних провадженнях, пов'язаних з правопорушеннями у сфері господарської діяльності, охоплює також призначення економічної експертизи. Одним з найбільш дискусійних питань практики застосування спеціальних економічних знань є доцільність призначення судово-економічної експертизи після проведення документальної ревізії або перевірки. У науковій літературі та правозастосовній практиці переважає думка, що якщо висновки ревізора не викликають сумнівів у слідчого та їх не оспорюють інші учасники кримінального провадження, то потреби в призначенні відповідної економічної експертизи немає. У такій ситуації результати ревізії можна використати як самостійне джерело доказової інформації, а додаткове експертне дослідження лише затягуватиме строки досудового розслідування⁴³.

43 Чернявський С. С., Цуцкірідзе М. С. Зазнач. твір. С. 123. URI: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/4516> (дата звернення: 10.11.2025).

Однак якщо існують сумніви щодо повноти або правильності проведеної ревізії, виникає питання щодо найбільш ефективного способу їх усунення: проведення додаткової або повторної ревізії, призначення судово-економічної експертизи або допиту ревізора для уточнення окремих положень акта. Рішення слід ухвалювати з урахуванням характеру й масштабу виявлених недоліків. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень у справах про злочини у сфері господарської діяльності свідчить, що акти ревізій нерідко містять суттєві прогалини, які неможливо усунути винятково шляхом допиту ревізора. У таких випадках слідчі зазвичай призначають додаткову або повторну ревізію, а за потреби — подальшу судово-економічну експертизу.

Якщо експертизу призначають саме для перевірки правильності висновків ревізора, у постанові або ухвалі слід чітко зазначити, які положення акта викликають сумнів, у чому полягає їхня недостовірність або неповнота, яким доказам вони суперечать або які аргументи сторін ставлять під сумнів їхню об'єктивність. Це забезпечує не лише процесуальну визначеність, а й створює умови для належної побудови експертного завдання.

Фактичними підставами для призначення судово-економічної експертизи є такі:

- 1) необхідність вирішення питань, які потребують спеціальних економічних знань експерта;
- 2) неповнота або неякісність документальної ревізії, підтверджена матеріалами кримінального провадження або повторними контрольними заходами;
- 3) наявність мотивованого клопотання підозрюваного або захисника;
- 4) виявлені суперечності між висновками різних експертів або ревізорів.

Призначення судово-бухгалтерської експертизи має на меті усунути суперечності в матеріалах кримінального провадження та отримати новий доказ — висновок експерта-бухгалтера. Перед ухваленням рішення про призначення такої експертизи слідчий зобов'язаний ретельно вивчити всі матеріали провадження, включно з актами ревізій та іншими результатами спеціальних перевірок. Практика свідчить, що судово-бухгалтерську експертизу після ревізії найчастіше призначають у разі:

- сумнівів слідчого щодо правильності або повноти висновків ревізії (недосконалі методи дослідження, брак досвіду ревізора, неточності у розрахунках тощо);
- наявності двох або більше актів ревізій, які містять суперечливі дані;
- суперечності висновків ревізії іншим доказам;
- заявленого обґрунтованого заперечення сторони захисту проти висновків ревізії.

Фінансово-економічна експертиза є ключовим інструментом дослідження економічного боку злочинних діянь, оскільки дає змогу оцінити економічну доцільність укладених господарських договорів, установити дотримання фінансової дисципліни та проаналізувати законність і обґрунтованість фінансових операцій.

У провадженнях про злочини, скоєні у сфері бюджетного фінансування, фінансово-економічна експертиза посідає провідне місце поміж інших видів судово-економічних досліджень. Завдяки їй слідство отримує можливість з'ясувати економічний зміст правовідносин між учасниками господарських операцій, виявити ознаки штучного завищення вартості товарів або послуг, неправомірного перерозподілу бюджетних

ресурсів, а також визначити реальний розмір матеріальної шкоди, завданої державі або іншим суб'єктам господарювання.

Предметом фінансово-економічної експертизи є фактичні дані про фінансові операції та показники діяльності підприємств, які відображають процеси утворення, руху й використання доходів, грошових коштів і фондів. Отже, у межах кримінального провадження вона забезпечує не лише виявлення порушень фінансово-господарського характеру, а й дає змогу надати їх об'єктивну економічну оцінку. Саме це перетворює фінансово-економічну експертизу на один з найважливіших механізмів практичного застосування спеціальних економічних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Комплексну судово-бухгалтерську та фінансово-економічну експертизу призначають тоді, коли необхідно проаналізувати фінансово-господарську діяльність конкретного суб'єкта господарювання, а інколи — кількох підприємств або банківських установ у їх взаємозв'язку. За потреби для підтвердження результатів ревізій і документальних перевірок слід проводити судово-економічну експертизу. Оскільки під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності кількість можливих питань до судового бухгалтера є значною, складно заздалегідь визначити весь перелік матеріалів, потрібних для проведення дослідження, то слідчому варто завчасно проконсультуватися зі спеціалістом, щоб уникнути затримок, пов'язаних із задоволенням його клопо-

тань про надання додаткових документів, поданих відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 69 КПК України⁴⁴.

Отже, призначення судово-економічної або судово-бухгалтерської експертизи в кримінальних провадженнях господарсько-економічного характеру є логічним продовженням і поглибленням застосування спеціальних економічних знань, яке дає змогу усунути сумніви в достовірності ревізійних висновків і забезпечити належний рівень доказування.

Висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що спеціальні економічні знання є ключовим інтелектуальним ресурсом у механізмі доказування під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Їх застосування є комплексним та охоплює як непроцесуальні, так і процесуальні форми діяльності, що забезпечують повноту, точність і достовірність установлення фактичних обставин.

Базовими формами використання спеціальних знань є залучення спеціалістів і призначення судових експертів. Залучення фахівців економічного профілю не може обмежуватися винятково консультаціями, оскільки в умовах складних фінансово-господарських правовідносин їхня участь необхідна на різних етапах кримінального провадження — від підготовки слідчих дій до аналітичного опрацювання доказів. Судові експертизи, зокрема судово-бухгалтерські та фінансово-економічні, є незамінним інструментом у випадках,

44 Тимчишин А. М. Зазнач. твір. С. 309. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/10/dysertacziya_tymchyshyn.pdf (дата звернення: 10.11.2025) ; Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.11.2025).

коли необхідно дати комплексну науково обґрунтовану оцінку господарських операцій, перевірити обґрунтованість висновків ревізій або усунути суперечності в матеріалах провадження.

Ревізії та документальні перевірки хоча й не мають процесуального статусу у вузькому розумінні КПК України, відіграють суттєву роль як форми непроцесуального застосування спеціальних економічних знань. Їх результати формують інформаційну базу для початку досудового розслідування та забезпечують орієнтувальну інформацію про механізм можливих злочинних дій. Водночас ревізії не можуть цілком замінити судово-економічну експертизу, оскільки нерідко містять неповні або суперечливі дані, які потребують фахового експертного дослідження.

Роз'яснення акта ревізії або перевірки визначено як окрему форму застосування спеціальних економічних знань, що має характер довідково-консультаційної допомоги. Воно усуває прогалини в сприйнятті спеціальних термінів, методик і висновків ревізії, забезпечує адекватне інтерпретування фінансових документів та створює належні умови для їх правильного використання в доказуванні.

Участь спеціаліста-економіста в слідчих (розшукових) діях, зокрема в допиті, є важливим процесуальним механізмом підвищення ефективності розслідування. Така участь сприяє належному формулюванню запитань, глибшому аналізу отриманих пояснень, оперативному виявленню суперечностей і правильному інтерпретуванню економічних аспектів показань. Це значно знижує ризик помилок і підвищує якість доказової інформації.

Призначення економічних експертів після ревізій має відбуватися в обов'язковому порядку. Експертне

дослідження є гарантією об'єктивності й наукової достовірності висновків щодо фінансових операцій і господарської діяльності.

Отже, спеціальні економічні знання є системоутворювальним елементом процесу доказування в кримінальних провадженнях щодо господарських злочинів. Їх раціональне й науково обґрунтоване застосування забезпечує ефективність кримінального переслідування, підвищує якість судового контролю та сприяє відновленню порушених прав держави і суб'єктів господарювання.

Specific Economic Expertise in Investigation of Economic Criminal Offenses

Vitalii Usatii

This article purpose is to clarify the role, place and significance of special economic knowledge in the investigation of criminal offenses in the sphere of economic activity, as well as to determine the optimal forms of their application at different stages of criminal proceedings. The methodological research basis was general scientific and special legal methods (dialectical, systemic-structural, functional, legal-dogmatic, interpretative and comparative-legal ones). It is substantiated that effective investigation of economic criminal offenses is impossible without involving knowledge that goes beyond the boundaries of traditional legal competence. Complexity of financial schemes, the multi-stage nature of economic processes and the similarity of criminal transactions to legal economic activity require the participation of economists, auditors, accountants and other specialists in the financial and economic field. Significance of audits and documentary checks as a non-procedural form of application of special economic knowledge is revealed, and the clarification of the audit report is also characterized as a reference and consulting activity that ensures the correct interpretation of spe-

cial terms, methods and financial conclusions. Particular attention is paid to the participation of a specialist economist in investigative (detective) actions, primarily in interrogation as a procedural tool for increasing the accuracy, completeness and reliability of the testimony received. It is argued that professional support of the investigator from a specialist is an important element in ensuring the proper quality of evidentiary information. The grounds and significance of the appointment of forensic economic and forensic accounting examinations are determined, which are the main forms of scientifically substantiated assessment of financial and economic operations and the elimination of contradictions that arise during the analysis of audit materials. It is summarized that special economic knowledge is a system-forming component of evidence in criminal proceedings of an economic nature. Their rational use contributes to increasing the efficiency of pre-trial investigation, ensures the accuracy of financial assessments, minimizes the risk of errors, and helps restore the violated rights of the state and business entities.

Keywords: *special economic expertise; forensic economic examination; audit; documentary verification; specialist economist; interrogation; economic criminal offenses.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Cherniavskiy, S. S., Tsutskiridze, M. S. (2016). Aktualni problemy pryznachennia sudovo-ekonomichnykh ekspertyz ta dokumentalnykh revizii u kryminalnomu provadzhenni [Actual problems of the appointment of forensic economic examinations and documentary audits in criminal proceedings]. *Aktualni pytannia vykorystannia mozhlyvosti pozaplanovykh dokumentalnykh revizii ta inshykh perevirok u kryminalnomu sudochynstvi* : mat-ly mizhvidom. nauk.-prakt. seminaru (Kyiv, 30.06.2016). Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/4516> [in Ukrainian].
- Didenko, V. L. (2024). *Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen u biudzhethnii sferi* [The use of special knowledge during the investigation of criminal offenses in the budgetary sphere] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Dnipropetrovsk. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/2024/1/1/d.pdf [in Ukrainian].
- Dikan, L. V., Ponikarov, V. D., Kozhushko, O. V. (2014). *Sudovo-ekonomichna ekspertiza* [Forensic economic examination] : navch. posib. Kharkiv. URL: <https://surl.li/bdbhfa> [in Ukrainian].
- Dondyk, H. P. (2011). *Vykorystannia spetsialnykh bukhhalterskykh znan pry rozsliduvanni zlochyniv u sferi silskohospodarskoho vyrobnytstva* [The usage of special accountant knowledge during the investigation of crimes in the sphere of agricultural production] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Dnipropetrovsk. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0411U006932> [in Ukrainian].
- Dondyk, H. P. (2013). *Napriamy vdoskonalennia vykorystannia spetsialnykh bukhhalterskykh znan pry rozsliduvanni zlochyniv u sferi ekonomiky* [Directions for improving the use of special accounting knowledge in the investigation of economic crimes]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Iurydychni nauky»*. Vyp. 5. T. 2 [in Ukrainian].

- Dondyk, N. Ya. (2006). *Vykorystannia spetsialnykh bukhhalterskykh znan pry rozsliduvanni ekonomichnykh zlochyv* [Using special accounting knowledge in economic crime investigation] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: https://uacademic.info/ua/document/0406U002942#google_vignette [in Ukrainian].
- Fedchyshyna, V. V. (2018). Spetsialni ekonomichni znannia ta yikh vykorystannia v khodi operatyvno-rozshukovoi diialnosti, dosudovoho rozsliduvannia i sudovoho rozghliadu: teoretyko-pravovi osnovy [Special economic knowledge and their use during operational and investigative activities, pre-trial investigation and trial: theoretical and legal foundations]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. № 3. URL: http://apnl.dnu.in.ua/3_2018/48.pdf [in Ukrainian].
- Fedchyshyna, V. V. (2018). Spetsialni ekonomichni znannia u pravovykh systemakh Yevropy, Avstralii ta SSHa [Special economic knowledge in the legal systems of Europe, Australia and the United States]. *Naukovyi ohliad*. T. 3. № 46. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1505/1588> [in Ukrainian].
- Horlachuk, A. (2021). On Forensic Economist Specific Expertise. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 2 (24). DOI: 10.32353/khrife.2.2021.09.
- Hovorova, K. I. (2021). *Teoretychni ta zahalno-metodychni polozhennia sudovoi ekonomichnoi ekspertyzy dokumentiv finansovokredytnykh operatsii* [Theoretical and General Methodological Provisions of the Forensic Economic Examination of the Documents of Financial and Credit Operations] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Kharkiv. URL: https://uacademic.info/ua/document/0821U100821#google_vignette [in Ukrainian].
- Hubanova, I. V. (2025). *Teoretychni ta zahalno-metodychni polozhennia sudovoi ekonomichnoi ekspertyzy finansovo-hospodarskoi diialnosti pidpriemstv* [Theoretical and general methodological provisions of the forensic economic examination of financial and economic activity of enterprises] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Kharkiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Y2Wmdh-FjRx-FGO1s1J68jdWM4smSSk-b/view> [in Ukrainian].
- Kaplina, O., Maryniv, N. (2018). Provedennia revizii ta perevirok u kryminalnomu provadzhenni: dysonans zakonodavstva ta pravozastosovnoi praktyky [Conducting audits and inspections in criminal proceedings: dissonance of legislation and law enforcement practice]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2018_2_37 [in Ukrainian].
- Kharkevych, Yu. I. (2024). *Kryminalistychna metodyka rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh iz derzhavnym finansuvanniam haluzi okhorony zdorov'ia v umovakh pandemii* [Criminalistics methodology for investigating criminal offences related to public funding of the healthcare sector in a pandemic] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Kyiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0824U001492> [in Ukrainian].
- Kniaziev, S. V. (2025). *Teoriia ta praktyka rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen u biudzhetnii sferi Ukrainy* [Theory and practice of investigation of criminal offenses in the budgetary sphere of Ukraine] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://www.uacademic.info/ua/document/0525U000090> [in Ukrainian].
- Kopytko, V. Yu., Atamanchuk, V. (2025). *Metodyka zaluchennia spetsialista do revizii ta audytorskykh perevirok u kryminalnomu provadzhenni* [Methodology or involving a specialist in audits and checks in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*. T. 3. № 89. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.54 [in Ukrainian].
- Kovalov, Yu. Yu. (2021). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia koruptsiynykh zlochyv* [Use of special knowledge in the investigation of corruption crimes] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Kharkiv. URL: https://uacademic.info/ua/document/0821U100819#google_vignette [in Ukrainian].
- Kryvun, S. I. (2025). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia netsilovoho vykorystannia biudzhetnykh koshtiv* [Using specialized knowledge when investigating misuse of budget funds] : dys. ... kand. yuryd. nauk.

- Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f5f0ece1-d195-49a1-b3b3-25e4e16232f5/content> [in Ukrainian].
- Kurylenko, D. V. (2017). *Instytut obiznanykh osib u zmahalnomu kryminalnomu provadzhenni* [The Concept of versed persons in adversary criminal proceeding] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6f82595b-1d94-4b6e-9ca8-8903b4b-79b7c/content> [in Ukrainian].
- Nehanov, V. V. (2018). *Vykorystannia vysnovkiv revizii u kryminalnomu provadzhenni* [Use of revision's (audit's) findings in criminal proceedings] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Opanasenko, N. O. (2018). *Kryminalistychna kharakterystyka ta osnovni polozhennia rozsliduvannia shakhraistva, vchynenoho orhanizovanyimi zlochynnymy hrupamy u sferi zhytlovoho budivnytstva* [Criminalistic characteristics and the substantive provisions of the investigation of fraud, committed by organized crime groups in the field of housing construction] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0419U000090> [in Ukrainian].
- Orel, A. M., Chumakov, D. D., Verizhenko, O. S. (2025). *Teoretyko-pravovi zasady ta praktichne zastosuvannia spetsialnykh znan u protyidii ekonomichnii zlochynnosti* [Theoretical and legal principles and practical application of special knowledge in combating economic crime]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriia «Pravo»*. № 4 (44). DOI: 10.52058/2786-5274-2025-4(44)-1732-1743 [in Ukrainian].
- Pchelina, O. V. (2017). *Teoretychni zasady formuvannia ta realizatsii metodyky rozsliduvannia zlochiniv u sferi sluzhbovoi diialnosti* [Theoretical basis of formation and implementation of methods of investigating crimes in sphere of service activity] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8a2b0b63-3f26-4980-90a2-a383f9f6fe39/content?trackerId=15a163407f39c4ae> [in Ukrainian].
- Petrova, I. A. (2012). *Teoretyko-pravovi ta orhanyzatsiino-metodolohichni zasady rehuliuвання sudovo-tovaroznavchykh ekspertyz* [Theoretical-legal and organizational-methodological bases of regulation of the forensic and commodity examinations of consumer goods] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0512U000231> [in Ukrainian].
- Pyrih, I. V. (2015). *Teoretyko-prykladni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia* [Theoretical and applied problems of expert support of pre-trial investigation] : monohrafiia. Dnipropetrovsk. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/monogr.pdf> [in Ukrainian].
- Shapoval, O. V. (2017). *Kryminalistychne zabezpechennia rozsliduvannia ekonomichnykh zlochiniv* [Forensic support for the investigation of economic crimes] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M. H. (2016). *Teoretyko-metodolohichni ta prakseolohichni zasady sudovykh ekspertyz u kryminalnomu protsesi* [Theoretical, Methodological and Praxeological Principles of Forensic Expertise in Criminal Proceedings] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2582> [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M. G., Kravchenko, A. A. (1999). *Primenenie spetsialnykh znanii pri raskrytii i rassledovanii prestuplenii* [Application of special knowledge in the disclosure and investigation of crimes]. Kharkov [in Russian].
- Shevchenko, O. V. (2017). *Vykorystannia spetsialnykh tovaroznavchykh znan pid chas dosudovoho rozsliduvannia* [Use of special commodity knowledge during pre-trial investigation] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d98763bb-23dc-4972-a52b-f8ee188e34ef/content> [in Ukrainian].
- Shramko, O. M. (2021). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia koruptsiynykh kryminalnykh pravoporushen* [Use of special knowledge in the investigation of corruption offenses] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Kyiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U102258> [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2017). *Teoretyko-pravovi ta metodolohichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen*

- [Theoretical and methodological foundations of complex forensic research] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0517U000760> [in Ukrainian].
- Tiulieniev, S. (2024). Mistse i znachennia ekonomichnykh ekspertyz u kryminalnykh provadzhenniakh shchodo rozsliduvannia reiderstva [The place and significance of economic expertise in criminal proceedings regarding the investigation of raiding]. *Suchasni napriamky rozvytku sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky* : zb. Vseukr. nauk.-prakt. konf. z nahody 110-rich. diialn. ONDISE Min'istru Ukrainy (Odesa, 05.09.2024). Odesa. URL: <https://ndekc.lviv.ua/pdf/311020242.pdf> [in Ukrainian].
- Tiulieniev, S. A. (2024). Appointment of forensic examinations in the course of investigation of criminal offences related to raiding. *Law and Safety*. Vol. 92. No. 1. DOI: [10.32631/pb.2024.1.10](https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.10).
- Trach, S. S. (2023). *Kryminalistychna metodyka rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen u sferi hospodarskoi diialnosti v Ukraini* [Forensic methods of investigation of criminal offences in the field of economic activity in Ukraine] : monohrafiia. Odesa [in Ukrainian].
- Tymchyshyn, A. M. (2023). *Spetsialni znannia u kryminalnomu protsesi Ukrainy: teoriia ta praktyka* [Special knowledge in the criminal process of Ukraine: theory and practice] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kropyvnytskyi. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/10/dysertacziya_tymchyshyn.pdf [in Ukrainian].
- Volobuiev, A. F. (2000). *Problemy metodyky rozsliduvannia rozkradan maina v sferi pidpriemnytstva* [Problems of the methodology for investigating embezzlement of property in the field of entrepreneurship] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yevdokimenko, S. V. (2016). Formy vykorystannia spetsialnykh ekonomichnykh znan u kryminalnomu provadzhenni ta sudochynstvi [Forms of use of special economic knowledge in criminal proceedings and legal proceedings]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*. Vyp. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2016_2_39 [in Ukrainian].
- Zhukova, V. I. (2022). Zaluchennia obiznanykh osib dlia vyznachennia rozmiru materialnykh zbytkiv u kryminalnomu provadzhenni [Involvement of knowledgeable persons to determine the amount of material damages in criminal proceedings]. *Pravo i suspilstvo*. № 6. DOI: [10.32842/2078-3736/2022.6.35](https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.35) [in Ukrainian].

Усатий, В. (2025). Спеціальні економічні знання в розслідуванні господарських кримінальних правопорушень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (41). С. 135–154. DOI: [10.32353/khrife.4.2025.08](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2025.08).

Протидія розслідуванню і зловживання процесуальними правами: криміналістичне співвідношення та межі концептуального розмежування

Олександр Таркан*

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4083-6103>, e-mail: oleksandrartarkan7@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.4.2025.09 УДК 343.985(477)

Надійшло 14.11.2025 / Рецензовано 30.11.2025 / Прийнято до друку 25.12.2025 /
Доступно онлайн 31.12.2025

Мета статті — на підставі комплексного аналізу теоретичних і практичних аспектів зловживання процесуальними правами учасниками кримінального провадження визначити співвідношення цього явища з протидією розслідуванню та з'ясувати його місце в системі криміналістичного вчення. Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових, спеціальних і філософських методів (діалектичний, системно-структурний, функціонально-діяльнісний, порівняльно-правовий, моделювання, аналіз і синтез). Узагальнено, що протидія розслідуванню є складним, багаторичинковим і поліструктурним явищем, яке охоплює як процесуальні, так і позапроцесуальні форми впливу на перебіг кримінального провадження. Її реалізація ґрунтується на використанні тактичних, психологічних, організаційних та інколи корупційних засобів, спрямованих на ускладнення з'ясування істини, перешкоджання збиранню доказів або вплив на учасників провадження. Зловживання процесуальними правами є внутрішнім, процесуально оформленим різновидом протидії, що характеризується умисним застосуванням формально дозволених інструментів усупереч їх функційному призначенню. Обґрунтовано, що співвідношення між поняттями має характер «частина — ціле»: кожне зловживання є формою протидії, однак протидія не вичерпується лише процесуальною поведінкою і може виходити за межі кримінального процесуального регулювання. Доведено, що криміналістика

має підстави для зарахування категорії «зловживання процесуальними правами» до системи криміналістичного вчення про протидію розслідуванню, оскільки це явище має власні механізми, закономірності виявлення та підлягає тактичному подоланню. Його дослідження створює умови для формування ефективних процесуальних і криміналістичних заходів нейтралізації маніпулятивної діяльності учасників провадження. Зроблено висновки, що інтеграція теоретичних і прикладних аспектів аналізу зловживань у межах криміналістичної концепції протидії дає змогу створити цілісну модель протидіючої поведінки, уточнити межі процесуальної добросовісності, виявити типові механізми деструктивного впливу на доказову інформацію та розробити обґрунтовані тактичні рекомендації для слідчих, прокурорів і суду.

Ключові слова: протидія розслідуванню; зловживання правами; процесуальний захід; слідча (розшукова) дія; тактична операція.

Постановка наукової проблеми

Сучасний етап розвитку кримінальних процесуальних відносин в Україні характеризується посиленням змагальності, розширенням процесуальних прав учасників і підвищенням ролі судового контролю. За цих умов дедалі більшої актуальності набуває проблема протидії досудовому розслідуванню та судовому розгляду, що виявляється у свідомому користуванні процесуальними правами не за їх призначенням, а з метою штучного ускладнення, затягування або іншого перешкоджання виконанню завдань кримінального провадження. Зловживання процесуальними правами утворює специфічну форму протидії правоохоронним і судовим органам, що безпосередньо впливає на виконання завдань кримінального провадження, рівень забезпечення прав людини й ефективність механізму кримінальної юстиції.

Аналіз правозастосовної практики свідчить про зростання кількості ви-

падків, коли учасники кримінального провадження, а також представники сторони захисту й обвинувачення користуються процесуальними інструментами не як засобами реалізації прав і гарантій, а як способами маніпулятивного впливу на перебіг розслідування та судового розгляду. До таких типових виявів належать: подання численних однотипних клопотань, безпідставні відводи, ухилення від участі в процесуальних діях, ініціювання завідомо необґрунтованих експертиз і неправдивих показань, неправомірне використання права на ознайомлення з матеріалами, а також маніпулювання відомостями, які становлять таємницю досудового розслідування. Усі ці дії ускладнюють роботу слідчого та прокурора, створюють додаткове навантаження на слідчу й судову системи, а в окремих випадках — фактично блокують розвиток і перебіг кримінального провадження.

Незважаючи на актуальність проблеми, питання системного дослідження протидії, заснованої на зловживанні

процесуальними правами, в українській науці опрацьоване недостатньо. Потребують уточнення зміст і межі явища «процесуальне зловживання» у кримінальному провадженні, його місце в загальній системі протидії розслідуванню, типові механізми його реалізації, а також ефективні процесуальні заходи нейтралізації таких дій, апробовані у слідчій і судовій практиці. Особливого значення це набуває в умовах реформування кримінального процесуального законодавства, коли формуються нові підходи до забезпечення балансу між правами учасників провадження та інтересами правосуддя.

Отже, актуальність дослідження зумовлена потребою в комплексному науковому аналізі форм зловживання процесуальними правами як одного з найбільш поширених різновидів протидії кримінальному провадженню, а також необхідністю визначення достатніх, правомірних і дієвих процесуальних механізмів їх нейтралізації.

Мета статті

На підставі комплексного аналізу теоретичних і практичних аспектів зловживання процесуальними правами учасниками кримінального провадження визначити співвідношення цього явища з протидією розслідуванню та з'ясувати його місце в системі криміналістичного вчення.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс загальнонаукових, спеціальних і філософських методів пізнання, що забезпечили всебічне визначення природи, структури й механізмів реалізації протидії розслідуванню та зловживання процесуальними права-

ми, а також обґрунтування ефективних процесуальних заходів щодо їх нейтралізації.

Діалектичний метод став теоретичною основою для аналізу досліджуваних явищ як динамічних, взаємозалежних і суперечливих процесів, що формуються в межах конфлікту інтересів сторін кримінального провадження, реагують на зміни законодавства й соціально-правового контексту. Застосування цього методу дало змогу виявити внутрішню логіку розвитку форм протидії та процесуальних зловживань, а також простежити еволюцію їх виявів у сучасній кримінальній юстиції.

Системно-структурний аналіз допоміг визначити основні елементи механізму протидії та зловживань, їхню функційну природу, взаємозв'язки між суб'єктами, мотивами, способами, об'єктами впливу й наслідками.

Функціонально-діяльнісний підхід став у пригоді для розгляду протидії та зловживань як усвідомленої діяльності, що має цілеспрямований характер, певну логіку, механізм, етапність і тактичні особливості. Це дало змогу інтерпретувати їх не лише як правові категорії, а й як специфічні види поведінкових стратегій учасників кримінального провадження.

Метод моделювання застосовано для реконструкції типових ситуацій протидії та процесуальних зловживань, створення уявних моделей їх реалізації, а також для прогнозування їхнього впливу на динаміку кримінального провадження й ефективність слідчої діяльності.

Методи аналізу та синтезу сприяли виявленню відсутності у фаховому середовищі єдності щодо концептуальних меж понять «протидія розслідуванню» і «зловживання процесуальними правами», формулюванню науково обґрунтованих висновків про співвідношення

протидії та зловживання процесуальними правами, визначення їхнього місця в криміналістичній теорії й методиці розслідування, а також узагальненню типових ознак, механізмів і наслідків цих явищ.

Порівняльно-правовий метод застосовано для формування узагальнених висновків про закономірності поведінки та специфіку реалізації процесуальних інструментів з маніпулятивною метою.

Застосований методологічний комплекс забезпечив глибоке й системне дослідження обраної проблематики, сприяв уточненню змісту базових понять, визначенню закономірностей розвитку протидії та процесуальних зловживань і створив підґрунтя для формування практико-орієнтованих рекомендацій.

Аналіз основних досліджень і публікацій

У науковому дискурсі питання протидії розслідуванню та недоброчесного користування процесуальними правами до сьогодні висвітлюють здебільшого сегментарно. Дослідники або зосереджуються на аналізі дій, спрямованих на блокування або ускладнення досудового розслідування, або окремо розглядають проблематику процесуальних зловживань, які реалізують сторони кримінального провадження¹.

Щодо протидії розслідуванню помітний науковий фундамент для осмислен-

ня цих проблем заклали ще в II половині ХХ ст. В. Бахін, В. Берназ, В. Гончаренко, А. Іщенко, Н. Карпов, В. Коновалова, В. Колмаков, В. Корж, В. Кузьмічов, В. Лисиченко, Ф. Сокиран, В. Тертишнік, М. Шумило та ін. Їхні напрацювання сприяли формуванню концептуальних уявлень про природу протидії розслідуванню, окреслили поширені її форми та створили стартові орієнтири для пошуку шляхів її подолання.

На початку ХХІ ст. наукові дослідження цієї тематики отримали новий імпульс: з'явилися комплексні підходи до пояснення змісту протидії, її класифікації, особливостей вияву в окремих категоріях кримінальних правопорушень. Значний внесок у розроблення цих питань зробили О. Александренко, Р. Богданюк, В. Варцаба, І. Грицюк, К. Гутнік, Р. Мудрецький, В. Піддубний, В. Плетенець, Ю. Попельнюк, О. Ромців, В. Трепак, М. Чесакова, В. Шевчук, Р. Шехавцов, Б. Щур та ін. Водночас, незважаючи на накопичений теоретичний матеріал, наявні дослідження часто обмежені окремими складовими проблеми й не дають системного розуміння взаємодії між протидією розслідуванню та зловживанням процесуальними правами.

Проблематиці зловживання процесуальними правами українські науковці присвятили низку ґрунтовних дисертаційних досліджень, зокрема О. Хабло «Зловживання у сфері кримінального процесу»², Д. Криворучко «Зловживан-

- 1 Борецько Г. Д. Зловживання правом сторонами кримінального провадження на етапі завершення досудового розслідування. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 1 (11). С. 61–68. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3700> (дата звернення: 07.11.2025); Прилуцький С. В., Савчук І. І. Проблема зловживання правом прокурором у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 50–59. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2019_prilycky_i_savchuk.pdf (дата звернення: 07.11.2025); Розумовський О. Зловживання процесуальними правами за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 247–252. DOI: [10.32849/2663-5313/2021.4.38](https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.38) (дата звернення: 07.11.2025).
- 2 Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 215 с.

ня правом під час досудового розслідування в кримінальному провадженні»³, Н. Гарасимчук «Зловживання адвокатом процесуальними правами у кримінальному провадженні»⁴, О. Вознюк «Зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні»⁵ та ін.

Багатовимірність такого підходу розпорошує увагу й не дає змоги усвідомити взаємозалежність обох явищ як компонентів єдиного механізму процесуальної деструкції. Водночас теоретики та практики неодноразово наголошували, що значна частина форм протидії, фактично застосовуваних у правозастосовній практиці, не охоплено наявними процесуальними заборонами, їх не супроводжують передбачені законом санкції⁶. Це створює своєрідну «сіру зону», у межах якої суб'єкти кримінального провадження можуть реалізовувати маніпулятивні або обструктивні дії, залишаючись між тим у межах формально правомірної поведінки.

З огляду на це постає необхідність у комплексному підході, який об'єднав би обидва феномени в єдиних методологічних межах і допоміг визначити їхні внутрішню логіку, спільні детермінанти та специфічні механізми впливу на ефективність кримінального провадження. Саме інтеграція цих двох напрямів у межах одного дослідження створює умови для вироблення ціліс-

них і дієвих процесуальних засобів їх нейтралізації.

Викладення основного матеріалу дослідження

Протидія розслідуванню та зловживання процесуальними правами є двома взаємопов'язаними феноменами, які хоч і різняться за формальним статусом, проте мають спільну природу, механізми реалізації та наслідки для кримінального провадження.

Протидію розслідуванню, на нашу думку, слід розглядати як специфічну форму конфліктної взаємодії в межах кримінального провадження, що виникає між його учасниками — передусім сторонами й іншими особами, зацікавленими у визначеному результаті. За своєю природою вона поєднує інтелектуальні та психологічні елементи протистояння, оскільки передбачає застосування знань, досвіду, тактичних прийомів і стратегій впливу на перебіг та результати розслідування. Тож протидія є об'єктивним явищем, яке, утім, виявляється в суб'єктивній поведінці конкретних осіб, що неодноразово підкреслено в українській криміналістичній доктрині.

У сучасних дослідженнях протидію розслідуванню описують за допомогою

3 Криворучко Д. В. Зловживання правом під час досудового розслідування в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Харків, 2023. 263 с.

4 Гарасимчук Н. А. Зловживання адвокатом процесуальними правами у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Київ, 2024. 293 с.

5 Вознюк О. Л. Зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Київ, 2025. 240 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/35944> (дата звернення: 07.11.2025).

6 Судді ККС ВС розповіли про проблему зловживання процесуальними правами та про останню практику ОП ККС ВС / Верховний суд : офіц. вебсайт. 15.11.2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1211840/> (дата звернення: 07.11.2025) ; Удалова Л. Д., Хабло О. Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу : монографія. Київ, 2010. 176 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5274299e-57fe-4eaf-a820-a2b1ff8e900c/content/> (дата звернення: 07.11.2025).

типових форм поведінки, спрямованих на ускладнення з'ясування істини в кримінальному провадженні. До таких форм належать: приховування факту скоєння злочину; користування корупційними механізмами та зв'язками для створення перешкод досудовому слідству; маніпулювання інформаційним середовищем (зокрема, через медіа); надання завідомо неправдивих свідчень; фальсифікація доказової інформації; застосування погроз або фізичного насильства з метою впливу на учасників провадження. Сформульований підхід дає змогу визначати протидію розслідуванню як цілеспрямовану діяльність осіб, що суперечить завданням кримінального провадження та спрямована на спотворення, знищення або блокування доказової інформації, вплив на учасників провадження, штучне затягування процесу або створення перешкод для встановлення фактичних обставин події⁷.

Зловживання у сфері кримінального процесу доцільно визначати як протиправну поведінку учасників кримінального провадження, що полягає в користуванні наданими їм правами й повноваженнями у спосіб, який суперечить їх функційному та цільовому призначенням і зумовлений наявністю особистості або іншої незаконної зацікавленості. Така поведінка спрямована на заподіяння шкоди публічним або при-

ватним інтересам і створює перешкоди для належної реалізації завдань кримінального судочинства⁸. Розвиваючи цю позицію, Г. Борейко слушно зауважує, що процесуальні права відображають уповноважені можливості суб'єкта, реалізація яких забезпечує виконання ним свого процесуального статусу в межах дозволеного, тоді як покладені на нього процесуальні обов'язки визначають його функційну роль та окреслюють допустимі межі поведінки⁹. Також О. Вознюк зазначає, що зловживання процесуальними правами та повноваженнями — це умисне користування наданими законом можливостями всупереч їхньому призначенню, що створює перешкоди належному й ефективному перебігу кримінального провадження, порушує баланс між сторонами та завдає шкоди інтересам правосуддя без очевидного порушення букви закону.

Із метою науково обґрунтованого визначення співвідношення між зловживанням процесуальними правами та протидією розслідуванню вважаємо за потрібне здійснити аналіз їхніх іманентних ознак, що дасть змогу окреслити межі кожного явища й виявити концептуальні точки їх перетину.

Першою фундаментальною ознакою зловживання процесуальними правами є наявність у суб'єкта відповідного процесуального права або закріпленого законом повноваження. Зловживати мож-

7 Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2021. С. 351—352. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/442209993.pdf> (дата звернення: 07.11.2025) ; Лепісевич П. М., Курляк М. Д. Практичні засади усунення протидії розслідуванню злочинів у сучасних умовах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. Вип. 1. С. 278—279. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/1261> (дата звернення: 07.11.2025).

8 Хабло О. Ю. Значч. твір. С. 57.

9 Борейко Г. Д. Чи можуть посадові особи зловживати правами у кримінальному провадженні? *Інноваційний розвиток правової науки в умовах модернізації суспільства* : мат-ли Х Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28.02.2020). Тернопіль, 2020. Т. 1. С. 353. URL: <https://er.kai.edu.ua/items/f9a94690-7fcd-4dfc-af5a-a381a08eb004> (дата звернення: 07.11.2025).

ливо лише тим, що належить до змісту процесуального статусу особи. Сам факт наділення процесуальними можливостями створює передумови для потенційно недобросовісного користування ними. У разі зловживання учасник кримінального провадження формально діє в межах дозволеного, однак обирає спосіб реалізації, який суперечить цільовому призначенню права, порушує баланс інтересів, обмежує можливості інших учасників процесу або спотворює завдання правосуддя¹⁰. Таке поєднання зовнішньої правомірності та внутрішньої протиправності створює «ефект легальної видимості», що й ускладнює виявлення зловживання.

У контексті протидії розслідуванню наявність процесуального права не є обов'язковою умовою: протидію можуть здійснювати як у межах правомірних інструментів, так і поза ними (корупційний вплив, приховування доказів тощо). Однак саме ця ознака демонструє одну з основних точок перетину явищ: зловживання становить внутрішній, процесуалізований різновид протидії, що спирається на формально надані правові інструменти.

Друга ознака — створення видимості легальної реалізації процесуального права. Як слушно зазначають О. Хабло та Н. Гарасимчук, така поведінка може виражатися в активних діях (серійні необґрунтовані клопотання, маніпулювання доказами, подання безпідставних відво-

дів) або у свідомій бездіяльності (затягування проведення процесуальних дій, несвоєчасні явки)¹¹. ЄСПЛ у рішенні *Alessandro Ferrara against Italy and 18 other* наголошує, що професійні учасники провадження зобов'язані реалізовувати процесуальні права добросовісно, і подання завідомо безпідставних заяв підриває довіру до правосуддя¹².

Ознака «імітації правомірності» у сфері протидії розслідуванню виявляється ширше: протидію також можуть маскувати під нібито об'єктивні перешкоди (зміна місця проживання, раптова хвороба, інформативні вкиди у медіа), але (на відміну від зловживання) вона не обмежена процесуальними правами. Водночас сама можливість створення «правової видимості» у межах кримінального судочинства є індикатором того, що процесуальна форма є зручним механізмом для трансформації протидії у легітимізовану поведінку.

Третя ознака — застосування недозволених або нечесних способів реалізації процесуальних можливостей. Це може бути тиск на учасників процесу, створення штучних процесуальних перешкод, маніпулятивне користування законодавчими прогалинами, приховування важливих відомостей. ЄСПЛ у справах *Kongresna Narodna Stranka and Others against Bosnia and Herzegovina* та *Gevorg Safaryan against Armenia* визнає зловживанням ситуації, коли особи свідомо маніпулюють нормами або

10 Гарасимчук Н. Поняття та ознаки зловживання процесуальними правами адвокатом у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. 2021. № 2. С. 212. DOI: 10.32837/yuv.v0i2.2175 (дата звернення: 07.11.2025); Вознюк О. Л. Зазнач. твір. С. 31. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/35944> (дата звернення: 07.11.2025).

11 Хабло О. Ю. Зазнач. твір. С. 80; Гарасимчук Н. Зазнач. твір. С. 212. DOI: 10.32837/yuv.v0i2.2175 (дата звернення: 07.11.2025); Вознюк О. Л. Зазнач. твір. С. 31–32. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/35944> (дата звернення: 07.11.2025).

12 Case of Alessandro Ferrara against Italy and 18 other (Application no. 2394/22): Judgment of the ECtHR. 16 May 2023 / HUDOC. European Court of Human Rights: web. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-225360> (дата звернення: 07.11.2025).

інформацією з метою досягти переваги в процесі¹³.

Хоча протидія розслідуванню може містити ширший спектр протиправної або напівправомірної діяльності, зазначена ознака властива їй: нечесність, маніпулятивність, користування «процесуальними пастками» або позаправовими засобами є характерними інструментами протидії. Саме тому ця ознака фактично демонструє перехід від внутрішньої (процесуальної) до зовнішньої (криміналістичної) форми протидії розслідуванню.

Четверта ознака — реалізація процесуального права всупереч його функційному призначенню. Більшість дослідників справедливо зазначають, що саме спотворення цільової функції права є сутнісною характеристикою зловживання. Типовими виявами є необґрунтовані серійні відводи, повторні клопотання з тією самою метою, подання заяв за відсутності реальних підстав¹⁴.

У контексті протидії розслідуванню ця ознака простежується як більш масштабне явище: дії, що суперечать завданню з'ясування істини, можуть здійснюва-

ти не лише за допомогою користування правами всупереч їхнім цілям, а й поведінки, що взагалі виходить за межі процесуальної правомірності (приховування доказів, тиск на свідків, дезінформація). Отже, спільним є відхід від мети кримінального провадження, а відмінним — інструментарій, яким цього досягають.

П'ята ознака — усвідомлений, умисний характер поведінки. Дослідники підкреслюють, що зловживання неможливе без наявності цілеспрямованого наміру вийти за межі добросовісної реалізації права¹⁵.

Протидія розслідуванню так само може бути як умисною, так і ситуативно-ненавмисною (наприклад, унаслідок необізнаності або емоційного стану особи), хоча панівною її формою, безумовно, є свідомий вплив на перебіг слідства. Отже, умисність є обов'язковою ознакою зловживання та характерною, але не завжди обов'язковою ознакою протидії. Це дає змогу стверджувати, що зловживання становить концентровано цілеспрямований різновид протидії, тоді як протидія як феномен охоплює ширший спектр форм.

- 13 Вознюк О. Л. Зазнач. твір. С. 31—32. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/35944> (дата звернення: 07.11.2025) ; Case of Kongresna Narodna Stranka and Others against Bosnia and Herzegovina (Application no. 414/11) : Judgment of the ECtHR. 26 April 2016 / HUDOC. European Court of Human Rights : web. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163253> (дата звернення: 07.11.2025) ; Case of Gevorg Safaryan against Armenia (Application no. 16346/10) : Judgment of the ECtHR. 14 January 2020 / Ibid. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201097> (дата звернення: 07.11.2025).
- 14 Білокінь Р. М. Кримінально-процесуальна відповідальність : монографія. Київ, 2017. С. 28. URL: <https://surl.li/lanmaq> (дата звернення: 07.11.2025) ; Хабло О. Ю. Зазнач. твір. С. 57 ; Криворучко Д. В. Зазнач. твір. С. 20 ; Михайленко В. В. Процесуальні зловживання під час досудового розслідування / Судово-юридична газета : блог. 03.06.2021. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/203970-protsesualni-zlovzhivannya-pid-chas-dosudovogo-rozsliduvannya> (дата звернення: 07.11.2025) ; Вознюк О. Л. Зазнач. твір. С. 33. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/35944> (дата звернення: 07.11.2025).
- 15 Гарасимчук Н. Зазнач. твір. С. 214. DOI: [10.32837/yuv.v0i2.2175](https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2175) (дата звернення: 07.11.2025) ; Одерій О. В., Мудрецький Р. В. Протидія судовому розгляду у кримінальних провадженнях та шляхи її подолання у сучасних реаліях : монографія. Київ, 2021. С. 21. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/93749650-3fae-4563-bdfd-cbbcf582661d/content> (дата звернення: 07.11.2025) ; Вознюк О. Л. Зазнач. твір. С. 34. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/35944> (дата звернення: 07.11.2025).

Шоста ознака — спричинення негативних наслідків для інших учасників процесу або для кримінального провадження загалом. У межах зловживання такими наслідками є затягування провадження, порушення принципів рівності сторін, перевантаження суду, ускладнення з'ясування істини¹⁶.

У разі протидії розслідуванню спектр можливих наслідків значно ширший: від знищення доказів, тиску на потерпілих і свідків, корупційного впливу — до спотворення доказової бази та блокування слідства. Саме тому протидію можна розглядати як явище з ширшою «силою впливу», а зловживання — як її окремий структурний елемент, що діє всередині процесуальної форми.

Сьоомою ознакою зловживання є оцінний характер протиправності. Зловживання не має жорстко окресленого складу, а його кваліфікація залежить від конкретної ситуації, оцінки¹⁷ суду та співвіднесення поведінки з метою процесуального інституту¹⁸.

У разі протидії оцінний характер також присутній, але виявляється більш

комплексно: вона може охоплювати як явно протиправні дії, так і формально нейтральні, але такі, що сукупно створюють перешкоди для слідства. Тож оцінність є спільною ознакою обох явищ, однак у зловживанні вона прив'язана до змісту конкретного процесуального права, тоді як у протидії — до загальної здатності дій ускладнювати з'ясування істини.

Остання, восьма ознака — відсутність класичної юридичної відповідальності. Зловживання тягне застосування процесуальних заходів реагування (залишення клопотання без розгляду, ігнорування повторних заяв), але не каральних санкцій¹⁹.

Протидія розслідуванню, навпаки, може спричиняти як процесуальні наслідки, так і кримінальну відповідальність (за приховування злочину, перешкоджання діяльності слідчого, вплив на свідків тощо). Це дає змогу розмежувати явища за ступенем суспільної небезпечності та юридичної значущості: зловживання — внутрішній процесуальний механізм порушення

16 Калюжний Р. А., Андрущенко І. Г. Зловживання правом: сутність та шляхи протидії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 8 (58). С. 19. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/26483> (дата звернення: 07.11.2025) ; Петков С. В., Добрянська Н. В. Аналіз правозастосовної практики щодо зловживань процесуальними правами адвокатів у кримінальному провадженні. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. № 127. С. 48–49. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/petkov_dobryanska_127.pdf (дата звернення: 07.11.2025) ; Вознюк О. Л. Зазнач. твір. С. 35. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/35944> (дата звернення: 07.11.2025).

17 За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оціночний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно. Натомість чинні нормативно-правові акти, на жаль, до сьогодні оперують помилковими словоформами.— *Ред.*

18 Резнікова В. В. Сучасна доктрина зловживання процесуальними правами : презентація / Ratio Decidendi: юридичний портал : вебсайт. 46 с. URL: <https://surl.li/xgwlda> (дата звернення: 07.11.2025) ; Вознюк О. Л. Зазнач. твір. С. 36. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/35944> (дата звернення: 07.11.2025).

19 Вознюк О. Л. Зазнач. твір. С. 36–37. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/35944> (дата звернення: 07.11.2025).

добросочесності, тоді як протидія — ширший феномен, що за певних умов переростає у кримінально карані дії.

Проведений аналіз дає змогу сформувати узагальнене уявлення про природу й межі понять «протидія розслідуванню» і «зловживання процесуальними правами» та визначити доцільність застосування останнього як криміналістичної категорії. Протидію розслідуванню доцільно розглядати як широку, багаточинникову форму конфліктної взаємодії в межах кримінального провадження, що виявляється у цілеспрямованих діях учасників або інших зацікавлених осіб, спрямованих на ускладнення встановлення фактичних обставин події, спотворення або знищення доказів, блокування слідчої діяльності або вплив на учасників процесу. Її характер поєднує інтелектуально-психологічні та тактичні складові й охоплює як об'єктивні вияви в конкретних діях, так і суб'єктивні мотиви.

Зловживання процесуальними правами є вузьким, внутрішньопроецесуальним різновидом такої протидії, що полягає у використанні наданих законом прав або повноважень у спосіб, який суперечить їх функційному та цільовому призначенням. Формально перебуваючи в межах дозволеного, така поведінка набуває деструктивного змісту, оскільки перешкоджає досягненню завдань кримінального провадження, ускладнює доказування та порушує баланс інтересів. Отже, зловживання слід розглядати як процесуалізовану форму опору слідству, що маскується під правомірну діяльність.

Співвідношення між явищами має характер «частина — ціле»: протидія розслідуванню охоплює і процесуальні, і позапроцесуальні способи ускладнення слідчої діяльності, тоді як зловжи-

вання вужче й обмежене процесом. Водночас обидва явища зумовлені схожими детермінантами — прогалинами законодавства, недостатнім процесуальним контролем, організованим характером злочинної діяльності, соціально-психологічними мотивами та можливістю маніпулювати інформацією.

Об'єднує ці форми й подібність механізмів реалізації: підготовка відповідних умов, активні дії, спрямовані на вплив на докази або процедури, і подальше приховування або маскування своїх дій. Спільним для них також є негативний результат — порушення принципів кримінального провадження, створення перешкод для з'ясування істини й потенційне сприяння уникненню кримінальної відповідальності.

Ефективне виявлення та нейтралізація відповідних виявів потребують єдиного методологічного підходу, що містить розвиток тактичних рекомендацій, удосконалення процесуальних гарантій і механізмів судового контролю, а також вироблення критеріїв добросочесної реалізації процесуальних прав. Інтеграція криміналістичного та процесуального аналізу створює підґрунтя для формування системних орієнтирів щодо діагностики й подолання процесуальної деструкції.

Попри те, що поняття «зловживання процесуальними правами» належить до категорій кримінального процесу, воно має безпосереднє криміналістичне значення, оскільки впливає на процес формування та збереження доказової інформації, створює специфічні сліди процесуальної поведінки й визначає умови проведення слідчих (розшукових) дій. Саме тому ним доцільно послуговуватися в криміналістиці як елементом моделі протидії, а не як самостійним правовим інститутом. Із погляду криміналістичної методики, зловживання є однією

з форм обструктивної поведінки, що підлягає виявленню, аналізу та тактичному подоланню, а також може стати складовою криміналістичної класифікації форм протидії.

Висновки

Протидія розслідуванню та зловживання процесуальними правами є взаємопов'язаними виявами процесуальної деструкції, однак різняться за масштабом, формами та механізмами реалізації. Зловживання процесуальними правами може й має стати складовою криміналістичних категорій, але з чітким розумінням його похідного характеру.

Протидія розслідуванню є широким криміналістичним явищем, що охоплює як процесуальні, так і позапроцесуальні способи ускладнення з'ясування істини, включно зі спотворенням або знищенням доказів, впливом на учасників провадження та блокуванням слідчої діяльності. Її природа поєднує інтелектуально-психологічні й тактичні елементи та зумовлена комплексом правових, організаційних і соціально-психологічних чинників.

Зловживання процесуальними правами в сутнісному вимірі є внутрішньо-процесуальним, вузько окресленим різновидом протидії, що виявляється у користуванні наданими законом правами всупереч їх цільовому та функційному призначенням. Воно створює видимість правомірності, але має деструктивний зміст, спрямований на ускладнення доказування й порушення балансу інтересів сторін.

Тож співвідношення між окресленими явищами характеризується моделлю «частина — ціле»: кожне зловживання є формою протидії, тоді як протидія охоплює також дії, які виходять за межі процесуальної регламентації. Їх об'єд-

нують спільні детермінанти, схожість структурних етапів реалізації (підготовка, активний вплив, маскування) та ідентичні негативні наслідки для кримінального провадження.

Зловживання процесуальними правами є вузько спеціалізованим виявом ширшої криміналістичної категорії — протидії розслідуванню; це поняття можна застосовувати в криміналістиці для:

- побудови криміналістичної характеристики;
- моделювання типових ситуацій протидії;
- розроблення тактичних рекомендацій для слідчих і прокурорів;
- формування системи запобіжних заходів і тактичних алгоритмів реагування.

Отже, криміналістика не лише може, а й повинна оперувати поняттям «зловживання процесуальними правами», оскільки воно є дієвим інструментом для пояснення, моделювання та подолання процесуальної протидії, що набуває дедалі більшої актуальності в сучасному кримінальному провадженні.

Ефективне подолання відповідних форм деструктивної поведінки потребує інтегрованого застосування процесуальних і криміналістичних методів, розвитку тактичних засобів її діагностики й нейтралізації, удосконалення механізмів судового контролю та критеріїв добросовісної реалізації процесуальних прав.

Counteraction to Investigation and Abuse of Procedural Rights: Forensic Correlation and Limits of Conceptual Delimitation

Oleksandr Tarkan

This article purpose is to determine, based on a comprehensive analysis of the theoretical and practical aspects of the abuse of procedural

rights by participants in criminal proceedings, the correlation of this phenomenon with opposition to the investigation and to clarify its place in the system of forensic science. Methodological research basis is a complex of general scientific, special and philosophical methods (dialectical, system-structural, functional-activity, comparative-legal, modeling, analysis and synthesis). It is generalized that opposition to the investigation is a complex, multi-factorial and poly-structural phenomenon that encompasses both procedural and extra-procedural forms of influence on the course of criminal proceedings. Its implementation is based on the use of tactical, psychological, organizational and sometimes corrupt means aimed at complicating the clarification of the truth, preventing collection of evidence or influencing the participants in the proceedings. Abuse of procedural rights is an internal, procedurally formalized type of counteraction, characterized by the deliberate use of formally permitted instruments contrary to their functional purpose. It is substantiated that the relationship between the concepts is of the nature of "part - whole": each abuse is a form of counteraction, however, counteraction is not limited to procedural behavior and may go beyond the limits of criminal procedural regulation. It is proven that forensic science has grounds for including the category of "abuse of procedural rights" in the system of forensic science doctrine of counteraction to the investigation, since this phenomenon has its own mechanism, regularities of detection and is subject to tactical overcoming. Its study creates conditions for the formation of effective procedural and forensic measures to neutralize the manipulative activities of the participants in the proceedings. It is concluded that the integration of theoretical and applied aspects of the analysis of abuses within the framework of the forensic concept of counteraction makes it possible to create a holistic model of counteractive behavior, clarify the boundaries of procedural integrity, identify typical mechanisms of destructive influence on evidentiary information,

and develop substantiated tactical recommendations for investigators, prosecutors and the court.

Keywords: counteraction to investigation; abuse of rights; procedural measure; investigative (search) action; tactical operation.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bilokin, R. M. (2017). *Kryminalno-protsesualna vidpovidalnist* [Criminal procedural responsibility] : monohrafiia. Kyiv. URL: <https://surl.li/lanmaq> [in Ukrainian].
- Boreiko, H. D. (2020). Chy mozhut posadovi osoby zlovzhyvaty pravamy u kryminalnomu provadzhenni? [Can officials abuse rights in criminal proceedings?] *Innovatsiyni rozvytok pravovoi nauky v umovakh modernizatsii suspilstva* : mat-ly X Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 28.02.2020). Ternopil. T. 1. URL: <https://er.kai.edu.ua/items/f9a94690-7fcd-4dfc-af5a-a381a08eb004> [in Ukrainian].
- Boreiko, H. D. (2021). Zlovzhyvannia pravom storonamy kryminalnoho provadzhennia na etapi zavershennia dosudovoho rozsliduvannia [Abuse of law by the parties of the criminal proceedings at the stage

- of completion of the pre-trial investigation]. *Sotsialno-pravovi studii*. Vyp. 1(11). URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3700> [in Ukrainian].
- Harasymchuk, N. (2021). Poniattia ta oznaky zlovzhyvannia protsesualnymi pravamy advokatom u kryminalnomu provadzhenni [The concept and features of abuse of the procedural rights by an attorney in criminal proceedings]. *Yurydychnyi visnyk*. № 2. DOI: 10.32837/yuv.v0i2.2175 [in Ukrainian].
- Harasymchuk, N. A. (2024). *Zlovzhyvannia advokatom protsesualnymi pravamy u kryminalnomu provadzhenni* [Abuse of Procedural Rights in Criminal Proceedings] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Kyiv [in Ukrainian].
- Husieva, V. O. (2021). *Teoretychni osnovy metodyky rozsliduvannia zlochiniv proty avtorytetu orhaniv derzhavnoi vlady u sferi pravookhoronoj diialnosti* [Theoretical bases of a methods of investigating crimes against authority of public authorities in terms of law enforcement activity] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/442209993.pdf> [in Ukrainian].
- Kaliuzhnyi, R. A., Andrushchenko, I. H. (2006). Zlovzhyvannia pravom: sutnist ta shliakhy protydii [Abuse of law: the essence and ways of counteraction]. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy*. № 8(58). URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/26483> [in Ukrainian].
- Khablo, O. Yu. (2008). *Zlovzhyvannia u sferi kryminalnoho protsesu* [Abuse in the field of criminal procedure] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Kryvoruchko, D. V. (2023). *Zlovzhyvannia pravom pid chas dosudovoho rozsliduvannia v kryminalnomu provadzhenni* [Abuse of law during pre-trial investigation in criminal proceedings] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Kharkiv [in Ukrainian].
- Lepisevych, P. M., Kurliak, M. D. (2018). *Praktychni zasady usunenня protydii rozsliduvanniu zlochiniv u suchasnykh umovakh* [Practical principles for elimination of counteraction to investigation of crimes in modern conditions]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya yurydychna*. Vyp. 1. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/1261> [in Ukrainian].
- Mykhailenko, V. V. (2021). *Protsesualni zlovzhyvannia pid chas dosudovoho rozsliduvannia* [Procedural abuses during pre-trial investigation] / *Sudovo-iyurydychna hazeta* : bloh. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/203970-protsesualni-zlovzhivannya-pid-chas-dosudovogo-rozsliduvannya> [in Ukrainian].
- Oderii, O. V., Mudretskiy, R. V. (2021). *Protydiia sudovomu rozghliadu u kryminalnykh provadzhenniakh ta shliakhy yii podolannia u suchasnykh realiiakh* [Opposition to judicial proceedings in criminal proceedings and ways to overcome it in modern realities] : monohrafiia. Kyiv. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/93749650-3fae-4563-bdfd-cbbcf582661d/content> [in Ukrainian].
- Pietkov, S. V., Dobrianska, N. V. (2024). Analiz pravozastosovnoi praktyky shchodo zlovzhyvan protsesualnymi pravamy advokativ u kryminalnomu provadzhenni [Analysis of Case Law on Abuse of Procedural Rights by Attorneys in Criminal Proceedings]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. № 127. URL: https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/petkov-dobryanska_127.pdf [in Ukrainian].
- Pryluts'kyi, S. V., Savchuk, I. I. (2019). Problema zlovzhyvannia pravom prokurorom u kryminalnomu protsesi [The problem of abuse of law by the prosecutor in the criminal proceeding]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. № 1. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2019_prilyckyiy_savchuk.pdf [in Ukrainian].
- Rieznikova, V. V. (n. d.). *Suchasna doktryna zlovzhyvannia protsesualnymi pravamy* [Modern Doctrine of Abuse of Procedural Rights] : prezentatsiia / Ratio Decidendi: yurydychnyi portal : vebсайт. URL: <https://surl.li/xgwld4> [in Ukrainian].
- Rozumovskiy, O. (2021). *Zlovzhyvannia protsesualnymi pravamy za chynnym kryminalnym protsesualnym zakonodavstvom Ukrainy* [Abuse of procedural rights under the current criminal procedure legislation of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 4. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.4.38 [in Ukrainian].
- Suddi KKS VS rozpovily pro problemu zlovzhyvannia protsesualnymi pravamy ta pro ostanniui

praktyku OP KKS VS [The judges of the CCS of the SC told about the problem of abuse of procedural rights and about the latest practice of the CCS of the SC] (2021) / Verkhovnyi sud : ofits. vebсайт. 15.11.2021. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1211840/> [in Ukrainian].

Udalova, L. D., Khablo, O. Yu. (2010). *Zlovzhyvannia u sferi kryminalnogo protsesu* [Abuse in the field of criminal proce-

dure] : monohrafiia. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5274299e-57fe-4eaf-a820-a2b1ff8e900c/content/> [in Ukrainian].

Vozniuk, O. L. (2025). *Zlovzhyvannia protsesualnyu pravamy u kryminalnomu provadzheni* [Abuse of procedural rights in criminal proceedings] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/35944> [in Ukrainian].

Таркан, О. (2025). Протидія розслідуванню і зловживання процесуальними правами: криміналістичне співвідношення та межі концептуального розмежування. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (41). С. 155–168. DOI: [10.32353/khrife.4.2025.09](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2025.09).

Правове забезпечення митних і судових експертиз (експертних досліджень) у сфері зовнішньоекономічної діяльності та митні формальності за митним законодавством Європейського Союзу й України

Ірина Коросташова *

* Канд. юрид. наук, доц., Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4024-802X>, e-mail: irynakorostashova@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.4.2025.10 УДК 342.9:341.1

Надійшло 12.11.2025 / Рецензовано 09.12.2025 / Прийнято до друку 25.12.2025 /
Доступно онлайн 31.12.2025

Мета дослідження — проаналізувати правове забезпечення митних і судових експертиз (експертних досліджень) за законодавством ЄС та України і правовідносини у сфері зовнішньоекономічної діяльності та митної справи, у зв'язку з якими виникає потреба у проведенні уповноваженими суб'єктами експертної діяльності митних і судових експертиз товарів та здійснення митних формальностей для забезпечення експертної діяльності. Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові та спеціально-правові методи. Проведено аналіз засад правового регулювання митних і судових експертиз (експертних досліджень) та стандартів їх здійснення за законодавствами ЄС і України. Досліджено правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням зовнішньоекономічних операцій, та розроблено їх класифікацію за низкою критеріїв. Визначено поняття «митні експертизи» і коло суб'єктів, уповноважених їх здійснювати, а також межі, у яких діють суб'єкти експертної діяльності за законодавством України та ЄС. З'ясовано, що згідно із законодавством України митні експертизи належать до митних операцій з товарами, здійснюваних у митних цілях і в межах митних процедур. Розглянуто правовідносини у сфері зовнішньоекономічної діяльності

й митної справи, у зв'язку з виникненням яких експертизи (експертні дослідження) проводять судові експерти. Проведено порівняльний аналіз статусу експертів відомчої належності Держмитслужби й Мін'юсту України. Розглянуто правові гарантії незалежності та правильності висновків судових експертів. Увагу акцентовано на міжнародних стандартах, за якими судові та митні експерти здійснюють експертну діяльність, що відкриває шлях інтеграції до спеціалізованих європейських і міжнародних експертних мереж.

Ключові слова: митні експертизи (дослідження); судова експертиза (експертне дослідження); проби (зразки) товарів; митний контроль; митні процедури; митні формальності; митне законодавство; зовнішньоекономічна діяльність; зовнішньоекономічні операції; євроінтеграція.

Постановка наукової проблеми

У глобалізованому світі одним з найважливіших чинників економічного розвитку є міжнародна торгівля, що реалізується шляхом здійснення зовнішньоекономічних операцій українськими й іноземними суб'єктами господарювання. Зовнішньоекономічна діяльність є одним з найскладніших видів діяльності (з огляду на обтяженість останньої іноземним елементом). Поняття «іноземний елемент» визначено у п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право»¹: воно обумовлює наявність певних особливостей у правовідносинах, що виникають у сфері зовнішньоекономічної діяльності (далі — ЗЕД), і їх багатоманітність. Один з напрямів ЗЕД — зовнішня торгівля, пов'язана з переміщен-

ням товарів і транспортних засобів через митний кордон України. Широкий асортимент різноманітних товарів, що є предметом зовнішньої торгівлі, у процесі здійснення зовнішньоторговельних операцій та/або митних формальностей і митних процедур інколи обумовлює необхідність проведення митних та судових експертиз (експертних досліджень).

Питання правового регулювання проведення митних і судових експертиз (експертних досліджень) набувають особливої актуальності в умовах глобалізованої міжнародної торгівлі, для полегшення та прискорення якої за міжнародними стандартами² поступово відбувається гармонізація та спрощення митних процедур. Інтеграція до Європейського Союзу (далі — ЄС), що відбувається в умовах війни,

- 1 Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 24.08.2025).
- 2 Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Київська конвенція) : від 18.05.1973 р. (зі змін. та допов.) ; ратифік. Закон. України від 05.10.2006 р. № 227-V (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#Text (дата звернення: 06.09.2025) ; Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : від 27.06.2014 р. (зі змін. та допов.) ; ратифік. із заяв. Закон. України від 16.09.2014 р. № 1678-VII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 15.09.2025).

є додатковим викликом для України щодо виконання цілого комплексу умов і зобов'язань, зокрема, у сферах зовнішньої торгівлі та митної справи. У цих умовах усе більшої актуальності набуває питання правового забезпечення митних і судових експертиз товарів, переміщуваних через митні кордони України та ЄС, здійснення митних формальностей за міжнародними стандартами та стандартами ЄС, що є невід'ємним складником зовнішньоторговельних і митних відносин. З огляду на євроінтеграційні процеси України зазначена проблематика набуває все більшої актуальності, що обумовило вибір теми цього дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Дослідженню правового забезпечення судових експертиз, а також міжнародних стандартів судово-експертної діяльності й міжнародної співпраці присвячено наукові дослідження Т. Качалової³, П. Кіпоураса й О. Овсянникової⁴, І. Коросташової⁵, О. Ключова⁶, О. Лопати⁷, О. Матвеевського й Б. Бабіна⁸, Е. Сімакової-Єфремян⁹, В. Хоші й О. Мануленко¹⁰, І. Яценко¹¹ та інших науковців і практиків.

Організаційно-правові аспекти митних експертиз розглянуто в наукових доробках Н. Авраменко й О. Кульганік¹²,

- 3 Качалова Т. Є. Правові основи міжнародного співробітництва МВС та ENFSI. *Молодий вчений. Юридичні науки*. 2020. № 11 (87). С. 302—306. DOI: 10.32839/2304-5809/2020-11-87-65 (дата звернення: 06.09.2025).
- 4 Кіпоурас П., Овсянникова О. Судово-експертна діяльність в умовах глобалізації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 3 (25). С. 169—184. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.12 (дата звернення: 06.09.2025).
- 5 Коросташова І. М. Особливості судової експертизи (експертних досліджень) у сфері інтелектуальної власності, пов'язаних з умовами надання правової охорони промисловим зразкам, визначення критеріїв їх охороноздатності та обсягу використання. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 648—657. DOI: 10.33994/kndise.2022.67.65 (дата звернення: 06.09.2025).
- 6 Ключев О. Міжнародні наукові стандарти в судово-експертній сфері України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. 3 (28). С. 5—10. DOI: 10.32353/khrife.3.2022.01 (дата звернення: 06.09.2025).
- 7 Лопата О. А. Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 22 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/200b763a-9317-4e30-b4c8-56bae4fbe280/content> (дата звернення: 06.09.2025).
- 8 Матвеевський О. В., Бабін Б. В. Міжнародно-правові стандарти судової експертизи та їх національна реалізація. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). Т. 4. С. 73—79. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v1-4_2018/16.pdf (дата звернення: 06.09.2025).
- 9 Сімакова-Єфремян Е. Про необхідність удосконалення законодавства щодо здійснення судово-експертної діяльності в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 1 (19). С. 118—129. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.09 (дата звернення: 06.09.2025).
- 10 Хоша В. В., Мануленко О. В. Перспективи розвитку судово-експертних установ Міністерства юстиції України в аспекті вступу до європейської системи ENFSI. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. Вип. 9. С. 244—249.
- 11 Яценко І. І. Завдання та принципи міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи (оглядова стаття). *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3 (90). С. 202—211. DOI: 10.32631/v.2020.3.20 (дата звернення: 06.09.2025).
- 12 Авраменко Н. Л., Кульганік О. М. Роль митних експертиз у зовнішньоекономічній діяльності суб'єктів підприємництва. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 57. 6 с. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-57-21 (дата звернення: 06.09.2025).

А. Брачук¹³, Г. Карпенко¹⁴, І. Коросташової¹⁵, О. Пунди й П. Костиріна¹⁶ та ін. Значно менше уваги науковці приділили дослідженню питань правового забезпечення митних і судових експертиз (експертних досліджень), що є результатом правовідносин у сфері ЗЕД і митної справи, і впровадженню міжнародних стандартів у цій сфері (див. праці І. Коросташової¹⁷, О. Пунди та Д. Арзянцевої¹⁸).

Мета статті

Проаналізувати правовідносини у митній сфері та сфері ЗЕД, у зв'язку з якими виникає потреба в проведенні митних і судових експертиз (експертних досліджень), їх правове забезпечення за законодавством ЄС та України, а також митні формальності для забезпечення експертної діяльності. У межах визначеної мети поставлено такі завдання: 1) дослідити норми митного законодавства, якими визначено правові засади здійснення митних формальностей щодо проведен-

ня митних і судових експертиз (експертних досліджень) товарів, переміщуваних через митний кордон України, а також правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням митних формальностей щодо проведення митних і судових експертиз (експертних досліджень), їх видів та особливостей; 2) визначити поняття «митні експертизи» та коло суб'єктів, уповноважених їх здійснювати, а також судових експертиз (експертних досліджень) у митних та інших цілях, пов'язаних із зовнішньоторговельними операціями; 3) проаналізувати мету й предметну сферу застосування митних і судових експертиз (експертних досліджень), пов'язаних із зовнішньоторговельною діяльністю; 4) провести порівняльний аналіз статусу експертів, підпорядкованих Мін'юсту й Держмитслужбі України.

Методи дослідження

Під час проведення дослідження застосовано загальнонаукові методи (аналіз,

- 13 Брачук А. О. Митні експертизи: поняття, характеристика та види. *Митна справа*. 2015. № 3 (99). С. 62—67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2015_3_11 (дата звернення: 06.09.2025).
- 14 Карпенко Г. Л. Експертиза в митній справі: організаційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 18 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/686a82cc-d8fc-4fe0-87b9-4290c20824f3/content> (дата звернення: 06.09.2025).
- 15 Коросташова І. М. Правове забезпечення у митному законодавстві України проведення судових експертиз / експертних досліджень у сфері зовнішньоекономічної діяльності: питання застосування митних формальностей та процедур із захисту прав інтелектуальної власності й притягнення до адміністративної відповідальності за порушення митних правил. *Судово-експертна діяльність: збереження наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану* : мат-ли IV Всеукр. форуму суд. експерт. (Львів, 07.06.2024). Одеса, 2024. С. 181—185. URL: <https://ndekc.lviv.ua/pdf/law.pdf> (дата звернення: 06.09.2025).
- 16 Пунда О. О., Костирін П. І. Удосконалення нормативно-правового забезпечення проведення податкових та митних експертиз в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 207—210. DOI: [10.32782/2524-0374/2019-5/49](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/49) (дата звернення: 06.09.2025).
- 17 Коросташова І. М. Правові засади експертизи товарів у сфері зовнішньоекономічної діяльності та митної справи за митним законодавством Європейського Союзу. *Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін* : мат-ли V Всеукр. форуму суд. експерт. (Львів, 06.06.2025). Одеса, 2025. С. 254—258. URL: <https://ndekc.lviv.ua/pdf/09072025.pdf> (дата звернення: 06.09.2025).
- 18 Пунда О., Арзянцева Д. Розвиток системи митних експертиз в Україні в контексті дотримання вимог Європейського Союзу. *Університетські наукові записки*. 2019. Т. 18. № 4 (72). С. 106—117. DOI: [10.37491/UNZ.72.11](https://doi.org/10.37491/UNZ.72.11) (дата звернення: 06.09.2025).

синтез, індукція, дедукція та ін.) і спеціально-правові методи (формально-юридичний, порівняльно-правовий, тлумачення норм права та ін.). Зокрема, під час визначення видів правовідносин у сфері ЗЕД і митної справи, пов'язаних з проведенням митних та судових експертиз, стали в пригоді методи аналізу, синтезу, а також формально-юридичний метод. Визначенню поняття «митні експертизи» сприяли методи аналізу й синтезу, формально-юридичний метод, а також метод тлумачення норм права. Дослідження статусу суб'єктів здійснення митних і судових експертиз проведено за допомогою порівняльно-правового методу.

Викладення основного матеріалу дослідження

Здійснення зовнішньоекономічних операцій, пов'язаних з переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон України, супроводжують певні ризики. Переміщувані через митний кордон товари та транспортні засоби потенційно можуть загрожувати інтересам країни та/або порушувати права окремих суб'єктів зовнішньоекономічної та/або господарської діяльності і громадян (наприклад, товари можуть бути небезпечними для життя і здоров'я людей та/або довкілля; фізичні й хімічні характеристики товарів можуть не відповідати заявленим про них відомостям з метою зменшити податкове навантаження або оминати заходи нетарифного регулювання).

Публічний діяч та експерт П. Гордхан звертає увагу на те, що «митниця є центральною частиною процесу глобалізації та каталізатором конкурентоспроможності країн і компаній. Митниця вже не тільки збирає державні доходи на кордоні, а й відповідає за управління міжнародною торгівлею та забезпечення економіки й суспільства в аспекті транскордонного руху товарів» [Тут і далі переклад авторки.— Ред.]¹⁹. Зазначене вище безпосередньо пов'язано з питаннями митної безпеки, яку в ч. 2 ст. 6 Митного кодексу України (далі — МК України) визначено як «стан захищеності митних інтересів України»²⁰. Щодо термінологічного поняття митні інтереси, то законодавець у ч. 1 ст. 6 МК України визначив: «Митні інтереси — це національні інтереси України, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення митної справи»²¹. Отже, ідеться про комплекс національних інтересів, забезпечення яких належить до компетенції митних органів.

Зважаючи на зазначене вище, сфера ризиків, яка сьогодні перебуває в зоні відповідальності митних органів, виходить далеко за межі економічної безпеки, оскільки митна безпека має комплексний характер і містить різні сфери національних інтересів, так чи інакше пов'язаних з переміщенням товарів через митний кордон України. Саме тому сьогодні одними з наріжних питань є належне правове регулювання та гарантування митної безпеки в національному й міжнародному вимірах.

Одним з базових документів, що має міжнародне значення у сфері

19 Gordhan P. Customs in the 21st century. *World Customs Journal*. 2007. Vol. 1. No. 1. Pp. 49—54. URL: https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/key-issues/customs-in-the-21st-century/customs_in_the_21st_century.pdf (дата звернення: 06.09.2025).

20 Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 06.09.2025).

21 Там само.

зовнішньої торгівлі та митної безпеки, є Рамкові стандарти безпеки і полегшення світової торгівлі²² (далі — *Рамкові стандарти*), розроблені Всесвітньою митною організацією (далі — *ВМО*). Цей документ є унікальним інструментом, який дає змогу митним адміністраціям більшості країн світу перейти на нові принципи безпечної міжнародної торгівлі. У них запроваджено нові підходи до діяльності митних адміністрацій країн світу, побудови відносин із суб'єктами ЗЕД, спрощення митного контролю і визначення його форм та обсягів на підставі й завдяки застосуванню системи управління ризиками.

А. Брачук зазначає: «Головною тенденцією стандартизації митних процедур, яка відбувається в рамках діяльності Всесвітньої митної організації, є покращення умов розвитку міжнародної торгівлі шляхом прискорення та спрощення митних процедур. Але при цьому важливою вимогою залишається збереження належного рівня безпеки та забезпечення дотримання митного законодавства»²³. Отже, в умовах спрощення та гармонізації митних процедур для прискорення міжнародної торгівлі, скорочення часових нормативів на здійснення митних формальностей і процедур та заходів перевірки, сьогодні доволі гостро постає питання щодо забезпечення якості митного контролю. Саме тому в разі здійснення зовнішньоторговельних операцій, зокрема під час здійснення митного контролю, може виникати потреба

у проведенні митних і судових експертиз (експертних досліджень).

У системі заходів митного контролю митні й судові експертизи мають одне з провідних значень для виконання митними органами свого призначення та основних завдань, передбачених законодавцем у ст. 544 МК України²⁴ і пов'язаних із необхідністю: 1) прийняття митними органами рішень з питань основної діяльності; 2) забезпечення доказової бази в адміністративних і кримінальних провадженнях; 3) підтвердження чи спростування результатів проведеного дослідження (аналізу, експертизи) — за заявою декларанта; 4) оскарження дій або бездіяльності митних органів тощо. Отже, потреба в проведенні митних і судових експертиз є логічним результатом правовідносин, що виникають у зв'язку зі здійсненням зовнішньоторговельних операцій, митного контролю, митних формальностей і митних процедур.

Зазначимо, що види експертиз (експертних досліджень), здійснюваних у сфері ЗЕД і митної справи, залежать від: а) виду правовідносин, що виникають у зв'язку зі здійсненням зовнішньоекономічних операцій; б) митних процедур, у межах яких відбирають проби (зразки) товарів; в) виду суб'єкта, що є ініціатором проведення експертизи, а також г) особливостей об'єктів експертизи (експертних досліджень), тобто різноманітних товарів, переміщуваних через митний кордон України.

22 SAFE Framework of Standards at the June 2005. World Customs Organization, 2021. 88 p. / WCO : web. URL: <https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/facilitation/instruments-and-tools/tools/safe-package/safe-framework-of-standards.pdf> (дата звернення: 06.09.2025).

23 Брачук А. О. Особливості забезпечення митної безпеки та митних інтересів в умовах спрощення митних процедур. *Lex Portus*. 2017. № 1 (3). С. 157. URL: <https://lexportus.net.ua/vipusk-1-2017/brachuk.pdf> (дата звернення: 06.09.2025).

24 Митний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 06.09.2025).

Із-поміж правовідносин, що виникають у зв'язку зі здійсненням зовнішньоекономічних операцій, можна виокремити правовідносини: а) що виникають під час реалізації зовнішньоекономічних договорів (між українськими й іноземними суб'єктами господарювання); б) безпосередньо пов'язані з переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон України та здійсненням митних формальностей (між суб'єктами ЗЕД або їхніми представниками й органами публічної влади).

У правовідносинах, що виникають під час реалізації зовнішньоекономічних договорів і стосуються порушення договірних зобов'язань сторін (наприклад, щодо якості та/або характеристик товарів, які постачають), суб'єктом-ініціатором проведення судових експертиз (експертних досліджень) є сторона / сторони зовнішньоекономічного договору, а також суд. У такому разі судові експерти можуть проводити експертні дослідження на етапі досудового розв'язання спору, а судові експертизи — під час судового розгляду.

Правовідносини, пов'язані з переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон України, більш різноманітні. Із-поміж них можна виокремити правовідносини: а) безпосередньо пов'язані зі здійсненням митного контролю; б) пов'язані з виявленням контрабанди; в) пов'язані з виявленням порушень митних правил; г) пов'язані з призупиненням митного оформлення товарів за підозрою в порушенні прав інтелектуальної власності; д) які виникають у зв'язку з порушенням прав суб'єктів ЗЕД (рішеннями, діями або бездіяльністю митних або інших органів офіційного контролю) та які оскаржують

в адміністративному та/або судовому порядку.

Правовідносини, безпосередньо пов'язані зі здійсненням митного контролю, мають первинний характер щодо решти видів митних правовідносин. Отже, слід звернути увагу на те, що, згідно з абз. 1—3 ч. 1 ст. 320 «Вибірковість митного контролю» МК України:

«1. Форми та обсяги митного контролю обираються:

1) посадовими особами митних органів на підставі результатів застосування системи управління ризиками; та/або

2) автоматизованою системою управління ризиками»²⁵.

Саме тому в правовідносинах, безпосередньо пов'язаних зі здійсненням митними органами заходів митного контролю, форми й обсяги такого контролю та митні формальності визначають у межах митних процедур за принципом вибіркової на підставі аналізу ризиків. Урегульований національним митним законодавством принцип вибіркової митного контролю поширюється також на правовідносини, пов'язані зі здійсненням митних формальностей з відбору проб і зразків товарів для подальшого проведення митних та/або судових експертиз (експертних досліджень). Так, згідно з абз. 1 ч. 4 ст. 320 МК України, *«форми та обсяги митного контролю, визначені відповідно до пункту 2 частини першої цієї статті, є обов'язковими для виконання посадовими особами митних органів. Прийняття цими посадовими особами рішення щодо нездійснення митного контролю у зазначених формах та обсягах не допускається»²⁶.*

У правовідносинах, пов'язаних з виявленням контрабанди, суб'єктами, які мають право ініціювати проведення

25 Митний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 06.09.2025).

26 Там само.

митної експертизи, судової експертизи (експертних досліджень), можуть бути: митні органи (у порядку, передбаченому МК України, наприклад, щодо визначення митної вартості товарів або належності товарів до культурних цінностей тощо); правоохоронні органи, уповноважені на здійснення досудового розслідування контрабанди; суд, що розглядає кримінальну справу про контрабанду (у порядку, визначеному нормами Кримінального процесуального кодексу України²⁷; далі — *КПК України*); а також особа, яку підозрюють у скоєнні кримінального правопорушення, або захисник прав такої особи, якого вона вільно обирає згідно зі ст. 59 Конституції України²⁸.

У правовідносинах, пов'язаних із провадженням справ про порушення митних правил, суб'єктами, що можуть ініціювати проведення митної експертизи, судової експертизи (експертних досліджень), можуть бути: митні органи, суд, а також особа, яку притягають до адміністративної відповідальності за порушення митних правил, або захисник прав такої особи (адвокат).

У правовідносинах, пов'язаних з призупиненням митного оформлення товарів за підозрою в порушенні прав інтелектуальної власності (далі — *ПІВ*), суб'єктами, які мають право ініціювати проведення судової експертизи (експертних досліджень), можуть бути: правовласник об'єкта права інтелектуальної власності (далі — *ОПІВ*) або його представник (у разі й у порядку, передбаченому МК України); митні органи; особа, яку підозрюють у порушенні ПІВ;

правоохоронні органи, що здійснюють кримінальне провадження у справі, у порядку, передбаченому КПК України; суд відповідної юрисдикції в порядку, передбаченому процесуальним законом. З огляду на специфіку правовідносин у сфері інтелектуальної власності, особливості правового регулювання цих правовідносин митним законодавством України, статус правовласника ОПІВ (фізична чи юридична особа), а також залежно від обраних правовласником ОПІВ способів захисту ПІВ тощо, судові експертизи можуть призначати в порядку, передбаченому: Господарським процесуальним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України, Кодексом адміністративного судочинства України (далі — *КАСУ*), КПК України тощо.

«Реалізація заходів митно-адміністративного захисту прав інтелектуальної власності є дуже специфічною, оскільки як безпосередньо, так і опосередковано залежить від результатів судової експертизи / експертних досліджень. <...> ...підставою для порушення посадовою особою митного органу справи про порушення митних правил за ст. 476 «Порушення прав інтелектуальної власності» [МК України.— Ред.] — є висновок судового експерта. Обов'язок щодо забезпечення проведення такого експертного дослідження покладено на правовласника ОПІВ»²⁹. Тож у разі призупинення митного оформлення товарів за даними Митного реєстру «правовласник ОПІВ та/або декларант можуть з дозволу митного органу брати проби (зразки) товарів, щодо яких прийнято рішення про призупинення

27 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 26.08.2025).

28 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 26.08.2025).

29 Коросташова І. М. Правове забезпечення С. 184—185. URL: <https://ndekc.lviv.ua/pdf/law.pdf> (дата звернення: 06.09.2025).

митного оформлення, і передавати їх на експертизу»³⁰. Отже, у межах процедури зі сприяння захисту ПІВ для розв'язання питання щодо притягнення порушника до адміністративної відповідальності за порушення митних правил, правовласник ОПІВ (його представник) має самостійно звертатися до суб'єктів судово-експертної діяльності для проведення експертних досліджень.

У правовідносинах, що виникають у зв'язку з оскарженням рішень, дій чи бездіяльності митних або інших органів контролю, суб'єктами, які мають право ініціювати проведення судових експертиз (експертних досліджень) можуть бути: суд (з власної ініціативи); сторони судового спору (за ухвалою суду), а якщо експертне дослідження проводять на замовлення таких осіб — на підставі договору з експертом або експертною установою.

Н. Авраменко й О. Кульганік звертають увагу на те, що «проведення митних експертиз є важливою частиною системи управління митною справою, оскільки дозволяє виявляти та запобігати незаконній діяльності на етапі митного оформлення та є важливим інструментом у забезпеченні економічної стабільності країни

з одного боку, та суб'єкта підприємництва — з іншого»³¹. Г. Карпенко вважає, що «митну експертизу можна віднести до особливого класу експертиз, оскільки вона має властиві тільки їй характерні ознаки: предмет, завдання, об'єкти і методи дослідження»³². Зазначене вище свідчить, що митні експертизи є однією з важливих складників митної справи, що має специфічний предмет, мету, завдання та об'єкти дослідження.

Розглянемо особливості правового регулювання митних експертиз за митним законодавством ЄС та України.

Слід зауважити, що сьогодні не існує законодавчого визначення терміна «митні експертизи» — ані в Митному кодексі Союзу³³ (далі — МКС), ані в МК України, хоча саме таку назву має гл. 50 МК України³⁴ для позначення різноманітних правовідносин у митній сфері, пов'язаних з проведенням досліджень (аналізів, експертиз).

Ми свого часу зазначали, що «первинним митним законодавством ЄС питання експертної діяльності у зв'язку із здійсненням митного нагляду за товарами, що є предметом зовнішньоекономічних операцій, врегульовано лише опосередковано, а саме через врегулювання здійснення

30 Коросташова І. М. Імплементация норм митного законодательства ЕС в процессе евроинтеграции Украины: опыт ЕС та особливості митних процедур та митних формальностей, спрямованих на захист прав інтелектуальної власності у міжнародній торгівлі / V. Borsa, V. Zaiats, S. Kapitanets, et al. Development of Ukraine's customs policy in the context of European integration : Scientific monograph. Riga, 2023. P. 122. DOI: 10.30525/978-9934-26-278-4-5 (дата звернення: 26.08.2025).

31 Авраменко Н. Л., Кульганік О. М. Зазнач. твір. С. 4. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-57-21 (дата звернення: 06.09.2025).

32 Карпенко Г. Л. Організаційно-правовий механізм митних експертиз. *Lex Portus*. 2017. № 6 (8). С. 111. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83085b3d-fedf-4cd6-9f91-87731836f659/content> (дата звернення: 26.08.2025).

33 Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 952/2013 від 9 жовтня 2013 року про встановлення Митного кодексу Союзу (нова редакція) (зі змін та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-13#Text (дата звернення: 06.09.2025).

34 Митний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 06.09.2025).

митних формальностей із відбору проб і зразків таких товарів»³⁵. Аналіз ч. 1 ст. 46 МКС³⁶ свідчить, що відбір зразків є одним із заходів митного контролю, поміж яких також: перевірка митних декларацій та інших документів, огляд товарів, інспектування транспортних засобів і багажу та ін. Правове забезпечення з проведення експертизи товарів в межах митного контролю врегульовано вторинним законодавством ЄС, зокрема низкою регламентів і директив.

У МК України передбачено заходи митного контролю з узяття проб (зразків) товарів, які здійснюються у «рамках процедур митного контролю та митного оформлення» (абз. 1 ч. 1 ст. 356), та операції із взятими пробами (зразками) товарів (ст. 357)³⁷. Терміном «операції» законодавець позначив певну сукупність дій з товарами. Тобто йдеться про специфічні митні формальності, спрямовані на забезпечення експертної діяльності й пов'язані з проведенням експертиз (експертних досліджень).

Аналіз змісту ч. 1 і 2 ст. 357 МК України³⁸ та ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» (далі — *Профільний Закон*)³⁹ дає змогу дійти висновку, що **митні експертизи** — це дослідження (аналізи, експертизи) проб (зразків) товарів на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо з метою забезпечення митного контролю та митного оформлення, які проводить визначене

митним законодавством України коло суб'єктів.

Коло таких суб'єктів окреслено в реч. 1 ч. 2 ст. 357 МК України: «Дослідження (аналізи, експертизи) проводяться експертами спеціалізованого органу з питань експертизи та досліджень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, чи його відокремленого підрозділу або інших експертних установ (організацій), призначених митним органом»⁴⁰. Тобто йдеться про експертів різної відомчої належності, поміж яких експерти: 1) Спеціалізованої митної лабораторії з питань експертизи та досліджень Держмитслужби (далі — *СЛЕД*); 2) відокремлених підрозділів СЛЕД і 3) інших експертних установ (організацій), які має право призначити митний орган для проведення досліджень (аналізів, експертизи). Аналіз зазначеної вище норми свідчить, що визначене законодавцем коло суб'єктів, які уповноважені або яких можуть призначити для здійснення митних експертиз з метою забезпечення митного контролю, доволі широке, оскільки законодавець надав митним органам повноваження призначати проведення експертних досліджень у митних цілях іншим експертним установам (організаціям) без визначення в нормах МК України чітких вимог або критеріїв щодо таких установ (організацій) або будь-яких обмежень щодо їх вибору.

35 Коросташова І. М. Правові засади експертизи С. 256. URL: <https://ndekc.lviv.ua/pdf/09072025.pdf> (дата звернення: 06.09.2025).

36 Регламент Європейського Парламенту ... URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-13#Text (дата звернення: 06.09.2025).

37 Митний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 06.09.2025).

38 Там само.

39 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 06.09.2025).

40 Митний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 06.09.2025).

Практика свідчить, що у визначених митним законодавством випадках митні органи зазвичай призначають для проведення митних експертиз саме суб'єктів судово-експертної діяльності, що діють на підставі Профільного Закону⁴¹. Проте це можуть бути й інші лабораторії, акредитовані Національним агентством акредитації України в порядку, визначеному Законом України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» (далі — Закон про акредитацію)⁴².

Слід також звернути увагу на те, що митне законодавство України містить норму обмежувального характеру, якою визначено, у якому разі митний орган може призначати експертні установи (організації) для проведення експертизи з метою забезпечення митного контролю. Зокрема, згідно з ч. 3 ст. 357 МК України, *«призначення дослідження (аналізу, експертизи) в інших установах (організаціях) допускається лише у разі неможливості проведення дослідження (аналізу, експертизи) спеціалізованим органом з питань експертизи та досліджень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, чи його відокремленим підрозділом або за заявою декларанта для підтвердження чи спростування результатів проведеного дослідження (аналізу, експертизи)»*⁴³. З огляду на логіку цієї норми, у будь-якому разі митний орган для проведення експертного дослідження може обирати

експертну установу (організацію), здатну його провести, зважаючи на вид експертного дослідження та його об'єкт.

Отже, митні експертизи може проводити доволі широке коло суб'єктів, діяльність яких регламентовано різними нормативно-правовими актами і які, відповідно, мають різний статус. Зокрема, у визначених законодавством випадках це можуть бути судові експерти, а також інші атестовані експерти акредитованих калібрувальних лабораторій. Характерною особливістю, що виокремлює митні експертизи з-поміж інших видів експертиз, є *мета їх здійснення*, визначена в реч. 2 ч. 2 ст. 357 МК України, — *«забезпечення здійснення митного контролю та митного оформлення»*⁴⁴. Цій меті відповідає і предметна сфера застосування таких висновків експертів. Згаданою нормою також передбачено, що дослідження (аналіз, експертизи) в інших установах (організаціях) у певних випадках здійснюють також за заявою суб'єкта ЗЕД або його представника. Окрім того, у разі виникнення судового спору між суб'єктом ЗЕД і митним органом (органом публічної влади) щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності митного органу, згідно з вимогами національного законодавства, суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи може призначити експертизу у справі за сукупністю умов, передбачених ч. 1 ст. 102 КАСУ⁴⁵. Отже, в адміністративному судочинстві

41 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 06.09.2025).

42 Про акредитацію органів з оцінки відповідності: Закон України від 17.05.2001 р. № 2407-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2407-14#Text> (дата звернення: 06.09.2025).

43 Митний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 06.09.2025).

44 Там само.

45 Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#n10237> (дата звернення: 15.09.2025).

експертизу проводять за призначенням суду в порядку, передбаченому ст. 102 КАСУ, або на замовлення учасника справи — згідно зі ст. 104 КАСУ ⁴⁶.

Згідно зі ст. 1 Профільного Закону, «судова експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду» ⁴⁷. Згідно зі ст. 108 КАСУ, «висновок експерта для суду не має заздальгідь встановленої сили і оцінюється судом разом із іншими доказами за правилами, встановленими статтею 90 цього Кодексу. Відхилення судом висновку експерта повинно бути мотивованим у судовому рішенні» ⁴⁸. Отже, висновок експерта є одним з доказів у судовій справі й водночас адміністративні суди в разі відхилення висновку судового експерта зобов'язані зазначати в судовому рішенні мотиви такого відхилення.

Варто зауважити, що згідно з нормами національного законодавства, судова експертиза має власну предметну сферу застосування, оскільки її проводять з питань, що є або будуть предметом судового розгляду (ст. 1 Профільного Закону ⁴⁹), і, відповідно, має на меті формування доказової бази під час судового розгляду у спірних правовідно-

синах або в кримінальному провадженні. Водночас (за логікою ч. 2 ст. 357 МК України ⁵⁰) суб'єкти судово-експертної діяльності можуть бути також суб'єктами проведення експертизи, виконуваної в митних цілях (митної експертизи). Зазначене вище доводить, що судові експертизи можуть належати до митних лише з огляду на мету їх проведення й не залежати від правового статусу суб'єкта проведення експертизи.

Слід також звернути увагу на те, що у ст. 3 Профільного Закону визначено принципи (станданти) судово-експертної діяльності, поміж яких законність, незалежність, об'єктивність і повнота дослідження ⁵¹. Водночас у ст. 8 МК України ⁵² окреслено принципи здійснення митної справи, які, з одного боку, є універсальними для здійснення митними органами, їх посадовими та службовими особами, отже, поширюються також на експертів СЛЕД і її відокремлених підрозділів, а з іншого боку, не враховують специфіки експертної діяльності.

Важливий елемент статусу судових експертів — передбачені ст. 4 Профільного Закону гарантії незалежності судових експертів і правильності їх висновків, що «забезпечуються:

- визначеним законом порядком призначення судового експерта;

46 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#n10237> (дата звернення: 15.09.2025).

47 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 06.09.2025).

48 Кодекс адміністративного судочинства ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/conv#n10237> (дата звернення: 15.09.2025).

49 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 06.09.2025).

50 Митний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 06.09.2025).

51 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 26.03.2025).

52 Митний кодекс України ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 06.09.2025).

- заборонаю під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи;
- існуванням установ судових експертиз, незалежних від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду;
- створенням необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальним і соціальним забезпеченням;
- кримінальною відповідальністю судового експерта за дачу свідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;
- можливістю призначення повторної судової експертизи;
- присутністю учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи»⁵³.

Проте в митному законодавстві України подібних гарантій незалежності експертів відомчого підпорядкування (митних експертів) і правильності їх висновків не передбачено.

Важливим аспектом експертної діяльності в Україні сьогодні є її відповідність міжнародним стандартам. Зокрема, О. Ключев наголошує, що «нагальною потребою сьогодення є застосування міжнародних стандартів і досвіду у вітчизняній судово-експертній сфері з метою якісного експертного забезпечення правосуддя в Україні. Варто зазначити, що створення єдиних підходів до розв'язання

проблем у судово-експертній царині позитивно позначиться на прозорості правосуддя в державі»⁵⁴. О. Матвеевський і Б. Бабін також зазначають: «Судово-експертна діяльність держав повинна відповідати національним принципам, міжнародним правовим і професійним стандартам. Висновок, складений експертами однієї держави, повинен мати силу доказу для судів іншої держави»⁵⁵. На думку Е. Сімакової-Єфремян, до наріжних питань реформування судово-експертної діяльності належать, зокрема, «розвиток міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності з метою зміцнення становища української судової експертизи у світі, розширення бази знань експертів, розробка нових технологічних комплексів, у тому числі шляхом якнайшвидшої адаптації сучасних зарубіжних методик до практичної сфери, впровадження сучасних українських методик у практичну діяльність експертних лабораторій світу»⁵⁶. Важливість цього напрямку розвитку судово-експертної діяльності в процесі інтеграції України до ЄС обумовлює поступову реалізацію зазначеної вище амбітної мети, зокрема, завдяки участі у професійних мережах експертних установ Європи.

Так, О. Ключев акцентує увагу на тому, що «уже тривалий час відбувається активна взаємодія й обмін досвідом у межах Європейської мережі судово-експертних установ (European Network of Forensic Science Institutes, ENFSI). ENFSI — одна з найбільш авторитетних організацій судово-експертних установ у світі: до цієї

53 Про судову експертизу ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 26.03.2025).

54 Ключев О. Зазнач. твір. С. 5. DOI: 10.32353/khrife.3.2022.01 (дата звернення: 26.09.2025).

55 Матвеевський О. В., Бабін Б. В. Зазнач. твір. С. 73. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v1-4_2018/16.pdf (дата звернення: 26.09.2025).

56 Сімакова-Єфремян Е. Б. Зазнач. твір. С. 118. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.09 (дата звернення: 26.09.2025).

мережі належать усі провідні європейські експертні установи»⁵⁷.

Європейську мережу інститутів судових наук (далі — ENFSI) засновано 1995 року з метою сприяння діалогу між фахівцями із судових наук Європи, а також покращення якості судово-медичної роботи. Вона тісно співпрацює з європейськими поліційними силами. Окрім якості, досліджень та освіти, різні судово-медичні дисципліни найкраще розв'язують питання в предметній галузі в межах експертних робочих груп, завдяки чому Європейська Комісія визнає ENFSI монопольною організацією в галузі судово-медичної науки. ENFSI функціює як некомерційна організація⁵⁸. Однією з головних її вимог є акредитація членів відповідно до положень Міжнародного стандарту ISO/IEC 17025⁵⁹.

Висвітлюючи перспективи міжнародної співпраці у сфері судово-експертної діяльності, Т. Качалова зазначає, зокрема: «Загалом членство [в ENFSI.— Ред.] <...> вітчизняних суб'єктів судово-експертної діяльності є надзвичайно важливим, оскільки воно дає можливість:

- визнання результатів висновків українських судових експертів міжнародними та/або іноземними судами;
- здійснення належного контролю за дотриманням якості судових експертних

пертиз відповідно до міжнародних вимог (ДСТУ ISO/IEC 17025:2006);

- <...>
- використання загальносвітових та європейських експертних методів при проведенні судових експертиз;
- забезпечення міжнародних стандартів судової діяльності»⁶⁰.

В. Хоша й О. Мануленко щодо акредитації судово-експертних установ зауважують: «Метою акредитації є забезпечення єдиної технічної політики у сфері оцінювання відповідності, створення умов для взаємного визнання результатів діяльності акредитованих органів на міжнародному рівні тощо. Через процедуру акредитації проходять органи із сертифікації, випробувальні лабораторії, метрологічні служби та інші учасники системи технічного регулювання з метрології. Система акредитації виступає основою для визнання результатів підтвердження відповідності як в Україні, так і за кордоном»⁶¹. П. Кіпоурас та О. Овсянникова, розвиваючи тему судово-експертної діяльності в умовах глобалізації, зазначають: «Провідні завдання міжнародної акредитації у сфері судово-експертної діяльності — це забезпечення визнання на міжнародному рівні вітчизняних висновків судових експертів шляхом підтвердження їх компетенції, тому акредитація судово-експертних лабораторій на підставі принципів і процедур, узгоджених

57 Ключев О. Знач. твір. С. 6. DOI: 10.32353/khrife.3.2022.01 (дата звернення: 26.09.2025).

58 § 3 Public Benefit / European Networks of Forensic Science Institutes Constitution / ENFSI : web. URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2017/06/181107_ENFSI-Constitution_181107-approved.pdf (дата звернення: 09.09.2025).

59 Лопата О. А. Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI): перспективний напрям взаємодії. Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності : тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 03.03.2017). Хмельницький, 2017. С. 837—840. URI: <https://dspace.nadpsu.edu.ua/handle/123456789/1110> (дата звернення: 09.09.2025).

60 Качалова Т. Є. Знач. твір. DOI: 10.32839/2304-5809/2020-11-87-65 (дата звернення: 06.09.2025).

61 Хоша В. В., Мануленко О. В. Знач. твір. С. 247.

на міжнародному рівні, є найважливішим етапом на шляху до... взаємної довіри»⁶².

Згідно з абз. 2 ст. 1 Закону про акредитацію, «акредитація органів з оцінки відповідності (далі — акредитація) — засвідчення національним органом України з акредитації того, що орган з оцінки відповідності відповідає вимогам національних стандартів, гармонізованих з відповідними міжнародними та європейськими стандартами, або вимогам міжнародних чи європейських стандартів, та у разі необхідності будь-яким додатковим вимогам щодо акредитації у відповідних сферах для провадження визначеної діяльності з оцінки відповідності»⁶³.

Отже, міжнародна співпраця та акредитація за ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 відкриває для національних судово-експертних установ великі перспективи. Насамперед ідеться про підвищення якості судово-експертної діяльності й визнання висновків українських судових експертів судами та правоохоронними органами інших країн.

Упровадження міжнародних стандартів у сферу митних експертиз в останнє десятиліття стало одним з пріоритетів діяльності митних органів України. Так, О. Пунда та Д. Арзянцева, досліджуючи розвиток системи митних експертиз в Україні, у контексті дотримання вимог Європейського Союзу, зазначають: «Сучасне співробітництво в галузі гармонізації національного законодавства з вимогами Європейського Союзу в галузі експертної діяльності підштовхує до фор-

мування уніфікованого розуміння змісту експертних компетенцій, програм підготовки та атестації експертів, а також взаємної акредитації експертних структур. <...> Це дозволяє взаємно визнавати методичне забезпечення експертної діяльності та отримувати висновки експертів, обґрунтованих з необхідною точністю за змістом і порівнянних за формою»⁶⁴.

У ЄС одним з важливих джерел правового регулювання діяльності митних адміністрацій країн-членів на наднаціональному рівні (зокрема, у сфері митних експертиз) є Регламент (ЄС) № 1294/2013 Європейського Парламенту та Ради про запровадження Програми дій для митниці в Європейському Союзі на період 2014–2020 років (англ. *Customs 2020*) і про скасування Рішення № 624/2007/ЄС⁶⁵ (далі — Регламент ЄС) — програма дій ЄС, запроваджена для підтримки функціонування Митного Союзу із загальною метою, конкретними завданнями та способами їх виконання, зокрема:

«1. Загальною метою Програми є підтримка функціонування та модернізації митного союзу з метою зміцнення внутрішнього ринку шляхом співпраці між країнами-учасницями, їхніми митними органами та посадовими особами. Загальна мета досягається шляхом досягнення конкретних цілей.

2. Конкретними цілями є підтримка митних органів у захисті фінансових та економічних інтересів Союзу та держав-членів, включаючи боротьбу з шахрайством та захист прав

62 Кіпоурас П., Овсянникова О. Зазнач. твір. С. 178. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.12 (дата звернення: 26.09.2025).

63 Про акредитацію органів URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2407-14#Text> (дата звернення: 28.09.2025).

64 Пунда О., Арзянцева Д. Зазнач. твір. С. 106, 114. DOI: 10.37491/UNZ.72.11 (дата звернення: 06.09.2025).

65 Regulation (EU) No 1294/2013 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2013 establishing an action programme for customs in the European Union for the period 2014–2020 (Customs 2020) and repealing Decision No 624/2007/EC / EUR-Lex : web. URL: <http://bit.ly/2IKEFYf> (дата звернення: 28.09.2025).

інтелектуальної власності, підвищення безпеки та захисту, захист громадян та довкілля, покращення адміністративної спроможності митних органів та зміцнення конкурентоспроможності європейських підприємств»⁶⁶.

Ця Програма стала основним нормативним джерелом регулювання організаційної та експертної діяльності Європейського об'єднання митних лабораторій (англ. *Customs Laboratories European Network*, далі — *CLEN*), що з 2020 року має статус Регіональної митної лабораторії ВМО (англ. *WCO Regional Customs Laboratory*, *RCL*) і координує діяльність митних лабораторій ЄС. Діяльність *CLEN* здійснюється на спеціальній і добровільній основі самими митними лабораторіями. Митні лабораторії третіх країн також можуть брати участь за певних умов⁶⁷. «Основним досягненням *CLEN* вважається створення Спільної політики якості на основі міжнародного стандарту *ISO 17025*, а також уніфікації методів дослідження товарів і відбору проб (зразків) товарів з митною метою. <...> Крім того, представники митних лабораторій беруть участь у виробленні політики щодо однакового тлумачення

стандартів Європейського Союзу в галузі вимог до товарів»⁶⁸.

СЛЕД має статус спеціалізованого органу з питань експертизи і досліджень в системі територіальних органів Держмитслужби України. Зоною її діяльності є вся територія України, а її випробувальні підрозділи розташовано в Києві, Дніпрі, Львові, Одесі, Северодонецьку, Ужгороді й Харкові. Отримання акредитації «надать Спеціалізованій лабораторії з питань експертизи та досліджень Держмитслужби можливість більш тісного співробітництва з експертними установами Всесвітньої митної організації, що в свою чергу дозволить значно покращити експертне забезпечення митниць Держмитслужби»⁶⁹. Із липня 2021 року СЛЕД і її відокремлені випробувальні підрозділи акредитовано Національним агентством акредитації України за ДСТУ *EN ISO/IEC 17025:2019*⁷⁰ (далі — *Стандарт*), чинним в Україні з 01.01.2021 р., у порядку, визначеному Законом про акредитацію⁷¹. «Національний стандарт відповідає *EN ISO/IEC 17025:2017; ISO/IEC 17025:2017 General requirements for the competence of testing and calibration laboratories*»⁷², тому акредитація СЛЕД за

66 Regulation (EU) No 1294/2013 of the European Parliament ... URL: <http://bit.ly/2IKEFYf> (дата звернення: 28.09.2025).

67 European Customs Laboratories / European Commission : web. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/customs/customs-laboratories_en (дата звернення: 10.11.2025).

68 Пунда О., Арзянцева Д. Зазнач. твір. С. 111. DOI: [10.37491/UNZ.72.11](https://doi.org/10.37491/UNZ.72.11) (дата звернення: 06.09.2025).

69 Митна лабораторія отримала атестат про акредитацію у Національному агентстві акредитації України / Державна митна служба України : офіц. сайт. 07.07.2021. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/mitna-laboratoriia-otrimala-atestat-pro-akreditatsiiu-unatsionalnomu-agentstvu-akreditatsiyi-ukrayini-573> (дата звернення: 30.09.2025).

70 ДСТУ *EN ISO/IEC 17025:2019* Загальні вимоги до компетентності випробувальних та калібрувальних лабораторій (*EN ISO/IEC 17025:2017, IDT; ISO/IEC 17025:2017, IDT*) : затв. наказ. ДП «УкрНДНЦ» від 23.12.2019 р. № 483 [Чинний від 01.01.2021]. Київ, 2020. 24 с. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=88724 (дата звернення: 30.08.2025).

71 Про акредитацію органів URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2407-14#Text> (дата звернення: 28.09.2025).

72 ДСТУ *EN ISO/IEC 17025:2019*. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=88724 (дата звернення: 30.08.2025).

Стандартом є необхідною умовою для інтеграції в міжнародні експертні структури, зокрема ВМО та CLEN.

До сфери акредитації СЛЕД, відповідно до Стандарту, належать випробування харчової та кормової продукції, спирту, напоїв і компонентів для їх виготовлення, тютюну та тютюнових виробів, біологічно-активних речовин, лікарських засобів, ветеринарних препаратів, засобів захисту рослин, неорганічних речовин, продуктів органічної та неорганічної хімії, керамічних виробів, металів і виробів з них, мінеральних палив, нафти й нафтопродуктів, лакофарбових матеріалів, парфумерно-косметичної продукції, паперової та текстильної продукції, полімерних матеріалів, криміналістичної й інженерно-технічної експертизи та ін.⁷³

Отже, СЛЕД і її відокремлені випробувальні підрозділи є основними суб'єктами проведення митних експертиз, що акредитовані за Стандартом та інтегруються до спеціалізованих міжнародних експертних структур, що належать до Міжнародної організації зі стандартизації. Зазначене вище свідчить, що, хоча статуси судових експертів та експертів митних лабораторій суттєво різняться (що обумовлено відомчою належністю та відмінним правовим регулюванням їх діяльності, а також належністю до різних міжнародних експертних мереж), проте як судово-експертну діяльність, так і митні експертизи, здійснювані СЛЕД і її відокремленими підрозділами, після набуття Стандартом чинності в Україні, проводять за єдиними міжнародними стандартами.

Саме тому митні й судові експертизи товарів, переміщуваних через мит-

ний кордон України, є одним з важливих інструментів, що дає змогу митним органам та органам, уповноваженим здійснювати офіційний контроль, ефективно виконувати надані їм повноваження, а суб'єктам ЗЕД / правовласникам ОПІВ — реалізовувати свої права у сфері ЗЕД, поміж яких і право на проведення митних і судових експертиз (експертних досліджень) товарів, зокрема, із метою захисту своїх прав.

Різноманіття митно-правових відносин, що виникають у зв'язку зі здійсненням зовнішньоторговельних операцій та у зв'язку з якими виникає потреба проводити митні й судові експертизи, а також особливості правового регулювання митних формальностей з відбору проб і зразків товарів, операцій з товарами, здійснюваних з метою забезпечення експертної діяльності, спонукають до подальших наукових розвідок із цієї проблематики.

Висновки

За національним законодавством, засади правового регулювання відносин, пов'язаних з проведенням митних і судових експертиз (експертних досліджень) та митних формальностей із забезпечення експертної діяльності у сфері митної справи, визначені МК України. Основними джерелами правового регулювання митних експертиз в ЄС є МКС, а також регламенти Європарламенту й акти вторинного законодавства ЄС. У випадках, передбачених національним законодавством, джерелом правового регулювання правовідносин у разі проведення судових експертиз (експертних досліджень)

73 Перелік випробувальних лабораторій, акредитованих на відповідність вимогам ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 (EN ISO/IEC 17025:2017) / Національне агентство з акредитації України : офіц. сайт. 15.08.2023. 791 с. URL: https://naau.org.ua/userfiles/files/17025-VL_15_08_2023.pdf (дата звернення: 30.08.2025).

також є Профільний Закон. Головним міжнародним стандартом, який визначає загальні вимоги до компетентності випробувальних і калібрувальних лабораторій, що здійснюють митні й судові експертизи, є Стандарт, упроваджений у ЄС та в Україні. Окрім того, коли висновки експерта надають з питань, що є або будуть предметом судового розгляду, джерелами правового регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку зі здійсненням зовнішньоторговельних операцій, також є національне процесуальне законодавство (цивільне, господарське, адміністративне, кримінальне тощо), вид якого залежить від специфіки конкретних правовідносин у сфері митної справи та інших чинників.

Митними експертизами слід уважати дослідження (аналізи, експертизи) проб (зразків) товарів на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо з метою забезпечення митного контролю та митного оформлення, які проводить визначене митним законодавством України коло суб'єктів.

Особливості правового регулювання митних експертиз у митному законодавстві ЄС та України обумовлені: а) специфікою сфери й особливостями правовідносин, у зв'язку з якими виникає потреба в проведенні експертиз; б) метою їх проведення; в) межами їх проведення; г) колом суб'єктів, уповноважених їх проводити.

Види експертиз товарів, що проводять у зв'язку зі здійсненням зовнішньоторговельних операцій, залежать від: а) виду правовідносин у сфері ЗЕД; б) суб'єкта — ініціатора проведення експертизи (експертних досліджень); в) особливостей об'єктів експертизи (експертних досліджень).

Критерієм поділу експертиз, пов'язаних із зовнішньоторговельними операціями, на митні й судові є мета, з якою

ці експертизи призначають (проводять). Метою проведення митних експертиз є митний контроль та оформлення (зокрема, для підтвердження або спростування результатів раніше проведеної експертизи за заявою декларанта або уповноваженої ним особи). Водночас метою проведення судових експертиз (експертних досліджень), пов'язаних із зовнішньоторговельними операціями, є надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду на підставі ухвали суду чи постанови органу досудового розслідування, або за договором з експертом чи експертною установою (якщо експертизу проводять на замовлення декларанта або уповноваженої ним особи).

До суб'єктів, уповноважених проводити митні експертизи, належать: 1) СЛЕД; 2) відокремлені випробувальні підрозділи СЛЕД; 3) інші експертні установи (організації), призначені митним органом. Зокрема, такими установами зазвичай є судово-експертні установи, що діють на підставі Профільного Закону, а також інші експертні установи, акредитовані в обумовленому законом порядку.

Основні суб'єкти здійснення митних експертиз (експертних досліджень) — суб'єкти відомчої належності, що за своїм правовим положенням не є судовими експертами. СЛЕД і її відокремлені випробувальні підрозділи, акредитовані Національним агентством акредитації України в порядку, визначеному Законом про акредитацію та міжнародними стандартами. Такі суб'єкти здійснюють експертне забезпечення митних органів: 1) у межах процедур митного контролю та оформлення; 2) під час прийняття рішень щодо зобов'язальної інформації; 3) у справах про порушення митних правил.

Судово-експертні установи мають право проводити митні експертизи

в разі, коли митні органи призначають у митних цілях експертизу проб (зразків) товарів в інших експертних установах (організаціях),— за умови, коли СЛЕД і її відокремлені підрозділи не мають змоги провести експертизу (аналізи, дослідження).

Судові експертизи (експертні дослідження) товарів, переміщуваних через митний кордон у межах зовнішньоторговельних операцій (окрім випадків призначення їх митними органами в митних цілях), проводять судово-експертні установи в порядку й на підставах, визначених Профільним Законом.

На відміну від експертів СЛЕД і її відокремлених випробувальних підрозділів, статус яких обумовлено їх відомчою належністю до Держмитслужби України, судові експерти мають особливий статус, який визначено Профільним Законом і який передбачає гарантії незалежності судових експертів та правильності їхніх висновків. Запровадження в Україні в 2021 році ДСТУ EN ISO/IEC 17025:2019 сприяло проведенню судових і митних експертиз за єдиними міжнародними вимогами, а також членству відповідних установ Держмитслужби й Мін'юсту України у спеціалізованих європейських експертних організаціях. Усе це стало важливим кроком до визнання висновків судових і митних експертів України в інших державах, зокрема в країнах-членах ЄС.

Legal Support for Customs and Forensic Examinations (Expert Studies) in Foreign Economic Activities and Customs Formalities under EU and Ukraine's Customs Legislation

Iryna Korostashova

The primary concerns of this study are to evaluate the adequacy of legal support for customs and forensic examinations (expert

studies) under EU and Ukraine's Customs Legislation, and to analyze legal relations in the context of foreign economic activities and customs affairs. Therefore, authorized forensic subjects have to conduct customs and forensic examinations of goods and perform customs formalities to support forensic expert activities. In pursuit of this goal, the author employed a range of general scientific and special legal methods. An analysis of principles governing the legal regulation of customs and forensic examinations (expert studies) and standards for their implementation, as outlined in EU and Ukrainian legislation, was conducted. In this paper, the researcher underscored the extent to which legal relations evolve in the context of foreign economic operations. Classification thereof was developed on the basis of several criteria. The study defines the "customs examination" concept and the range of subjects authorized to conduct this study, as well as the scope within which expert activity subjects operate under EU and Ukraine's Customs Legislation. As set forth in Ukrainian legislation, customs examinations involve customs operations with goods that are carried out for customs purposes and within the scope of customs procedures. Legal relations in the field of foreign economic activities and customs affairs are closely intertwined with forensic analyses (expert studies) conducted by forensic experts. A comparative analysis was carried out to examine the status of experts affiliated with the State Customs Service and the Ministry of Justice of Ukraine. Legal safeguards for the independence and accuracy of expert opinions were considered. It was emphasized that forensic and customs experts must adhere to corresponding international standards when carrying out expert activities, thereby facilitating the integration into specialized European and international expert networks.

Keywords: customs examinations (study); forensic examination (expert study); product samples; customs control; customs procedures; customs formalities; customs legislation;

foreign economic activities; foreign economic operations; European integration.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що в неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Avramenko, N. L., Kulhanik, O. M. (2023). Rol mytnykh ekspertyz u zovnishnoekonomichnii diialnosti sub'ektiv pidpriemnytstva [The role of customs expertise in the foreign economic activity of business entities]. *Ekonomika ta suspilstvo*. Vyp. 57. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-57-21 [in Ukrainian].
- Brachuk, A. O. (2015). Mytni ekspertyzy: po-niattia, kharakterystyka ta vydy [Customs Examinations: Concepts, Characterizations and Types]. *Mytna sprava*. № 3 (99) [in Ukrainian].
- Brachuk, A. O. (2017). Osoblyvosti zabezpechennia mytnoi bezpeky ta mytnykh interesiv v umovakh sproshchennia mytnykh protsedur [Features of Ensuring the Customs Security and Customs Interests in Terms of Simplification of Customs Procedures]. *Lex Portus*. № 1 (3). URL: <https://lexportus.net.ua/vipusk-1-2017/brachuk.pdf> [in Ukrainian].
- Gordhan, P. (2007). Customs in the 21st century. *World Customs Journal*. Vol. 1. No. 1. URL: https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/key-issues/customs-in-the-21st-century/customs_in_the_21st_century.pdf.
- Kachalova, T. Ye. (2020). Pravovi osnovy mizhnarodnoho spivrobitnytstva MVS ta ENFSI [Legal basis of international cooperation between the MIA and ENFSI]. *Molodyi vchenyi. Yurydychni nauky*. № 11 (87). DOI: 10.32839/2304-5809/2020-11-87-65 [in Ukrainian].
- Karpenko, H. L. (2007). *Ekspertyza v mytnii spravi: orhanizatsiino-pravovyi aspekt* [Expertise in Customs Practice: Organizational and Legal Aspect] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Odesa. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/686a82ccd8fc-4fe0-87b9-4290c20824f3/content> [in Ukrainian].
- Karpenko, H. L. (2017). Orhanizatsiino-pravovyi mekhanizm mytnykh ekspertyz [The Organizational and Legal Mechanism of Customs Expert Researches]. *Lex Portus*. № 6 (8). URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83085b3d-fedf-4cd6-9f91-87731836f659/content> [in Ukrainian].
- Khosha, V. V., Manulenko, O. V. (2009). Perspektyvy rozvytku sudovo-ekspertnykh ustanov Ministerstva yustytzii Ukrainy v aspekti vstupu do yevropeiskoi systemy ENFSI [Development Prospects for Forensic Science Institutions of the Ministry of Justice of Ukraine in the Context of Joining the ENFSI Network]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 9 [in Ukrainian].
- Kipouras, P., Ovsianynkova, I. (2021). Forensic science activity in globalization context. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 3 (25). DOI: 10.32353/khrife.3.2021.12.
- Kliuiev, O. (2022). International Scientific Standards in Forensic Science Field of Ukraine. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 3 (28). DOI: 10.32353/khrife.3.2022.01.
- Korostashova, I. M. (2022). Osoblyvosti sudovoi ekspertyzy (ekspertnykh doslidzhen) u sferi intelektualnoi vlasnosti, pov'iazanykh z umovamy nadannia pravovoi okhorony

- promyslovym zrazkam, vyznachennia kryteriiv yikh okhoronozdatnosti ta obsiahu vykorystannia [Features of the forensic examination (of expert research) in the field of intellectual property are related to the terms of provision of legal protection of industrial designs, defining the criteria for their protection ability and volume of use]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 67. DOI: 10.33994/kndise.2022.67.65 [in Ukrainian].
- Korostashova, I. M. (2023). Implementatsiia norm mytnoho zakonodavstva YeS v protsesi yevrointehratsii Ukrainy: dosvid YeS ta osoblyvosti mytynykh protsedur ta mytynykh formalnostei, spriamovanykh na zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti u mizhnarodnii torhivli [Implementation of norms of EU customs legislation in the European integration process of Ukraine: EU experience and features customs procedures and customs formalities for the protection of intellectual property rights in international trade] / V. Borsa, V. Zaiats, S. Kapitanets, et al. *Development of Ukraine's customs policy in the context of european integration* : Scientific monograph. Riga. DOI: 10.30525/978-9934-26-278-4.5 [in Ukrainian].
- Korostashova, I. M. (2024). Pravove zabezpechennia u mytnomu zakonodavstvi Ukrainy provedennia sudovykh ekspertyz / ekspertnykh doslidzhen u sferi zovnishnoekonomichnoi diialnosti: pytannia zastosuvannia mytynykh formalnostei ta protsedur iz zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti y prytiahnennia do administratyvnoi vidpovidalnosti za porushennia mytynykh pravyl [Legal Support for Ukraine's Customs Legislation: On Forensic Examinations and Expert Studies in Foreign Economic Activities: Issues in the Application of Customs Formalities, Intellectual Property Rights Enforcement, and Administrative Liability for Customs Breaches]. *Sudovo-ekspertna diialnist: zberezhennta naukovoho ta kadrovoho potentsialu v umovakh voiennoho stanu* : mat-ly IV Vseukr. forumu sud. ekspert. (Lviv, 07.06.2024). Odesa. URL: <https://ndekc.lviv.ua/pdf/law.pdf> [in Ukrainian].
- Korostashova, I. M. (2025). Pravovi zasady ekspertyzы tovariv u sferi zovnishnoekonomichnoi diialnosti ta mytnoi spravy za mytnym zakonodavstvom Yevropeiskoho Soiuzu [Legal Framework Governing Commodity Examination in Foreign Economic Activities and Customs Affairs under European Union Customs Legislation]. *Sudova ekspertyza: perspektyvy rozvytku ta okremi vektory zmin* : mat-ly V vseukr. forumu sud. ekspert. (Lviv, 06.06.2025). Odesa. URL: <https://ndekc.lviv.ua/pdf/09072025.pdf> [in Ukrainian].
- Lopata, O. A. (2017). *Mizhnarodne spivrobitnytstvo ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy* [International cooperation of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/200b763a-9317-4e30-b4c8-56bae4fbe280/content> [in Ukrainian].
- Lopata, O. A. (2017). Yevropeiska merezha sudovo-ekspertnykh ustanov (ENFSI): perspektyvnyi napriam vzaємodii [The European Network of Forensic Expert Institutions (ENFSI): A Promising Avenue for Cooperation]. *Aktualni problemy kryminalnoho prava, protsesu, kryminalistyky ta operatyvno-rozshukovoi diialnosti* : tezy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Khmelnitskyi, 03.03.2017). Khmelnytskyi. URL: <https://dspace.nadpsu.edu.ua/handle/123456789/1110> [in Ukrainian].
- Matvieievskiy, O. V., Babin, B. V. (2018). Mizhnarodno-pravovi standarty sudovoi ekspertyzы ta yikh natsionalna realizatsiia [International legal standards for the forensic examination and their national realisation]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 1 (22). T. 4. URL: http://pjv.nuoua.od.ua/v1-4_2018/16.pdf [in Ukrainian].
- Mytna laboratoriia otrymala atestat pro akredytatsiiu u Natsionalnomu ahentstvi akredytatsii Ukrainy [The Customs Laboratory Successfully Secured Official Accreditation from the National Accreditation Agency of Ukraine] (2021) / Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy : ofits. sait. 07.07.2021. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/mitna-laboratoriia-otrimala-atestat-pro-akredytatsiiu-u-natsionalnomu-agentstvi-akredytatsiyi-ukrayini-573> [in Ukrainian].
- Perelik vyprobuvalnykh laboratorii, akredytovanykh na vidpovidnist vymoham DSTU EN

- ISO/IEC 17025:2019 (EN ISO/IEC 17025:2017) [List of testing laboratories that meet the requirements of DSTU EN ISO/IEC 17025:2019 (EN ISO/IEC 17025:2017)] (2023) / Natsionalne ahentstvo z akredytatsii Ukrainy : ofits. sait. 15.08.2023. URL: https://naau.org.ua/userfiles/files/17025-VL_15_08_2023.pdf [in Ukrainian].
- Punda, O. O., Kostyrin, P. I. (2019). Udoskonalennia normatyvno-pravovoho zabezpechennia provedennia podatkovykh ta mytnykh ekspertyz v Ukraini [Improving of legislative provisions on implementing of tax and customs expertise in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 5. DOI: [10.32782/2524-0374/2019-5/49](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/49) [in Ukrainian].
- Punda, O., Arziantseva, D. (2019). Development of the System of Customs Examinations in Ukraine in the Context of Compliance with the Requirements of the European Union. *University Scientific Notes*. T. 18. No. 4 (72). DOI: [10.37491/UNZ.72.11](https://doi.org/10.37491/UNZ.72.11).
- Simakova-Yefremian, E. (2019). About the Need for Improvement of Legislation Regarding Implementation of Forensic Science Activities in Ukraine. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 1 (19). DOI: [10.32353/khrife.1.2019.09](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.09).
- Yatsenko, I. I. (2020). Zavdannia ta pryntsypy mizhnarodnoho spivrobotnytstva v haluzi sudovoi ekspertyzy (ohliadova stattia) [Tasks and Principles of International Cooperation in the Field of Forensic Examination (Review Article)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3 (90). DOI: [10.32631/v.2020.3.20](https://doi.org/10.32631/v.2020.3.20) [in Ukrainian].

Коросташова, І. (2025). Правове забезпечення митних і судових експертиз (експертних досліджень) у сфері зовнішньоекономічної діяльності та митні формальності за митним законодавством Європейського Союзу й України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (41). С. 169—190. DOI: [10.32353/khrife.4.2025.10](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2025.10).

Залучення спеціалістів до розслідування контрабанди

Юрій Ковальов ^{*а}, Андрій Федотенко ^{**б}

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9159-4499>, e-mail: koval.98819@gmail.com

** Канд. юрид. наук, Навчально-науковий інститут права та психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7804-0375>, e-mail: android15181@gmail.com

^а Написання оригінального рукопису, адміністрування проєкту, методологія.

^б Написання оригінального рукопису, ресурси, формальний аналіз.

DOI: 10.32353/khrife.4.2025.11 УДК 343.985(477)

Надійшло 15.11.2025 / Рецензовано 02.12.2025 / Прийнято до друку 25.12.2025 /
Доступно онлайн 31.12.2025

Мета статті — визначити типові форми участі спеціалістів у кримінальних провадженнях щодо розслідування контрабанди й окреслити їхню роль у забезпеченні ефективності доказування залежно від предмета злочину (лісоматеріали, культурні цінності, зброя та боєприпаси). Для реалізації поставленої мети застосовано загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція і дедукція) та спеціальні (діалектичний, системно-структурний, порівняльно-правовий і узагальнення) методи. З'ясовано, що спеціаліст у кримінальному провадженні є основним суб'єктом техніко-криміналістичного, аналітичного й організаційно-тактичного забезпечення, а його участь виходить за межі суто консультативної допомоги, охоплюючи активне сприяння під час проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. На підставі узагальнення судової практики з'ясовано, що у справах про контрабанду лісоматеріалів визначальну роль відіграють спеціалісти в галузі лісового господарства, у провадженнях щодо контрабанди культурних цінностей — мистецтвознавці, а у справах про незаконне переміщення зброї — представники митних органів, зброезнавці й балісти. Показано, що саме їхні висновки та дії забезпечують належну ідентифікацію предметів, виявлення способів приховування, формування слідчих версій і ініціювання подальших експертних досліджень. Перспективи вдосконалення

залучення спеціалістів до розслідування контрабанди пов'язані з розробленням єдиних методичних рекомендацій, посиленням міжвідомчої взаємодії, модернізацією матеріально-технічної бази та системним підвищенням кваліфікації фахівців, що сукупно сприятиме підвищенню повноти, точності й доказової сили зібраних відомостей у цій категорії кримінальних правопорушень.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення; досудове розслідування; контрабанда; спеціальні знання; спеціаліст.

Постановка наукової проблеми

Сьогодні сфера кримінальної юстиції все частіше потребує застосування спеціальних знань, що актуалізує завдання з підвищення вимог до професійної компетентності спеціалістів, залучених до кримінального провадження. Головним завданням криміналістики як науки є розроблення теоретико-практичних рекомендацій і створення інструментарію, який допомагав би правоохоронним органам різних відомств своєчасно, повно й об'єктивно встановлювати обставини злочинів, забезпечувати процес доказування. Як свідчать матеріали правозастосовної практики та висловлені в науковій літературі позиції, це неможливо без залучення криміналістів, вибухотехніків, біологів і генетиків, товарознавців, фахівців у галузі економічної безпеки тощо.

Науково-технічна та судово-експертна підтримки слідчої діяльності особливо актуальні під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з контрабандою. Злочини такого типу характеризуються високим рівнем латентності, складними способами приховування, залученням міжнародних логістичних схем, сучасних засобів конспірації, підроблення документів і цифрових технологій. За умов зростання обсягів міжнародної торгівлі зростає й економічна мотивація для вчинен-

ня контрабанди. Після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації тенденції змінилися: транзит героїну й кокаїну зменшився, натомість обіг синтетичних наркотиків зріс у кілька разів; збільшення кількості зброї на території країни актуалізувало ризики її незаконного переміщення через митний кордон; масштабні втрати Державного бюджету, пов'язані з контрабандою тютюнових виробів, сягають сотень мільйонів доларів щороку.

У таких умовах застосування криміналістичних засобів є невід'ємною передумовою з'ясування істини в кримінальних провадженнях. Дослідження документів, вилучення мікрочасток, ідентифікація товарів і промислових зразків, трасологічний аналіз транспортних засобів, застосування технічних систем портового й митного контролю, дослідження цифрових носіїв, інструментальний контроль складу хімічних речовин — усе це потребує участі спеціалістів відповідного профілю.

З огляду на зазначене постає потреба в ґрунтовному аналізі можливостей спеціалістів у сфері розслідування контрабанди, визначенні їхньої ролі в забезпеченні ефективності кримінального провадження та оцінюванні потенціалу сучасних техніко-криміналістичних засобів у протидії одному з найбільш поширених та економічно небезпечних видів злочинності.

Мета статті

Визначити типові форми участі спеціалістів у кримінальних провадженнях із розслідування контрабанди.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові методи аналізу й синтезу, індукції й дедукції, а також спеціальні методи — діалектичний, системно-структурний, порівняльно-правовий і узагальнення. Сукупність цих методів дала змогу дослідити правові засади участі спеціаліста в кримінальному провадженні, схарактеризувати типові форми його залучення та виявити особливості такої участі під час розслідування різних категорій контрабанди (лісоматеріалів, культурних цінностей, зброї і боеприпасів).

Діалектичний метод забезпечив цілісне бачення феномена залучення спеціаліста до розслідування контрабанди в розвитку та взаємозв'язку правових, організаційних і практичних аспектів його діяльності. Саме завдяки цьому методу розкрито внутрішні суперечності між формальним нормативним регулюванням статусу спеціаліста й реальними потребами слідчої практики, а також простежено еволюцію ролі обізнаних осіб у кримінальному провадженні на тлі ускладнення способів учинення контрабанди.

Системно-структурний метод допоміг: 1) виокремити основні елементи механізму залучення спеціалістів (нормативне регулювання, організація взаємодії, форми участі, функційне навантаження в межах окремих і негласних слідчих (розшукових) дій; 2) класифікувати спеціалістів за галуззю знань (лісове господарство, мистецтвознавство,

зброезнавство, митна справа тощо) і за характером їх участі (обов'язкова, універсальна, ситуативна); 3) визначити місце спеціаліста в структурі суб'єктів доказування та розподіл функцій між слідчим, прокурором, спеціалістом і експертом.

Формально-логічні методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція) стали в пригоді для дослідження змісту норм Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*), відомчих інструкцій та інших нормативно-правових актів, що регламентують участь спеціаліста, а також для опрацювання матеріалів судової практики. Аналіз забезпечив поелементне вивчення правового статусу спеціаліста, складу його прав і обов'язків, порядку залучення та відповідальності; синтез дав змогу інтегрувати отримані дані в узгоджену модель участі спеціаліста в розслідуванні контрабанди; індукція — сформулювати загальні закономірності на підставі вивчення окремих кримінальних проваджень щодо контрабанди лісоматеріалів, культурних цінностей, зброї; дедукція — перевірити ці теоретичні висновки на емпіричному матеріалі конкретних судових рішень.

Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення підходів до залучення спеціалістів у кримінальних провадженнях щодо розслідування контрабанди й інших злочинів у сфері господарської діяльності, а також для порівняння участі фахівців різних профілів (лісівників, мистецтвознавців, зброезнавців, митників) у межах різних категорій контрабанди. Це допомогло розмежувати техніко-криміналістичне, науково-технічне й організаційно-тактичне забезпечення, виявити спільні й відмінні ознаки залучення спеціалістів залежно від предмета контрабанди та процесуального статусу

уповноваженого органу (СБУ, митниця, інші правоохоронні структури).

Методом узагальнення послугоувалися для систематизації результатів аналізу доктринальних джерел і судової практики та формулювання висновків щодо оптимальних напрямів удосконалення участі спеціалістів у розслідуванні контрабанди. На його підставі запропоновано підходи до розроблення єдиних методичних рекомендацій щодо залучення спеціалістів, удосконалення міжвідомчої взаємодії, підвищення кваліфікації фахівців і посилення ролі спеціальних знань у структурі криміналістичного забезпечення протидії контрабанді.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Різні аспекти діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з контрабандою, на монографічному рівні досліджували А. Буга¹, О. Заверховський², Р. Малюга³, А. Полях⁴, І. Рудницький⁵, Я. Фурман⁶, В. Шевчук⁷ та ін.

Проблематиці участі спеціалістів у кримінальних провадженнях присвячено монографічні праці О. Кувшинова⁸, Д. Куриленка⁹, В. Яремчук¹⁰ та ін.

На підставі аналізу практики досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, до яких належить і контрабанда,

- 1 Буга А. Ю. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом лікарських засобів : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Одеса, 2020. 258 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0822U100024> (дата звернення: 07.11.2025).
- 2 Заверховський О. В. Криміналістична характеристика контрабанди та її значення для правозастосовчої діяльності : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2020. 230 с.
- 3 Малюга Р. В. Кримінальне процесуальне доказування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 273 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0415U005439> (дата звернення: 07.11.2025).
- 4 Полях А. М. Криміналістична характеристика та основи розслідування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2009. 22 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0409U001634> (дата звернення: 07.11.2025).
- 5 Рудницький І. Л. Особливості виявлення та розслідування контрабанди наркотичних засобів, що вчиняються організованими злочинними групами : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Львів, 2019. 250 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/radaphd/1857/dysertaciyarudnycky.pdf> (дата звернення: 07.11.2025).
- 6 Фурман Я. В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 22 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0410U001200> (дата звернення: 07.11.2025).
- 7 Шевчук В. М. Методика розслідування контрабанди: проблеми теорії та практики : монографія. Харків, 2003. 280 с.
- 8 Кувшинов О. Д. Спеціаліст у кримінальному провадженні (кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти) : дис. ... д-ра філос. в галузі права. Кропивницький, 2024. 305 с. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/02/dysertaciya-kuvshynov-o.d.pdf> (дата звернення: 07.11.2025).
- 9 Куриленко Д. В. Інститут обізнаних осіб у змагальному кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 16 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6f82595b-1d94-4b6e-9ca8-8903b4b79b7c/content> (дата звернення: 07.11.2025).
- 10 Яремчук В. О. Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків, 2015. 228 с.

учені констатують, що основні труднощі найчастіше пов'язані з недостатнім застосуванням спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій та обмеженою взаємодією між слідчим і залученими спеціалістами. Причиною такої ситуації є те, що участь фахівців здебільшого передбачає лише надання консультацій, тоді як процесуальні дії, які потребують професійної технічної або аналітичної підтримки, здійснюються без їх безпосереднього залучення. Подібний підхід нерідко призводить до втрати значущої доказової інформації та ускладнює визначення фактичних обставин кримінального правопорушення¹¹.

У зв'язку із цим убачаємо, що підвищення ефективності розслідування злочинів у сфері господарської діяльності можливе лише за умови системного залучення спеціалістів до участі в кримінальному провадженні, однак це не завжди слід обмежувати винятково слідчими (розшуковими) діями. З огляду на те, що до сьогодні не проведено комплексних досліджень можливої участі спеціалістів у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з контрабандою, вважаємо обрану тему актуальною і такою, що потребує подальших наукових розвідок.

Викладення основного матеріалу дослідження

Застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні ґрунтується на чітко регламентованих процесуаль-

них і непроцесуальних формах. Наукова доктрина криміналістики традиційно розмежовує ці форми залежно від характеру залучення обізнаної особи та природи її діяльності в конкретному заході. Процесуальна форма передбачає користування спеціальними знаннями в межах процедур, прямо регламентованих КПК України: під час проведення судових експертиз, слідчих (розшукових) дій, рідше — застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Непроцесуальна форма має допоміжний характер, її врегульовано відомчими нормативно-правовими актами; вона полягає в наданні слідчому консультативної та інформаційної підтримки як на початковому етапі, так і протягом усього досудового розслідування¹².

КПК України визначає спеціаліста як учасника кримінального провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3), а його правовий статус деталізує у ст. 71–72: спеціалістом визнано особу, «яка володіє спеціальними знаннями та навичками» застосування технічних або інших засобів «і може надавати консультації» або практичну допомогу під час досудового розслідування та судового розгляду¹³.

Поряд з положеннями КПК України, участь спеціаліста в кримінальному провадженні врегульовано також відомчими актами. Так, наприклад, Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України визначає спеціаліста-криміналіста як посадову особу, яка «володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями та навичками» і застосовує їх під час участі в слідчих

11 Завидняк І. О. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій та його консультативна допомога. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 453–456. URL: <https://surl.li/kmotbx> (дата звернення: 07.11.2025).

12 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 07.11.2025).

13 Там само.

(розшукових) діях¹⁴. Аналогічно Інструкція про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні визначає спеціалістами співробітників експертних підрозділів СБУ, залучених до кримінального провадження згідно зі ст. 71 КПК України¹⁵. Відповідно, такі особи набувають процесуальних прав і обов'язків спеціаліста, визначених у законі. Водночас варто зауважити, що всі кримінальні правопорушення, пов'язані з контрабандою, за приписами ст. 216 КПК України, підслідні слідчим Служби безпеки України¹⁶.

Законодавець забезпечує широкі можливості залучення спеціаліста за ініціативою як сторони обвинувачення, так і сторони захисту (ст. 220 КПК України¹⁷). Спеціаліст може брати участь не лише в досудовому розслідуванні, а й у судовому провадженні: суд має право отримувати від нього усні консультації, письмові роз'яснення та ставити запитання щодо застосованих спеціальних знань (ст. 360 КПК України)¹⁸. Головна мета діяльності спеціаліста полягає в наданні технічної та професійної допомоги під час проведення процесуаль-

них дій — фотографування, складання схем, відбирання зразків і фіксування доказів тощо.

КПК України також передбачає можливість залучення спеціаліста у двох принципово відмінних ситуаціях: коли в слідчо-оперативній групі є спеціаліст-криміналіст або коли його відсутність компенсовано залученням іншого фахівця з відповідними знаннями¹⁹. В іншому разі закон не обмежує кількості спеціалістів, їхню галузеву належність або сферу компетентності, що дає змогу слідчому забезпечити участь обізнаних осіб з різних галузей відповідно до потреб конкретної процесуальної дії.

Правові засади діяльності спеціаліста формують його процесуальний статус, визначений у ст. 71–72 КПК України: право ставити запитання, користуватися технічними засобами, знайомитися з протоколами процесуальних дій, подавати зауваження, отримувати винагороду й вимагати забезпечення особистої безпеки²⁰. Одночасно він зобов'язаний прибути за викликом, виконувати вказівки слідчого або суду, не розголошувати інформацію, пов'язану з кримінальним провадженням, і заявити самовідвід у випадках, передбачених ст. 79 КПК України²¹.

14 Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України : затв. наказ. МВС України від 06.07.2017 р. № 570 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text> (дата звернення: 07.11.2025).

15 Інструкція про участь співробітників та працівників Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України як спеціалістів в кримінальному провадженні : затв. наказ. Центр. упр. СБУ від 19.03.2016 р. № 138. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0564-16#Text> (дата звернення: 07.11.2025) ; Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 07.11.2025).

16 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 07.11.2025).

17 Там само.

18 Там само.

19 Там само.

20 Там само.

21 Там само.

КПК України й підзаконні акти передбачають відповідальність спеціаліста за неналежне виконання своїх обов'язків. Зокрема, його неприбуття до суду без поважних причин може спричинити покладення на нього витрат, пов'язаних з перервою в судовому засіданні (ст. 72 КПК України) ²². Тим самим закон гарантує спеціалісту відшкодування витрат і виплату винагороди відповідно до спеціальних урядових нормативів (див., наприклад, Інструкцію про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів) ²³.

Особливе місце в правовому статусі спеціаліста посідає регламентування його діяльності під час проведення слідчих (розшукових) дій. КПК України прямо передбачає обов'язкову або рекомендовану участь спеціаліста в низці процесуальних дій, а саме: огляді (ст. 237), обшуку (ст. 236), пред'явленні для впізнання (ст. 228), слідчому експерименті (ст. 240), отриманні зразків для експертизи (ст. 245), роботі з інформаційними системами (ст. 264, 266), копі-

юванні та вилученні електронної інформації (ст. 265), фіксації речових доказів у спеціальних випадках (ст. 100) ²⁴. Усі дії спеціаліста необхідно належно зафіксувати в протоколах, а носії інформації долучити як невід'ємні додатки до процесуальних документів (ст. 104, 107 КПК України) ²⁵.

Результати наукових пошуків і правозастосовної практики стануть у пригоді для визначення організаційно-тактичних засад участі спеціаліста в досудовому розслідуванні.

Д. Куриленко слушно зауважує, що спеціаліст у кримінальному провадженні виконує дві взаємопов'язані функції. *По-перше*, він забезпечує технічну й організаційно-тактичну підтримку суду та сторін провадження під час збирання, фіксування та первинного опрацювання доказової інформації. *По-друге*, спеціаліст надає пояснення, що охоплюють як довідково-інформаційні відомості, так і консультативні роз'яснення (зокрема, з юридичних аспектів), які потребують відповідних спеціальних знань. Довідки стосуються узагальнених спеціальних відомостей, тоді як консультації ґрунтуються на аналізі матеріалів конкретного кримінального провадження та безпосередньо пов'язані з обставинами досліджуваного кримінального правопорушення ²⁶. Поділяємо позицію Д. Куриленка й маємо відзначити, що

22 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 07.11.2025).

23 Інструкція про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів: затв. постанов. КМУ від 01.07.1996 р. № 710 (зі змін. та допов.). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF> (дата звернення: 07.11.2025).

24 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 07.11.2025).

25 Там само.

26 Куриленко Д. В. Зазнач. твір. С. 12. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6f82595b-1d94-4b6e-9ca8-8903b4b79b7c/content> (дата звернення: 07.11.2025).

в кримінальному процесуальному законодавстві не відображено всіх тих форм, у яких обізнана особа може реалізувати спеціальні знання під час розслідування злочинів, пов'язаних з контрабандою.

Водночас усіх спеціалістів, залучених до проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні, пропонують класифікувати за трьома групами. *По-перше*, це спеціалісти, участь яких є обов'язковою відповідно до прямих приписів закону. *По-друге*, універсальні спеціалісти, здатні забезпечувати участь у більшості процесуальних дій певного виду: у сучасних умовах до них належать криміналісти — для невербальних слідчих (розшукових) дій, а також психологи — для вербальних процесуальних дій, що потребують оцінювання поведінкових і психоемоційних аспектів. *По-третє*, ситуативні спеціалісти вузького профілю, залучення яких зумовлене специфікою конкретного кримінального правопорушення та необхідністю виконання окремих завдань, що потребують застосування спеціальних знань²⁷. Саме тому, керуючись викладеною класифікацією, пропонуємо зупинитися на аналізі практики розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, пов'язаних з контрабандою.

Насамперед слід зазначити важливу роль спеціалістів у галузі лісового господарства в справах з незаконного переміщення через митний кордон України лісоматеріалів, заборонених до експорту без відповідної сертифікації. Наприклад, у справі № 938/536/24

залучений спеціаліст відіграв провідну роль на етапі митного контролю під час огляду партії пиломатеріалів, заявлених до експорту. Залучений фахівець здійснив докладний візуальний і технічний аналіз деревини з урахуванням професійних ознак, характерних для певних порід і сортів лісоматеріалів: кольорової палітри, структури ядра, наявності смоляних кишеньок, специфіки сучків, особливостей забарвлення, стану кори, а також характеру обробки пиломатеріалів. Завдяки застосуванню спеціальних знань у сфері дендрології та технології деревообробки спеціаліст зміг обґрунтовано визначити, що частина деревини не відповідає заявленим у сертифікаті й митних документах породним ознакам і фактично є необлікованою лісопродукцією. Надалі це стало підставою для складання митним органом протоколу про порушення митних правил і ініціювання кримінального переслідування щодо замаху на контрабанду. Даними, отриманими за участі спеціаліста, слідчі органи скористалися для призначення судової товарознавчої експертизи. Висновок експертів підтвердив первинні висновки спеціаліста про невідповідність походження частини деревини нормативним документам, що допомогло отримати докази для кваліфікації діяння за ознаками ст. 201-1 Кримінального кодексу України²⁸ (далі — *КК України*)²⁹. У такий спосіб участь спеціаліста забезпечила точність і наукову обґрунтованість первинної фіксації фактичних даних, що вплинуло на подальшу доказову оцін-

27 Кувшинов О. Д. Зазнач. твір. С. 241. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/02/dysertacziya-kuvshynov-o.d.pdf> (дата звернення: 07.11.2025).

28 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.10.2025).

29 Вирок Верхов. райсуду Івано-Франк. обл. від 17.06.2024 р. Справа № 938/536/24. Провадж. № 1-кп/938/106/24 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119765051> (дата звернення: 07.11.2025).

ку³⁰ й дало змогу виявити приховану, неналежно задекларовану частину товару. Надані спеціалістом висновки стали основним складником для встановлення способу приховування незаконно отриманої лісопродукції, обсягу необлікованої деревини й механізму її додавання до загальної партії для експорту. Зрештою встановлені за допомогою спеціаліста відомості стали підставою для визнання вини обвинуваченого, забезпечили укладання угоди про визнання винуватості та призначення узгодженого покарання³¹.

Аналогічно у справі № 715/987/21 залучені спеціалісти у сфері лісового господарства ідентифікували вилучені колоди за породою, розмірами та якістю, визначили їх сортимент і частку від загальної партії відповідно до технічних умов. Залучений спеціаліст додатково підтвердив характеристики деревини й відсутність істотних дефектів під час первинного огляду, що стало важливим для оцінки достовірності подальших експертних висновків³².

Проведений аналіз судових вироків, ухвалених у кримінальних провадженнях за обвинуваченням у контрабанді лісоматеріалів (ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 201-1 КК України³³), засвідчує системний характер залучення спеціалістів під час досудового розслідування та митного контролю. Усі досліджувані справи на-

лежать до категорії кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних з переміщенням через митний кордон України пиломатеріалів без належного документального підтвердження їх походження.

У кримінальних провадженнях участь спеціалістів кількох професійних напрямів фіксують саме під час огляду місця події, зокрема: спеціалістів митних органів, працівників державних лісогосподарських підприємств. Спеціалісти під час таких оглядів реалізують технічні дії, пов'язані з повним вивантаженням та оглядом лісопродукції, проведенням замірів, визначенням фактичного обсягу деревини й аналізом її зовнішніх характеристик. Ці дії забезпечували реалізацію технічної та контрольної функцій спеціаліста, спрямованих на встановлення відповідності вмісту транспортного засобу даним сертифікатів походження, інвойсів і товарно-транспортних накладних.

Спеціалісти лісової галузі, якими здебільшого є працівники державних підприємств регіональних філій лісового господарства, надають консультативну допомогу, що полягає у виконанні діагностичних завдань щодо ідентифікації порід деревини, зіставлення їх морфологічних ознак із документами, а також визначення обсягу необлікованих пиломатеріалів. Їхня участь сприяла

30 За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оціночний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно. Натомість чинні нормативно-правові акти, на жаль, до сьогодні оперують помилковими словоформами.— *Ред.*

31 Вирок Верхов. райсуду Івано-Франк. обл. ... URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119765051> (дата звернення: 07.11.2025).

32 Вирок Глибоз. райсуду Чернів. обл. від 28.07.2023 р. Справа № 715/987/21. Провадж. № 1-кп/715/3/23 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112478006> (дата звернення: 07.11.2025).

33 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.10.2025).

встановленню факту підмішування або довантаження деревини, не охопленої сертифікатом походження. Це також створює передумови для ініціювання проведення кваліфікованих досліджень судовими експертами-товарознавцями з метою визначити ринкову вартість, обсяг і відповідність вантажу нормативній документації, що його супроводжує.

Сукупність заходів, реалізованих під час проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій залученими спеціалістами, полягала у формуванні самостійних процесуальних джерел доказів, необхідних для кваліфікування діянь як завершеного замаху на переміщення лісоматеріалів з приховуванням від митного контролю, тобто в наданні попередньої правової оцінки події. Спеціалісти забезпечують виявлення та фіксування головних ознак правопорушення: факти користування документами з недостовірними даними, невідповідність фактичних характеристик деревини заявленим у сертифікатах, наявність необлікованого об'єму пиломатеріалів і спроби їх експортного переміщення. У всіх кримінальних провадженнях спеціальні знання стали визначальним елементом для встановлення фактичних обставин, які перевіряли здебільшого за допомогою призначення відповідних судових експертиз.

Тож досліджена судова практика підтверджує, що ефективне розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом лісоматеріалів, неможливе без системного залучення спеціалістів, здатних забезпечити технічний, діагностичний, контрольний, консультативний супровід слідчих (розшукових) і процесуальних дій.

Типовим є залучення спеціалістів до розслідування фактів контрабанди культурних цінностей, у яких провідна роль належить спеціалісту у сфері

мистецтвознавства. Вивченням слідчої та судової практики обґрунтовано, що ця обізнана особа не належить до судових експертів, але її залучають для технічного, консультативного й організаційно-тактичного сприяння правоохоронним органам під час проведення слідчих (розшукових) дій. За своєю природою такі злочини передбачають переміщення предметів, що можуть мати історичну, художню, етнографічну або культурну цінність, а тому потребують оперативної ідентифікації, оцінки оригінальності та визначення відповідних іманентних характеристик.

Спеціалісти-мистецтвознавці найчастіше є працівниками музейних установ, науково-дослідних інститутів культури, державних заповідників або провідних мистецтвознавчих центрів, які мають компетенції в атрибуції творів мистецтва, визначенні їх стилістичних ознак, часу створення, техніки виконання та походження. Участь таких фахівців у слідчих (розшукових) діях реалізує передусім технічну й аналітичну функції спеціаліста: вони допомагають ідентифікувати культурну цінність на місці, попередньо підтвердити або спростувати її історико-культурне значення, звернути увагу представників органів слідства на ознаки подробики, реставраційного втручання або незаконного походження предмета.

Таких фахівців можуть долучати до огляду місця події, огляду міжнародних поштових відправлень, транспортних засобів, складів, антикварних об'єктів, консультування слідчого щодо адекватного фіксування та пакування предметів мистецтва, аби уникнути їх пошкодження та забезпечити належні умови для проведення подальших експертиз виявлених предметів. Їхні пояснення та консультації допомагають сформулювати правильну версію про характер предме-

та, його ймовірну вартість, автентичність і культурне значення, що суттєво впливає на кваліфікацію діяння за ст. 201 КК України³⁴).

Окрім цього, спеціаліст-мистецтвознавець виконує організаційно-тактичну функцію, сприяючи вибору правильного алгоритму подальших процесуальних дій: визначенню необхідності вилучення предмета, доцільності залучення профільного експерта, необхідності звернення до міжнародних каталогів викрадених і зниклих культурних цінностей, а також ризику незаконного переміщення раритетів, які перебувають під державною охороною. Така участь забезпечує підвищення ефективності досудового розслідування, оскільки дає змогу уникнути ситуацій, коли набуття статусу культурної цінності встановлено занадто пізно або некоректно.

Щодо контрабанди зброї та спеціальних технічних засобів (ч. 1 ст. 201 КК України) з додатковою кваліфікацією за ст. 263 КК України (зберігання зброї та боєприпасів без дозволу)³⁵, то поміж її типових об'єктів (предмета злочину) виокремлюють: частини нарізної вогнепальної зброї, боєприпаси різних калібрів, вибухові речовини металюї дії. Це зумовлює необхідність залучення фахівців, спроможних визначити належність виявлених предметів до категорії складників зброї, оцінити їхні функційні властивості, ознаки придатності до стрільби, а також ідентифікувати можливі способи їх прихованого переміщення.

У таких справах до розслідування залучають як спеціалістів представни-

ків митних підрозділів, а також зброєзнавців або балістів. Дії останніх полягають у первинному огляді, фактичному виявленні прихованих частин зброї та фіксуванні встановлених ознак, що свідчать про належність до складників нарізної вогнепальної зброї. Ці дії пов'язані з технічним сприянням правоохоронним органам у виявленні, фіксуванні та попередньому аналізі предметів, які можуть становити заборонений до переміщення через кордон товар.

Слід зауважити, що діяльність спеціалістів митниці також сприяє реалізації превентивної функції, оскільки саме завдяки їхній участі відбувається документування конструктивних ознак частин зброї, що дає змогу митному органу затримати відправлення та передати матеріали до СБУ. Окрім цього, спеціалісти забезпечують належну організацію негласних слідчих (розшукових) дій — контроль за скоєнням злочину у формі контрольованого отримання посилок представниками сторони обвинувачення. Тож їхня участь має не лише технічне, а й організаційно-тактичне значення, підсилюючи можливість органів слідства щодо документування процесу переміщення контрабанди та фіксування її фактичного одержання адресатом³⁶.

Отже, у справах про контрабанду зброї залучення спеціалістів, передусім з митних органів, сприяє оперативності в ухваленні рішень, забезпечує реалізацію як технічного, так і організаційно-тактичного складників допомоги слідству, що в результаті дає змогу своєчасно виявити, задокументувати

34 Кримінальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.10.2025).

35 Там само.

36 Вирок Оболон. райсуду м. Києва від 27.04.2023 р. Справа № 756/14469/21. Провадж. № 1-кп/756/613/23 / ЄДРСР : вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110671189> (дата звернення: 07.11.2025).

та припинити незаконне переміщення зброї через державний кордон.

Висновки

Проведене дослідження підтвердило, що ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з контрабандою, безпосередньо залежить від системного та професійно організованого залучення спеціалістів різних галузей знань. Спеціаліст у кримінальному провадженні — це не допоміжний суб'єкт, а основний елемент механізму доказування, здатний забезпечити належний рівень техніко-криміналістичного, аналітичного й організаційно-тактичного супроводу процесуальних дій. Законодавче врегулювання його правового статусу в поєднанні з відомчими нормативними актами створює потребу не лише у формальному залученні обізнаної особи, а й у змістовному користуванні її компетентністю на всіх етапах кримінального провадження — від виявлення події до формування доказової бази.

У справах про контрабанду участь спеціалістів сприяє фіксуванню обставин, необхідних для кваліфікування діяння за відповідними статтями кодексів, отримані висновки стають підґрунтям процесуальних рішень і мотивувальною підставою для подальших експертних досліджень.

Розслідування контрабанди лісо-матеріалів найчастіше пов'язане із залученням спеціалістів у сфері лісового господарства. Вони відіграють провідну роль у первинній ідентифікації деревини, визначенні її породи, сортименту та фактичного обсягу, що допомагає виявити підміну або довантаження необлікованої продукції.

У провадженнях щодо контрабанди культурних цінностей незамінною

є участь мистецтвознавців, які забезпечують швидку атрибуцію предметів, визначення їхнього культурного та історичного значення, виявлення ознак фальсифікації, а також тактично правильне фіксування пам'яток у протоколі, що позначається на кваліфікації діяння за ст. 201 КК України.

У справах щодо незаконного переміщення зброї та боєприпасів спеціалісти митних органів, зброезнавці й балісти забезпечують оперативну ідентифікацію частин зброї, установлення їхніх функційних характеристик і фіксування ознак, які свідчать про їхній статус як предметів з обмеженим обігом. Це безпосередньо впливає на затримання небезпечних об'єктів та організацію подальших негласних слідчих (розшукових) дій.

Узагальнення правозастосовної практики дає підстави стверджувати, що участь спеціалістів забезпечує:

- 1) повноту й точність виявлення фактичних обставин злочину;
- 2) належний рівень фіксування матеріальних джерел доказів;
- 3) можливість оперативного реагування на дії правопорушників, які застосовують складні технічні або логістичні способи приховування;
- 4) підвищення доказової сили зібраних відомостей;
- 5) формування правильних слідчих версій та оптимізацію подальшої тактики розслідування.

Усе це підтверджує потребу в розробленні єдиних методичних рекомендацій щодо участі спеціалістів у кримінальних провадженнях з розслідування контрабанди, удосконаленні міжвідомчої взаємодії та систематичному підвищенні кваліфікації спеціалістів, чия діяльність забезпечує науково-технічний супровід слідства.

Involvement of Specialists in Smuggling Investigation

Yurii Kovalov, Andrii Fedotenko

The Article Purpose is to single out typical forms of specialists' participation in criminal proceedings involving the investigation of smuggling and to clarify their role in ensuring the efficiency of proof depending on the subject of a crime (timber materials, cultural valuables, weapons and ammunition). General scientific (analysis and synthesis, induction and deduction) and special (dialectical, systemic-structural, comparative-legal and generalization) methods were employed to fulfill this goal. The authors determine that a specialist in criminal proceedings is the central figure of technical-forensic, analytical and organizational-tactical support, and his/her participation extends beyond mere advisory support, covering active assistance during investigative (search) and covert investigative (search) actions. Having summarized case law, it was found that in cases of timber smuggling, specialists in forestry play a decisive role; in proceedings concerning the smuggling of cultural valuables, art historians are involved; and in cases of illegal transfer of weapons, representatives of customs authorities, weapons experts, and ballisticians are actively engaged. It was demonstrated that only with the help of their conclusions and actions could proper identification of objects be ensured, including the detection of concealment methods, formulation of investigative versions, and the initiation of subsequent expert research, thereby contributing to the efficient conduct of the investigation. Prospects for improving the involvement of specialists in the investigation of smuggling are due to the development of unified methodological guidelines, strengthening of interagency cooperation, modernization of material and technical resources and systematic skill-upgrading of specialists, which will jointly promote the completeness, accuracy and evidentiary strength of collected information in this category of criminal offenses.

Keywords: forensic support; pre-trial investigation; smuggling; specific expertise; specialist.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що у них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Buha, A. Yu. (2020). *Metodyka rozsliduvannia zlochyniv, pov'iazanykh z nezakonnym obihom likarskykh zasobiv* [Methods of investigation of crimes associated with drug trafficking] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Odesa. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0822U100024> [in Ukrainian].
- Furman, Ya. V. (2009). *Osnovy metodyky rozsliduvannia kontrabandy kulturnykh tsinnotei* [The fundamentals of methodology of investigation of cultural property smuggling] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0410U001200> [in Ukrainian].
- Kurylenko, D. V. (2017). *Instytut obiznanykh osib u zmahalnomu kryminalnomu provadzheni* [The Concept of versed persons in adversary criminal proceeding] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/>

- [core/bitstreams/6f82595b-1d94-4b6e-9ca8-8903b4b79b7c/content](https://core.bitstreams/6f82595b-1d94-4b6e-9ca8-8903b4b79b7c/content) [in Ukrainian].
- Kuvshynov, O. D. (2024). *Spetsialist u kryminalnomu provadzhenni (kryminalnyi protsesualnyi ta kryminalistychnyi aspekty)* [Specialist in Criminal Proceedings (Criminal Procedural and Forensic Aspects)] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Kropyvnytskyi. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/02/dysertacziya-kuvshynov-o.d.pdf> [in Ukrainian].
- Maliuha, R. V. (2015). *Kryminalne protsesualne dokazuvannya kontrabandy narkotychnykh zasobiv, psykhotroynykh rehovyn, yikh analohiv chy prekursoriv abo falsyfikovanykh likarskykh zasobiv u dosudovomu rozsliduvanni* [Criminal procedure proving of smuggling of narcotics, psychotropic substances, their analogues or precursors or counterfeit drugs in pre-trial investigation] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0415U005439> [in Ukrainian].
- Poliakh, A. M. (2009). *Kryminalistychna kharakterystyka ta osnovy rozsliduvannya kontrabandy narkotychnykh zasobiv, psykhotroynykh rehovyn, yikh analohiv abo prekursoriv* [The criminalist characteristics and the basis of investigation of narcotics smuggling, psychotropic substances, their analogues and precursors trafficking] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0409U001634> [in Ukrainian].
- Rudnytskyi, I. L. (2019). *Osoblyvosti vyavleniia ta rozsliduvannya kontrabandy narkotychnykh zasobiv, shcho vchyniautsia orhanizovanyymi zlochyynnymy hrupamy* [Features of exposure and investigation of contraband goods of narcotic facilities that is accomplished by the organized criminal groups] : dys. ... d-ra filos. v haluzi prava. Lviv. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/radaphd/1857/dysertaciya_rudnytskyy.pdf [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2003). *Metodyka rozsliduvannya kontrabandy: problemy teorii ta praktyky* [Smuggling investigation methodology: problems of theory and practice] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yaremchuk, V. O. (2015). *Orhanizatsiia i taktyka zaluchennia spetsialista pry provedenni slidchykh (rozshukovykh) dii* [Organization and tactics of involving a specialist in investigative (search) actions] : monohrafiia / za red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv [in Ukrainian].
- Zaverkhovskiy, O. V. (2020). *Kryminalistychna kharakterystyka kontrabandy ta yiyi znachennya dlya pravozaastosovchoyi diyal'nosti* [Forensic characterization of smuggling and its importance for law application] : dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Zavydniak, I. O. (2019). *Uchast spetsialista u provedenni slidchykh (rozshukovykh) dii ta yoho konsultatyvna dopomoha* [Participation of the specialist in carrying out investigative (search) actions and his advisory assistance]. *Porivniialno-analitychne pravo*. № 6. URL: <https://surl.li/kmotbx> [in Ukrainian].

Ковальов, Ю., Федотенко, А. (2025). Залучення спеціалістів до розслідування контрабанди. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (41). С. 191–204. DOI: [10.32353/khrife.4.2025.11](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2025.11).

Сучасний стан і перспективи інтеграції спеціальних знань у галузі психології в комплексні судово-експертні дослідження

Олександр Євсюков*

* Канд. пед. наук, доц., докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3554-8848>, e-mail: a.evsyukov1971@gmail.com

DOI: 10.32353/khrife.4.2025.12 УДК 343.98

Надійшло 14.11.2025 / Рецензовано 30.11.2025 / Прийнято до друку 25.12.2025 /
Доступно онлайн 31.12.2025

Сучасний стан розвитку наук і технологій, виклики війни, на які має реагувати експертна спільнота для належного рівня експертного забезпечення правосуддя, спонукають дослідників до вдосконалення судово-експертної діяльності, зокрема, пов'язаної з використанням спеціальних знань у галузі судової психології. Важливу роль у цьому аспекті відіграють комплексні судово-експертні дослідження. Метою цієї дослідницької роботи є проведення аналізу наукових праць, нормативно-правових актів та експертної практики й надання на цій підставі характеристики сучасного стану та перспектив інтеграції спеціальних знань у галузі судової психології у комплексні судово-експертні дослідження. Під час опрацювання питань за темою статті застосовано загальні, окремі та спеціальні методи. В умовах реформування законодавства України, що регулює судово-експертну діяльність, розвитку різних галузей спеціальних знань, практика проведення судових психологічних та інших видів досліджень у формі комплексних судових експертиз наповнюється новими категоріями й методологією, які відображають сутність предмета, завдань, об'єктів, суб'єктів і методів досліджень. Саме тому це питання набуває все більшої актуальності й потребує докладного аналізу. Розглянуто питання інтеграції та диференціації спеціальних знань і запропоновано таку класифікацію комплексних судових експертиз: психолого-психіатрична; медична, психіатрична та

психологічна (сексолого-психологічна); медико-психологічна; психологічна та інженерно-технічна; психолого-почеркознавча; психолого-лінгвістична; психолого-лінгвістична та відео-, звукозапису; психолого-мистецтвознавча; військово-психологічна. Наведені положення й рекомендації спрямовані на впровадження в експертну практику й підвищать ефективність судово-експертної діяльності.

Ключові слова: кримінальний процес; судочинство; інтеграція; диференціація; спеціальні знання; комплексна судова експертиза; психологічні дослідження; методологія; методика.

Постановка наукової проблеми

В умовах реформування законодавства України, що регулює судово-експертну діяльність, розвитку різних галузей спеціальних знань, практика проведення судових психологічних та інших видів досліджень у формі комплексних судових експертиз наповнюється новими категоріями й методологією, які відображають сутність предмета, завдань, об'єктів, суб'єктів і методів досліджень. Саме тому це питання набуває все більшої актуальності та потребує докладного аналізу.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Перед тим, як розглянути види комплексних психологічних досліджень, зробити

спробу класифікувати їх і розподілити за предметними видами, зосередимо увагу на природі інтеграції спеціальних знань, що є підґрунтям комплексних судово-експертних досліджень і доволі важливо для розуміння динамічних процесів, які постійно мають місце в судовій експертизі. Розпочнімо з аналізу наукових праць, присвячених питанням інтеграції спеціальних знань.

На нашу думку, найбільш докладний аналіз теоретико-правових і методологічних засад комплексних судово-експертних досліджень розглянуто в докторській дисертації Е. Сімакової-Єфремян¹, а також у її монографіях, низці статей та інших наукових публікаціях². Зокрема, за результатами аналізу праць науковців і практиків з теоретичних та прикладних питань судової експертології і власних наукових розвідок,

- 1 Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 503 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0517U000760> (дата звернення: 12.11.2025).
- 2 Див., напр.: Її ж. Теорія і методологія комплексної експертизи контактно-слідової взаємодії об'єктів : монографія. Харків, 2004. 176 с. ; Її ж. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків, 2016. 456 с. ; Сімакова-Єфремян Е. Б., Федоренко В. Л., Свиридова Л. В. та ін. Класифікація судових експертиз : монографія / за заг. ред. Е. Б. Сімакової-Єфремян. Харків, 2021. 568 с. URL: <https://nncise.org.ua/diyalnist/naukova> (дата звернення: 12.11.2025) ; Сімакова-Єфремян Е. Б. Шляхи вдосконалення нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 1 (24). С. 190—197 ; Її ж. Загальна теорія судової експертизи як основа методології проведення комплексних судово-експертних досліджень. *Там само*. 2006. № 3 (46). С. 225—235. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/720/1/VestnikAprN3_2006.pdf (дата звернення: 12.11.2025) ; Її ж. Деякі проблеми та шляхи

дослідниця пропонує авторське визначення міжгалузевого предмета комплексних досліджень у судовій експертизі, акцентує увагу на необхідності уточнення поняття «об'єкт судової експертизи», до якого, за Законом України «Про судову експертизу»³, належать явища та процеси, і аргументовано доводить певну хибність цієї норми, оскільки безпосередньо саме явище або процес, пов'язане(-ий) з подією злочину, судовий експерт не досліджує, — вони вже відбулися в минулому. Науковиця підкреслює, що судовий експерт досліджує матеріальні й матеріалізовані носії інформації про згадувані явища та процеси, яка відображена в цих носіях. Окрім того, Е. Сімакова-Єфремян сформулювала авторське визначення інтеграційного об'єкта судової експертизи (що, на нашу думку, найбільш точно відповідає дефініції об'єкта комплексної судової експертизи, практика проведення якої постійно розширюється), а також запропонувала власне визначення поняття «методика судово-екс-

пертного дослідження» (зокрема, комплексного) і довела необхідність робити обов'язковими складниками методик судово-експертного дослідження певні структурні елементи (предмет дослідження; завдання, які потрібно виконати; орієнтовний перелік розв'язуваних питань; об'єкти дослідження; суб'єкт(и) досліджень (вимоги до експертів певних спеціальностей); методи, застосовувані для виконання завдань (технічні умови проведення досліджень щодо стандартизованих і нестандартизованих методів (за наявності оцінювання їх придатності та невизначеності вимірювань), устаткування, простежуваність вимірювання, вихідні еталони та зразкові речовини, процедури відбирання експериментальних зразків тощо); алгоритм послідовних дій експерта (експертів) за етапами (стадіями) експертного дослідження; експертна оцінка⁴ отриманих результатів і формулювання висновків). Окрім цих обов'язкових складників, методика експертного дослідження

вдосконалення правового регулювання судово-експертної діяльності. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2001. Вип. 11. С. 447—451 ; Її ж. Вирішення теоретичних та процесуальних проблем комплексних судово-експертних досліджень — важливий чинник удосконалення судово-експертної діяльності. *Право України*. 2006. № 8. С. 78—82 ; Її ж. Процесуальні та теоретичні проблеми комплексної судової експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2005. Вип. 5. С. 113—122 ; Її ж. Сутність суб'єкта інтеграції знань при проведенні комплексних судово-експертних досліджень. *Там само*. 2006. Вип. 6. С. 108—117 ; Її ж. Проблеми методичного забезпечення комплексних експертних досліджень. *Там само*. 2013. Вип. 13. С. 225—232. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/issue/view/14/2013-1> (дата звернення: 12.11.2025) ; Її ж. Інтеграційні процеси в судовій експертизі: сутність та проблемні питання комплексних досліджень. *Там само*. 2016. Вип. 16. С. 172—183. DOI: 10.32353/khrife.2016 (дата звернення: 12.11.2025) ; Її ж. Сутність комплексних досліджень за міжгалузевим предметом інтеграції знань. *Проблемні питання судової експертизи* : зб. мат-лів міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 03—04.10.2013). Дніпропетровськ, 2013. С. 14—18 тощо.

3 Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 12.11.2025).

4 За правилами української мови іменник «оцінка» доцільно застосовувати тільки на означення результату процесу, позначення якості знань і поведінки учнів або думки, міркування про якість, характер когось (чогось), а прикметник «оціночний» є калькою з російської. В українській мові слід послуговуватися дієсловом «оцінювати» («оцінити») і прикметником «оцінний» відповідно. Натомість чинні нормативно-правові акти, на жаль, до сьогодні оперують помилковими словоформами.— Ред.

може містити й інші, наприклад, рекомендації щодо: оформлення перебігу й результатів судово-експертного дослідження висновком експерта (експертів), підготовки матеріалів для проведення досліджень або оцінювання отриманих результатів слідчим (судом) тощо. Одним з важливих наукових здобутків у працях Е. Сімакової-Єфремян є те, що вона запропонувала власне визначення поняття «комплексна експертиза» і на підставі проведеного аналізу внесла пропозицію доповнити Закон України «Про судову експертизу» та процесуальне законодавство відповідною дефініцією, а також обґрунтувала необхідність змін у Кримінальному кодексі України в аспекті посилення відповідальності за протиправний тиск на судового експерта (перешкоджання появі експерта, примушування його до відмови від давання показань або висновку й до давання завідомо неправдивих показань або висновку) і сформулювала зміст відповідної статті цього Кодексу. У згаданих вище й інших працях Е. Сімакової-Єфремян⁵ також розглянуто інші питання щодо вдосконалення та подальшого розвитку положень судової експертології в аспекті комплексних судово-експертних досліджень.

Безумовно, до питань комплексних досліджень у судовій експертизі зверталися й інші науковці. Так, Ю. Грошевий і С. Стахівський⁶ акцентують увагу на оцінюванні висновків експертів як джерел доказів. У посібнику під загальною редакцією В. Гончаренка й І. Гори⁷ приділено увагу різним видам експертиз, зокрема, їх комплексним формам. В. Шепітько, В. Журавель та Г. Авдеева⁸, розглядаючи інновації в криміналістиці, також звертають увагу на системний і комплексний характер вербальної та невербальної інформації, яку з'ясовують під час проведення досудового розслідування, зокрема, для отримання таких джерел доказів, як висновки експерта. В одному з перших посібників із судової експертології в Україні Н. Клименко⁹ не обходить увагою комплексні судові експертизи, а В. Коновалова¹⁰, розглядаючи значення та функції експертних версій, також звертає увагу на інтеграцію спеціальних знань під час висунення експертних версій. Одними з найважливіших методологічних праць у судовій експертології, на нашу думку, є роботи українських учених М. Сегая та В. Стринжи¹¹, які також аналізують ознаки інтеграції спеціальних знань у процесах вироблення методології виконання

5 Див. виноски «1» і «2».

6 Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. Київ, 2006. 272 с.

7 Бойченко С. Б., Бояров В. І., Будко Т. В., Варфоломеева Т. В. та ін. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ, 2015. 504 с.

8 Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдеева Г. К. Інновації в криміналістиці та їх впровадження в діяльність органів досудового слідства. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2011. Вип. 21. С. 39–46. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5481> (дата звернення: 12.11.2025).

9 Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. для студ. юрид. спец. Київ, 2007. 528 с.

10 Коновалова В. Е. О значении и функциях экспертных версий. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1977. Вып. 14. С. 53–58.

11 Сегай М. Я. Методология судебной идентификации : монография. Киев, 1970. 256 с. ; Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) : монография. Киев, 1997. 174 с.

ідентифікаційних, діагностичних та ситуалогічних завдань судової експертизи, зокрема, за допомогою проведення комплексних судових експертиз. Варто відзначити й публікації М. Щербаковського¹², у яких, поміж багатьох проблем експертного забезпечення правосуддя, розглянуто також комплексні судово-експертні дослідження.

Теоретичні та прикладні аспекти взаємозв'язку наук, що є визначальним чинником під час проведення комплексних судово-експертних досліджень, привертають увагу не тільки фахівців у галузі судової експертизи і криміналістики, а й спеціалістів у галузі філософії та наукознавства, у доробку яких розглянуто методологію юриспруденції, новітню західну філософію науки, певні запити філософських смислів, окремі аспекти діалектичного методу (як загального методу пізнання у правознавстві) і загалом діалектику як методологію юридичної науки, методологічні підходи до аналізу особливостей державного управління в умовах глобалізації, методологію наукового пізнання (від явища до сутності) тощо¹³. Так, на думку Р. Шевчука, «в онтологічному вимірі **методологія наукового пі-**

знання — це система філософських засад пізнавальної діяльності та відповідних загальнонаукових, міжгалузевих та галузевих наукових принципів, методів, категорій і теоретичних положень, що забезпечують отримання та систематизацію нових знань про об'єктивну реальність. У гносеологічному вимірі — це вчення про суттєві властивості й закономірності виникнення, функціонування та розвитку множини методологічних систем»¹⁴. В аспекті комплексних досліджень нашу увагу привертає саме урахування міжгалузевих принципів, на яких будується система методології будь-якого комплексного дослідження.

У цьому плані під час розроблення методології комплексних судово-експертних досліджень (одночасно із застосуванням інтеграційних підходів) слід розглядати й диференціацію спеціальних знань як їх методологічний інструмент. Як зазначає Н. Клименко, інтеграційна функція полягає у «систематизації та відображенні <...> емпіричних даних, одержаних при проведенні різних видів і родів судових експертиз, використанні нових природничих і технічних методів, які можуть застосовуватися в експертному дослідженні,

12 Див., напр.: Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків, 2015. 560 с.

13 Див., напр.: Добронравова І. С., Білоус Т. М., Комар О. В. Новітня західна філософія науки : підручник. Київ, 2008. 216 с. ; Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3—17 ; Його ж. Позитивізм як методологія юриспруденції. *Там само*. 2014. № 2. С. 16—35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2014_2_4 (дата звернення: 12.11.2025) ; Шевчук Р. М. Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти. *Там само*. 2012. № 2. С. 25—31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2012_2_5 (дата звернення: 12.11.2025) ; Його ж. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Там само*. 2016. № 1 (11). С. 31—45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_1_5 (дата звернення: 12.11.2025) ; Кримський С. Б. Запити філософських смислів. Київ, 2003. 240 с. ; Мозговий Л. І., Бичко І. В., Додонов Р. О. та ін. Філософія. Кредитно-модульний курс : навч. посіб. / за ред. Р. О. Додонova, Л. І. Мозгового. Київ, 2009. 456 с. ; Шкурат В. І. Методологічні підходи до аналізу особливостей державного управління в умовах глобалізації. *Державне управління*. 2006. № 1. С. 14—22 та ін.

14 Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання С. 42—43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_1_5 (дата звернення: 12.11.2025).

пристосуванні їх до виконання завдань судової експертизи, оцінці її результатів згідно з принципами судово-експертного пізнання»¹⁵. На думку Е. Сімакової-Єфремян, яку ми поділяємо, диференціація спеціальних знань «сприяє виникненню нових експертних спеціальностей, кожна з яких має певну сферу дослідження»¹⁶. Водночас науковиця зауважує, що «надзвичайна прихильність до диференціації знань іноді призводить до ситуацій, коли обізнані особи можуть ефективно працювати тільки в межах «своєї» експертної спеціальності та мають труднощі, коли необхідно брати участь у проведенні комплексних експертиз», у зв'язку із чим наводить умовивід К. Е. Боулдінга щодо організації систем: «Фізики говорять тільки з фізиками, економісти з економістами; гірше того, фізики-атомники говорять тільки з фізиками-атомниками, а економетристи — з економетристами. Хотілося б знати, чи не здрібнілася наука в скупчення розділених стінами пустельників, кожний з яких бурмоче самому собі слова спеціальною мовою, яку може зрозуміти тільки він сам... Поширення спеціалізованої глухоти означає, що хтось, кому треба знати щось, що знає ще дехто, неспроможний зрозуміти іншого через відсутність узагальненого слуху»¹⁷. Уважаємо, щоб запобігти такій ситуації, судові експерти, як і будь-які дослідники у сфері комплексних наукових пошуків, повинні мати не тільки спеціальні знання в тій галузі, за якою вони отримали кваліфікацію за дипломом і спеціальною підготовкою, а й бути обізнаними в загальних питаннях наукознавства, філософії та теорії, зокрема, теорії судової експертизи, а також у міждисциплінарних галузях судової експертології та криміналістики.

Безумовним є той факт, що інтеграція спеціальних знань впливає на створення класифікації судової експертизи, отже, і на класифікацію комплексних судово-експертних досліджень.

Мета статті

У межах предмета нашого дослідження вважаємо за доцільне розглянути класифікацію комплексних судових експертиз, де одним зі складників є судово-психологічні дослідження, інтегровані у сферу інших спеціальних знань, і доповнити її не тільки новими структурними компонентами, а й положеннями щодо змісту класифікаційних одиниць.

Методи дослідження

В аспекті розглядуваної проблеми застосовано загальні, окремі та спеціальні методи досліджень.

Викладення основного матеріалу дослідження

У процесі нашої наукової розвідки з питань інтеграції спеціальних психологічних знань у комплексні судово-експертні дослідження, спиратимемося на розроблену Е. Сімаковою-Єфремян класифікацію:

«5. Комплексна судова психологічна та медична (психіатрична та ін.) експертиза.

5.1. Комплексна судова психолого-психіатрична експертиза (дослідження нозологічної природи та ступеня вираженості психічних відхилень і їх впливу на психічну діяльність особи).

15 Клименко Н. І. Інтеграційна функція експертології. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2006. Вип. 6. С. 118.

16 Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження С. 19.

17 Там само. С. 19—20.

5.2. Комплексна судова медична, психіатрична та психологічна (сексолого-психологічна) експертиза (дослідження впливу психічної діяльності людини, яка страждає на розлади у сфері сексуального розвитку, на її поведінку).

5.3. Комплексна судова медико-психологічна експертиза (дослідження проявів, характеру та взаємодії психологічних і соматопатологічних факторів певної нозологічної належності, що відображаються в особливостях психічної діяльності людини).

5.4. Комплексна судова психологічна та інженерно-технічна експертиза (дослідження взаємозв'язку між виникненням дорожньо-транспортної події, надзвичайної події техногенного характеру та індивідуально-психологічними особливостями поведінки людини в цих умовах).

5.5. Комплексна судова психолого-почеркознавча експертиза (дослідження взаємозв'язку між індивідуально-психологічними особливостями, емоційним станом людини, яка виконала рукописний текст, і їх відображенням у рукописному тексті).

5.6. Комплексна судова психолого-лінгвістична експертиза (дослідження взаємозв'язку мовленнєвої діяльності людини з індивідуально-психологічними особливостями та емоційним станом особи (аудиторії)).

5.7. Комплексна судова психолого-мистецтвознавча експертиза (дослідження впливу на соціально-психологічні особливості особи споживача наявної в друкованій, аудіо-, відеопродукції тощо інформації еротичного, порнографічного характеру, або такої, що пропагує культ насильства та жорстокості)¹⁸.

Як бачимо, на першому місці цієї класифікації — комплексна психолого-психіатрична експертиза. У наших попередніх публікаціях ми вже звертали увагу на питання комплексних психолого-психіатричних, психолого-військових тощо досліджень¹⁹. На підставі експертної практики пропонуємо розширити спектр комплексних досліджень, у яких послуговуються спеціальними знаннями в галузі психології.

Розпочнімо з комплексної судової психолого-психіатричної експертизи, що є чутливою до динаміки соціальних процесів і викликів сучасності, реагуючи на них методологічним переосмисленням традиційних наукових досягнень та перетворенням їх на нові гнучкі теоретико-практичні системи.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу», «судова експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового

18 Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження ... С. 106—107.

19 Див., напр.: Євсюков О. Ф. Вирішення комплексною військово-психологічною експертизою завдань щодо оцінювання впливу деструктивної пропаганди. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2025. Вип. 2 (110). С. 117—125. DOI: 10.32782/2786-9156.110.2.117-125 (дата звернення: 12.11.2025) ; Його ж. Можливості дослідження пропаганди в межах комплексної військово-психологічної експертизи. *Військова експертиза в умовах сьогодення: проблемні питання та шляхи їх вирішення* : зб. мат-лів Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 25.04.2025). Дніпро, 2025. С. 69—72 ; Yevsiukov O. Complex forensic psycho-psychiatric examination: modernity and prospects. *Trends and Prospects for the Development of Science and Education : Proceedings of the 2nd International Scientific Conference* (Oxford, UK, 10 July 2025). Oxford, 2025. Pp. 204—207. DOI: 10.64076/iedc250710.32 (дата звернення: 12.11.2025).

розгляду»²⁰. Закон не розкриває змісту поняття «спеціальні знання», а лише співвідносить їх з галузями науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо. У преамбулі цього Закону мету судово-експертної діяльності викладено як «забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки»²¹. Отже, під час обґрунтування необхідності розширення згаданого переліку спиратимемося на наведені норми.

Теоретичним і прикладним питанням використання спеціальних знань присвятили праці такі українські науковці: Д. Гуріна та І. Калініна²², М. Щербаковський²³, І. Петрова²⁴, Г. Спіцина та Г. Бідняк²⁵, Е. Сімакова-Єфремян²⁶, Н. Філіпенко зі співавторами²⁷ та ін.). «Натомість різноманітні тлумачення сутності

спеціальних знань стали “нарізним каменем”, покладеним в основу різночитань щодо правомірності призначення судової експертизи будь-якому фахівцеві, який має вищу освіту в окремій галузі знань»²⁸.

Г. Спіцина визначає спеціальні знання як комплекс знань і навичок у різних галузях; систему відомостей із галузі науки, техніки й решти сфер людської діяльності; знання, якими послуговуються в процесуальному порядку в судовому розслідуванні й у судовому провадженні; використовувані у взаємозв'язку з науково-технічними засобами; застосовувані й реалізовані суб'єктами «кримінального судочинства у процесі практичної діяльності, спеціальної підготовки з урахуванням професійного досвіду та засновані на системі теоретичних знань у відповідній галузі; <...> їх реалізація вимагає значних витрат часу та

20 Про судову експертизу : Закон URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 12.11.2025).

21 Там само.

22 Гуріна Д. П., Калініна І. В. До питання щодо компетенції та компетентності судового експерта у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. Вип. 63 (1). С. 195—203. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63\(1\)__23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63(1)__23) (дата звернення: 12.11.2025).

23 Щербаковський М. Г. Співвідношення спеціальних знань з уміннями та навичками. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річ. від дня народж. проф. М. В. Салтевського (Харків, 08.11.2017). Харків, 2017. С. 225—226. URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/14545> (дата звернення: 12.11.2025).

24 Петрова І. А. Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2012. 541 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0512U000231> (дата звернення: 12.11.2025).

25 Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Форми використання спеціальних знань. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 240—248. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 (дата звернення: 12.11.2025).

26 Сімакова-Єфремян Е. Б. Про необхідність удосконалення законодавства щодо здійснення судово-експертної діяльності в Україні. *Там само*. 2019. Вип. 19. С. 118—129. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.09 (дата звернення: 12.11.2025).

27 Філіпенко Н. Є., Снігерьев О. П., Бубліков А. В. Застосування спеціальних знань під час виявлення, профілактики й розслідування злочинів у сфері комп'ютерної інформації та високих технологій (оглядова стаття). *Там само*. 2020. Вип. 22. С. 162—178. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.12 (дата звернення: 12.11.2025).

28 Євсюков О. Ф. Використання спеціальних психологічних знань у кримінальних провадженнях. *Правовий часопис Донбасу*. 2025. № 1 (90). С. 87. DOI: 10.32782/2523-4269-2025-90-87-91 (дата звернення: 12.11.2025).

інтелектуальних зусиль; <...> сприяють розробленню технічних засобів і прийомів роботи з доказами та встановленню вагомих обставин, що мають значення для доказування»²⁹.

М. Михеєнко зі співавторами зі структури спеціальних знань експерта вилучає «загальновідомі, загальнодоступні наукові знання, повсякденні та побутові відомості, а також знання в галузі права»³⁰. В. Шепітько розглядає спеціальні знання як «систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню»³¹. В. Гончаренко зі співавторами акцентує увагу на тому, що спеціальні знання — це знання та навички, здобуті в результаті «фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовуються <...> учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення за певною процедурою процесуальних завдань»³².

У попередніх публікаціях ми зазначали, що спеціальні знання є цілісною системою, яка забезпечує ефективність процесу пізнання судовим експертом матеріальних і матеріалізованих об'єктів у межах його компетенції. Логічну організацію процесу пізнання експерта-психолога спрямовано на отримання

та обґрунтування знань, здобутих про об'єкт дослідження, на перетворення своєї пізнавальної діяльності на предметно-орієнтований, усвідомлений науково-практичний пошук, пов'язаний з поняттями й категоріями конкретних галузей знань. Це досягається за допомогою застосування відповідних методів і методик експертного психологічного дослідження³³.

У загальній класифікації експертних наук судово-психологічну та судово-психіатричну експертизи розглядають як суміжні родові експертні дисципліни. Це пов'язано з єдиною спрямованістю цих галузей науки (судової психології та судової психіатрії) на дослідження особливостей психічної діяльності людини. Водночас слід урахувувати, що судовий психолог вивчає психічну діяльність психічно здорової особи, а судовий психіатр — особи, яка страждає на психічні розлади. Під час оцінки психічної діяльності людини обізнані особи (експерти-психологи й експерти-психіатри) виконують завдання в межах своєї компетенції й інтегрують спеціальні знання у спільному висновку. Межі компетенції судових експертів, які беруть участь у проведенні комплексного судово-експертного дослідження, обумовлено не тільки предметом (завданнями) експертизи, а й її об'єктом і суб'єктами (якими є експерти як носії

29 Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Зазнач. твір. С. 241. DOI: 10.32353/khrife.2018.26 (дата звернення: 12.11.2025).

30 Михеєнко М. М., Шибіко В. П., Дубинський А. Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України: за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 15 серпня 1997 р., зі змінами законодавства станом на 01 квітня 1999 р. / ред.: В. Ф. Бойко, В. Г. Гончаренко. 2-ге вид. Київ, 1999. 622 с.

31 Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11.

32 Гончаренко В. Г., Курдюков В. В., Легких К. В. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. Вип. 2 (9). С. 24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaaau_2007_2_5 (дата звернення: 12.11.2025).

33 Євсюков О. Ф. Використання С. 88. DOI: 10.32782/2523-4269-2025-90-87-91 (дата звернення: 12.11.2025).

спеціальних знань). Важливим також є сукупність методів дослідження, якими послуговуються судові експерти в межах своєї компетенції.

У реч. 1 абз. 6 п. 1.2.13 розд. I Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень обумовлено, що «комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання)»³⁴. Зазначимо, що станом на сьогодні визначення поняття «комплексна експертиза» відсутнє в Кримінальному процесуальному кодексі України, хоча він і містить ст. 486 «Комплексна психолого-психіатрична і психологічна експертиза неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого»³⁵. Незважаючи на наявність статей під назвою «Комплексна експертиза» у ст. 112 Цивільного процесуального кодексу України³⁶, ст. 106 Господарського процесуального кодексу України³⁷, ст. 110 Кодексу адміністративного судочинства України³⁸, самого тлумачення поняття «комплексна експертиза» вони не містять, натомість мають норму про надання експертом, не згодним з висновком іншого(-их) експерта(-ів), окремого висновку з усіх питань або з питань, які спричинили розбіжності. Тут порушено наріжний принцип комплексної експертизи, висновок за якою може бути зроб-

лений винятково за умови інтеграції спеціальних знань фахівців у різних галузях науки. Іще раз підкреслимо, що під час виконання комплексної експертизи неможливо дійти висновку без інтеграції знань різних галузей науки, а застосування норми щодо можливості надання за результатами комплексного експертного дослідження окремого висновку експерта призводитиме до безвихідної ситуації.

Щодо комплексної судової психолого-психіатричної експертизи (далі — КСППЕ) варто зауважити, що експерт-психолог досліджує тільки такого підекспертного, у якого експерт-психіатр діагностував відсутність психічного розладу. Зазначені межі компетенції експертів обумовлено обсягом їхніх спеціальних знань.

Експерт-психолог «вирішує надскладні завдання щодо реконструювання специфіки психічної діяльності людини в ситуації, яка склалася в минулому. Ретроспективний аналіз потребує застосування комплексу знань і навичок — володіння емпіричними і теоретичними знаннями в галузі психології, способами перевірки й обґрунтування отриманих результатів, уміння поєднувати конкретні властивості психологічних феноменів з абстракціями (наприклад, з ідеальними моделями структури особистості, структури її психічної діяльності), опису й експертного оцінювання досліджених психічних явищ у категоріях і поняттях наукової психології та у спеціальних по-

34 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 12.11.2025).

35 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.11.2025).

36 Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 12.11.2025).

37 Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 12.11.2025).

38 Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 12.11.2025).

няттях судової психологічної експертизи тощо. Тож у процесі проведення дослідження експерт поєднує знання з теорії судової експертизи, наукові психологічні знання, організує свою професійну діяльність відповідно до процесуального порядку проведення експертизи»³⁹.

Щодо спеціальних знань і компетенції експерта-психіатра, то, як зазначає В. Первомайський, об'єктом судової психіатричної експертизи «є не тільки безпосередньо <...> особа, а й усі інші матеріальні носії інформації про стан її свідомості (сприйняття нею себе, оточення та поведінки) у минулому (включно з періодом, що цікавить слідство й суд) і в теперішньому» [Тут і далі переклад українською наш.— Ред.]. Науковець також зауважує, що «у понятті “компетенція” необхідно виокремлювати два аспекти. Перший — охоплює коло питань, передбачених законодавчими актами й розробленими на їх основі відомчими інструктивними документами, які повинен розв'язувати експерт. Цими самими документами висунуто певні вимоги до акту експертизи й висновків експерта. Другий — це коло питань, які здатний розв'язати експерт за наявності всіх необхідних матеріалів, виходячи із можливостей науки, яку він представляє. Необхідною умовою правильного визначення меж компетенції психіатра-експерта є збіг обох зазначених аспектів цього поняття», а «до меж компетенції психіатра-експерта належить те, що:

- складає предмет судової психіатрії;
- може бути здобуто за допомогою судово-психіатричного методу діагностики;
- може бути доведено засобами цієї науки;

- не може бути спростовано ніким, окрім іншого спеціаліста в цій галузі знань»⁴⁰.

Якщо адаптувати цитовану думку до меж компетенції експерта-психолога, то до них належить те, що є складником предмета судової психології, може бути здобуто за допомогою судово-психологічних методів дослідження та доведено засобами цієї науки й не може бути спростовано ніким, окрім іншого спеціаліста в цій галузі знань.

Отже, зважаючи на викладену вище специфіку судово-психологічної та судово-психіатричної експертиз, під час виконання КСППЕ:

- експерт-психіатр вивчає (виявляє, оцінює, діагностує) підекспертну особу й медичну документацію;
- експерт-психолог вивчає особливості психічної діяльності особи без психічних розладів (описує, аналізує, оцінює їх) і матеріали провадження, необхідні для відповідей на поставлені питання.

Вибірковий аналіз експертної практики свідчить про те, що підходи до виконання КСППЕ різняться в різних регіонах України, зокрема, через відсутність комплексних наукових розробок психологів і психіатрів, які містили б загальні методичні положення щодо виконання КСППЕ. Ця методологічна прогалина потребує окреслення понять, які дали б змогу описати об'єкт дослідження в категоріях, трансформованих з материнських наук (психологічної та психіатричної) і адаптованих до тезаурусу психологічних та психіатричних судових досліджень, а також методологічно впорядкувати й уніфікувати процес міждисциплінарного експертного

39 Євсюков О. Ф. Використання С. 89. DOI: 10.32782/2523-4269-2025-90-87-91 (дата звернення: 12.11.2025).

40 Первомайский В. Б. Невменяемость. Киев, 2000. 320 с. URL: <http://www.psychiatry.ua/books/insanity/> (дата звернення: 12.11.2025).

пізнання для застосування в юридичній практиці.

Отже, у зв'язку з наявністю дискусійних питань, які виникають під час проведення науково-дослідної діяльності у сфері суміжних знань судової психологічної та судової психіатричної експертиз, необхідно об'єднати зусилля експертів-психологів Міністерства юстиції й експертів-психіатрів Міністерства охорони здоров'я України для організації науково-методичного забезпечення КСППЕ. Науково-методичне й організаційно-управлінське забезпечення судово-експертної діяльності передбачено ст. 8 Закону України «Про судову експертизу»⁴¹. Спільну діяльність з науково-методичного забезпечення КСППЕ пропонуємо здійснювати в два етапи. *На першому етапі* доцільно розробити й узгодити термінологічний апарат цих видів судових експертиз. Першорядною вважаємо проблему застосування термінології, що поєднує окремі аспекти судової психологічної та судової психіатричної експертиз. Словник термінів судових психологічної та психіатричної експертиз забезпечить точність і наукову коректність мови експертів з урахуванням особливостей міждисциплінарної термінології. Такий підхід ґрунтується на принципах універсальності термінів (адаптування до різних галузей спеціальних знань за одночасного збереження базового значення) і контекстної варіативності (уточнення значення терміна залежно від експертної дисципліни). *На другому етапі* потрібно розробити сучасні методики (методичні рекомендації) КСППЕ, що сприятиме врегулюванню судово-експертної діяльності з метою надання об'єктивних відповідей на питання слідства (суду).

Подібною до розглянутих вище є проблема інтеграції знань під час проведення комплексної судової медичної, психіатричної та психологічної (сексолого-психологічної) експертизи, за допомогою якої досліджують вплив психічної діяльності людини, яка страждає на розлади у сфері сексуального розвитку, на її поведінку. Чим саме відрізняється цей вид від описаного вище? На нашу думку, цю категорію умовно можна вважати різновидом комплексної судової психолого-психіатричної експертизи. Водночас (для оцінювання статевої зрілості підекспертної особи й біологічних і медичних ознак її хвороби, причин (етіологія), механізмів розвитку (патогенез), класифікації та номенклатури) необхідні знання не тільки в галузі психіатрії та психології, а й медицини, оскільки хворобу слід розглядати як цілісне явище, що потребує систематизації та класифікації для правильних діагностики, лікування й профілактики. Для цього залучають фахівців у галузі терапії, гінекології та ендокринології (інших фахівців-медиків), без яких часто неможливо діагностувати конкретне захворювання, яке має характерне поєднання симптомів, функціонально-морфологічних змін, а також певну причину й механізм розвитку.

До об'єктів, що підлягатимуть дослідженню під час проведення комплексної судово-медичної та психолого-сексологічної експертизи, належать підекспертна особа, медична й інша документація. Оскільки результати діяльності людини залежать від багатьох чинників і можуть бути як зовнішніми (створені речі, досягнення), так і внутрішніми (особистісне зростання, самореалізація), вони виявляються у вчинках, які суспільство й сама особа оцінюють як

41 Про судову експертизу : Закон URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 12.11.2025).

позитивні або негативні, залежно від їхньої мети та змісту. Саме тому до об'єктів дослідження експертів також належать різноманітні продукти діяльності, вільно (не під примусом) створені особою (наприклад, щоденники, особисті записи), результати експериментально-психологічних досліджень тощо, що відображають взаємодію соматопатологічних, психопатологічних і психологічних явищ, та ін. Основним завданням комплексної судової медичної та психолого-сексологічної експертизи є таке: виявити здатність (або нездатність) до волевиявлення, рефлексії й адекватного психічного відображення дійсності особою, яка страждає на межові психічні відхилення сексологічного характеру. Найчастіше в кримінальних провадженнях про статеві злочини на виконання цього завдання слідчі органи формулюють такі питання: «Які особливості мають психологічні чинники сексуальної поведінки особи?», «Чи здатна певна особа, зважаючи на психічні відхилення сексологічного характеру (за їх наявності), рівня соціально-психологічного та розумового розвитку, індивідуально-психологічних особливостей та емоційного стану, правильно розуміти характер і значення скоєних з нею сексуально-насильницьких дій та чинити опір?», «Чи здатна особа, зважаючи на рівень її розумового розвитку й індивідуально-психологічні особливості, повною мірою розуміти характер і фактичний зміст власних дій, та повною мірою керувати ними, передбачати їх наслідки?», «Чи вплинули (і як саме) індивідуальні властивості психічних процесів особи (зазначити, залежно від того, що має значення в справі: пам'ять, увага, сприймання, мислення, особливості емоційних реакцій) на адекватність

сприйняття нею особливостей і змісту ситуації (зазначити наявні ознаки ситуації, досліджуваної в справі), на їх відтворення в показаннях?», «Чи має особа індивідуально-психологічні особливості, що суттєво вплинули на характер її показань у справі?».

Окрім загальних методів дослідження, під час проведення комплексної судової медичної та психолого-сексологічної експертизи послуговуються такими: клінічно-діагностичним, спрямованим спостереженням, діагностичною бесідою, експериментально-психологічним дослідженням тощо та спеціалізованими методиками експертних досліджень із Реєстру методик проведення судових експертиз⁴² за відповідними спеціальностями (окрім судово-медичних і судово-психіатричних, які не підлягають реєстрації).

Під час проведення комплексної судової медичної та психолого-сексологічної експертизи комісія експертів передусім вивчає матеріали провадження й тільки після цього переходить до оцінювання статевої зрілості потерпілої особи (медико-соматичні дослідження) і визначення наявності (відсутності) будь-яких розладів у статевому розвитку. За їх наявності вивчають тип і ступінь виразності хворобливого межового розладу психічної діяльності особи та формують проміжні медико-психіатричні висновки. На другому етапі експерт-психіатр і експерт-психолог проводять динамічне клінічне спостереження та експериментально-психологічне дослідження відповідно. З'ясовують провідні індивідуальні риси особистості, вивчають її емоційно-вольову сферу, провідні й ситуаційні мотиви діяльності та способи дій; аналізують регулятивні, захисні й компенсаторні механізми;

⁴² Реєстр методик проведення судових експертиз : вебсайт. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/page/24> (дата звернення: 12.11.2025).

оцінюють рівень психічного розвитку, специфічного життєвого досвіду потерпілої(-го) щодо поінформованості у сфері сексуальних відносин; аналізують розвиток кримінальної ситуації та особливості усвідомлення потерпілою особою ситуації дій злочинця сексуальної спрямованості на ранніх стадіях; оцінюють емоційний стан потерпілої особи в певній кримінальній ситуації; аналізують адекватність морально-етичної оцінки подій, сформованість розуміння соціального значення дій щодо потерпілої особи. На підставі синтезу результатів усіх досліджень формують спільний висновок експертів про ступінь статевої зрілості особи, розуміння нею власних дій, рівень вольового контролю за власною поведінкою, здатність до вибору засобів чинення опору насильникові в досліджуваній ситуації. Експерти можуть давати відповіді на поставлені їм запитання в категоричній або ймовірній формі чи у вигляді висновку про неможливість вирішити питання із зазначенням конкретних причин. Висновок комплексної судової медичної, сексолого-психологічної експертизи підписують експерт-медик, експерт-психіатр та експерт-психолог.

Подібною до наведеного вище різновиду комплексних досліджень є комплексна судова медико-психологічна експертиза. Її предметом є фактичні дані й обставини справи, які визначають на базі інтеграції знань у галузях судової медицини та судової психології. Вони стосуються оцінювання виявів, характеру та взаємодії психологічних і соматопатологічних чинників певної нозології, відображених в особливостях психічної діяльності особи у взаємозв'язку з порушеннями стану її фізичного здоров'я.

Комісія судових експертів визначає індивідуально-психологічні особливості підекспертної особи, обумовлені

виявами соматичної хвороби. Питання можна сформулювати, зокрема, так: «Чи має особа індивідуально-психологічні особливості, пов'язані зі станом її здоров'я, які суттєво вплинули на характер її дій у період скоєння злочину (особливості уваги, сенсорна сфера, втома, швидкість реакції тощо)?», «Чи перебувала особа в емоційному стані (сильний страх, пригніченість, розгубленість, відчай, емоційний стрес, втома тощо), що суттєво вплинув на її свідомість у період скоєння злочину?», «Чи здатна особа, зважаючи на стан її здоров'я, психофізіологічний, емоційний стан та індивідуально-психологічні особливості, правильно сприймати обставини, що мають значення для певного провадження, і давати про них адекватні показання?», «Чи вплинули стан здоров'я та індивідуальні властивості психіки особи (пам'ять, увага, мислення, особливості емоційних реакцій) на адекватність сприйняття нею особливостей і змісту певної ситуації та на їх відтворення в показаннях?».

Об'єктами комплексного медико-психологічного дослідження є певна особа, медична й інша документація, складена за результатами її обстеження та діяльності (щоденники, характеристики тощо), результати експериментально-психологічних досліджень про взаємозалежність соматопатологічних і психологічних явищ у поведінці особи.

До методів комплексної медико-психологічної експертизи належать: загальні, окремі (клінічно-діагностичний, спрямоване спостереження, діагностична бесіда, експериментально-психологічне дослідження тощо) і спеціальні методи, функції яких виконують методики експертних досліджень з Реєстру методик проведення судових експертиз⁴³ за відповідними спеціальностями

43 Реєстр методик ... URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/page/24> (дата звернення: 12.11.2025).

(окрім судово-медичних, які не підлягають реєстрації).

На першому етапі комісія експертів вивчає матеріали справи та проводить медико-соматичне дослідження (де провідну роль відіграє експерт-медик): оцінює нозологічну природу, тип і ступінь виразності порушень стану здоров'я. На другому етапі експерт-психолог визначає індивідуальні риси особистості, що домінують; регулятивні, захисні й компенсаторні механізми; психічний стан особи в ситуації злочину; аналізує поведінку особи в певних ситуаційних обставинах злочину. За результатами досліджень комісія експертів формує висновок щодо визначення впливу порушень стану здоров'я особи на її психічну діяльність у ситуації злочину. Форма висновків експертів — категорична, імовірна або у вигляді висновку про неможливість вирішити питання з наведеним причин. Підписують висновок обидва експерти (експерт-медик і експерт-психолог).

За допомогою комплексної судової психологічної та інженерно-технічної експертизи визначають фактичні дані й обставини про взаємозв'язок розвитку подій технічного характеру (дорожньо-транспортних, надзвичайних техногенного характеру) з індивідуально-психологічними й поведінковими особливостями особистості. У таких ситуаціях експерти в галузі інженерної техніки та психології досліджують у межах компетенції елементи складної системи: людина — техніка — середовище.

Основне типове завдання цього виду досліджень — з'ясувати наявність (відсутність) взаємозв'язку між виникненням надзвичайної події техногенного характеру або дорожньо-транспортної події та індивідуально-психологічними особливостями поведінки людини в цих умовах. Це завдання можна втілити

в таких питаннях: «Чи має певна особа індивідуально-психологічні особливості, які суттєво вплинули на характер її дій під час надзвичайної події техногенного характеру або дорожньо-транспортної пригоди (підвищена залежність, нерішучість, вразливість, тривожність тощо)?», «Чи перебувала певна особа в емоційному стані (сильний страх, пригніченість, розгубленість, відчай, емоційний стрес, фрустрація тощо), що суттєво вплинув на її свідомість і діяльність під час виконання передбачених відповідними нормативними документами обов'язків (керування машинами, механізмами, транспортним засобом тощо)?», «Чи була здатна певна особа ужити заходів для попередження техногенної (аварійної) ситуації з урахуванням її психофізіологічного стану?», «Чи вплинули індивідуальні психологічні або сенсорні властивості певної особи (пам'ять, увага, сприймання, мислення, особливості емоційних реакцій, зір, нюх, слух) на адекватність сприйняття нею особливостей аварії, надзвичайної події техногенного характеру та на їх відтворення в показаннях щодо події техногенного (аварійного) характеру?».

Під час проведення комплексної судової інженерно-технічної та психологічної експертизи комісія експертів після ознайомлення з матеріалами, наданими для вирішення питань, пов'язаних зі встановленням причинового зв'язку між діями особи в операційно-технічному аспекті та її психофізіологічними особливостями, переходить до роздільних досліджень. Спочатку експерт у галузі інженерно-технічних досліджень проводить оцінювання технічних особливостей виникнення, механізму розвитку й наслідків надзвичайної (аварійної) ситуації. Аналіз дій учасника події він проводить винятково з технічного погляду, тобто розглядає

дії особи на рівні відповідності (невідповідності) вимогам нормативних (нормативно-технічних актів): наприклад, технічним вимогам Правил дорожнього руху тощо.

На наступному етапі експерт-психолог визначає психофізіологічні особливості стану особи в аварійній (надзвичайній) ситуації. Психолог уявно створює модель належної поведінки особи у звичайних умовах і порівнює її з умовами дій у конкретній аварійній (надзвичайній) ситуації, яка сталася, визначаючи психологічні параметри ситуації (екстремальність або звичайність), міру здатності особи до правильного оцінювання ситуації як загрозової, міру здатності до свідомого контролю, прийняття та реалізації рішень, ступінь здатності особистості до правильного сприйняття, запам'ятовування та відтворювання в її показаннях обставин події тощо. Спільний висновок експертів за результатами проведених досліджень має охоплювати визначення обставин, характеру й механізмів надзвичайної ситуації техногенного характеру (аварії) і їх взаємозв'язок з індивідуально-психологічними особливостями та психічним станом особи.

Зовсім інша природа інтеграції спеціальних знань простежується в комплексній психолого-почеркознавчій експертизі, спрямованій на виявлення взаємозв'язку між індивідуально-психологічними особливостями, емоційним станом людини, яка виконала рукописний текст, і їх відображенням у рукописному тексті. Питання можна сформулювати, зокрема, так: «Чи перебувала особа, яка виконала рукописний текст, у незвичайному психофізіологічному стані? Якщо так, то в якому саме?».

До переліку об'єктів (окрім особи, яка виконала рукописний текст) цього

різновиду комплексної експертизи належать безпосередньо рукописні тексти й порівняльні зразки (вільні, умовно вільні, експериментальні), а також інші матеріали провадження, у яких відображено особливості психічної діяльності певної особи в ситуації написання рукописного тексту тощо. Окрім загальних та окремих (діагностична бесіда, експериментально-психологічне дослідження, мікроскопічні дослідження, судова фотографія тощо) методів під час проведення комплексної психолого-почеркознавчої експертизи застосовують також спеціальні методи на рівні спеціалізованих методик з Реєстру методик проведення судових експертиз⁴⁴ за відповідними спеціальностями.

Зауважимо, що хоча багато хто досліджував вплив психоемоційних станів особи на її рухові навички (систему рухів, що є характерною для певної людини) — почерк, цей вид досліджень до сьогодні належно не розроблено. Як і в попередніх різновидах комплексних експертиз, передусім комісія експертів ознайомлюється з наданими матеріалами. На першому етапі почеркознавець здійснює ідентифікацію виконавця рукописного тексту, після чого з'ясовує факт виконання рукопису в незвичних умовах або незвичайному стані. У разі позитивного вирішення питання, на другому етапі експерт-психолог визначає комплекс індивідуально-психологічних особливостей особи й характер її емоційного стану під час складання рукописного тексту. Спільний висновок, який підписують усі експерти, має стосуватися визначення емоційного стану (зазначають конкретний стан) особи, яка за певних умов виконала рукописний текст. Форми висновків — такі самі, як зазначено вище.

44 Реєстр методик ... URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/page/24> (дата звернення: 12.11.2025).

Схожою за методологією з наведеною вище є комплексна судова психолого-лінгвістична (авторознавча) експертиза, однак у ній ідеться не про виконавця, а про автора тексту або семантико-текстуальні особливості тексту (слів, словосполучень). За предметом дослідження цей вид передбачає вивчення фактів та обставин, пов'язаних з визначенням особливостей мовленнєвої діяльності автора тексту, і їх взаємозв'язку з індивідуально-психологічними особливостями й емоційним станом адресата (авдиторії). Як і за попереднім видом досліджень, тут також не розроблено чітких критеріїв виокремлення цього виду в системі комплексних судових експертиз. Водночас такі питання виникають в експертній практиці, тож потребують розв'язання. До типових завдань комплексної психолого-лінгвістичної (авторознавчої) експертизи, на нашу думку, належить визначення характеру й особливостей писемного мовлення (промов, текстів у соцмережах або інших видах комунікації), потенціалу його впливу на когнітивну, мотиваційну й емоційну сфери тих осіб, до кого його звернено. Експертів-психологів зазвичай ставлять такі запитання: «Чи має потенціал впливу певне висловлювання (слово, текст) адресанта на когнітивну (мотиваційну, емоційну) сферу адресата (авдиторію) з метою трансформації його (її) систем цінностей, настанов, мотивацій, соціальних стереотипів і світоглядних орієнтирів у бажаному для адресанта напрямі?», «Якщо в мовленні адресанта, текстове відтворення якого надане в протоколі огляду відеозапису, наявні висловлювання у формі вимоги щодо надання вигоди за вчинення дій або бездіяльності з використанням свого становища стосовно підпорядкованої йому особи, то як саме зазначене могло вплинути на сприймання цієї інформа-

ції адресатом?». Ці питання вирішують тільки на підставі висновків експерта з лінгвістичного дослідження.

Зрозуміло, що до кола об'єктів такого комплексного дослідження належать відповідні матеріали провадження, пов'язані з продуктами психічної та мовленнєвої діяльності: наприклад, тексти, словосполучення та окремі слова (як рукописні, так і надруковані — оскільки йдеться саме про автора тексту, протоколи огляду відеозапису).

Методи групують за ознаками: загальні, окремі та спеціальні, які вільно обирають відповідно до компетенції судових експертів, адже вибір способу проведення судової експертизи є винятковою прерогативою експерта. На початкових етапах дослідження комісія експертів ознайомлюється з наданими матеріалами й іншими об'єктами та з'ясовує достатність (недостатність) матеріалів і за потреби складає відповідне клопотання про надання додаткової інформації. Наступним етапом експерт-лінгвіст установлює особливості мовленнєвої продукції (визначає її характеристики, цільове призначення, категорію за типом викладення, змістовну складову тощо) і умови її утворення. У процесі досліджень також можуть з'ясовувати (за наявними матеріалами) соціально-біографічні характеристики автора тексту (рідна мова, освітній рівень тощо). Після цього експерт-психолог досліджує потенціал тексту й аналізує отримані дані. За результатами комплексного дослідження комісія експертів формулює та підписує висновки (експерт-психолог — про вплив досліджуваної мовленнєвої продукції на адресата, особу або авдиторію). Питання вирішують у категоричній або ймовірній формі, або (за наявності причин) у вигляді висновку про неможливість їх вирішити.

Подібним до згаданого вище різновиду комплексних досліджень є комплексна судова психолого-лінгвістична й відео- та звукозапису експертиза зі встановлення комунікативного впливу за ситуаціями комунікативної взаємодії, зафіксованої у відео-, звукозаписі. Об'єктом такого дослідження є інформаційний матеріал (відео-, звукозапис і протокол огляду та прослуховування відео-, звукозапису, зафіксований на паперовому або цифровому носії), який містить фактичні дані про певну комунікативну взаємодію (мовленнєву діяльність людини). Зважаючи на функції комунікативного акту та його знакову природу, предметом комплексного психолого-лінгвістичного дослідження мовлення та дослідження відео-, звукозапису є сукупність фактичних даних щодо особливостей мовленнєвої діяльності людини й наявності (відсутності) комунікативного впливу, які встановлюють за допомогою інтеграції знань суміжних галузей наук — лінгвістики, психології та досліджень відео-, звукозапису — і які мають значення в юридично релевантній ситуації.

Предметом дослідження експерта в галузі відео-, звукозапису є зафіксовані у відео-, звукозаписі фактичні дані про особу мовця, які дають змогу ототожнити цю особу за фізичними параметрами голосу або за лінгвістичними ознаками усного мовлення; фізичні носії інформації та пристрої відео-, звукозапису, які допомагають отримати інформацію про технічні умови й технологію створення відео-, звукозапису на підставі спеціальних знань. Предметом дослідження експерта-лінгвіста є зафіксовані у відео-, звукозаписі фактичні дані, що належать до мовленнєвих форм (інформування, спонування, переконання, погроза та ін.), які визначають на підставі спеціальних лінгвістичних знань.

Предметом дослідження експерта-психолога є зафіксовані у відео-, звукозаписі фактичні дані про особливості комунікативної взаємодії осіб (вербальна й невербальна поведінки, спрямовані на досягнення певної комунікативної та практичної мети на тлі певних психологічних настанов, характеристики комунікативного простору спілкування), які встановлюють на підставі спеціальних психологічних знань.

Завданням фахівця в галузі досліджень відео-, звукозапису за зафіксованими ситуаціями комунікативної взаємодії є визначення технічних умов і технологій отримання відео-, звукозаписів та/або ототожнення осіб. Слід зауважити, що встановлення текстового змісту розмов, зафіксованих у відео-, звукозаписах, не є окремим експертним завданням, оскільки не потребує застосування спеціальних знань: його проводить спеціаліст під час персоніфікації мовленнєвого матеріалу або покращення його розбірливості. Для досліджень експертові надають відповідні протоколи огляду та прослуховування з текстовим змістом розмов. Завданням фахівця-лінгвіста за зафіксованими ситуаціями комунікативної взаємодії є визначення об'єктивного змісту наданих на дослідження повідомлень, виявлення спонукальних висловлювань (прямих і непрямих) та їхньої форми (фактичного твердження, оцінного судження та ін.). Завданням фахівця-психолога за зафіксованими ситуаціями комунікативної взаємодії є визначення наявності (відсутності) у діяльності адресанта вербальних і невербальних засобів комунікації спонукального, маніпулятивного, сугестивного характеру (в аспекті їх впливу на зміну поведінки адресата, його емоційного стану, когнітивну, особистісну сфери). Інтеграційним складником окреслених предметів

дослідження є комунікативний вплив, реалізований у ситуації комунікативної взаємодії, зафіксованої у відео-, звукозаписі й вербалізований у протоколі огляду та прослуховування (з наведеним змістом розмов), що зумовлює виконання спільного завдання на основі інтеграції спеціальних знань у галузях психології, лінгвістики й досліджень відео-, звукозапису.

У сучасних умовах під час проведення комплексних судових експертиз експерти послуговуються «Загальною методикою призначення та проведення комплексних судових експертиз, що виконуються комісією експертів (із змінами, внесеними рішенням Координаційної ради від 12.09.2014)»⁴⁵. Водночас експертна практика свідчить про необхідність розроблення алгоритму дій судових експертів у процесі проведення комплексних досліджень зі встановлення комунікативного впливу за ситуаціями комунікативної взаємодії, зафіксованої у відео-, звукозаписі.

Наступний вид комплексних досліджень — комплексна судова психолого-мистецтвознавча експертиза. Її призначають у разі, коли на базі інтеграції спеціальних знань у галузях мистецтвознавства та психології потрібно виявити фактичні дані щодо наявності в друкованих, аудіо-, відеопродукції тощо

інформації еротичного, порнографічного характеру або такої, що пропагує культ насильства й жорстокості, а також оцінити її вплив на соціально-психологічні особливості споживача (зокрема, неповнолітню, малолітню особу).

Судово-експертна практика свідчить про те, що здебільшого подібні дослідження виконують у межах компетенції судового експерта-мистецтвознавця за відповідними методиками (наприклад: «Методика судово-експертного мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру»⁴⁶, «Методика дослідження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості»⁴⁷). Водночас поняття «психолого-мистецтвознавча експертиза» до сьогодні чітко не визначено. Певним кроком уперед у цьому напрямі можна вважати результати науково-дослідної роботи (далі — НДР) під керівництвом М. Журавльової, виконаної колективом авторів Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз (далі — ОНДІСЕ)⁴⁸. Предметом дослідження згаданої експертної методики є феномен дитячої порнографії. Вихідними даними для виконання цієї НДР стали експертні дослідження, проведені у відповідних підрозділах ОНДІСЕ. Як зазначають автори, відповідно до п. 2 примітки до ст. 156-1 Кримінального кодексу України, *дитяча порнографія* — це

45 Загальна методика призначення та проведення комплексних судових експертиз, що виконуються комісією експертів (із змінами, внесеними рішенням Координаційної ради від 12.09.2014) : держреєстр. 06.02.2009 р. Харків, 2007. Реєстр. код 0.1.16 / Реєстр методик ... URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 12.11.2025).

46 Методика судово-експертного мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру : держреєстр. 01.03.2013 р. / Харк., Дон. і Крим. НДІСЕ Мін'юсту України; ДНДЕКЦ МВС України, Дон. та Запоріж. НДЕКЦ при МВС України, 2011. Реєстр. код 15.1.12 // Там само. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 12.11.2025).

47 Методика дослідження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості : держреєстр. 28.01.2022 р. / ДНДЕКЦ МВС України, Він. НДЕКЦ МВС України, 2021. Реєстр. код 15.1.16 // Там само. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 12.11.2025).

48 Розробка методики проведення комплексної психолого-мистецтвознавчої експертизи дитячої порнографії : звіт про НДР (остаточ.) / наук. кер. М. О. Журавльова, відповід. викон. С. В. Ласунова, Д. В. Хамула. № ДР 0122U000933. Одеса, 2024. 704 с.

«зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях»⁴⁹. Проте законодавство не містить норми, яка давала б змогу чітко визначитися не тільки з поняттям «відверто сексуальний образ», а й «сексуальний». Саме тому одним з найважливіших досягнень згаданої НДР є визначення поняття «дитяча порнографія». Її автори розробили класифікаційні ознаки дитячої порнографії в образотворчому мистецтві (аудіовізуальній продукції, живописі, графіці, фотомистецтві тощо), в об'єктах філокартії, у предметах ужитково-декоративного характеру, у предметах і явищах сучасного мистецтва (реді-мейд, інсталяції, акції, перформанси тощо) та рекламі, а також понять «порнографічний», «еротичний», «сексуальний», іншої спеціальної термінології. Наукова та практична новизна цієї НДР полягає в такому: уперше розроблено методику дослідження експертом продукції дитячої порнографії; опрацьовано розбіжності у визначенні типових класифікаційних ознак порнографічної продукції, методики її оцінювання (зокрема, доповнено мистецтвознавчі критерії дитячої порнографії); розроблено алгоритми визначення закамуюфльованої та відвертої дитячої порнографії⁵⁰. Застосування в експертній практиці розробленої методики сприятиме виробленню єдиного підходу до виконання інтеграційного завдання

за допомогою комплексного застосування спеціальних психологічних і мистецтвознавчих знань у процесі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з виготовленням і розповсюдженням порнографії, а також злочинів сексуального характеру проти дітей.

На комплексній судовій військовій і психологічній експертизі ми вже акцентували увагу⁵¹. Відповідно до п. 8.1 розд. VIII Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (далі — НМР), основними завданнями військової експертизи є «встановлення обставин застосування та дій військових формувань; встановлення обставин, що призвели до настання тяжких наслідків, загибелі людей (військовослужбовців, працівників Служби безпеки України, Збройних сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших представників міністерств і відомств, цивільного населення), втрати озброєння, військової техніки, об'єктів державної влади та інфраструктури, особистого майна громадян під час застосування військових формувань; встановлення відповідності дій (бездіяльності) посадових осіб вимогам керівних документів (покладених обов'язків)»⁵². На нашу думку, виконання зазначених завдань має відображати не тільки управлінську (командно-розпорядчу) сферу встановлюваних фактичних даних та обставин за конкретним кримінальним провадженням, а й людський чинник, який набуває особливого значення в діяльності та

49 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.11.2025).

50 Розробка методики ...

51 Євсюков О. Ф. Вирішення DOI: 10.32782/2786-9156.110.2.117-125 (дата звернення: 12.11.2025).

52 Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін.

потенціалі бойової могутності Збройних сил України й інших військових формувань. Це є особливо важливим, зважаючи на сучасний інформаційний вплив деструктивної пропаганди та інші виклики інформаційної війни. Як військові, так і представники інших силових структур і підрозділів можуть стати об'єктами деструктивної пропаганди. Отже, судово-експертні дослідження такого виду потрібно здійснювати на підставі сукупності різних галузей спеціальних знань, а саме військових і психологічних, тобто комплексно. Саме таке комплексне судово-експертне дослідження здатне повно й об'єктивно оцінити інформаційний вплив деструктивної пропаганди ворога в умовах гібридної війни на прийняття рішень командирів (штабів) військових формувань. Такі дослідження виконуватимуть також превентивну функцію, що полягатиме в підвищенні морально-психологічного стану військовослужбовців і рівня захисту національної безпеки нашої держави.

Саме тому пропонуємо до розглянутого нами вище переліку комплексних судово-експертних досліджень додати ще й комплексну судову військово-психологічну експертизу, оскільки морально-психологічне забезпечення повсякденної діяльності військ невід'ємне від командно-розпорядчого.

На нашу думку, орган (особа), який (яка) призначає експертизу (залучає експерта) з військових питань, зазначених у п. 8.1 розд. VIII НМР⁵³, має також урахувувати психологічний складник поведінкової діяльності військових у конкретних обставинах криміналь-

ного провадження. Тож у дослідженнях поведінкових актів людини, пов'язаних з особливостями психічного сприймання нею розслідуваної події та питань, у разі якщо військовослужбовець, який віддавав накази (розпорядження), або військовослужбовці, які їх виконували (ігнорували), зазнали інформаційного впливу деструктивної пропаганди інших країн (осіб), необхідно призначати комплексні судові військово-психологічні експертні дослідження. Результати таких досліджень дадуть змогу оцінити потенціал такого деструктивного впливу пропаганди іншої країни (її представників) на когнітивну, емоційну, мотивувальну сфери й соціальні стереотипи. Завдання пропонованої комплексної військово-психологічної експертизи набувають інтеграційного характеру, що передбачає всебічне дослідження (принцип повноти⁵⁴) не тільки управлінської діяльності військової сфери, а й її індивідуально-психологічного особистісного складника.

Висновки

На підставі проведеного аналізу спеціальної літератури й нормативно-правових актів з питань інтеграції спеціальних знань розглянуто класифікацію комплексних судово-експертних досліджень і запропоновано власну систему комплексних судово-експертних досліджень, де спостерігаються інтеграційні процеси спеціальних психологічних знань в інші галузі науки й техніки. Наведено загальнометодичні положення комплексних судово-експертних досліджень за запропонованими видами.

та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 12.11.2025).

53 Науково-методичні рекомендації URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 12.11.2025).

54 Про судову експертизу : Закон URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 12.11.2025).

Наша класифікація має такий вигляд:

- комплексна судова психолого-психіатрична експертиза;
- комплексна судова медична, психіатрична та психологічна (сексолого-психологічна) експертиза;
- комплексна судова медико-психологічна експертиза;
- комплексна судова психологічна й інженерно-технічна експертиза;
- комплексна судова психолого-почеркознавча експертиза;
- комплексна судова психолого-лінгвістична експертиза;
- комплексна судова психолого-лінгвістична й відео-, звукозапису експертиза;
- комплексна судова психолого-мистецтвознавча експертиза;
- комплексна судова військово-психологічна експертиза.

Запропоноване сприятиме вдосконаленню (створенню) відповідних науково-методичних матеріалів, застосування яких після їх апробації та впровадження в експертну практику значно підвищить ефективність судово-експертної діяльності.

Current State and Prospects for Incorporating Specific Psychology Expertise into Multidisciplinary Forensic Examinations

Oleksandr Yevsiukov

Current state of science and technology development, as well as challenges posed by war, should be addressed by the expert community in order to ensure an adequate level of expert support to justice. These issues inspire researchers to enhance forensic expert activities, particularly those related to the use of specific expertise in forensic psychology. Multidisciplinary forensic examinations are

crucial in this regard. The primary concerns of this paper are to analyse scientific papers, legal regulations, and forensic expert practice and provide, on this basis, a description of the current state and prospects for integrating specific expertise in forensic psychology into multidisciplinary forensic examinations. General, individual, and special methods were applied during the study of questions pertaining to the Article's purpose. Within the framework of modernizing Ukrainian legislation, which governs forensic expert activity, and against the backdrop of developing various branches of specific expertise, the practice of conducting forensic psychological and other types of multidisciplinary forensic examinations is being supplemented with new categories and methodologies reflecting the essence of the subject matter, tasks, objects, subjects and research methods. That is why this issue is becoming increasingly relevant and must be thoroughly analysed. The issue of integration and differentiation of specific expertise was considered and the following classification of multidisciplinary forensic examinations was proposed: psychological and psychiatric; medical, psychiatric and psychological (sexological and psychological); medical and psychological; psychological and engineering-technical; psychological and handwriting; psychological and linguistic; psycholinguistic and video/sound recording; psychology and art studies; military and psychological. The aforementioned provisions and recommendations are intended for implementation in expert practice, with the aim of boosting the efficiency of forensic expert activity.

Keywords: criminal procedure; proceedings; integration; differentiation; specific expertise; multidisciplinary forensic examination; psychological research; methodology; technique.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ

у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Boichenko, S. B., Boiarov, V. I., Budko, T. V., Varfolomeieva, T. V. ta in. (2015). *Ekspertyzy u sudochynstvi Ukrainy* [Expert Examinations in the Judiciary of Ukraine] : nauk.-prakt. posib. / za zah. red. V. H. Honcharenka ta I. V. Hory. Kyiv [in Ukrainian].
- Dobronravova, I. S., Bilous, T. M., Komar, O. V. (2008). *Novitnia zachidna filozofia nauky* [The Latest Western Philosophy of Science] : pidruchnyk. Kyiv [in Ukrainian].
- Filipenko, N. Ye., Snigerov, O. P., Bublikov, A. V. (2020). The Use of Special Knowledge While Identification, Prevention and Investigation of Crimes in the Field of Computer-Based Information and High Technologies (Review Article). *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 22. DOI: 10.32353/khrife.2.2020.12.
- Honcharenko, V. H., Kurdiukov, V. V., Lehykh, K. V. (2007). Spetsialni znannia: henezys, predmet, rivni, formy vykorystannia v dokazuvanni [Special Knowledge: Genesis, Subject Matter, Levels, and Forms of Use in Evidence]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*. Vyp. 2 (9). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2007_2_5 [in Ukrainian].
- Hroshevyi, Yu. M., Stakhivskiy, S. M. (2006). *Dokazy i dokazuvannia u kryminalnomu protsesi* [Evidence and proof in criminal procedure] : nauk.-prakt. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Hurina, D. P., Kalinina, I. V. (2018). Do pytan- nia shchodo kompetentsii ta kompetent- nosti sudovoho eksperta u kryminalnomu provadzhenni [To the Question of the Competency and Competence of Forensic Expert in Criminal Proceeding]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. Vyp. 63 (1). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63\(1\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2018_63(1)_23) [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2006). Intehratsiina funktsiia ekspertolohii [Integrative function of expertology]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 6 [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2007). *Sudova ekspertolohiia: kurs leksii* [Forensic science: a course of lectures] : navch. posib. dlia student. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl. Kyiv [in Ukrainian].
- Konovalova, V. E. (1977). O znachenii i funk- ciyah ekspertnykh versij [On the meaning and functions of forensic expert versions]. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Vyp. 14 [in Russian].
- Kostytskyi, M. V. (2012). Pro dialektyku yak metodolohiiu yurydychnoi nauky [On dialectics as a legal science methodology]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. № 1 [in Ukrainian].
- Kostytskyi, M. V. (2014). Pozytyvizm yak metodolohiia yurysprudentsii [Positivism as Methodology of Jurisprudence]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2014_2_4 [in Ukrainian].
- Krymskyi, S. B. (2003). *Zapyty filosofskykh smysliv* [Inquiries into Philosophical Meanings]. Kyiv [in Ukrainian].
- Mozghovyi, L. I., Bychko, I. V., Dodonov, R. O. ta in. (2009). *Filosofiia. Kredytно-modulnyi kurs* [Philosophy: a credit-modular course] : navch. posib. / za red. R. O. Dodonova, L. I. Mozghovoho. Kyiv [in Ukrainian].
- Mykheienko, M. M., Shybiko, V. P., Dubynskyi, A. Ya. (1999). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalno-protsesualnoho kodeksu Ukrainy: za stanom zakonodavstva i postanov Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy na 15 serpnia 1997 r., zi zminamy zakonodavstva stanom na 01 kvitnia 1999 r.* [Scientific and practi-

- cal commentary on the Criminal Procedure Code of Ukraine: based on the legislation and resolutions of the Plenary Session of the Supreme Court of Ukraine dated August 15, 1997, with legislative amendments dated April 1, 1999] / red.: V. F. Boiko, V. H. Honcharenko. 2-he vyd. Kyiv [in Ukrainian].
- Pervomaiskii, V. B. (2000). *Nevmeniaemost* [Insanity]. Kiev. URL: <http://www.psychiatry.ua/books/insanity/> [in Russian].
- Petrova, I. A. (2012). *Teoretyko-pravovi ta orhanizatsiino-metodolohichni zasady rehuliuвання sudovo-tovarnoznavchykh ekspertyz spozhyvchykh tovariv* [Theoretical-legal and organizational-methodological bases of regulation of the forensic and commodity examinations of consumer goods] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0512U000231> [in Ukrainian].
- Segaj, M. Ya. (1970). *Metodologiya sudebnoj identifikatsii* [Forensic identification methodology] : monografiya. Kiev [in Russian].
- Segaj, M. Ya., Strinzha, V. K. (1997). *Sudebnaya ekspertiza materialnykh sledov-otobrazhenij (problemy metodologii)* [Forensic analysis of physical trace-impressions (methodology challenges)] : monografiya. Kiev [in Russian].
- Shcherbakovskiy, M. H. (2015). *Provedennia ta vykorystannia sudovykh ekspertyz u kryminalnomu provadzhenni* [Conduct and use forensic examinations in criminal cases] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shcherbakovskiy, M. H. (2017). Spivvidnoshennia spetsialnykh znan z uminniamy ta navychkami [Correlation of specific expertise with abilities and skills]. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu* : tezy dop. mizhnar. nauk.-prakt. konf. do 100-rich. vid dnia narodzh. prof. M. V. Saltevs'koho (Kharkiv, 08.11.2017). Kharkiv, URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/14545> [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2014). Problemy vykorystannia spetsialnykh znan kriz pryzmu suchasnoho kryminalnoho sudochynstva v Ukraini [Challenges in the use of specific expertise within modern Ukrainian criminal justice]. *Sudova ekspertiza*. № 1 [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A., Avdieieva, H. K. (2011). Innovatsii v kryminalistytsi ta yikh vprovadzhennia v diialnist orhaniv dosudovoho slidstva [Innovations in criminalistics and their implementation in the activities of pretrial investigation bodies]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. Vyp. 21. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5481> [in Ukrainian].
- Shevchuk, R. M. (2012). Dialektychnyi metod u pravoznavstvi: okremi aspekty [Dialectical method in law: certain aspects]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2012_2_5 [in Ukrainian].
- Shevchuk, R. M. (2016). Metodolohiia naukovoho piznannia: vid yavyshcha do сутності [Methodology of Scientific Cognition: from Phenomenon to the Essence]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. № 1 (11). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_1_5 [in Ukrainian].
- Shkurat, V. I. (2006). Metodolohichni pidkhody do analizu osoblyvosti derzhavnoho upravlinnia v umovakh hlobalizatsii [Analyzing public administration features under globalization: methodological approaches]. *Derzhavne upravlinnia*. № 1 [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2001). Deiaki problemy ta shliakhy vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання sudovo-ekspertnoi diialnosti [Some Problems and Ways to Improve the Legal Regulation of Forensic Expert Activity]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. Vyp. 11 [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2017). *Teoretyko-pravovi ta metodolohichni zasady kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen* [Theoretical-legal and methodological foundations of complex forensic research] : dys. ... d-ra yuryd. nauk. Kharkiv. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0517U000760> [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2001). Shliakhy vdoskonalennia normatyvno-pravovoho rehuliuвання sudovo-ekspertnoi diialnosti [Optimizing the legal and regulatory framework governing forensic expert activity]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 1 (24) [in Ukrainian].

- Simakova-Yefremian, E. B. (2004). *Teoriia i metodolohiia kompleksnoi ekspertyzy kontaktno-slidovoi vzaiemodii ob'ektiv* [Theory and methodology of comprehensive examination of contact-trace interaction of objects] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2005). Protsesualni ta teoretychni problemy kompleksnoi sudovoi ekspertyzy [Procedural and theoretical issues of multidisciplinary forensic analysis]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 5 [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2006). Sutnist sub'iekta intehtatsii znan pry provedenni kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen [The essence of the subject of knowledge integration when conducting comprehensive forensic research]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 6 [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2006). Vyrishennia teoretychnykh ta protsesualnykh problem kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen — vazhlyvyi chynnyk udoskonalennia sudovo-ekspertnoi diialnosti [Resolving theoretical and procedural issues in multidisciplinary forensic examinations as a key factor in improving forensic expert activities]. *Pravo Ukrainy*. № 8 [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2006). Zahalna teoriia sudovoi ekspertyzy yak osnova metodolohii provedennia kompleksnykh sudovo-ekspertnykh doslidzhen [General theory of forensic science as the basis of methodology of multidisciplinary forensic examinations]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 3 (46). URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/720/1/VestnikAprN3_2006.pdf [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2013). Sutnist kompleksnykh doslidzhen za mizhhaluzevym predmetom intehtatsii znan [Defining the essence of multidisciplinary analyses through cross-disciplinary knowledge synthesis]. *Problemni pytannia sudovoi ekspertyzy* : zb. mat-liv mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Dnipropetrovsk, 03—04.10.2013). Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2016). *Kompleksni sudovo-ekspertni doslidzhennia: teoriia ta praktyka* [Multidisciplinary forensic examinations: theory and practice] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B., Fedorenko, V. L., Svyrydova, L. V. ta in. (2021). *Klasyfikatsiia sudovykh ekspertyz* [Classification of forensic examinations] : monohrafiia / za zah. red. E. B. Simakovoi-Yefremian. Kharkiv, URL: <https://nncise.org.ua/diyalnist/naukova> [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. (2019). About the Need for Improvement of Legislation Regarding Implementation of Forensic Science Activities in Ukraine. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. Is. 19. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.09.
- Simakova-Yefremian, E. B. (2013). Problemy metodychnoho zabezpechennia kompleksnykh ekspertnykh doslidzhen [Problems of methodological support of complex expert research]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 13. URL: <https://khrife-journal.org/index.php/journal/issue/view/14/2013-1> [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2016). Integration Processes in Forensic Examination: Essence and Problem Issues of Comprehensive Researches. *Theory and practice of forensic examination and criminalistics*. Is. 16. DOI: 10.32353/khrife.2016.
- Spitsyna, H. O., Bidniak, H. S. (2018). Forms of Use of Special Knowledge. *Theory and practice of forensic science and criminalistics*. Is. 18. DOI: 10.32353/khrife.2018.26.
- Yevsiukov, O. F. (2025). Mozhlyvosti doslidzhennia propahandy v mezhakh kompleksnoi viiskovo-psykholohichnoi ekspertyzy [Opportunities for propaganda analysis in multidisciplinary forensic military and psychological examination]. *Viiskova ekspertyza v umovakh sohodennia: problemni pytannia ta shliakhy yikh vyrishennia* : zb. mat-liv Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Dnipro, 25.04.2025). Dnipro [in Ukrainian].
- Yevsiukov, O. F. (2025). Vykorystannia spetsialnykh psykholohichnykh znan u kryminalnykh provadzhenniakh [The Use of Special Psychological Knowledge in Criminal Proceedings]. *Pravovi chasopys Donbasu*. № 1 (90). DOI: 10.32782/2523-4269-2025-90-87-91 [in Ukrainian].

- Yevsiukov, O. F. (2025). Vyrishennia kompleksnoiu viiskovo-psykholohichnoiu ekspertyzoiu zavdan shchodo otsiniuvannia vplyvu destruktyvnoi propahandy [Solving the Tasks of Assessing the Impact of Destructive Propaganda by Comprehensive Military Psychological Expertise]. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho institutu imeni E. O. Didorenka*. Vyp. 2 (110). DOI: [10.32782/2786-9156.110.2.117-125](https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.117-125) [in Ukrainian].
- Yevsiukov, O. (2025). Complex forensic psycho-psychiatric examination: modernity and prospects. *Trends and Prospects for the Development of Science and Education : Proceedings of the 2nd International Scientific Conference* (Oxford, UK, 10 July 2025). Oxford. DOI: [10.64076/iedc250710.32](https://doi.org/10.64076/iedc250710.32).
- Євсюков, О. (2025). Сучасний стан і перспективи інтеграції спеціальних знань у галузі психології в комплексні судово-експертні дослідження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (41). С. 205—230. DOI: [10.32353/khrife.4.2025.12](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2025.12).

Вітаємо ювіляра!

20 грудня 2025 року доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік та академік-секретар відділення кримінально-правових наук Національної академії правових наук України, президент Міжнародного конгресу криміналістів, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, заслужений професор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, почесний член Литовського товариства криміналістів, відомий криміналіст і судовий експерт **Валерій Шепітько** відзначає 65-річний ювілей з дня народження та 40-річчя науково-педагогічної і громадської діяльності.

Істотну частину своїх досліджень академік присвятив судовій експертизі й судовим наукам: з 1997 р. має кваліфікацію судового експерта з правом проведення експертиз (трасологічних, технічних документів, психологічних), є почесним професором Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» і одним з ініціаторів започаткування та співголовним редактором збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» (засновники — Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), а також відновлення наукового журналу «Архів кримінології та судових наук» (видавець — ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»). Валерій Шепітько є постійним лектором занять з підвищення кваліфікації судових експертів, що проводяться на базі Київського відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Вагомим є його вплив на науково-методичне забезпечення діяльності ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», атестацію судових експертів та акредитацію освітніх програм. Валерій Юрійович бере активну участь у науково-практичних конференціях, конгресах, симпозіумах, круглих столах і семінарах, організованих і проведених ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». На його працях зросли кілька поколінь судових експертів України та створено підґрунтя для налагодження міжнародних

відносин у сфері судово-експертного забезпечення правосуддя.

Напрями наукової діяльності Валерія Шепітька — дослідження доктринальних проблем криміналістики та судових наук, проблем криміналістичної дидактики та криміналістичної техніки, цифрової та ядерної криміналістики, криміналістичної тактики та методики розслідування кримінальних правопорушень, судової експертизи та юридичної психології. Він є автором **понад 600** наукових, навчально-методичних і довідкових праць, поміж яких авторські й колективні монографії, енциклопедії, підручники та навчальні посібники, має 10 патентів на винаходи й авторських свідоцтв.

Свідченням наукових і педагогічних талантів пана Валерія є створення власної криміналістичної школи й підготовка тисяч випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та 4 докторів і 35 кандидатів юридичних наук та докторів філософії в галузі права. Він активно читає лекції, проводить практичні й лабораторні заняття для студентів, курсантів, аспірантів, практичних працівників, судових експертів.

Валерій Шепітько народився 20 грудня 1960 року в м. Ромни Сумської області (Україна). У 1975—1979 рр. навчався в Харківському радіотехнічному технікумі (спеціальність — «Системи управління літальних апаратів»), у 1979—1982 рр. служив у Збройних силах. По поверненні до Харкова працював на заводі «Радіоелемент».

Упродовж 1982—1986 рр. навчався у Харківському юридичному інституті (нині — *Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*) на судово-прокурорському факультеті, який закінчив з відзнакою. Потім працював стажистом-дослідником на кафедрі криміналістики цього освітнього закладу. У 1988 р. зарахований аспірантом кафедри криміналістики Харківського юридичного інституту (наукова керівниця — професорка В. Коновалова). Дисертаційне дослідження (на межі криміналістики та юридичної психології «*Допит неповнолітніх: психологія і тактика*») підготував достроково й успішно захистив 07.05.1991 р.

На кафедрі криміналістики послідовно обіймав посади асистента (1991—1993) і доцента (1993—1994). У 1994 р. здобув учене звання доцента. Того самого року вступив до докторантури. Докторську дисертацію «*Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці*» захистив достроково 17.09.1996 р. Рік потому здобув учене звання професора. Упродовж 1996—2023 рр. очолював кафедру криміналістики своєї *alma mater*. Із серпня 2023 р. працює професором цієї кафедри.

Від 2002 р.— вчений секретар, член спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Він неодноразово виступав офіційним опонентом під час захисту кандидатських і докторських дисертацій у спеціалізованих вчених радах університетів (академій) України, Латвії та Литви. Упродовж 1998—2004 рр. був членом експертної ради Вищої атестаційної комісії України з юридичних наук.

У 1998—2024 рр. Валерій Юрійович очолював (за сумісництвом) лабораторію Інституту вивчення проблем злочинності (нині — *Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса*). У 1998—2002 рр. завідував Бюро судових експертиз цієї установи.

У 2019—2022 рр. В. Шепітько брав участь у проведенні комплексних судових експертиз за кримінальним провадженням з дослідження наслідків Голодомору 1932—1933 рр. і масових штучних голодів 1921—1923, 1946—1947 рр.

Створений за ініціативою Валерія Шепітька творчий колектив розробив комплекти науково-технічних засобів («Універсальний криміналістичний комплект слідчого», «Криміналістичний комплект для роботи зі слідами», «Валіза дізнавача (комплект для огляду місця ДТП)», «Дактилоскопічна валіза» та багато інших), упроваджені в діяльність органів прокуратури, МВС і СБУ. Під його керівництвом також розроблено та впроваджено в практику: «Пристрій для виміру швидкості балістичного об'єкта “Контролер”», «Комп'ютерний фоторобот RAIPS-портрет»,

«Автоматизоване робоче місце слідчого “Інсайт”», бази даних «Слідчий прецедент», «Практика слідчого», «Профіль вбивці» та ін.

Валерій Шепітько входить до складу редакційних колегій багатьох збірників наукових праць і міжнародних фахових наукових журналів, є членом наукової ради «Вісника Національної академії правових наук України» (НАПрН України, м. Харків); головою редакційної ради й головним

редактором Міжнародного науково-практичного юридичного журналу «Криміналіст першодрукований» (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого); членом редакційної ради юридичного журналу «Право України» (НАН України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Верховний Суд України, Міністерство юстиції України); членом редколегії науково-практичного журналу «Вісник кримінального судочинства» (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ТОВ «Правова єдність»), науково-практичного збірника «Криміналістичний вісник» (Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, Національна академія внутрішніх справ) і журналу *Problemy współczesnej kryminalistyki* (Польща).

В. Шепітько бере активну участь у підготовці й рецензуванні законопроектів та інших нормативних актів, підготовці відповідей на запити органів державної влади й місцевого самоврядування та експертних висновків щодо проектів нормативно-правових актів.

Наукову роботу Валерій Шепітько поєднує з навчальною діяльністю: читає лекції та проводить практичні заняття з навчальних дисциплін «Криміналістика», «Юридична психологія», «Психологія слідчої та прокурорської діяльності» на факультеті юстиції та факультеті прокуратури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. У різні роки викладав і на інших факультетах та в інститутах установи, читав лекції і проводив практичні й семінарські заняття з різних дисциплін. Його лекції та практичні заняття відзначаються високим науково-теоретичним рівнем, інноваційними й методологічними підходами та спрямовані на вдосконалення навчально-виховного процесу, підвищення якості підготовки юридичних кадрів. Багато років він був науковим керівником студентського наукового гуртка з криміналістики та юридичної психології.

Завдяки зусиллям Валерія Юрійовича на кафедрі криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого створено навчально-методичний комплекс з криміналістики, облаштовано комп'ютерний і відеочентр, криміналістичну та фотовідео-

лабораторії. Під його керівництвом розроблено проєкт, модернізовано й відновлено Музей криміналістики. Він також ініціював створення (2018) на кафедрі криміналістичного полігона (площею понад 800 кв. м), який відповідає світовому рівню: спеціально обладнаного приміщення (території), призначеного для проведення практичних і лабораторних занять з криміналістики в польових умовах. За ініціативи й за сценаріями В. Шепітька у відеоцентрі кафедри створено низку навчальних відеофільмів криміналістичного спрямування та відеоролики «Музей криміналістики» і «Криміналістичний полігон».

Під його керівництвом підготовлено й видано підручники з криміналістики (1998, 2001, 2004, 2008, 2016, 2019), авторські підручник «Криміналістика» (2010) і курс лекцій з криміналістики (2003, 2005, 2006, 2008, 2009, 2010, 2011), а разом з професоркою Віолеттою Коноваловою — підручники «Юридична психологія» (2004, 2008, 2019, 2025) і «Основи юридичної психології» (2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010).

В арсеналі вченого також участь у підготовці 20-го тому «Великої української юридичної енциклопедії» («Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія», 2018), виданні «Настільної книги слідчого» (2003, 2007, 2008, 2011), «Керівництва з розслідування злочинів» (2009, 2010), «Довідника слідчого» (2001, 2003, 2008, 2011, 2013), «Енциклопедичного словника» (2000), «Словника термінів» (2004), «Енциклопедії: кримінальне право, криміналістика та судові науки» (2021) та ін.

Результатом налагодження В. Шепітьком міжнародних наукових зв'язків із закладами вищої освіти Литви, Латвії, Польщі, Чехії та Словаччини є участь у міжнародних проєктах, зокрема, видання спільно з ученими цих закладів підручника англійською мовою *Textbook of criminalistics* у двох

частинах (2016, 2023), проведенні спільних науково-практичних конференцій, конгресів, рецензуванні наукових праць. У межах академічної мобільності професор читав лекції англійською мовою для студентів Університету Миколаса Ромеріса

(Литва). Із 2012 р.— засновник і Президент Міжнародного конгресу криміналістів (англ. *INGO «Criminalists Congress»*). Працює над створенням Європейської Федерації Національних Криміналістичних Товариств (асоціацій).

Пан Валерій бере активну участь у міжнародних грантових проєктах (зокрема, «Протидія вбивствам із застосуванням зброї масового знищення (ЗМЗ) в Україні шляхом підвищення місцевої спроможності виявляти та реагувати на загрози її розповсюдження» за грантовою угодою з Державним департаментом США), є науковим керівником дослідження «Цифрова криміналістика та її роль у формуванні доказової інформації в умовах воєнних дій» за договором з центральним органом виконавчої влади коштом Міністерства освіти і науки України.

Науково-педагогічні здобутки Валерія Шепітька різні міністерства й відомства України, включно з Верховною Радою, відзначили численними орденами та медалями, почесними званнями та грамотами.

Академік Валерій Шепітько є видатним і неординарним ученим-криміналістом, судовим експертом і психологом, відомим далеко за межами України. Активні життєва, наукова й патріотична позиції Валерія Юрійовича сформували його заслужений авторитет у студентів і викладачів, наукових працівників і судових експертів, представників судових і правоохоронних органів.

Бажаємо пану Валерію здорового, щасливого та творчого довголіття, натхнення інноваційними науковими ідеями в криміналістиці та судових науках! Многая та благая літа в мирній і соборній Україні!

*Інформацію підготував доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент Національної академії
правових наук України, професор кафедри
кримінального права Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого*
Михайло Шепітько

ННЦ ICE — співорганізатор Міжнародної наукової конференції «Судовий експерт — ключовий елемент забезпечення довіри до правосуддя»

На базі Національного центру судових експертиз Міністерства юстиції Республіки Молдова (Кишинів, Молдова; далі — *НЦСЕ Молдови*) у форматах онлайн та офлайн 03.10.2025 р. відбулася Міжнародна наукова конференція «Судовий експерт — ключовий елемент забезпечення довіри до правосуддя» (співорганізатори — Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *ННЦ ICE*) та ін.).

Мета заходу — об'єднати судових експертів і практиків у сфері правосуддя, науковців і представників юридичних інституцій для визначення ролі судового експерта в гарантуванні справедливості, об'єктивного та прозорого правосуддя.

Вступною промовою захід відкрив Державний секретар Міністерства юстиції Республіки Молдова, доцент, PhD в галузі права **Stanislav Copetchi**. Учасників також привітали директорка НЦСЕ Молдови, PhD в галузі права **Olga Cataraga**, очільниця ННЦ ICE, кандидатка юридичних наук **Анастасія Купріянова** й інші поважні гості.

У вітальному зверненні пані Анастасія відзначила багаторічне партнерство між ННЦ ICE й НЦСЕ Молдови в межах угоди про співпрацю зі здійснення спільних наукових досліджень у сфері науки, освіти, судово-експертної діяльності, організації та участі в заходах (наукових програмах, проектах, семінарах, симпозіумах, конференціях, нарадах, робочих зустрічах), а також з обміну досвідом і взаємного консультування з питань наукової та практичної діяльності тощо.

До конференції долучились понад 120 учасників — представники Мін'юсту Республіки Молдова, спеціалізованих установ Мін'юсту України, Національного експертного бюро Національної академії наук Республіки Вірменія,

закладів вищої освіти Румунії, судові експерти інших країн світу.

Учасники виступили з доповідями про роль експерта у сфері правосуддя та транскордонний вимір судової експертизи, про криміналістичну ідентифікацію та фіскальну експертизу як важливий доказ для судочинства, про особливості технічної, медико-правової і психологічної експертизи, про застосування штучного інтелекту та цифрових технологій у судових і кримінальних процесах, про етику, об'єктивність та неупередженість експерта й інші актуальні теми сьогодення.

Плідні дискусії й обмін досвідом засвідчили провідне значення судової експертизи як незамінного елемента для з'ясування істини та забезпечення належної процедури в судочинстві, а також важливість міжнародної кооперації у сфері судової експертизи для обміну передовим

досвідом і спільного розв'язання складних міждисциплінарних проблем, формування рекомендацій для подальшого розвитку інституту судової експертизи, спрямованих на зміцнення верховенства права й забезпечення справедливості. Особливу увагу на заході приділили питанням незалежності й компетентності експерта, необхідності стандартизації методик і впровадження інноваційних технологій для підвищення якості й надійності висновків. Учасники висловили готовність до продовження діалогу та реалізації напрацьованих ідей.

*Інформацію підготувала наукова співробітниця ННЦ ІСЕ
Вікторія Гроховська*

ННЦ ІСЕ презентував сучасні напрями судово-експертної діяльності на XXII Міжнародній мультидисциплінарній науково-практичній конференції

Фахівці Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *ННЦ ІСЕ*) 20—21.11.2025 р. взяли участь у дводенній XXII Міжнародній мультидисциплінарній науково-практичній конференції «Медичне і фармацевтичне право, Державна Фармакопея України: інновації, доказовий контроль якості та обігу ліків у системі правовідносин “працівник сфери охорони здоров’я — пацієнт — адвокат — експерт”».

Учасники — представники Міністерства охорони здоров’я, Міністерства освіти і науки, Міністерства юстиції, Національної академії наук, Національної академії медичних наук України й інших відомств, установ, адвокатських об’єднань, громадських організацій України та міжнародних організацій.

У перший день заходу завідувачка лабораторії криміналістичних та військових досліджень ННЦ ІСЕ **Катерина Руднєва** представила доповідь про роботу установи в сучасних умовах. Вона розповіла, що фахівці ННЦ ІСЕ проводять судові експертизи майже за 100 спеціальностями (зокрема, дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин,

їх аналогів і прекурсорів), а також масштабні наукові дослідження та підготовку й підвищення кваліфікації експертів і науковців у сфері судової експертизи. Вона відзначила важливість міжнародної співпраці в галузях судової експертизи, криміналістики, права, підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації й освітньої діяльності. Завдяки професіоналізму, високій кваліфікації та безумовній компетентності співробітники ННЦ ICE сприяють розкриттю значної кількості резонансних злочинів.

Під час пленарних засідань учасники конференції презентували напрацювання щодо потенційних переваг і ризиків застосування інформаційних технологій та штучного інтелекту в навчанні студентів фармакології, застосування досвіду боротьби з наркозлочинністю та наркоманією в середовищі молоді й підлітків в Україні та ін.

Захід став майданчиком для обговорення ролі судового експерта у взаємодії «працівник сфери охорони здоров'я — пацієнт — адвокат — експерт» з питань дотримання якості й безпеки лікарських засобів під час їх обігу, щодо способів попередження хімічних залежностей у неповнолітніх і перспектив плазмових технологій, а також професійного розвитку й комунікативних якостей у працівників сфери охорони здоров'я тощо.

Співробітники ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» плідно працюють над актуальними експертними проблемами:

- проводять судові експертизи майже як за 100 спеціальностями
- сприяють розкриттю значної кількості резонансних злочинів сьогодення.

*Інформацію підготувала
завідувачка лабораторії ННЦ ІСЕ
Катерина Руднева*

ННЦ ІСЕ — учасник науково-практичної конференції поліграфологів

Учасники IX Науково-практичної конференції Всеукраїнської асоціації поліграфологів «Актуальні питання сучасної поліграфології», яка відбулася 21—22.11.2025 р. у м. Київ, обговорили специфіку поліграфологічних перевірок з метою забезпечення кадрів об'єктів критичної інфраструктури; розкриття та розслідування злочинів, зокрема воєнних; проведення судових психо-

логічних експертиз із застосуванням комп'ютерного поліграфа.

Від Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» з доповіддю про основні процесуальні та непроцесуальні форми застосування спеціальних психологічних знань у судово-експертній діяльності виступила старша судова експертка лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних та мистецтвознавчих досліджень **Тетяна Харіна**.

Вона зазначила, що висновок експерта є процесуальним джерелом доказів у цивільному, кримінальному, господарському й адміністративному процесах. Аналіз судової практики свідчить, що результат опитування із застосуванням спеціального технічного засобу — комп'ютерного поліграфа — щодо питань, які є предметом спору, може стати в пригоді в процесі доказування за умов проведення атестованим судовим експертом відповідної судово-психологічної експертизи (як за рішенням суду, так і на замовлення сторін).

*Інформацію підготувала
старша судова експертка ННЦ ІСЕ
Тетяна Харіна*

Всеукраїнська науково-практична конференція «Судово-лінгвістична експертиза в умовах воєнного стану»

У Києві 24–25.11.2025 р. відбулася дводенна Всеукраїнська науково-практична конференція «Судово-лінгвістична експертиза в умовах воєнного стану», організована Національним науковим центром «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (далі — *ННЦ ІСЕ*) і Київським науково-дослідним інститутом судових експертиз Міністерства юстиції України (далі — *Київський НДІСЕ*). Одна з основних тем заходу — питання зміцнення національної безпеки крізь призму судової експертизи.

З вітальним словом до учасників звернувся заступник Міністра юстиції України з питань виконавчої служби, доктор філософії в галузі права **Андрій Гайченко**. Він підкреслив стратегічну роль експертів-лінгвістів у забезпеченні правосуддя та зазначив, що 37 фахівців цього профілю в системі Мін'юсту виконали останнім часом понад 14 тисяч експертиз, демонструючи неупередженість і високу професійність.

Роботу конференції відкрили очільники установ-організаторів — кандидатка юридичних наук **Анастасія Купріянова** (ННЦ ІСЕ) і доктор філософії в галузі права, заслуже-

ний юрист України **Максим Кисельов** (Київський НДІСЕ). До привітань долучилися керівники провідних експертних підрозділів Мін'юсту, СБУ та МВС України.

Перший день конференції присвятили лінгвістичному аналізу в кримінальних провадженнях, що безпосередньо стосуються захисту держави: актуальним проблемам проведення судових лінгвістичних експертиз у кримінальних провадженнях про державну зраду, пропаганду війни, колабораційну діяльність, погрози вбивством, терористичні акти, розпалювання ворожнечі тощо.

У другий день конференції, відкритий директоркою Департаменту експертного забезпечення правосуддя Мін'юсту, кандидаткою юридичних наук, заслуженою юристкою України **Наталією Ткаченко**, учасники акцентували увагу на дослідженні корупційних злочинів і нагальних проблемах проведення лінгвістичної експертизи мовленнєвих об'єктів із семантикою пропозиції, обіцянки, одержання вигоди під час розслідування корупційних правопорушень та інших питаннях лінгвістичної експертизи.

Співробітники ННЦ ІСЕ представили цікаві напрацювання за темою заходу. У науковій доповіді очільниця ННЦ ІСЕ **Анастасія Купріянова** та завідувачка лабораторії **Євгенія Ковкіна** розглянули особливості дослідження висловлювань, виражених у формі закликів до вчинення терористичного акту, навели приклади лінгвістичного аналізу такого мовленнєвого акту й акцентували увагу на необхідності розроблення єдиного підходу до диспозиції ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» Кримінального кодексу України.

Експертки ННЦ ІСЕ **Наталія Кисла** та **Юлія Браїлко** у своїй доповіді сформулювали визначення жаргонних номінацій грошей як динамічного та яскравого компонента сучасного українського розмовного мовлення і наголосили, що семантична кваліфікація таких одиниць потребує комплексного підходу, а розуміння механізмів творення й жаргонних назв грошей допомагає уникнути експертних помилок.

У доповіді «Директивні висловлювання як лінгвістичні ознаки комунікативного контролю у злочинному середовищі» **Євгенія Ковкіна** та **Кристина Зайчик** зауважили, що встановлення наявності впливу (зокрема, у злочинному середовищі) у комунікації можливе за допомогою визначення лінгвістичних ознак контролю і прагматичної поведінки співрозмовників. *«Сукупність цих характеристик має вирішальне значення для висновку експерта щодо розподілу ролей у злочинній групі та підтвердження факту організаційного*

(керівного) впливу в межах комунікативного акту»,— зазначили автори.

Загалом від ННЦ ICE до збірника матеріалів конференції увійшло 13 тез авторства 18 співробітників установи.

Завершальну сесію конференції присвятили технологічному прогресу та складним соціальним питанням. Учасники обговорили застосування штучного інтелекту в роботі лінгвіста, нюанси авторознавчої експертизи, особливості захисту неповнолітніх у справах про злочини проти статеві свободи за допомогою аналізу мовленнєвих актів.

Конференція продемонструвала, що судово-лінгвістична експертиза сьогодні є не лише філологічним дослідженням, а й потужним інструментом доказування в найскладніших категоріях справ — від державної зради й викриття корупційних схем до захисту прав і свобод громадян.

*Інформацію підготував завідувач сектору ННЦ ICE
Анатолій Тяпкін*

ННЦ ІСЕ взяв участь у Міжурядовій конференції з питань зниклих безвісти, яка відбулась у Варшаві

Завідувачка сектору біологічних, ветеринарних та молекулярно-генетичних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (далі — ННЦ ІСЕ) **Вікторія Булавина** 27–28.11.2025 р. взяла участь у Міжурядовій конференції з питань зниклих безвісти осіб: Україна та Південно-Східна Європа, що відбулась у Варшаві (Польща) під егідою Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти (далі — МКЗБ). Її участь підкреслила провідну роль нашої установи у формуванні сучасних підходів до ідентифікації зниклих безвісти (зокрема, у частині молекулярно-генетичних досліджень, які залишаються

одним з основних інструментів ідентифікації особи у воєнний час).

Конференція об'єднала урядові делегації, експертні установи й організації сімей зниклих безвісти з України та країн Південно-Східної Європи — Боснії і Герцеговини, Албанії, Хорватії, Сербії, Косово й Чорногорії. Учасники обмінялися досвідом, застосовуваними моделями пошуку та інноваційними методами роботи.

За два дні роботи проведено експертні круглі столи: «Досвід різних країн спеціалізованих державних органів: виклики під час і після конфлікту й еволюція ролі у процесі обліку зниклих безвісти», «Залучення сімей зниклих безвісти та їхніх об'єднань до забезпечення права на правду, справедливість і репарації», «Співпраця колишніх учасників конфлікту у вирішенні справ про зниклих безвісти», «Технічні виклики в судово-медичній ідентифікації зниклих безвісти, з акцентом на складні випадки, аналіз ДНК, одонтологію, відбитки пальців та управління моргами». Модерували круглі столи фахівці МКЗБ.

За підсумками дискусій учасники сформуливали перелік принципів, спрямованих на посилення можливостей держав у сфері пошуку зниклих безвісти:

- зміцнення інституційної та нормативної баз;
- створення уніфікованої бази даних;

Новини наукового життя

- розроблення національних стратегій і системної професійної підготовки;
- розширення участі й підтримки сімей.

Програму МКЗБ в Україні реалізують за підтримки Норвегії, Німеччини, Нідерландів, США та Канади.

Участь ННЦ ІСЕ в заході та робоча взаємодія з МКЗБ відкривають нові можливості для вдосконалення судово-експертної діяльності в Україні. Така співпраця сприятиме підвищенню точності й ефективності експертиз, оптимізації використання ресурсів і впровадженню міжнародних стандартів у сферу пошуку та ідентифікації зниклих безвісти.

*Інформацію підготувала
кандидатка ветеринарних наук, доцентка,
завідувачка сектору ННЦ ІСЕ
Вікторія Булавіна*

Міжнародний навчальний курс «Підвищення кваліфікації експертів з судово-криміналістичної експертизи в галузі боротьби з корупцією» у Токіо

Упродовж 01–13.12.2025 р. співробітники Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — ННЦ ІСЕ) — **Вікторія Алексейчук, Євгенія Ковкіна, Ірина Губанова, Ірина Савченко** — у супроводі представника Міністерства юстиції України й за підтримки Японського агентства міжнародної співпраці, що є урядовою організацією при Міністерстві закордонних справ Японії, узяли участь у Міжнародному навчальному курсі «Підвищення кваліфікації експертів з судово-криміналістичної експертизи в галузі боротьби з корупцією» у м. Токіо.

Програма курсу спрямована на поглиблення знань у сфері криміналістичних методів, практичних підходів до документування корупційних схем, забезпечення належного фіксування цифрових доказів. Особливу увагу організатори приділили методикам проведення трасологічної, портретної, комп'ютерно-технічної та інших видів експертиз, а також актуальним механізмам розслідування та програмному забезпеченню у справах із застосуванням новітніх технологій, зокрема щодо шахрайства з криптовалютою.

Під час навчання учасники прослухали курс лекцій від провідних японських фахівців, зокрема прокурорів, суддів, адвокатів, експертів і науковців; узяли участь у практичних семінарах і кейс-стадіях, де відпрацьовували алгоритми взаємодії між експертами, слідчими та прокурорами під час розслідування складних корупційних проваджень.

Навчання за кордоном також дало учасникам змогу ознайомитися з найкращими практиками інших країн, налагодити професійні контакти й обмінятися досвідом з колегами, що працюють у суміжних галузях.

Здобуті знання та навички стануть у пригоді для вдосконалення процедур експертної діяльності в ННЦ ІСЕ, підвищення якості висновків експертів у резонансних кримінальних провадженнях і посилення ефективності протидії корупції в Україні.

*Інформацію підготувала кандидатка філологічних наук,
завідувачка лабораторії ННЦ ІСЕ
Євгенія Ковкіна*

Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання проведення науково-технічних та судових експертиз щодо виявлення і дослідження сучасних способів і засобів вчинення кримінальних правопорушень в умовах війни»

На базі Київського відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (далі — *Київське відділення ННЦ ІСЕ*) 05.12.2025 р. відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання проведення науково-технічних та судових експертиз щодо виявлення і дослідження сучасних способів і засобів вчинення кримінальних правопорушень в умовах війни».

Співорганізатори заходу: Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України, Державний науково-дослідний інститут технологій кібербезпеки та захисту інформації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Центральний науково-дослідний інститут озброєння та військової техніки Збройних сил України Міністерства оборони України.

Конференція об'єднала представників установ, підпорядкованих Держслужбі спецзв'язку та захисту інформації, Мін'юсту й Міноборони, правоохоронців, науковців з метою консолідації зусиль та обміну науковими й практичними результатами у сфері науково-технічних і судових експертиз,

пов'язаних з виявленням та дослідженням сучасних способів і засобів учинення кримінальних правопорушень в умовах війни.

У доповіді «Блокчейн як основа дослідження криптовалюти в судовій комп'ютерно-технічній експертизі» судові експерти Київського відділення ННЦ ІСЕ **Андрій Дереча** й **Тарас Абросімов** зосередили увагу на значенні висновків судових експертів для правоохоронних органів у відстеженні підозрілих транзакцій, виявленні закономірностей і збиранні доказів незаконної діяльності. У деяких випадках криміналістично значущі обставини можна з'ясувати лише шляхом призначення та проведення комплексної судової комп'ютерно-технічної й економічної експертизи. Автори також наголосили на потребі в розробленні методичних рекомендацій з дослідження криптовалюти й посилення матеріально-технічного оснащення сучасним технічним обладнанням і програмним забезпеченням.

Головний судовий експерт **Олександр Шмерего** докладно розглянув застосування шкідливого програмного забезпечення з метою скоєння злочинів, пов'язаних з використанням вибухових пристроїв. Доповідач зауважив, що дослідження та опис механізмів вибуху й пожежі, а також їх наслідків може стати основою для формування експертної методики комплексної електротехнічної і пожежотехнічної експертизи з метою визначення причин та умов виникнення вибухів і пожеж.

Учасники заходу також проаналізували нові методи дослідження наслідків кримінальних правопорушень в умовах війни.

Конференція сприяла налагодженню контактів, підвищенню рівня міжвідомчої співпраці та розширенню наукових і професійних зв'язків у науково-технічній та судово-експертній галузях.

*Інформацію підготувала наукова співробітниця ННЦ ІСЕ
Тетяна Кінушева*

Підтвердження високої кваліфікації експерта ННЦ ICE: Віталій Нікітюк здобув статус постійного члена AFTE

Асоціація експертів з дослідження вогнепальної зброї та слідів інструментів (Association of Firearm and Tool Mark Examiners, далі — AFTE) 08.12.2023 р. офіційно прийняла заявку завідувача сектору досліджень зброї та вибухотехнічних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» **Віталія Нікітюка** на отримання статусу постійного члена (Regular Member) з правом голосу.

Це рішення стало результатом тривалого професійного шляху й підтвердженням високої кваліфікації українського експерта провідною міжнародною організацією в галузі балістики та трасології. Статус постійного члена AFTE — це підтвердження того, що проведені експертні дослідження в ННЦ ICE відповідають світовим критеріям.

Членство в AFTE відкриває нові можливості, а саме:

- доступ до передових стандартів (статус постійного члена надає повний доступ до закритих ресурсів AFTE, включно з унікальною базою наукових статей журналу AFTE, форумами для професійних дискусій і розробками практичних стандартів);
- голос у світовій спільноті (Віталій Нікітюк отримує право голосу під час вирішення головних питань діяльності Асоціації, обранні керівництва та зміні міжнародних експертних політик);
- прямий контакт з технічними консультантами й експертами з усього світу для розв'язання складних кейсів, пов'язаних з дослідженням вогнепальної зброї;
- участь у щорічних семінарах.

Наступний навчальний семінар AFTE відбудеться в Балтиморі (штат Меріленд, США), під час якого учасники розглянуть новітні американські й європейські методики.

Інформацію підготувала наукова співробітниця ННЦ ICE
Наталія Жила

VII щорічна міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу»

Очільниця Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» **Анастасія Купріянова** 10.12.2025 р. стала учасницею VII щорічної міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу». У вітальній промові вона зазначила: *«Ми системно працюємо над зміцненням співпраці між провідними експертними установами й розширенням кола міжнародних партнерів. Українська судово-експертна спільнота має унікальний досвід, і наше завдання — перетворити його на спільні стандарти, спільні проекти та спільні рішення. Тільки так ми зможемо забезпечити якісну експертизу в умовах сучасних викликів і посилити довіру до системи правосуддя в Україні».*

На конференції виступили заступник Міністра юстиції України з питань виконавчої служби **Андрій Гайченко**, директор Київського НДІСЕ **Максим Кисельов**, директорка Департаменту експертного забезпечення правосуддя Мін'юсту **Наталія Ткаченко**, заступник Генерального прокурора України **Андрій Лещенко**, керівники науково-дослідних установ Мін'юсту, МВС, СБУ та ін.

До збірника конференції увійшли 8 доповідей співробітників ННЦ ІСЕ, присвячених питанням судово-технічних експертиз мобілізаційних документів, пожежно-технічних досліджень полігонів твердих побутових відходів, експертиз за фактами необлікованого використання електроенергії та іншим актуальним напрямом судово-експертних досліджень.

Конференція стала платформою для науковців, судових експертів, представників прокуратури, інших правоохоронних органів і наукових установ, які працюють над розвитком системи експертного забезпечення правосуддя України.

Програма конференції охопила три панельні дискусії:

- «Судова експертиза: сучасні тенденції розвитку»;
- «Український простір судово-експертної діяльності в умовах європейської інтеграції»;
- «Кримінальний процес і криміналістика у парадигмі сучасних наукових досліджень».

*Інформацію підготувала наукова співробітниця ННЦ ІСЕ
Оксана Чала*

Вимоги до статті

Вимоги до змісту

Відповідно до тематики збірника, на сторінках наукового фахового видання оприлюднюються матеріали щодо висвітлення сучасних проблем криміналістики, актуальних питань проведення різних видів судових експертиз і застосування спеціальних знань у судочинстві.

До друку приймають власне **наукові статті** (у яких автор висвітлює основні результати роботи); **науково-методичні статті** (у яких автор аналізує методи, процеси, інструментарій, завдяки яким можна досягти певного наукового результату); **науково-теоретичні статті** (у яких автор презентує результати теоретичних шляхів розв'язання проблеми); **науково-практичні статті** (у яких автор висвітлює власний практичний досвід і проведені наукові експерименти); **оглядові наукові статті** (присвячені оцінюванню, підсумкам, узагальненню, аналізу оприлюдненої раніше інформації). Редакційна колегія зацікавлена і в дискусійних статтях, наукових ідеях або стислих повідомленнях — результатах експерименту, здобутого власного досвіду тощо. Науковий стиль викладення матеріалу усталений — точність, логічність, лаконічність, зрозумілість, зв'язність, цілісність, завершеність і високий науковий рівень.

Структурні елементи статті:

- назва статті;
- анотація із зазначенням ключових слів (не менше ніж 1800 знаків, окремо мовою статті й англійською). Анотація має містити: окреслення наукової проблеми, мету й методи, основні результати дослідження, висновки, ключові слова (7–10 слів, що відповідають змісту статті та тематиці публікації). Назви структурних частин анотації (крім мети) не зазначають;
- постановка наукової проблеми, її зв'язок із науково-практичними інтересами (слід розкрити сутність і стан наукової проблеми, теоретичне та практичне значення дослідження, зв'язок із науково-практичним завданням, обґрунтувати актуальність дослідження);
- мета статті (слід сформулювати основну тезу публікації, яка відрізняється від розглянутих раніше досліджень з обраної тематики відповідно до окреслених проблем та аналізу сучасних досліджень);
- використані методи дослідження (зазначають окремо — як такі, що містять новизну і є важливими, зважаючи на предмет статті);
- аналіз основних досліджень і публікацій з тематики статті, окреслення проблемного поля дослідження з обов'язковим посиланням на авторів та їхні праці;
- викладення основного матеріалу дослідження зі здобутими результатами (розкрити важливі теоретичні положення та результати дослідження, проаналізувати наукові факти, ідеї, думки, закономірності, концепції, а також тенденції подальшого розвитку теми, акцентуючи увагу на особистому внеску автора(-ів) дослідження);
- висновки (основні результати дослідження в чіткій, послідовній, логічно викладеній формі згідно з поставленою метою);
- *References* (перелік джерел посилання, транслітерований за романською абеткою; див. на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: <http://nbuv.gov.ua/node/929>);
- резюме англійською із зазначенням прізвища (прізвищ) автора (співаторів), назви статті та ключових слів.

Вимоги до обсягу

Загальний обсяг наукової статті (відомості про автора, назва статті, анотація, ключові слова, текст статті, бібліографічні посилання, англomовне резюме) має складати не менше ніж 36 000 знаків.

Вимоги до оформлення

Статтю подають до друку українською або англійською мовою.

Текст статті має бути надрукований у текстовому редакторі *Microsoft Word*; орієнтація сторінок книжкова. Текст не має містити переносів і макросів.

Інформацію у статті необхідно подавати в такій послідовності.

Інформація про автора (співавторів) публікації: ім'я та прізвище, науковий ступінь, учене звання, місце роботи, населений пункт, країна, *ORCID* або *Researcher ID*, адреса службової електронної пошти.

Якщо статтю підготовлено колективом авторів, то слід зазначити участь кожного з них за методикою *CRediT (Contributor Roles Taxonomy)*, докладніше: <https://credit.niso.org/>.

Назву статті необхідно подавати без скорочень та абревіатур.

Якщо дослідження виконано у межах міжнародних проєктів (грантів), то про це потрібно повідомити.

Аналізуючи основні дослідження з проблематики статті, обов'язково слід розглянути стан питання в іноземних і вітчизняних джерелах (не менше ніж 20 публікацій, до того ж більшість має бути представлена міжнародними індексованими виданнями). Посилання на власні роботи автора (співавторів) статті дозволено, тільки якщо вони не перевищують 10 % від усіх посилань.

Текст статті викладають, дотримуючи вимог до загальних правил цитування й посилання на джерела. Кожну цитату обов'язково супроводжують посиланням на джерело, бібліографічний опис якого слід оформити залежно від його виду (первинне або вторинне джерело) згідно з Національним стандартом України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (зі змінами 2017 р.).

У тексті статті необхідно використовувати підрядкові або позатекстові бібліографічні посилання, що передбачають окреме посилання на кожне джерело. Слід застосовувати наскрізне нумерування посилань у межах усієї статті (арабськими цифрами).

У статті можна подавати ілюстрації (таблиці, діаграми, графіки, схеми, формули). Ілюстрації слід оформлювати окремими файлами та подавати у форматі, що дає змогу здійснити форматування (для виконання перекладу). Формули потрібно виконувати з використанням редактора *Math Type*, не застосовуючи кирилических символів.

Вимоги до подання

Автору (співавторам) необхідно надати про себе довідку (назва файлу має містити прізвище (прізвища) автора (співавторів) і дату надсилання до редакції з позначкою «довідка»), де слід зазначити: назву статті; прізвище, ім'я, по батькові автора (співавторів) українською та англійською; науковий ступінь; учене звання; посаду; місце роботи; населений пункт, країну; *ORCID* або *Researcher ID* (за наявності); адреси службової та особистої електронної пошти; поштову адресу (для листування); контактний номер телефону.

Надіславши наукову статтю до збірника «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики», автор (співавтори) цілком та беззаперечно погоджується (погоджуються) з умовами Ліцензійного договору на використання твору.

Кожну подану для видання друком у збірнику статтю піддають незалежному подвійному сліпому рецензуванню.

Авторські права та ліцензування

Автор (співавтори) несе (несуть) відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто та якість перекладу цитат з іншомовних джерел.

Матеріали, надані з порушенням зазначених вимог, не оприлюднюються.

Редакційна колегія має право рецензувати (подвійне сліпе рецензування), редагувати, скорочувати та відхиляти статті.

Ліцензійні умови: автори зберігають авторське право, а також надають право редакційній колегії збірника видавати друком надані оригінальні наукові статті та заявляють, що результати їх експериментальних і теоретичних досліджень, викладені в наданій статті, не перебувають на розгляді для оприлюднення в інших виданнях. Усі матеріали поширюють на умовах ліцензії *Creative Commons Attribution License International CC-BY*, що дає змогу іншим поширювати роботу з визнанням авторства цієї праці та першої публікації у цьому збірнику.

Наукове видання

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 4 (41)

Відповідальний за випуск *О. О. Свідерський*

Редактори *Т. В. Кінушева, І. В. Копитіна*

Верстальник *В. В. Лотоцький*

Дизайн обкладинки *А. С. Тяпкін*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 23467-13307ПР від 06.08.2018 р.

Ідентифікатор медіа R30-02416 (рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення від 21.12.2023 р. № 1835)

Підписано до друку 30.12.2025 р.

Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Source Serif Variable.
Друк цифр. Ум. друк. арк. 18,38. Наклад 100 прим.

Національний науковий центр

«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,

вул. Золочівська, 8-А, м. Харків, 61177, Україна

Тел. +38 (057) 372-12-20

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК №7420 від 09.08.2021 р.

ТОВ «Біотехкнига»,

вул. Золочівська, 28, м. Харків, Україна

Для кореспонденції: а/с 824, м. Харків, 61023, Україна

Тел.: (075) 103-10-66

Вебсайт: <https://biotekhknnya.com.ua>

E-mail: biotechbook@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8188 від 10.10.2024

Виготовлено у друкарні ТОВ «Промарт»

вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна

Тел. +38 (057) 717-28-80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 5748 від 06.11.2017 р.